

Biblioteka
Ljudska prava
21

Jelena Subotić
OTIMANJE PRAVDE
Suočavanje s prošlošću na Balkanu

Biblioteka

Ljudska prava

OTIMANJE PRAVDE

Suočavanje s prošlošću na Balkanu

Naslov originala

Jelena Subotić

Hijacked Justice:

Dealing with the Past in the Balkans

Ithaca-London, Cornell University Press, 2009

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava

Beogradska 54, Beograd,

Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121

e-mail: bgcentar@bgcentar.org.rs

www.bgcentar.org.rs

Za izdavača

dr Vesna Petrović

Predgovor

dr Vesna Pešić

Prevod

dr Vojin Dimitrijević

Jovana Zorić

Lektor

Branka Dimitrijević

Korektor

Zoran Krasić

Korice

Petar Dobrović, Karijatide III (1932), ulje na platnu,
Muzej savremene umetnosti, Beograd, inv. br. OD 903

ISBN 978-86-7202-120-2

Tiraž

500 primeraka

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd

Jelena Subotić

OTIMANJE PRAVDE

Suočavanje s prošlošću na Balkanu

Preveli s engleskog

Vojin Dimitrijević i Jovana Zorić

Beogradski centar za ljudska prava
Beograd, 2010

**Beogradski centar za ljudska prava zahvaljuje Fondaciji
Hajnrih Bel i The European Fund for the Balkans –
A joint initiative of the Robert Bosch Foundation,
the Compagnia di San Paolo, the ERSTE Foundation and
the King Baudouin Foundation. Hosted by NEF.**

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
JUGOISTOČNA EVROPA

European Fund for the Balkans

Bringing the Western Balkans closer to the European Union

**Stavovi izraženi u ovoj knjizi ne predstavljaju nužno stavove
Fondacije Hajnrih Bel i The European Fund for the Balkans.**

Posvećeno Dagu (Doug) i Leu (Leo)

SADRŽAJ

Predgovor	9
Predgovor autorke srpskom izdanju	16
Skraćenice	19
Uvod: Važnost suočavanja s prošlošću	21
1. Politika preotimanja pravde	34
2. Prošlost još nije prošla	57
3. Istina radi za Hrvatsku	100
4. Ko ti je sused?	139
Zaključak: Otimanje pravdevan balkanskih prostora	180
Indeks	207

PREDGOVOR

Kad pročitate knjigu *Otimanje pravde* pomišljate kako ste takvu knjigu dugo čekali. Ona raspravlja o problemima koji su Srbiji bliski i oko kojih postoje dugotrajni sporovi u javnosti a da se o njima ne zna mnogo. Gotovo svakom je u Srbiji poznato da međunarodna zajednica traži od države da preda optužene za ratne zločine Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju (MKTJ). Takođe je poznato da je Srbija oko tog pitanja preživljavala dramatične sukobe, koji su ishodili ubistvom prvog demokratskog premijera Srbije – Zorana Đinđića. O tome kako reagovati na nedavnu lošu prošlost, ili kakav stav zauzeti prema međunarodnim pritiscima i uslovljavanjima kako bi se svi optuženi našli u MKTJ, nema još saglasnosti: da li udovoljavati pritiscima zarad koristi koje se za uzvrat nude, da li u ime „nacionalne časti“ odbiti sve takve pritiske i prihvatiti posledice, da li izbeći predaju Ratka Mladića zbog moguće ponovne tužbe protiv Srbije za genocid u Srebrenici ili se pak iskreno suočiti s prošlošću zbog nas samih i učiniti sve kako bi pravda bila zadovoljena. Podela na „zaraćene tabore“ u javnosti, baš kao i skriveno „kuvanje“ naše budućnosti u budžacima tajnih službi, još uvek traju jer Srbija preuzete obaveze nije do kraja izvršila. Mada je u poslednje vreme međunarodna zajednica smanjila pritisak na Srbiju u pogledu predaje Ratka Mladića, i mada je doneta (marta 2010) izvinjavajući deklaracija u Skupštini Srbije povodom masakra Bošnjaka u Srebrenici, ipak se ne zna kakve posledice čekaju Srbiju u pogledu njenih integracija u Evropsku uniju, ako svoje obaveze prema MKTJ ne obavi u dogledno vreme. Pri tom dublje i iskreno suočavanje s prošlošću nije započelo, iako se to bar na margini zagovora već desetak godina.

Knjiga Jelene Subotić je inspirisana ovim ali i mnogo širim problemima koji proističu iz primene međunarodnih normi koje se, možda ne baš najsrećnije, podvode pod zajednički naziv „tranziciona pravda.“ Ona posmatra široki spektar pitanja o efektima različitih modela *tranzicione pravde*, koji se sistematski bave teškim zločinima u društvima koja su izašla iz nasilja i ratova. Polazno pitanje Jelene Subotić je zašto su efekti tranzicione pravde mršavi i ne ispunjavaju ciljeve međunarodnih normi. Paradoks je očigledan: iako su ciljevi tranzicione pravde nesumnjivo pozitivni – da otklone teške posledice počinjenih zločina u nasilnim sukobima širom sveta, omogućće društveno ozdravljenje i pomirenje, uspostave mir i pravdu za žrtve kažnjavanjem počinioaca zločina i otklone uslove za ponavljanje nasilja i zločina – rezultati su često samo formalno usklađeni

sa međunarodnim normama a suštinski su suprotni njenim ciljevima. Činjenica da su institucije tranzicione pravde postale toliko popularne da većina zemalja izašlih iz oružanih sukoba prihvata primenu neke od njih, ništa ne menja drugu važnu činjenicu da svaka takva zemlja, na svoj način, uspeva da izigra te norme. Kako Jelena Subotić s pravom primećuje, i sama međunarodna zajednica široko prihvata preokretanje smisla tranzicione pravde, jer i nju najviše interesuje formalno ispunjavanje obaveza. Na primer, isporučivanje optuženih Haškom tribunalu, iako ih državnici i javnost slave kao „nacionalne heroje“ i čija se lična predaja predstavlja „kao konačni akt patriotizma izvršen za opšte dobro nacije i države.“

Od ovog zapleta kreću istraživanje i analize Jelene Subotić. Ona konstatuje da je ovakva pojava čudna i razočaravajuća posledica složenih međunarodnih principa pravde. Stiče se utisak da je ona i kao ličnost i kao istraživač razočarana ponašanjem međunarodne zajednice, koliko zbog formalizovanja obaveza prema tranzicionoj pravdi toliko i zbog maksimalističkih očekivanja u pogledu efikasnosti tranzicione pravde u njenoj unutrašnjoj nameri da se iskreno prihvati univerzalna norma čovečnosti o vrednosti svakog života bez obzira na naciju, religiju ili šemu agresor– žrtva. Zašto se takvi dubinski normativni ciljevi promašuju pitanje je s kojim ona kreće u minuciozno komparativno istraživanje efekata tranzicione pravde u slučajevima Srbije, Hrvatske i Bosne. I da se nije upuštala u najkomplicovanija pitanja teorije i prakse tranzicione pravde, i pokazala odlično poznavanje ove oblasti, već samo „balkansko“ istraživanje je dovoljno da ovu knjigu učini nezamenljivom za sve istraživače koji se bave Balkanom i sve one koji žive posledice njegovih najsvežijih ratnih strahota.

S obzirom da istraživački deo knjige smatram najuspešnijim, ne mogu da odolim a da ne primetim da istraživačke sposobnosti i kvalitet rezultata kakve je prezentirala Jelena Subotić ne niču na univerzitetima i institutima u Srbiji. Retkost naučnih istraživanja o gorućim pitanjima u Srbiji meša se u temu ove knjige. Da bi društvo steklo sposobnost da reflektuje samo sebe, ono mora da proizvodi onu meta instancu, ogledalo u kome se ono vidi posredstvom naučnih metoda koje stvaraju objektivne slike o akterima koji proizvode događaje, i one nasilne koje uzrokuju masovne zločine. Ova usputna opaska o uzornom metodološkom postupku koji Jelena Subotić dosledno i umešno sprovodi, ključni je razlog da ovu knjigu preporučimo kompetentnoj čitalačkoj publici i odamo priznanje Beogradskom centru za ljudska prava za ovaj izdavački poduhvat.

Da bi otkrila zašto su međunarodne norme tranzicione pravde mahom neuspešne u ostvarivanju svoje osnovne svrhe, Jelena Subotić polazi od pretpostavke da uprkos činjenici da većina zemalja prihvata međunarodne norme o suočavanju sa zločincima u prošlosti primenom nekog od mehanizama tranzicione pravde, one u isto vreme ove mehanizme koriste da ostvare unutrašnje

političke ciljeve sasvim suprotne od onih koje imaju u vidu međunarodne pravne institucije. „Države sada koriste tranzicionu pravdu da se otarase domaćih političkih protivnika, da od međunarodne zajednice ishode materijalne dobiti, ili da postanu članice uglednih međunarodnih klubova, kakva je Evropska unija (...) Ova zloupotreba normi tranzicione pravde na domaćem nivou, pojavu koju sam nazvala „oteta pravda“ u ogromnoj je meri problematična i značajna upravo zbog toga što znatno smanjuje delotvornost pravnih projekata, ugrožava njihovu legitimnost i *ne dovodi do temeljnih društvenih promena, potrebnih zemljama tek izašlim iz nasilnih sukoba*“ (podvlačenje moje). Drugim rečima, međunarodna pravda se prihvata neiskreno, ponekad i sasvim prevarantski (takve primer autorka analizira na kraju svoje knjige), i najčešće se *instrumentalizuju* za dobijanje obećanih „šargarepa,“ pobjedu nad političkim, protivnicima, i što je dobro autorka zapazila, da bi se izbegle korenite društvene promene. Treba pomenuti i to da Jelena Subotić uredno ističe da u većini tih društava deluju i oni akteri koji su iskreno ubeđeni da je tranziciona pravda jedini pravi put ozdravljenja društva, i za nju se ozbiljno i predano zalažu.

Da bi dokazala svoju pretpostavku o „otetoj pravdi“ od strane unutrašnjih političkih elita, Jelena Subotić se okreće analizi njihove *strateške upotrebe* međunarodnih modela tranzicione pravde. Ona detaljno analizira post-ratnu situaciju u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni, pravdajući svoj izbor činjenicom da sva tri pripadaju istom regionu a da takav izbor može pokazati da se zapravo radi o *tri sasvim različite priče*, kako u pogledu pritisaka i delovanja međunarodne zajednice tako u pogledu unutrašnjih strategija da se međunarodne norme tranzicione pravde izigraju u korist unutrašnjih profita. U okviru obrazlaganja izbora predmeta istraživanja, Jelena Subotić tvrdi da su pozadine i vrsta konflikta isti za sva tri slučaja, pa su zato zgodni da se prate različite vrste međunarodnog pritiska (primoravanje u slučaju Srbije, simbolički pritisak u Hrvatskoj i birokratski u Bosni). Ja bih pre rekla da su konteksti sukoba različiti, pa otuda i različite vrste pritiska međunarodne zajednice, a za šta je najbolji primer Srbija, koja trpi najjače pritiske zbog toga što se sukobljavala van svoje teritorije, prvo na teritoriji Hrvatske a zatim Bosne. Bez obzira što autorka izbegava da označi agresora, jer joj se takva pretpostavka ne uklapa u maksimalistički zahtev da tranziciona pravda ne sme zavisiti od takvih datosti, i zato se ne upušta u analizu uzroka i dinamike sukoba, ubeđena sam da međunarodna zajednica, iako ni sama to ne čini (označavanje agresora), u primeni tranzicione pravde na tlu bivše Jugoslavije (uglavnom se svodi na pojedinačnu odgovornost pred MKTJ) implicite uzima tu datost u obzir. Implicirani agresor kao glavni izazivač oružanih sukoba, po pravilu čini najveći broj ratnih zločina i otuda je najjači pritisak na Srbiju. Utoliko ne stoji primedba da je međunarodna zajednica bila „popustljivija“ prema Hrvatskoj u poređenju sa Srbijom, jer je kontekst rata u Hrvatskoj različit (njena teritorija je bila okupirana) a svakako je uticao i snažan društveni konsenzus i levog i desnog

političkog centra da Hrvatska što pre postane članica Evropske unije. Tome je EU dala podršku u najtežim i kritičnim trenucima za Hrvatsku povodom isporuke optuženih za ratne zločine.

Istraživanje interakcije između pritisaka međunarodne zajednice i strateških reakcija političkih igrača u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni, pokazalo je zanimljive razlike koje proizilaze iz različitih statusa ove tri susedne države (Srbija i Hrvatska su suverene države a Bosna je pod međunarodnim protektoratom pa se međunarodnoj zajednici u velikoj meri prepušta instaliranje tranzicione pravde), karaktera sukoba i njegove dominantne interpretacije (recimo, u Hrvatskoj konfuzija oko dogme o čisto odbrambenom ratu i prihvatanja činjenice da su „žrtve“ tj. Hrvati činili zločine prema agresoru, od koga su se navodno samo branili), nesrazmere u pogledu broja žrtava i potražnje za pravdom (Bošnjaci su daleko najviše stradali u poređenju sa Srbima i još više Hrvatima, jer su bili napadnuti i od jednih i od drugih i otuda najveća potražnja za tranzicionom pravdom prema žrtvama, posebno žrtvama genocida u Srebrenici) i šireg karaktera post-komunističke tranzicije u čijem okviru se odvijaju procesi tranzicione pravde. Tako je na primer Hrvatska najuspešnije isplivala iz sopstvenih konfuzija o „domovinskom ratu“ i završila predaju optuženih MKTJ zahvaljujući svom širem političkom identitetu tj. velikoj žudnji da postane članica Evropske unije i NATO. Ovakve „olakšice“ u Srbiji nisu bile dominantne jer se ona najviše identifikuje sa sopstvenom nacijom a manje sa širim okvirom kakav omogućava članstvo u EU.

Svi ovi faktori koji stvaraju tri različite priče sažimaju se u *karakteristične domaće političke uslove* i moraju biti predmet analize jer međunarodni pritisci na države ne stižu u domaći vakuum. Ovo poslednje Jelena Subotić strukturno razrađuje, to je za nju važno, jer će se na kraju knjige iskristalisati njen predlog da međunarodna zajednica, da bi bila uspešnija, treba mnogo više da uzme u obzir upravo domaće političke uslove. Šta je još važno reći za domaće političke prilike i njihov uticaj? Prvo je pitanje kakvi su domaći zahtevi za normativne promene, da li oni dolaze odozdo kao izraz unutrašnjeg konsensusa da treba promeniti normativni okvir i iskreno prihvatiti međunarodne norme pravde i to izraziti i pred biračkim kutijama kroz zahtev da se kršitelji normi uklone s vlasti. U takvim slučajevima, kada su zahtevi za promenom visoki i snažni, države izašle iz oružanih sukoba će prihvatiti međunarodne norme sa snažnom domaćom podrškom.

Međutim, paradoks „otete pravde“ karakterističan je upravo za društva u kojima je potražnja za promenom vrednosno-normativnog okvira mala pa su utoliko na delu snažni međunarodni pritisci. Zato se, kao drugo, mora utvrditi jačina igrača sa pravom veta, a tu spadaju *središta moći i autoriteta političkih re-metilaca* koji se opiru promeni politike u čemu uglavnom učestvuju snage staroga režima. Što je tranzicija bila više „sporazumna“ (tj. kompromis napravljen između starih i novih političkih snaga), kao što je očito bio slučaj u Srbiji, moćnije

su pristalice staroga režima i one će pružati veliki otpor saradnji sa međunarodnim institucijama tranzicione pravde. One su zato neposredna pretnja novoj političkoj eliti koja teži promenama, koja može ići toliko daleko do organizovanja puča, što se u Srbiji dogodilo ubistvom premijera Zorana Đinđića. Iz ovakve konfliktne situacije u samim državnim i političkim strukturama proizišla je strateška upotreba „otimanja pravde“ kako autorka opisuje način da se iskoristi jezik tranzicione pravde izokrećući njegovu osnovnu svrhu s ciljem da se sačuva nacionalistička ideologija. Na primer, to je priča da su u ratovima najviše stradali Srbi. Tvrdokorni otpor tranzicionoj pravdi je u Srbiji bio uslovljen širokim društvenim učešćem u podršci Miloševićevoj ratnoj politici (političke elite, intelektualci, crkva, vojska, mediji, akademija nauka i umetnosti, književna i druga udruženja), a i učesnici tj. neposredni izvršioci zločina (vojska, paravojska, specijalne jedinice, garde itd.) su bili brojni, nastavljajući da i posle promene režima žive normalnim civilizovanim životom. Psihološka zaraženost stanovništva nacionalizmom je bila ogromna, predstavljajući tvrd oslonac nacionalističke politike i posle promene staroga režima. Politika se raspala u dva nepomirljiva tabora: konzervativni se predstavljao kao patriotski i po sebi protiv Haškog tribunala, a drugi – reformski – s ciljem da Srbija uđe u evropske integracije instrumentalno se prilagođavao zahtevima međunarodne zajednice.

U zaključku svoje studije, a na osnovu empirijskog materijala, Jelena Subotić rezignirano kritikuje međunarodne pritiske i načine međunarodne tranzicione pravde kao glavne krivce što se svrha tranzicione pravde preokreće u svoju suprotnost. U Srbiji je primenjen tvrd pristup tj. gotovo mehanička politika uslovljavanja, tako što je ispunjenje svakog zahteva za ispunjavanjem tranzicione pravde (što se svodilo na ekstradiciju i saradnju sa Haškim tribunalom), bilo nagrađivano malim pomeranjima u međunarodnom položaju Srbije. Haški tribunal postao je najvažnija prepreka za Srbiju. Na taj tvrdi i uporni pritisak, one su odgovorile otimanjem međunarodne pravde, a na unutrašnjem planu, suočene sa snažnim igračima s pravom veta i remetiocima, srpske elite su rešile da igraju na dva nivoa: da bi zadovoljile spoljašnje faktore usvojile su pristup delimične saradnje i ispunjavanja međunarodnih zahteva u *poslednjem trenutku*, a istovremeno su ovu strategiju „odugovlačenje do poslednjeg momenta“ prema unutra prikazivale ili ako angažman iz čiste koristi, koji ne zahteva promenu politike i ideologije, ili direktno kao čin patriotizma i neposustajanja pred „snažnijim neprijateljem.“ To što Srbija nije rešila svoje odnose sa EU, krivica je tvrdog tretmana Srbije, mada podaci potvrđuju da je EU pred izbore 2008. snažno podržala proevropske snage a zatim i smanjila pritisak oko izručenja Mladića. Tu je dakle očit neuspeh međunarodne strategije prema Srbiji. Blaži pristup, primenjen u Hrvatskoj davanjem podrške reformskim snagama u najvažnijim trenucima, omogućujući im da oslabe igrače sa vetom i remetioce, ishodio je mnogo boljim rezultatom. Međutim, pritisak je u Bosni u brojnim aspektima

bio najsnažniji, ali se postupalo sasvim različito i gotovo sasvim neuspešno. Naime, međunarodni akteri su protektoratom u Bosni uzeli državu u svoje ruke tretirajući tranzicionu pravdu kao deo upravljanja državom. Upravo su međunarodni akteri u Bosni oteli tranzicione norme pravde i iskoristili ih kao oruđe svoje birokratske vladavine.

Ova opora kritika je autorku dovela u paradoksalnu situaciju da se i sama zapita: da li se zauzimanjem za *suštinske* efekte međunarodne tranzicione pravde praktično prebacila u suprotan tabor, onaj koji okuplja *skeptike* u pogledu međunarodnih normi tranzicione pravde? Da li je bolje ne raditi ništa na „lečenju društava“ izašlih iz oružanih sukoba i pustiti zločince da slobodno šetaju nekažnjeno, nego praviti kardinalne greške koje se ogledaju u fenomenu „otete pravde,“ kao da norme pravde i nisu primenjene, ili su imale štetno i neuspešno dejstvo? Izlaz iz ovog paradoksa Jelena Subotić rešava tako što odbacuje i samu pomisao na bi njen skepticizam mogao voditi odbacivanju međunarodnih normi tranzicione pravde. Ona rešenje nalazi u tome što za sebe kaže da je *maksimalista* kada je reč o suočavanju sa prošlošću. To znači da bi međunarodna zajednica morala mnogo više da se pozabavi primenom tranzicione pravde, ali pod uslovom da mnogo bolje poznaje domaće prilike i da svoje mere prilagodi specifičnim okolnostima i tako poveća svoju sofisticiranost.

Ovom maksimalističkom zaključku pretpostavila bih jedan mnogo realističniji pristup. On se kreće u dva pravca. Prvi se odnosi na međunarodne norme tranzicione pravde koje moraju biti sasvim precizno i dostižno određene, dok se drugi odnosi na povećano mešanje međunarodnih institucija. Konačno, nema kaznenih normi koje ne iziskuju nametanje, a u međunarodnim odnosima, to se postiže pritiscima. Izvestan nesporazum vidim u tome što Jelena Subotić s pravom primećuje da je njen model mnogo više prilagođen društvima u kojima težnja za suočavanjem s prošlošću dolazi *odozdo*, dakle, iz samoga društva. To je naravno najbolje, ali takvi slučajevi su veoma retki, što i ona kaže, navodeći da su mnoga društva sasvim nezainterosovana, nespremna pa čak i neraspoločena prema tranzicionoj pravdi. Ako je tako, normalno je očekivati da će se većini društava tranziciona pravda nametati, a da će ona gledati da se što jeftinije izvuku, „otimanjem pravde,“ odnosno ispunjavanjem minimuma formalnih uslova, kako bi se otarasila međunarodnog uslovljavanja. Imajući pred očima uzor autentičnu potrebu koja dolazi *odozdo* da se sagledaju zlodela prošlosti, autorka se ne zadovoljava da se tranziciona pravda svede na kažnjavanje pred MKTJ, ili nekom drugom sudskom instancom, jer će domaći mangupi slanje u Hag pretvoriti u svoje nacionalističke orgije i druga neprilična slavlja. Ona kritički gleda na to što međunarodna zajednica prihvata tu „podvalu“ i zadovoljava se da se optuženi nađu iza rešetaka i za svaku predaju takvoj zemlji otvori po neka vrata Evropske unije. Za autorku, to je umanjanje vrednosti međunarodne pravde jer ne dovodi do obračuna s prošlošću, niti do delegitimisanja nacionalističke

ideologije. Ona pronalazi mnogo rupa kojima se zaobilazi suštinsko suočavanje s prošlošću, i zbog toga kritikuje međunarodne aktere. Njih sigurno treba kritikovati, ali malo više realizma bi dobro došlo.

Više realizma bi se u ovu oblast unelo ako bismo se zapitali odakle uopšte ta široka očekivanja da su društva sposobna i voljna da se suočavaju sa svojom lošom prošlošću? To jednako često izbegavaju i najrazvijenije države. Šta onda ostaje nerazvijenim i plemenski homogenizovanim zemljama koja ne raspolažu univerzalnim resursima koje je stvorila prosvetiteljska tradicija? Suočavanje s prošlošću u smislu međunarodne norme treba ograničiti na stvarni stepen univerzalizacije, a to je odanost univerzalno prihvaćenoj *krivičnoj odgovornosti* koja, u punom smislu reči, nema nikakvog razloga da obraća pažnju da li je počinilac krivičnog dela agresor ili žrtva, pripadnik iste etničke grupe ili vere, nego da svakog pojedinca koju zločin učini – primereno kazni. Dakle, tranzicionu pravdu u *pravnom smislu reči* ne treba širiti na neodređena i široka polja suočavanja s prošlošću (ozdravljenje društva, prethodna politika je bila pogrešna, ostvarenje pomirenja među narodima, zadovoljavanje žrtava, kajanje, izvinjenje itd.) nego je zadržati u okviru prava tj. na krivičnu odgovornost i institucionalno kažnjavanje. Kazna mora da štiti napadnuti poredak i zato se nekažnjivost ni po koju cenu ne sme dozvoliti.

Utoliko je međunarodna zajednica u pravu kada traži da osnovna stavka tranzicione pravde bude *kažnjivost* za zločine počinjene u oružanim sukobima. To je dakle taj *minimum*, da zločin ne ostane nekažnjen, a sigurno bi ostao jer su zavađene nacije pristrasne i nisu u stanju da organizuju objektivna suđenja. Da nema Haškog tribunala verovatno da niko ne bi bio kažnjen za strašne zločine počinjene u ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Da li je to malo? U kontekstu međunarodnog prava – mislim da nije. Više od toga treba prepustiti svakoj državi da odgovara za sebe i sopstveni ugled u svetu. Ovim se postavljaju i ograničenja u pogledu međunarodnog mešanja tj. poznavanja domaće situacije. Taj predlog Jelene Subotić treba usvojiti, ali u praksi najčešće nema mnogo pomoći od uobičajene arogancije i birokratskog neudubljivanja u situacije pojedinih zemalja.

Jelena Subotić je svojim izvanrednim istraživanjima i kompetentnom analizom međunarodne tranzicione pravde na primeru tri balkanske zemlje koje nas posebno interesuju, otvorila niz važnih pitanja i naznačila nova područja istraživanja. Svako kome je stalo do ove teme neće čitajući *Otimanje pravde* ostati ravnodušan, već i zbog toga što je i sama autorka unela u ovu temu, sem svog znanja, mnogo svojih emocija, zanosa i osećanja pravednosti.

Vesna Pešić

PREDGOVOR AUTORKE SRPSKOM IZDANJU

Ova knjiga je rezultat napornog, emotivnog i često sumornog puta u našu nedavnu prošlost. Mnogi prijatelji, kolege i saradnici su omogućili da taj put bude što autentičniji, tačniji i promišljeniji.

Vojin Dimitrijević i Beogradski centar za ljudska prava bili su zainteresovani za ovaj projekat od samog početka. Jovana Zorić je sa velikim strpljenjem prevodila moju tvrdnu englesku prozu i koordinisala čitav projekat sa neverovatnom lakoćom. Uživala sam u našoj saradnji od početka do kraja i ne mogu da zamislim bolju kuću za ovu knjigu. Ivan Vejvoda je svesrdno pomogao u pronalazenju sredstava da knjiga vidi i srpsko izdanje. Fondacija Hajnrih Bel i Evropski fond za Balkan velikodušno su finansijski podržali prevod i objavljivanje knjige na srpskom jeziku.

Istraživački rad na ovoj knjizi obavila sam tokom 2005. i 2006. godine. U Beogradu, Dejan Anastasijević, Sonja Biserko, Bogdan Ivanišević, Ivan Jovanović i Marijana Toma strpljivo su ispravljali moje pogrešne procene i stavili moje teorije u ispravan istorijski i politički kontekst. Moje fantastične drugarice, Duška Anastasijević, Suzana Blesić, Ana Miljanić i Dubravka Stojanović provele su sate slušajući svakakve moje ideje. Knjiga je neuporedivo bolja zahvaljujući njihovom znanju, iskustvu i humoru. Nema načina da im se dovoljno zahvalim. Gordan Paunović i Susanne Simon-Paunović su se pobrinuli da boravak u Beogradu zapamtim i po njihovim gastronomskim čarolijama, u kojima sam uživala iz nedelje u nedelju.

U Zagrebu, posebno zahvaljujem Ivi Bancu, Ivici Đikiću, Vesni Kesić, Marini Škrabalo, Martini Tenko i Vesni Teršelič, kao i Gabrijeli Gavran koja me je uputila na fantastičnu digitalnu kolekciju o ratnim zločinima na zagrebačkom Pravnom fakultetu.

U Sarajevu, Slavko Šantić mi je toliko pomogao da mu se moram odužiti na mnogo više načina nego kroz jedan redak. Slavka je knjiga zanimala od samog početka i projekat je preuzeo gotovo kao svoj. Zakazivao je intervjue, pronalazio dokumentaciju, strpljivo odgovarao na sva moja neuka pitanja o Bosni. Istraživanje u Bosni sasvim sigurno ne bih mogla da uradim bez njega. Nevena Ršumović, Meliha Husedžinović i Dunja Blažević su se pobrinule da vreme provedeno u Sarajevu ostane uvek u divnom sećanju. Takođe najtoplije zahvaljujem Dinu

Abazoviću, Jakobu Finciju, Emiru Suljagiću i Mirsadu Tokači na ogromnom vremenu koje su mi posvetili.

Naravno, najviše dugujem svojoj porodici. Leu i Dagu u Americi što su bili strpljivi, roditeljima – Irini i Gojku Subotić – što su me širokih ruku primili nazad u dom iz detinjstva i olakšali mi život u Beogradu na svaki mogući način. Sestrama – Ivani Subotić i Irini Ljubić – zahvaljujem što su ostale iste sve ove godine i što se i dalje pretvaraju da ja, kao najstarija, imam nekakav autoritet! Irina i Aleksandar Stojanovski su na toliko načina ulepšali moj boravak u Beogradu da im se nikada neću moći odužiti na pravi način.

Konačno, sećam se onih kojih više nema. Jelena Šantić me je verovatno prva zainteresovala da se bavim ljudskim pravima. Ona je bila najhrabrija žena koju sam ikada znala i ostaje mi kao inspiracija hrabrosti, upornosti, kreativnosti i posvećenosti. Biljana Kovačević Vučo mi je bila prijateljica, ali i od neprocenjive pomoći pri radu na ovom projektu. Knjiga je bolja zbog Biljaninih komentara, procena, analiza i znanja. Srđan Rajković je bio moj najbolji prijatelj od kada smo se upoznali prvog dana škole u Petoj beogradskoj gimnaziji: ništa neće popuniti prazninu koju je ostavio iza sebe.

Mogu samo da se nadam da bi oni bili zadovoljni ovom knjigom i na nju ponosni. Njima je posvećujem.

Jelena Subotić

SKRAĆENICE

- AU – Afrička unija
- BH – Bosna i Hercegovina
- BIRN – Balkan Investigative Reporting Network
- CAVR – Komisija za prihvatanje, istinu i pomirenje, Istočni Timor
- CNDD FDD – Stranke odbrane demokratije i Snaga za odbranu demokratije, Burundi
- CTF – Komisija istine i prijateljstva, Indonezija/Istočni Timor
- DOS – Demokratska opozicija Srbije
- DRK – Demokratska Republika Kongo
- DS – Demokratska stranka
- DSS – Demokratska stranka Srbije
- ECCC – Izvanredna veća u sudovima Kambodže
- EU – Evropska unija
- FDD – Snaga za odbranu demokratije, Burundi
- FNL – Snaga nacionalnog oslobođenja, Burundi
- HDZ – Hrvatska demokratska zajednica
- HHO – Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava
- HKLJS – Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
- HRW – Human Rights Watch
- HSLS – Hrvatska socijalno liberalna stranka
- HSP – Hrvatska stranka prava
- ICTJ – International Center for Transitional Justice
- IDC – Istraživačko-dokumentacioni centar, BH
- IWPR – Institute for War and Peace Reporting
- JNA – Jugoslovenska narodna armija
- KIP – Komisija za istinu i pomirenje
- LDP – Liberalno demokratska partija

- LRA – Lord's Resistance Army (Gospodnja vojska otpora), Uganda
- MCTP – Međunarodni centar za tranzicionu pravdu
- MKS – Međunarodni krivični sud
- MKTJ – Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju
- MKTR – Međunarodni krivični tribunal za Ruandu
- MNVO – Međunarodna nevladina organizacija
 - MO – Međunarodni odnosi
 - MSP – Međunarodni sud pravde
- NATO – Organizacija severno-atlantskog ugovora
- NVO – Nevladina organizacija
- OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
- OHR – Ured Visokog predstavnika, BH
- ORZ – Odeljenje za ratne zločine, BH
 - RS – Republika Srpska
- SAD – Sjedinjene Američke Države
- SCIU – Serious Crimes Investigation Unit
- SDA – Stranka demokratske akcije
- SDP – Socijaldemokratska partija Hrvatske
- SDS – Srpska demokratska stranka
- SFOR – Stabilizacione snage
- SPO – Srpski pokret obnove
- SPS – Socijalistička partija Srbije
- SRS – Srpska radikalna stranka
- SSP – Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
- UN – Ujedinjene nacije
- UNAMD – Zajednička misija UN i Afričke Unije u Darfuru
- UNDP – United Nations Development Program
- UNIMS – Misija UN u Sudanu
- UNTAET – United Nations Transitional Administration in East Timor
- USIP – United States Institute of Peace (Institut SAD za mir)
- VRZ – Veće za ratne zločine, Srbija

UVOD

VAŽNOST SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU

„Umeo je s decom,“ pisalo je u novinama. „Izlečio“ je autistično dete putem bioenergije. Masaže su mu bile izvanredne. Upražnjavao je starinski pravoslavni metod „tihovanja,“ jedan oblik meditacije. Imao je privlačnu ljubavnicu srednjih godina. Nosio je dugu belu bradu i pustio dugu sedu kosu. Bio je tajanstven i duhovan i zračio je blagošću. Bio je pesnik. Pisao je za magazin *Zdrav život*. Ime mu je bilo Dragan Dabić i bio je holistički iscelitelj. Samo što nije bio ništa od toga. Bio je to Radovan Karadžić, ratni vođa bosanskih Srba, optužen pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (MKTJ) za genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine protiv nesrpskog stanovništva Bosne i Hercegovine u toku rata od 1992. do 1995. godine.

Radovan Karadžić je uhapšen u jednom beogradskom prigradskom autobusu jula 2008. godine posle trinaest godina skrivanja. Njegovo hapšenje je bilo naglo i iznenadno i izvršeno je samo nekoliko nedelja pošto je u Srbiji došla na vlast nova, reformska vlada.

Dok su srpski mediji objavljivali stotine tekstova o njegovom čudnom preuvažavanju, njegovoj ljubavnici, prijateljima, susedima i omiljenim kafanama u Beogradu, srbijanska vlada pozabavila se Karadžićem i u njemu videla ulaznicu za Evropsku uniju (EU). Odjednom su evropska vrata mogla da se otvore pred zemljom koja je godinama bila izložena prekorima zbog svog oklevanja da liši slobode lica osumnjičena za izvršenje ratnih zločina.

Vlada u Beogradu pohitala je da Karadžićevo hapšenje dovede u vezu s evropskim ambicijama Srbije. Hapšenje je bilo znak da ova vlada ima „veoma ambicioznu evropsku agendu,“ ponosno je izjavio ministar spoljnih poslova Srbije: „Želimo da budemo članica EU.“¹ „Srbi vide svoju budućnost u Evropi,“ bio je refren koji je odjekivao štampom posle hapšenja.² Ministar odbrane izjavio je da je Karadžićevo hapšenje „veliki korak ka evropskoj integraciji.“³

Međutim, vlada se poslužila Karadžićevim hapšenjem da postigne još veći politički poen. Ako Srbija poštuje međunarodno pravo saradujući sa MKTJ,

1 B92, 22. jul 2008, <http://www.b92.net>.

2 Ljiljana Smajlović, glavna urednica vodećeg beogradskog dnevnog lista *Politika*, nav. u: Dan Bilefsky, „Karadžić Arrest is Big Step for a Land Tired of Being Europe's Pariah,“ *New York Times*, 23. jul 2008.

3 B92, 22. jul 2008.

treba da ga poštuje i međunarodna zajednica tako što će podržati zahtev Srbije da Kosovo ostane njen deo, zasnovan na međunarodnim normama o suverenitetu i teritorijalnom integritetu.⁴ Predsednik vlade Mirko Cvetković je vrlo jasno označio ovu vezu: „Srbija u svakom pogledu poštuje međunarodno pravo, bilo da je to u vezi sa saradnjom s Hagom ili sa protivljenjem jednostranoj deklaraciji o nezavisnosti Kosova.“⁵

I Evropska unija je izvukla neposrednu političku korist iz Karadžićevog hapšenja. Evropski zvaničnici hvalili su se da je hapšenje rezultat upornog evropskog pritiska na Srbiju. „Ovo je veliki uspeh za Evropu,“ izjavio je francuski ministar spoljnih poslova Bernar Kušner (Bernard Kouchner).⁶ Smatralo se da je to trijumf strategije o proširenju EU i primer promućurnog korišćenja „meke moći“⁷.

Ono što je nedostajalo samohvalisanju političara od Beograda preko Brisela pa do Vašingtona bila je suštinska moralna dimenzija koja se ticala toga zašto je uopšte Karadžić optužen za genocid, kakva je bila njegova uloga u ubistvima i koje će to sve posledice imati u regionu za istinu, pravdu i pomirenje. Mada su srpski mediji dali ogroman publicitet hapšenju, opisujući i najbizarnije tabloidne detalje o godinama njegovog skrivanja, zaprepašćujuće malo tekstova bavilo se sadržinom haških optužnica ili bar opštim opisom zločina u Bosni, čiji je Karadžić bio inspirator.⁸ Upravo se tim zločinima treba pozabaviti.

U toku pet julskih dana 1995. Karadžićeve srpske bosanske trupe i paravojne jedinice Slobodana Miloševića počinile su najveće zverstvo u Evropi posle Drugog svetskog rata. Ovaj masakr se zbio u Srebrenici, bosanskom gradiću označenom kao „zaštićena zona“ Ujedinjenih nacija (UN). Za svega trideset sati proterano je dvadeset tri hiljade žena i dece, dok su srpski vojnici izdvojili sve muškarce između 16 i 60 godina, držali ih u kamionima i magacinima, mučili ih i ubijali sve one koji su pokušali da beže. U planinama oko Srebrenice ubijanja su trajala nedeljama. Kada su izveštaji i dokazi o pokolju dospeli u javnost, Srebrenica je postala simbol bosanskog genocida – groblje u kome je sahranjeno više od 7000 bošnjačkih dečaka i muškaraca.⁹

4 B92, 2. avgust 2008.

5 B92, 26. jul 2008.

6 Stephen Castle i Steven Erlanger, „With Karadzic's Arrest, Europe Sees Triumph,“ *New York Times*, 23. jul 2008.

7 „Karadzic Caught,“ *Economist*, 24. jul 2008, „Karadžić in the Hague, a Victory for EU Values,“ radio *Free Europe*, 30. jul 2008, „Karadžić's Arrest Hailed as Victory for EU Enlargement Policy,“ *Irish Times*, 5. avgust 2008.

8 Vesna Perić Zimonjić, „Serbian Press Lionises the Cunning Fugitive, Not the Criminal,“ *Independent*, 25. juli 2008.

9 Koristim naziv „Bošnjaci,“ umesto „bosanski muslimani.“ Mada se oko ovog termina još vode rasprave, ovom prilagodavanju terminologije naklonjeniji su sami Bošnjaci, a u ne-

Međunarodno reagovanje na zverstva kao što je bilo ono u Srebrenici bilo je žalosno kasno i nedovoljno.¹⁰ Međunarodna ravnodušnost očitovala se u propuštenim prilikama da se ukaže na ozbiljnost zverstava, mlakim interesom za intervenciju da se ubistva zaustave pa čak i mirnim posmatranjem odvođenja hiljada ljudi na klanje. I kao što je međunarodna volja da se zverstva spreče bila mlitava, međunarodni akteri su od tada utrošili ogromnu količinu energije i napore da razviju sve složeniji sistem „tranzicione pravde“ – sistematskog bavljenja zločinima iz prošlosti – da bi se poneli s političkim posledicama. Poslednja decenija bila je svedok dotle neviđenog umnožavanja ustanova tranzicione pravde, u koje sada spadaju međunarodna i domaća suđenja kršiteljima ljudskih prava, komisije za istinu, obeštećenje žrtava i mnogi drugi projekti koji treba da pomognu društvima da se obračunaju s nasleđem nekadašnjeg nasilja.

Naučno bavljenje tranzicionom pravdom uspostavilo je složena očekivanja za zemlje koje su preživele oružane sukobe, uključujući tu mnoštvo razloga zašto je tranziciona pravda pozitivan, pa čak i nužan korak koji svaka zemlja mora da napravi posle masovnih zločina.

Pre svega, kaže se da će to ubrzati društveno ozdravljenje i pomirenje. Otkrivanjem istine o nekadašnjim zločinima žrtve i preživeli mogu početi da se leče od trauma, mogu naći mir i tada početi da rade na pomirenju sa svojim nekadašnjim neprijateljima. Drugim rečima, tranziciona pravda ima terapeutsko dejstvo. Ona takođe treba da dovede do mira time što će podržati pravdu za žrtve. Utvrđivanje istine, identifikovanje izvršilaca i njihovo kažnjavanje ili primoravanje da javno priznaju svoje zločine doprinose postizanju pravde time što okončavaju nekažnjivost. Objektivno sagledavanje prošlosti pomaže da se razvija zajednička istorija, što je osnova pomirenja. Pored toga, pouzdan prikaz kršenja ljudskih prava dozvoljava društvu da uči iz svoje prošlosti i izbegne njihovo ponavljanje u budućnosti. Usredsređenost na pravdu takođe doprinosi učvršćivanju vladavine prava, koja je temelj demokratije. Sporovi se mogu rešiti političkom raspravom, umesto pribegavanja sili. Konačno, kažnjavanje izvršilaca predstavlja znak da društvo više neće da trpi takvo ponašanje. Na taj način smanjuju se izgledi potencijalnih kršitelja ljudskih prava da će ubuduće proći bez kazne.¹¹

davnoj literaturi se koristi da bi se etnicitet istakao više od religije. Kada koristim izraz „bosanski musliman“ to znači da ga onaj s kim razgovaram tako upotrebljava. O sporovima o „bošnjačkom“ identitetu vidi Bohdana Dimitrovova, „Bosniak or Muslim? Dilemma of One Nation with Two Names,“ *Southeast European Politics* 2, No. 2, 2001, str. 94 – 108.

10 Samantha Power, *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide*, New York, Basic Books, 2002, glava IX. Vidi i Thomas Cushman – Stjepan Gabriel Mestrovic, *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia*, New York, New York University Press, 1996.

11 Prema David Mendeloff, „Truth – Seeking, Truth – Telling, and Postconflict Peacebuilding: Curb the Enthusiasm?“ *International Studies Review* 6, No. 3, 2004, str. 355–380.

U svetlu ovih pozitivnih i ambicioznih očekivanja poslednja decenija bila je svedok nevidenog množenja raznih modela tranzicione pravde kao i stvaranja čitave industrije međunarodne pravde, uz podršku međunarodnih nevladinih organizacija (MNVO), stručnjaka i preduzetnika koji uporno traže od država izašlih iz perioda nasilja da uspostave neki model tranzicione pravde kako bi se pozabavile nekadašnjim nepravdama. Novije empirijske studije pokazuju da je više od dve trećine država u tranziciji tokom poslednjih dvadesetak godina uspostavilo ili razmatralo uspostavljanje nekog mehanizma tranzicione pravde, najčešće u vidu suđenja pred domaćim sudovima ili obrazovanja komisija za istinu.¹²

Traženje odgovarajućih mehanizama tranzicione pravde takođe je postalo neizostavni deo pregovora o rešavanju sukoba i održanju mira. Odnos između tranzicione pravde i izgradnje mira posle sukoba privukao je veliku pažnju otkada ga naglašavaju različite agencije Ujedinjenih nacija,¹³ međunarodne NVO,¹⁴ pa čak i vojni stratezi¹⁵ kao jedan od nužnih stubova uspešne obnove i izgradnje posle konflikata.¹⁶ Uz to, predstave o nekakvom aranžmanu za tranzicionu pravdu uključene su u razne višestrane i dvostrane sporazume s onim zemljama u tranziciji koje traže stranu pomoć, podršku u obnovi ili članstvo u širem krugu država. Tranziciona pravda sve češće postaje deo regionalnih uslova za integraciju, kao što je to u slučaju Evropske unije ili Organizacije Severnoatlantskog ugovora (NATO). Države – kandidati obično moraju da uspostave neku vrstu institucionalnog suočavanja s prošlošću da bi ispunile uslove za prijem.

Ovakve tendencije znatno menjaju način na koji se države i međunarodna zajednica bave zločinima iz prošlosti. Drugim rečima, tranziciona pravda prerasta u međunarodnu normu, standard pristojnog ponašanja država, čije će se kršenje sankcionisati na međunarodnom nivou. Pa ipak, iskustvo s primenom ove norme u stvarnim političkim situacijama u zemljama koje su je prihvatile, znatno odstupa od međunarodnih očekivanja.

12 Kathryn Sikkink i Carrie Booth Walling, „The Impact of Human Rights Trials in Latin America,” *Journal of Peace Research* 44, No. 4, 2007, str. 427–445.

13 UN Security Council press release, SC/7880, 24. septembar 2003.

14 International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *Reconciliation after Violent Conflict: A Handbook*, IDEA, 2003; Human Rights Watch, „International Justice,” <http://hrw.org/justice/about.htm>

15 Michele Flournoy i Michael Pan, „Dealing with Demons: Justice and Reconciliation,” *Washington Quarterly* 25, No. 4, 2002, str. 111–123; John J. Hamre i Gordon R. Sullivan, „Towards Postconflict Reconstruction,” *Washington Quarterly* 25, No. 4, 2002, str. 85–96; Edward Newman, „‘Transitional Justice’: The Impact of Transitional Norms and the UN,” *International Peacekeeping* 9, No. 2, 2002, str. 31–50.

16 Bivši generalni sekretar UN Kofi Anan (Annan) je u tom pogledu bio izričit: „Naučili smo da zakasnela vladavina prava predstavlja odustajanje od trajnog mira i da je pravda pratilja pravog mira ... nema pravog mira bez pravde.“ Dok. UN SC/7880.

U slučaju pravde za Srebrenicu, stotine neposrednih izvršilaca i dalje slobodno živi u Bosni i Srbiji, bez straha da će im se suditi.¹⁷ Čovek koji je započeo ratove na prostoru Jugoslavije, Slobodan Milošević, preminuo je u zatvorskoj ćeliji u Hagu, pre završetka suđenja. Posebno je važno zapaziti da je u Srbiji, zemlji iz koje je bilo najviše ratnih zločinaca u ratovima na tlu bivše Jugoslavije i koja je postala probni poligon međunarodne pravde, nova demokratska vlast je uspela da sav pravosudni sistem ponovo stavi u službu nacionalističke ideologije. Suđenja u Međunarodnom tribunalu u Hagu odbacuju se u Srbiji kao nelegitimna pobjednička pravda, a vlada optuženima obezbeđuje obilata sredstva za pravnu pomoć, pomaže im da koordinišu odbrane i nudi dugoročnu finansijsku pomoć članovima njihovih porodica. Vlada je čak nagovarala optužene za ratne zločine da se predaju, predstavljajući čin predaje kao konačni akt patriotizma izvršen za opšte dobro nacije i države.

Još više iznenađuje to što je ovakav razvoj događaja naišao na široko prihvatanje u međunarodnoj zajednici koja je uslovljavala ekonomsku dobrobit Srbije i njenu kandidaturu za članstvo u EU redovnim pristizanjem optuženih za ratne zločine u Hag. Pitanja pod kojim uslovima će oni tamo stići, znaju li građani Srbije kakvi se gnusni zločini optuženima stavljaju na teret i koje su domaće političke posledice ove „jednoobrazne pravde“ kao da više ne opsedaju međunarodnu zajednicu. Posledica ove strategije omogućila je Srbiji da se površno pridržava međunarodnih pravila i standarda, a da za to vreme u stvari odbacuje temeljne društvene promene koje te norme iziskuju.

Ova politička pojava je čudna i predstavlja razočaravajuću posledicu složenih principa međunarodne tranzicione pravde. Pitanje kojim moramo hitno da se pozabavimo jeste: zašto se ovo dogodilo? Kako je domaćim političkim elitama pošlo za rukom da iskoriste međunarodne institucije stvorene za rešavanje sukoba u sasvim suprotne svrhe? Što je najvažnije, s obzirom da se ono što se dešavalo u Srbiji dešavalo i u mnogim drugim državama koje su usvojile mehanizme tranzicione pravde, suočeni smo s paradoksom koji odražava jedan krupniji problem s kojim se suočavaju norme i ustanove tranzicione pravde.

Ovaj paradoks se može ovako kratko opisati: institucije tranzicione pravde postale su toliko popularne da se sve više država suočava sa zlodelima iz prošlosti usvajanjem nekog od mehanizama tranzicione pravde. U isto vreme države koriste ove mehanizme da ostvare ciljeve sasvim suprotne od onih koje imaju u vidu međunarodne pravne institucije ili aktivisti. Države sada koriste tranzicijonu pravdu da se otarase domaćih političkih protivnika, da od međunarodne zajednice ishode materijalne dobiti, ili da postanu članice uglednih međunarodnih klubova, kakva je Evropska unija. Upotreba međunarodnih normi i institucija za ostvarivanje lokalnih političkih ciljeva vodi onda rezultatima koji su daleko

17 International Crisis Group, „War Criminals in Bosnia's Republika Srpska: Who Are the People in Your Neighborhood?“ *Europe Report* No. 103, Sarajevo, 2. novembar 2009.

od očekivanja međunarodne tranzicione pravde. Ova zloupotreba normi tranzicione pravde na domaćem nivou, pojava koju sam nazvala „preoteta pravda,“ u ogromnoj je meri problematična i značajna upravo zbog toga što znatno smanjuje delotvornost međunarodnih pravnih projekata, ugrožava njihovu legitimnost i ne dovodi do temeljnih društvenih promena, potrebnih zemljama tek izašlim iz nasilnih sukoba.

Korišćenje međunarodnih normi na nacionalnom nivou politički je važno jer ukazuje na otpore na koje nailaze ove norme i oni koji ih promovišu. Kada domaći akteri imaju mogućnost da ta pravila i ustanove iskoriste za skrivene političke svrhe, pravila gube na snazi i njima se sve lakše ubuduće može manipulirati. Ako se veruje da u obračunu sa masovnim kršenjima ljudskih prava treba da postoje međunarodna pravila i institucionalni standardi vladavine prava i pravde, onda je to upravo razlog zbog kojeg se mora posvetiti više pažnje domaćim političkim uslovima i posledicama međunarodnih intervencija na politiku koju vode države. To će nam pomoći da razumemo zbog čega neki očigledno plemeniti međunarodni ciljevi, kao što je zadovoljenje pravde za žrtve masovnih zločina, ostaju neostvareni i duboko upleteni u unutrašnje političke sukobe. Razume li se ovo, u budućnosti će se verovatno bolje birati putevi ka ciljevima pravde.

Argumentacija

U svojoj knjizi težim da postignem ovaj cilj putem analize strateške upotrebe međunarodnih modela tranzicione pravde na domaćem nivou. U knjizi se osporavaju optimistička predviđanja da će formiranje dugoročnih koalicija sa domaćim saveznicima i pritisak na domaće vlasti da menjaju politiku dovesti do širenja društvene podrške ovim modelima. Umesto toga, tražim odgovor na pitanje otkud to da se preuzimanje međunarodnih normi i institucionalnih modela i usklađivanje s njima uvek suočava sa najrazličitijim ozbiljnim domaćim izazovima i često proizvodi neočekivane i protivrečne efekte na politiku. Knjiga pokazuje da poštovanje međunarodnih normi postaje strateški, pa čak i subverzivni, izbor onih država koje nemaju interes da ih poštuju. Ona otvara mogućnost novog razumevanja koncepta poštovanja normi institucija da bi se utvrdilo ne samo *da li* se države povinuju međunarodnim normama i ustanovama, već i *kako* i *zašto* to čine.

Teorijski pristup primenjen u ovoj knjizi znatno odstupa od postojećih modela poštovanja normi, i to na više načina. Postojeća objašnjenja o tome zašto države prihvataju međunarodne norme često se oslanjaju na domaće „istinske ubeđenike“ u ove norme – antirežimske aktiviste – koji stoje iza normativnih promena. U ovim modelima normativnih promena, nazvanim modelima

„bumeranga“¹⁸ i „spirale“¹⁹, države se povinuju međunarodnim normama i ustanovama usled trajnih napora domaćih istinskih ubeđenika. Ovi aktivisti potom pokreću međunarodne aktere da izvrše pritisak, pruže podršku ili ubede državu koja ne poštuje norme da promeni politiku. Vremenom, ponavljanjem ili iz navike, međunarodne norme prihvataju se kao deo uobičajene prakse država.

Međutim, u mnogim državama nema istinskih ubeđenika ili oni nemaju moć da utiču na društvene promene, dok države i dalje pokazuju znakove institucionalne usklađenosti. Usled ove protivrečnosti modeli bumeranga i spirale neupotrebljivi su u mnogim empirijskim slučajevima. Iz istog razloga sam identifikovala još tri ključne koalicije koje deluju kao zastupnici normativne i institucionalne usklađenosti: onih koji se opiru normama, onih koji ih usvajaju iz instrumentalnih razloga i međunarodnih aktera koji istupaju kao domaće politički zainteresovane strane. Širenje međunarodnih normi i institucionalnih modela uvek izaziva sukobe između različitih domaćih grupa koje prihvataju, odbacuju ili ignorišu međunarodne normativne i institucionalne pritiske. Ona koalicija koja izađe kao pobednik iz političkih razmirica koje prate napredak međunarodnih normi, oblikovaće državnu strategiju normativnog usklađivanja i njene rezultate.

Iako se međunarodni pritisak pretpostavlja, on nije uvek isti. Njegova jačina, unutrašnja usklađenost, postojanost i pouzdanost se menjaju. Uočila sam tri osnovne vrste međunarodnog pritiska koje utiču na to kako države pristupaju poštovanju međunarodnih normi i ustanova. *Primoravanjem* se kao vrstom pritiska poštovanje međunarodnih normi neposredno vezuje sa materijalnim nagradama, kao što su strana pomoć i investicije ili članstvo u međunarodnim organizacijama. *Simbolički* pritisak podstiče poštovanje pozivanjem na želju države da bude viđena kao priznati međunarodni akter. *Birokratski* pritisak deluje u uslovima političke nesigurnosti, kada se države odlučuju da ispunjavaju međunarodne zahteve jer veruju da će im međunarodni subjekti pomoći u rešavanju unutrašnjih problema.

Isticanjem različitih vidova međunarodnog pritiska i domaćih odgovora na njih u ovoj knjizi se ukazuje na ograničenost postojećih pristupa prilagođavanju normama, koji gube iz vida to da ishodi mogu biti drugačiji od prihvatanja i usvajanja normi. Usredsredila sam se pak na to da utvrdim kako domaći akteri razumeju, tumače i koriste međunarodne norme za sopstvene političke potrebe

18 Margaret E. Keck i Kathryn Sikkink, *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca, Cornell University Press, 1998.

19 Thomas Risse i Kathryn Sikkink, „The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction,“ u Thomas Risse, Steve C. Ropp i Kathryn Sikkink (ur.) *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*, Cambridge University Press, New York, 1999.

i kakve posledice ima prilagođavanje normi na njenu snagu i vitalnost. Koristeći primere normi tranzicione pravde, ova knjiga želi da podstakne teorijsko istraživanje o prirodi normi da se više ne bi bavila samo nepredviđenim posledicama dobrih normi koje su dale loše rezultate i da umesto toga pokuša da objasni kako se može predvideti način domaće upotrebe međunarodnih normi i ustanova i povezati sa postojećim shvatanjima o širenju i usklađivanju normi.

Beleška o planu i metodima

Mana literature o tranzicionoj pravdi dugo je bila pretežno oslanjanje na pojedinačne studije slučajeva bez njihove uporedne analize. Literatura o normama iz oblasti međunarodnih odnosa susreće se pak s drukčijom teškoćom. Duskora po prirodi teorijska, sada je proširila predmet izučavanja i na empirijske studije, ali se norme retko sistematski proučavaju sa stanovišta onih na koje se norme odnose. Ova knjiga je pokušaj da se otklone kako metodološki tako i pojmovni nedostatci. Ona počiva na pretpostavci da iscrpan opis nijansiranih domaćih postupaka i uzajamni uticaj koji imaju sa međunarodnim normativnim i institucionalnim intervencijama, zahteva poređenje više temeljnih studija.

Zašto Balkan?

U ovoj se knjizi primenjuje kvalitativna metodologija i pažnja se usredsređuje na tri studije slučaja: na Srbiju, Hrvatsku i Bosnu. Metoda studije slučaja je naročito pogodna za utvrđivanje okvira u kojima teorija važi kao i uzročno-posledičnih mehanizama.²⁰ Da bismo razumeli promenljive efekte međunarodne tranzicione pravde, potrebno je odabrati slučajeve gde je postojao jak, pa i raznovrsan, međunarodni pritisak, sa značajnim ali različitim unutrašnjim posledicama. U ovom projektu, korišćeni metod se ogleda u odabiru jednog regiona (bivša Jugoslavija) za sprovođenje tri temeljne studije slučaja (Srbija, Hrvatska, Bosna) gde su se internacionalizovani projekti tranzicione pravde – međunarodna i domaća suđenja i naponi u traganju za istinom – koristili za postizanje unutrašnjih političkih ciljeva. Prednost ovog pristupa je u tome što su u izabranim slučajevima pozadina i vrsta konflikta isti pa se može pratiti različite domaće političke koalicije (koje ili pružaju otpor pravilima – kao u Srbiji, ili ih usvajaju instrumentalno – kao u Hrvatskoj, ili promovišu međunarodne norme – kao u Bosni), različito reagovanje tranzicionih režima na različite vrste međunarodnog pritiska (primoravanje u slučaju Srbije, simbolički pritisak u Hrvatskoj i birokratski u Bosni), što dovode dotle da tranziciona pravda doživi različitu sudbinu.

20 Alexander L. George i Andrew Bennett, *Case Studies and Theory Development*, Cambridge Mass, MIT Press, 2005.

Međunarodna promocija tranzicione pravde bila je sprovedena u sve tri države, ali su međusobni uticaj međunarodnog pritiska, stepen međunarodne kontrole nad mehanizmima tranzicione pravde i domaći politički uslovi proizveli sasvim različite rezultate. Sve tri posmatrane države teže pridruživanju EU da bi ostvarile najveći stepen bezbednosti i blagostanja. Međunarodna zajednica je pažljivo promatrala ove tri države. Drugim rečima, kazne za neprihvatanje međunarodnih pravila bile su stroge. Međutim, odnos snaga na domaćem nivou išao je u ove tri zemlje na različite načine na ruku onima koji se opiru normama, onima koji ih instrumentalno usvajaju i njihovim istinskim podržavaocima, što je dovelo i do različitih političkih ishoda. Izbor tri slučaja iz bivše Jugoslavije takođe je koristan kao globalni test izvodljivosti velikih projekata tranzicione pravde – pouke stečene iz odluka MKTJ primenjivaće se u suđenjima pred Međunarodnim krivičnim sudom i u budućim domaćim i hibridnim suđenjima.

Metod istraživanja

U knjizi se kombinuju praćenje istorijskih procesa, metod uporedne studije slučajeva, razgovori s pripadnicima elita, pretraživanje arhiva, analiza diskursa i analiza institucija. Koristim praćenje procesa da bih ispitala menjaju li se odlučujuće varijable kao što je predviđeno između pretpostavljenog uzroka i uočenih posledica. Drugim rečima, koristim praćenje procesa da bih ispitala delovanje uzročnih mehanizama²¹. Krećem se u trouglu između raznorodnih grupa podataka, kao što su razgovori koje sam sama obavljala, istraživanja javnog mnjenja, novinski i drugi medijski izveštaji, primarni arhivski izvori, dokumentacija institucija, izveštaji država i nevladinih organizacija i sekundarna literatura. Takođe sam pratila istorijske procese da bih ustanovila veze u prostoru i vremenu između samih slučajeva. Dešavanja u Srbiji uticala su na to kako će mašinerija međunarodnog prava delovati u Hrvatskoj i Bosni, a praćenje unutrašnjih debata o tranzicionoj pravdi „u susedstvu“ uticalo je na način na koji vlade reaguju na domaće i međunarodne pritiske.

Međunarodne norme utiču na obrasce ponašanja u skladu sa propisanim pravilima i očekivanjima. One se u javim raspravama mogu artikulirati neposredno ili posredno. Zbog toga empirijska poglavlja ove knjige prate ponašanje elita u javnosti u tri države – Srbiji, Hrvatskoj i Bosni, i poredi njihovo reagovanje na zahteve međunarodne tranzicione pravde. Poglavlja prate javni diskurs koji okružuje rasprave o tome da li modele tranzicione pravde treba prihvatiti, odbaciti ili uraditi nešto između toga. Samo postojanje strasnih debata o tranzicionoj pravdi ukazuje na prisustvo normativnog okvira, koji javnoj debati daje smisao.

21 *Ibid.*

Pretpostavka je da se, nema li tih normi, rivalske elite ne bi ogorčeno borile oko njih. Povinovanje ovim normama meri se ispitivanjem politike, institucija, i političkog diskursa, i određivanjem promena u ova tri elementa u vremenu.

Za potrebe ove studije obavljeni su opsežni razgovori. Oni obuhvataju i više od sedamdeset zvaničnih sastanaka sa onima koji se bave tranzicionom pravdom na međunarodnom i domaćim nivou, kreatorima domaće politike i zvaničnicima vlada, aktivistima NVO, novinarima i pravnim stručnjacima u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni, i daleko više neformalnih razgovora, razmenjenih elektronskih pisama i telefonskih razgovora u periodu od dve godine (2004–2006).

Struktura knjige

Knjiga ima dva glavna cilja. Prvi je da doprinese razvoju teorije o domaćoj upotrebi međunarodnih normi istraživanjem različitih domaćih strategija normativnog i institucionalnog usklađivanja uz korišćenje empirijske osnove tranzicione pravde. Drugi, povezani cilj je da se prouči kako strateški potezi učinjeni radi usklađivanja utiču na ishode međunarodnih političkih zamisli u državama koje primenjuju međunarodne norme i ustanove. Osnovni teorijski doprinos ove knjige sastoji se u dodavanju ove dve dimenzije našem razumevanju toga kako se norme i modeli šire međunarodnim sistemom i kakav uticaj imaju na politiku. Ova knjiga je svojevrsan odgovor na konstruktivistički poziv od pre desetak godina da proširimo analizu i usredsredimo se na „načine na koji su međunarodne norme proizvele uticaj *unutar* mnogih država koje su deo sistema, i...načine na koji su na te norme eventualno uticala pojedinačna iskustva tih zemalja.“²²

U prvom poglavlju predstavlja se teorijski okvir odnosa domaće politike prema poštovanju međunarodnih normi tranzicione pravde. U ovom poglavlju preispituje se postupak normativnog usklađivanja tako što se ispituje zašto je prihvatanje i otvoreno odbacivanje međunarodnih normi skupo za domaće političke aktere pa moraju da pribegnu alternativnim političkim strategijama. Prikazujem tri različite strategije poštovanja normi, od kojih je svaka odgovor na određenu vrstu međunarodnog normativnog pritiska. Potom identifikujem specifične domaće političke okolnosti koje utiču na to kako domaći akteri pod međunarodnim pritiskom odlučuju da poštuju međunarodne norme. Poglavlje se završava raspravom o tome kakav značaj imaju različite domaće strategije normativnog i institucionalnog usklađivanja, kako za one koji ih usvajaju na domaćem tako i za one koji ih promovišu na međunarodnom nivou.

22 Martha Finnemore, *National Interests in International Society*, Cornell University Press, Ithaca, 1996, str. 137, autorkine navodnice.

Iako domaći politički okvir i međunarodno okruženje uobličavaju granice za političko delovanje, domaći akteri i dalje deluju na neočekivan način i proizvode niz raznovrsnih političkih posledica. Svrha ova tri empirijska poglavlja je da istraži različite strategije usklađivanja sa modelima međunarodne tranzicione pravde i da objasni njihove posledice u više političkih okruženja. U poglavljima 2, 3 i 4 daje se podrobna analiza tranzicione pravde u tri bivše jugoslovenske države – Srbiji, Hrvatskoj i Bosni.

U Drugom poglavlju se opisuju iskustva tranzicione pravde u Srbiji kao posledice međunarodnog primoravanja. Napori za postizanje tranzicione pravde u Srbiji bili su brojni i složeni ali istovremeno nepostojani i nedovršeni, i izazvali su krupne političke poremećaje, od kojih je možda najdublji bio atentat na reformskog premijera Srbije Zorana Đinđića, koji je 2003. godine izvršila organizovana kriminalna grupa koja je sebe nazivala „antihaškim patriotama.“ Na početku poglavlja prikazuju se ciljevi i očekivanja koja je međunarodna zajednica imala u pogledu tranzicione pravde u Srbiji nakon svrgavanja Miloševićevog režima. Zatim se razmatraju svi mehanizmi međunarodne pravde primenjeni u Srbiji – međunarodna suđenja, komisija za istinu i postupci pred domaćim sudovima – kao i njihov domaći politički uticaj. Potom se analiziraju specifične domaće političke prilike u Srbiji koje uslovljavaju odgovor države na međunarodnu prisilu. Poglavlje se završava procenom posledica domaće zloupotrebe tranzicione pravde u Srbiji i domaćih političkih manevara moćnika koji pružaju otpor normama tranzicione pravde i uspevaju da zadovoljavanjem institucionalnih zahteva tranzicione pravde prenebregnu njen smisao.

U Trećem poglavlju razmatra se proces tranzicione pravde u Hrvatskoj, državi sa jedinstvenom odlikom istovremene žrtve i izvršioca zločina u jugoslovenskim ratovima. Hrvatska je jedina zemlja u regionu koja je ispunila obaveze prema MKTJ i sada je na sigurnom putu ka članstvu u EU. Međutim, ovaj je put za Hrvatsku bio težak. U zemlji se i dalje vode rasprave o prirodni rata, odgovornosti Hrvatske za vršenje ratnih zločina i o tome šta treba činiti sa ratnim zločincima, što ukazuje da, iako su institucionalne obaveze ispunjene – svi su osumnjičeni poslani u Hag – duboka podeljenost u pogledu prošlosti Hrvatske i dalje ostaje snažno urezana u nacionalnu svest. Temeljno se analiziraju osobnosti hrvatske demokratske tranzicije, posebno strategije integracije Hrvatske u EU. Ovom strategijom su se vodile hrvatske elite koje su faktički poštovala ustanove međunarodne tranzicione pravde na prvom mestu da bi se izborile za legitimitnost Hrvatske kao evropske države na međunarodnom nivou, istovremeno marginalizujući sve one koji pružaju otpor ovim normama i starajući se da oni ostanu nedovoljno jaki da bi se uspešno mobilisali protiv prihvatanja tranzicione pravde.

U Četvrtom poglavlju istraživanje se okreće Bosni. Za razliku od Srbije i Hrvatske, na čije suverene vlade se mogao vršiti pritisak pretnjom sankcijama ili pozivanjem na zakonitost, osnovni problem sa kojim je bila suočena tranziciona pravda u Bosni bio je u tome što država nije stvarno postojala. Ona je i dalje u velikoj meri protektorat pod međunarodnom upravom, podeljen na dva etnička entiteta, sa neverovatno slabim i nedelotvornim nacionalnim vladama, nesigurnim u pogledu teritorijalnog prostiranja i svojih političkih ovlašćenja. U domaćim okolnostima političke neizvesnosti, promoteri međunarodnog prava, istinski ubeđenici u norme, izvršili su pritisak na Bosnu iznutra, delujući kroz Kancelariju visokog predstavnika, koja je *de facto* imala ovlašćenja vlade. Na kraju poglavlja se strategija tranzicione pravde u Bosni stavlja u širi kontekst stvaranja ozbiljne, nezavisne države umesto međunarodnog protektorata sa neizvesnim statusom. Tranziciona pravda u Bosni poslužila je za snaženje državnih institucija ali i za slabljenje i smanjivanje legitimiteta nekooperativnog srpskog entiteta, Republike Srpske, i da bi se pozivi na stvaranje jedinstvene i centralizovane bosanske države učinili prihvatljivijim i legitimnim na međunarodnom nivou.

U zaključku se daje sažetak svega što je izneto u knjizi i koriste pouke stečene iz empirijskih slučajeva za konačnu raspravu o uticaju domaće upotrebe međunarodnih normi i ustanova za postizanje ciljeva međunarodnih političkih strategija. Proširila sam raspravu o preotetoj pravdi na politički kontekst izvan okvira bivše Jugoslavije i ukazala na više veza, sličnosti i uopštavanja koji mogu biti predmet daljih istraživanja. U zaključku govorim o tome izvlače li međunarodne organizacije pouke iz ovih iskustava, i o mogućim modelima institucionalnog prilagođavanja u oblasti tranzicione pravde.

Značaj za naučna istraživanja i politička rešenja

Zašto je preoteta pravda od značaja? Ispunjavaju li države naloge ustanova tranzicione pravde, li i izručuju osumnjičene međunarodnim sudovima, osnivaju li domaće sudove ili komisije za istinu, zašto je onda važno da se obaveze izvršavaju na tačno određen način?

U knjizi se tvrdi da su različite strategije ispunjavanja obaveza važne jer utiču na uspeh napora tranzicione pravde. One oblikuju ishod tranzicione pravde kako na domaćem nivou, u smislu političkih i pravosudnih procesa koje pokreću, tako i na međunarodnom planu u smislu stečenih pouka za buduće pravne projekte u drugačijim političkim uslovima. Iako međunarodne organizacije mogu da podstiču međunarodne pravne projekte iz isključivo plemenitih pobuda, njihovo dejstvo, kada ih jednom strateški usvoje lokalni politički akteri u kontekstu domaćeg političkog nadmetanja i mobilizacije, može biti sasvim drugačije.

Domaća politička upotreba međunarodnih normi tranzicione pravde takođe suštinski utiče na same te norme i ustanove, kao i na pravne intervencije koje se njima jemče u budućnosti. Ukoliko se države pridržavaju međunarodnog prava samo zbog lokalnih političkih strategija, a ne zbog privrženosti njenim ciljevima, utoliko je sama norma ugrožena; ona gubi koherentnost, dobija različito značenje za različitu publiku a institucionalni oblici koji su proizvod međunarodnog prava počinju da gube svoj nadnacionalni ugled. Ako države mogu da postignu iste rezultate u pogledu međunarodnog prestiža ili nagrađivanja pukim formalnim ispunjavanjem naloga tranzicione pravde, koristeći u stvari norme kao sredstvo za nadmetanje, cilj međunarodne norme nije ostvaren. Države retorički prihvataju međunarodne standarde, ali ih ne primenjuju. Zbog toga je mnogim državama lakše da oforme komisiju za istinu ili saraduju s međunarodnim sudovima nego da se upuste u novo razmatranje i ocenu državnih zločina iz prošlosti, učešća elita u tim zločinima i nacionalne mitologije koja je i dovela do nedela. Preotimanje pravde stoga ima ozbiljne posledice na terenu. Kao što su na koncu mnoge zemlje otkrile, nasleđe nasilja iz prošlosti se isuviše jako urezuje u politički identitet država koje su izašle iz sukoba da bi se njegove razmere mogle umanjiti stvaranjem nekog ministarstva ili istražne komisije ili pak zakonom o ekstradiciji.

Zaključci izneti u ovoj knjizi uznemiruju i mogu biti loša vest za mnoge predlagače normi ili ustanova tranzicione pravde koji neustrašivo zagovaraju projekte tranzicione pravde širom sveta, lobiraju za njih, podržavaju ih ili vode. Međutim, nije svrha ove knjige da obezvređi snagu ili nužnost ovih projekata. Nalazi saopšteni u njoj zapravo traže unapređivanje ustanova kako bi one mogle da se obračunaju sa neizbežnim domaćim osporavanjem na koje nailazi tranziciona pravda. Dok je knjiga kritična u pogledu međunarodnih opcija primoravanja uslovljavanjem i povezivanjem spornih pitanja, ona ne predlaže da međunarodna zajednica odustane od delovanja u postkonfliktnim državama. U njoj se zagovara više međunarodnog učešća, a ne manje. Umesto upotrebe isključivo administrativnih pokazatelja, kao što su broj uhapšenih ili izručenih lica osumnjičenih za ratne zločine, predlaže se prilikom procene stepena pridržavanja normi tranzicione pravde kontinuirano i sveobuhvatno međunarodno angažovanje u državama koje izlaze iz sukoba. Umesto da se nagrađuju države koje neiskreno podržavaju tranzicionu pravdu, trebalo bi promovisati i podržavati temeljnije domaće normativne promene, kao što su reforma obrazovanja, profesionalizacija medija i jačanje političke kulture ljudskih prava. Tek kada društva koja su izašla iz sukoba odluče da progovore o grozotama koje su se dogodile, o državnoj i društvenoj odgovornosti za zverstva i počnu da menjaju način na koji se uči o prošlosti, moći će se reći da je pravda zadovoljena.

1. POLITIKA PREOTIMANJA PRAVDE

U poslednjih dvadesetak godina razvila se univerzalna norma koja propisuje primeren način na koji države treba da se suoče sa zločinima iz prošlosti. Ova međunarodna norma postavlja niz očekivanja koja treba da ispune tranzicione vlade kada se suočavaju sa kriminalnom prošlošću države. Grubo rečeno, za masovna kršenja ljudskih prava, kao što su ratni zločini, zločini protiv čovečnosti i genocid, treba suditi pred sudovima ili drugim pravosudnim ustanovama, a ne prepuštati ih osvetničkoj pravdi ili zaboravu. Mada su u prošlosti zbog ovakvih zločina osumnjičeni gubili glave ili su ih pobednici izvodili pred preke sudove ili bi prosto ostajali nekažnjeni, danas ih posmatramo kao i sva druga krivična dela za koje se mora održati pravično suđenje²³. Drugim rečima,²⁴ poslednjih godina razvila se ideja da je za zločine takvih razmera za koje nikada i nije postojala sasvim odgovarajuća kazna, moguće suditi i da izvršioци treba da se nađu pred sudom ili drugom dobro uređenom ustanovom, kao što je komisija za istinu.²⁵

Kako znamo da su ova međunarodna očekivanja na putu da budu usvojena kao međunarodne norme? Za razliku od međunarodne pravde, koja seže u prošlost makar do nirnberških suđenja, ideja tranzicione pravde istinski privlači pažnju međunarodne zajednice tek od 1980-tih.²⁶ Suđenja grčkim vojnim vođima sredinom 1970-tih godina bila su početak ovih tendencija, koje su dobile na snazi u međunarodno poznatim suđenjima članovima argentinske vojne

23 Vidi Naomi Roht-Arriaza i Javier Meriezcurrera (ur.), *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth v. Justice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

24 Vidi poznatu izjavu Hane Arendt (Hannah Arendt) o Nirnberškom suđenju: „Nema dovoljno teške kazne za ove zločine. Možda je suštinski važno obesiti Geringa (Göring), ali je to sasvim nedovoljno. To jest, ova krivica, nasuprot svih ostalih vidova vinosti, prevazilazi i urušava bilo koji i svaki pravni sistem. To je razlog zbog koga su nacisti u Nirnbergu tako samozadovoljni.“ U Hannah Arendt – Karl Jaspers – Lotte Köhler – Hans Saner, *Hannah Arendt/Karl Jaspers Correspondence, 1926–1969*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1992, str. 54.

25 Steven R. Ratner i Jason S. Abrams, *Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy*, Oxford, Oxford University Press, 2001; Chandra Sriram, „Revolutions in Accountability: New Approaches to Past Abuse,“ u *American University International Law Review* 19, 2003, str. 304–429.

26 Gary Jonathan Bass prati razvoj međunarodne pravde od Napoleonovih suđenja 1815, suđenja u Lajpcigu posle Prvog svetskog rata i suđenja u Nirnbergu i Tokiju posle Drugog svetskog rata. *Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals*, Princeton, Princeton University Press, 2000.

hunte 1985. Desetak godina kasnije, izvanrednom pažnjom koju je međunarodna zajednica posvetila Južnoafričkoj komisiji za istinu i pomirenje (KIP) zauvek je institucionalizovan taj model tranzicione pravde kao alternativni ili dopunski mehanizam suđenjima, kao jedan od načina za suočavanje sa nasilnom prošlošću države. U daljim studijama komisija za istinu takođe je zabeležen ogroman porast ovog mehanizma tranzicione pravde. Jedan od vodećih stručnjaka za komisije za istinu, Priscilla Hayner (Pricilla Hayner), izjavila je da je „doslovno svaka država koja je u nedavnoj prošlosti izašla iz autokratskog režima ili građanskog rata,“ ispoljila interesovanje za osnivanje komisije za istinu.²⁷

Uočeni uspeh ovih novih ustanova dao im je međunarodni legitimitet kao upotrebljivom i prikladnom modelu postupanja s ozbiljnim zloupotrebama ljudskih prava, mada su u velikoj meri osporavane u svojim lokalnim zajednicama.²⁸ Domaća suđenja usledila su u Čileu, Gvatemali, Panami, Hondurasu, Peruu, Paragvaju, Etiopiji i Ruandi, a komisije za istinu su ustanovljene u Burundiju, Čadu, Istočnom Timoru, Gvatemali, Južnoj Africi, Šri Lanki i na Haitiju – da navedem samo neke istaknute primere.

Šire posmatrano, globalna tendencija legalizacije i „poprivosuđivanja“ politike, u koju je ugrađena tranziciona pravda, takođe pokazuje znake širenja i institucionalizacije.²⁹ Tranziciona pravda je uz to utemeljivana, legalizovana i kodifikovana ustanovljavanjem *ad hoc* tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu od 1993. do 1994. a potom osnivanjem stalnog Međunarodnog krivičnog suda (MKS) 1998. godine. Najnoviji stub nastajuće zgrade međunarodnog prava je pojam univerzalne nadležnosti na osnovu koje nacionalni sudovi mogu na svojoj teritoriji da vode istragu i sude osumnjičenima, bez obzira na to gde je zločin izvršen ili na državljanstvo optuženog ili žrtve.³⁰ Zagovornici međunarodne

27 Priscilla B. Hayner, *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*, New York, Routledge, 2001, str. 23, kurziv autorke.

28 O Argentini vidi Louis Roniger i Mario Sznajder, *The Legacy of Human Rights in the Southern Cone: Argentina, Chile, and Uruguay*, Oxford, Oxford University Press, 1999. O Južnoj Africi vidi James Gibson i Amanda Gouws, „Truth and Reconciliation in South Africa: Attributions of Blame and the Struggle over Apartheid,“ *American Political Science Review* 93, No. 3, 1999, str. 501–518; Charles Villa-Vicencio i Wilhem Verwoerd, *Looking Back, Reaching Forward: Reflection on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa*, Cape Town, University of Cape Town Press, 2000; Lyn S. Graybill, *Truth and Reconciliation in South Africa: Miracle or Model?*, Boulder, Lynne Rienner, 2002.

29 Kenneth W. Abbott – Robert O. Keohane – Andrew Moravcsik – Anne-Marie Slaughter – Duncan Snidal, „The Concept of Legalisation,“ *International Organization* 54, No. 3, 2000, str. 401–419; Rachel Sieder i Line Schjolden (ur.). *The Judicialization of Politics in Latin America*, New York, Palgrave Macmillan, 2005.

30 Univerzalna nadležnost je dobila međunarodni značaj pošto je jedan španski sudija pokrenuo istražni postupak protiv bivšeg čileanskog vođe Augusta Pinočea (Augusto Pinochet), koji je doveo do njegovog hapšenja u Ujedinjenom Kraljevstvu 1998, a kasnije i postupku

pravde ističu novije uspješne sudske postupke zbog kršenja ljudskih prava učinjenih u drugim zemljama pred sudovima Španije, Francuske, Belgije, Ujedinjenog Kraljevstva i Holandije, kao dokaz da je opšta nadležnost postala praktična i politička stvarnost, i da je na putu da bude sasvim prihvaćena kao deo sistema unutrašnjeg krivičnog prava nekih zemalja, pretežno onih u zapadnoj Evropi.³¹

Modeli tranzicione pravde

Kao što je već napomenuto, najčešći mehanizmi tranzicione pravde su domaća suđenja, međunarodna suđenja, komisije za istinu, a u novije vreme suđenja pred sudovima drugih zemalja (na osnovu univerzalne nadležnosti) i hibridna suđenja (mešavina domaćih i međunarodnih suđenja). Države ipak na raspolaganju imaju i druge mogućnosti, kao što su naknade žrtvama,³² lustracija,³³ muzeji i druge ustanove komemoracije žrtava,³⁴ izvinjenja države,³⁵ inicijative zajednice,³⁶

za izručenje. Slučaj Pinoče inspirisao je nove krivične progone pripadnika oružanih snaga u Latinskoj Americi i na drugim mestima, i proizveo takozvani efekat Pinoče. Vidi Naomi Roht-Arriaza, *The Pinochet Effect: Transnational Justice in the Age of Human Rights*, University of Pennsylvania Press, 2005.

- 31 Human Rights Watch, „Universal Jurisdiction in Europe: The State of Art,“ vol. 18, No. 5 (D), New York, 27. jun 2006. U nekim analizama se, međutim, zapaža ograničavanje načela univerzalne nadležnosti, kao što je npr. ukidanje belgijskog zakona o univerzalnoj nadležnosti. Vidi Ellen L. Lutz, „Universal Jurisdiction and the Surge in Domestic Prosecutions for Human Rights and Humanitarian Law Crimes“ (rad izložen na SSRC International Law and International Relations Project: Workshop on International Criminal Accountability, Washington, DC, 6. i 7. novembar 2003.).
- 32 Ellen L. Lutz, „After the Elections: Compensating Victims of Human Rights Abuses,“ u Ellen L. Lutz, Hurst Hannum i Kathryn Burke (ur.) *New Directions in Human Rights*, University of Pennsylvania Press, 1989.
- 33 Lustracija, što znači „prosvetljenje“ ili „pročišćenje,“ predstavlja proveru javnih službenika o tome jesu li učestvovali u kršenju ljudskih prava koja je sprovodio prethodni režim. Ona je bila važan mehanizam tranzicione pravde u istočnoevropskim državama. Vidi Herman Schwartz, „Lustration in Eastern Europe,“ *Parker School of East European Law* 1, No. 2, 1994, str. 141–171.
- 34 Elisabeth Jelin, Judy Rein i Marcial Godoy-Anativia, *State Repression and the Labors of Memory*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2003.
- 35 Jennifer Lind, *Sorry States: Apologies in International Politics*, Ithaca, Cornell University Press, 2008.
- 36 Na primer, saslušanja *gacača* u Ruandi su inicijative zajednice u traženju pravde. Javna saslušanja se održavaju pred hiljadama seoskih sudova. Naglasak je na istini umesto na osvetničkoj pravdi, a saslušanja treba da podstiču pomirenje između nekadašnjih žrtava i učinilaca. Vidi Erin Daly, „Between Punitive and Reconstructive Justice: The Gacaca Courts in Rwanda,“ *New York University Journal of International Law and Politics* 34, No. 2, 2002; Alana Erin Tiemessen, „After Arusha: Gacaca Justice in Post-Genocide Rwanda,“ *Africa Studies Quarterly* 8, No. 1, 2004, str. 57–76.

nezvanični mehanizmi,³⁷ ili pomilovanja. Ova knjiga se bavi najznačajnijim i politički najspornijim ustanovama tranzicione pravde – suđenjima (domaćim, međunarodnim i hibridnim) i komisijama za istinu. Te ustanove predstavljaju probu za istraživanje rasprostranjenosti normi tranzicione pravde jer izazivaju daleko življu političku raspravu i sukobe na domaćem nivou u odnosu na ograničene i „slabe“ modele kakvi su lustracija ili memorijalni centri. Pomilovanja sve više važe za manje legitiman mehanizam, iako ga tranzicione zemlje i dalje veoma često upražnjavaju,³⁸ dok lustracija i naknade štete obično prate jedan od više institucionalizovanih mehanizama, kao što su suđenja ili komisije za istinu.

Međutim, ostaje pitanje zbog čega bi veoma različite modele koji se ovde razmatraju trebalo da posmatramo pod zajedničkim krovom tranzicione pravde? Jednostavan odgovor bi bio da se oni bave u suštini istim problemom – šta, ako išta, tranzicione zemlje treba da učine da bi se javno suočile sa zločinima iz prošlosti. U literaturi o tranzicionoj pravdi do skora se pravila jasna razlika između ustanova koje „tragaju za istinom,“ kao što su komisije za istinu, i ustanova koje „tragaju za pravdom,“ kao što su sudovi i tribunalni – i ovo su ustanove koje se među sobom zaista razlikuju po obliku, ciljevima i postupcima.³⁹ Ipak one sve potiču iz istog normativnog stava – da se sa zločinima iz prošlosti ne možemo nositi ni pobjedničkom pravdom ni nekažnjavanjem, da je potrebno da postoji otvoren i transparentan proces tranzicione pravde – i upravo ću se zato bavi-

37 Na primer, nezvanični izveštaji koji ne potiču od samih država. O Brazilu vidi Catholic Church Archdiocese of Sao Paulo i Joan Dassin, *Torture in Brazil: A Report*, New York, Vintage Books, 1986; O Namibiji vidi Siegfried Groth, *Namibia, the Wall of Silence: The Dark Days of the Liberation Struggle*, Wuppertal, Nemačka, P. Hammer, 1995.

38 Vidi izjave o stavovima o nelegitimnosti pomilovanja koje su dali Human Rights Watch na <http://hrw.org/justice/about.htm>, i Amnesty International na <http://web.archive.org/web/20040604002622/http://web.amnesty.org/pages/jus-index-eng>. Za suprotan stav koji zagovara pomilovanja kao mere izgradnje stabilnosti posle sukoba, vidi Jack L. Goldsmith i Stephen Krasner, „The Limits of Idealism,“ *Daedalus* 132, No. 1, 2003, str. 47–64; Jack L. Snyder i Leslie Vinjamuri, „Trials and Errors: Principle and Pragmatism in Strategies of International Justice,“ *International Security* 28, No. 3, 2003, str. 5–44. O odnosu pomilovanja i međunarodne pravde, vidi Louise Mallinder, „Can Amnesties and International Justice be Reconciled?“ *International Journal of Transitional Justice* 2, No. 1, 2007, str. 208–230.

39 Za ovu podelu u literaturi je značajna rasprava između José Zalaquetta i Juana Méndeza. José Zalaquett, „Balancing Ethical Imperatives and Political Constraints: The Dilemma of New Democracies Confronting Past Human Rights Violations,“ *Hastings Law Journal* 43, No. 6, 1992; Juan Méndez, „In Defence of Transitional Justice,“ in *Transitional Justice and the Rule of Law in New Democracies*, u A. James McAdams (ur.) Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1997. Takođe vidi Robert I. Rotberg i Dennis F. Thompson, *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions*, Princeton, Princeton University Press, 2000. U novijim radovima o tranzicionoj pravdi govori se o tome da je podvojenost istina-nasuprot-pravde u velikoj meri prevaziđena. Vidi Roht-Arriaza i Mariezcurrena, *Transitional Justice in the Twenty-First Century*.

ti ovim različitim modelima kao institucionalnim izdancima normi tranzicione pravde.

Osim toga, tačno razdvajanje ovih različitih institucionalnih rešenja na „domaće“ i „međunarodne“ može nas odvesti u pogrešnom pravcu. Najočigledniji međunarodni mehanizam – međunarodno suđenje – u stalnoj je međuzavisnosti s domaćim političkim potrebama i strategijama. Još jedan međunarodni model – univerzalna nadležnost – otvara prostor za kasnije gonjenje od strane domaćih organa.⁴⁰ Međunarodni pravni eksperti sada sve češće vode domaće mehanizme kao što su lokalne komisije za istinu ili ih redovno savetuju ili čak u njima i sami rade. Ovo ukazuje na to da se odnos međunarodno/domaće na polju tranzicione pravde promenio. Istaknuti raniji modeli (Grčka, Argentina i Južna Afrika) možda jesu izvorno nastali iz domaćih društvenih potreba, ali njihov međunarodni legitimitet, popularnost i zapaženi uspeh učinili su ih modelima koje će oponašati u inostranstvu, čak i u zemljama sa znatno ograničenijim interesom za suočavanje s prošlošću.⁴¹

Iz navedenih razloga, ova knjiga pristupa poštovanju normi i ustanova tranzicione pravde na domaćem nivou iz više različitih uglova. Ne bavi se isključivo saradnjom država sa međunarodnim tribunalima, kao što je MKTJ.⁴² Umesto toga, šire posmatra poštovanje tranzicione pravde na domaćem nivou ocenjujući domaća suđenja i napore da se istina otkrije, kao što su komisije za istinu i memorijalne ustanove. Ovo je važno povećanje nepreglednog broja slučajeva domaćeg poštovanja normi tranzicione pravde i dokazuje važnu tvrdnju. Države se trenutno nalaze pod pritiskom – mada različitim vrstama pritiska – da reaguju na norme tranzicione pravde čak i kada ne sledi neposredna kazna ili nagrada. Iako se saradnja sa međunarodnim tribunalima često obezbeđivala upotrebom prisilnih međunarodnih taktika, koriste se i drugi mehanizmi da bi podstakle domaće elite da započnu s primenom postupaka tranzicione pravde. Kao što će to pokazati slučajevi Srbije, Hrvatske i Bosne, kada je domaća potražnja za tranzicionom pravdom mala ili nepostojana, domaće elite će se morati dovititi kako da odgovore na druge međunarodne pritiske – kakvi su npr. simbolički ili birokratski pritisak – osnivanjem domaćih tribunala za ratne zločine

40 Ellen L. Lutz i Kathryn Sikkink, „The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America,“ *Chicago Journal of International Law* 2, No. 1, 2001, str. 1–34.

41 Ovi rani modeli su tek nedavno označeni kao veliki uspesi tranzicione pravde. U to vreme, međutim, domaća suđenja generalima u Argentini proglašena su za najvažnije uzročnike političke destabilizacije.

42 Za opširnu analizu problema saradnje država sa međunarodnim tribunalima vidi Victor Peskin, *International Justice in Rwanda and the Balkans: Virtual Trials and the Struggle for State Cooperation*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

ili komisija za istinu, ali će to činiti zarad ostvarenja lokalnih političkih ciljeva, dalekih od namene i cilja međunarodnih normi tranzicione pravde.

Industrija međunarodne pravde

Institucionalizaciju tranzicione pravde najbolje je posmatrati kao sastavni deo opštije norme globalnog liberalizma, što se najbolje vidi po sve većoj legalizaciji međunarodnog sistema i oslanjanju na vladavinu prava kao odgovarajući model za ponašanje država.⁴³ Pomeranje ka internacionalizaciji odgovornosti za kršenja ljudskih prava i ratne zločine takođe se smešta u šire normativne promene u svetskoj politici koja putem normi o ljudskim pravima integriše međunarodne odnose i spoljnu politiku.⁴⁴ Primera radi, *Amnesty International*, jedna od vodećih međunarodnih organizacija za ljudska prava, neposredno povezuje legalizaciju i ljudska prava na polju međunarodne pravde:

Kako bismo u dvadeset prvom veku izbegli brutalnost koja je obeležila dvadeseti, *pravni sistem* koji staje na put nekažnjavanju izvršilaca najgorih zločina poznatih čovečanstvu – genocida, zločina protiv čovečnosti, ratnih zločina, mučenja, nezakonitih pogubljenja i nestanaka – mora se ustanoviti i sprovesti širom sveta. Takav sistem je nužan da bi se odvratili oni koji snuju takve zločine, da bi se omogućile pravda i nadoknada za žrtve i da bi se podržalo pomirenje između grupa ili zemalja koje su bile u sukobu.⁴⁵

Normativna kretanja na međunarodnom nivou ka legalizaciji kao rešenju za kršenja ljudskih prava dovela su do velikog množenja inicijativa za tranzicionu pravdu širom sveta. Institucionalni oblici modela tranzicione pravde sve češće se regulišu tako što profesionalizovane i specijalizovane međunarodne organizacije proizvode konkretne modele za promenu politike, koje domaći akteri treba da primene.

Sve veća ponuda posebnih modela za suočavanje sa zločinima iz prošlosti postavlja i sama zahteve državama. Druge države, međunarodne organizacije, rastuća industrija stručnjaka za međunarodno pravo – grupa aktivnih

43 Kenneth W. Abbott, Robert O. Keohane, Andrew Moravcsik, Anne-Marie Slaughter i Duncan Snidal, „The Concept of Legalization,” *International Organization* 54, No. 3, 2000, str. 401–419;

44 Kathryn Sikkink, „Memo for SSRC International Law and International Relations Project: Workshop on International Criminal Accountability“ (rad saopšten na SSRC International Law and International Relations Projects: Workshop on International Criminal Accountability, Washington, DC, 6. i 7. novembar 2003.).

45 Amnesty International, „Establishing a System of International Justice to End Impunity,” <http://web.archive.org/web/20040604002622/http://web.amnesty.org/pages/jus-index-eng>.
Kurziv autorke.

ustanova i pojedinaca sa stručnim autoritetom i zadatim ciljevima u oblasti međunarodne pravde – od država sada očekuju, podstiču ih, pa čak i prisiljavaju, da sprovedu projekte tranzicione pravde kao jedan od prvih koraka obnove nakon sukoba.⁴⁶

Uloga industrije međunarodne pravde ključna je u ovom postupku. Međunarodne organizacije propisuju pravila, postavljaju standarde i definišu načela, čak i „predstavljaju čovečanstvo“ za druge države i međunarodne činioce.⁴⁷ One formulišu globalna pitanja, zagovaraju načine za njihovo rešavanje i pokušavaju da pridobiju države da usvoje politiku usklađenu s ovim načelima.⁴⁸ One su središta „transnacionalnih kontekstualnih znanja.“⁴⁹ Možda imaju ograničenu mogućnost primene, ali se pozivaju na osećaj pravde i pravičnosti i koriste moralnu osudu i posramljivanje kada im se zahtevi ne ispune. Njihov uticaj nije formalan, ali ga to ne čini manje stvarnim.

Profesionalizovana industrija međunarodne pravde danas obuhvata mnoštvo novih međunarodnih organizacija, kao što su NVO koje se bave međunarodnom pravdom, grupe za pritisak, sudovi – u prvom redu međunarodni krivični tribunali za bivšu Jugoslaviju i Ruandu (MKTR), kao i MKS – i komisije za istinu, kao i druge države i pojedinci koji istupaju kao preduzetnici međunarodne pravde.⁵⁰ Različiti segmenti industrije međunarodne pravde unapređuju tranzicionu pravdu iz različitih razloga. Mnoge međunarodne organizacije su istinski ubeđene u svrhu tranzicione pravde. Neki od onih koji u njima deluju bili su lično pogođeni i njihovi stavovi izgradili su se u radu u starijim ustanovama tranzicione pravde, kakva je bila Južnoafrička komisija za istinu i pomirenje.⁵¹ Druge

46 Moje razumevanje industrije međunarodne pravde odgovara onome što sociolozi institucionalisti nazivaju „organizaciono polje“ koje definišu kao „one organizacije, koje kao agregat, čine prepoznatljivu oblast institucionalizovanog života: glavne dobavljače, korisnike sirovina i proizvoda, regulatorne agencije i druge organizacije koje pružaju odnosno proizvode slične usluge ili proizvode.“ Paul DiMaggio i Waler W. Powell, „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organisational Fields,“ *American Sociological Review* 48, No.2, 1983, str. 147–160, 148.

47 John Boli i George M. Thomas *Constructing World Culture: International Nongovernmental Organisations since 1875*, Stanford, Stanford University Press, 1999, str. 14.

48 Susan Burgerman, *Moral Victories: How Activists Provoke Multilateral Action*, Ithaca, Cornell University Press, 2001.

49 Boli and Thomas, *Constructing World Culture*, str. 34.

50 O značaju profesionalizacije za širenje međunarodnih organizacija, vidi John W. Meyer, John Boli, George M. Thomas i Francisco O. Ramirez „World Society and the Nation State,“ *American Journal of Sociology* 103, No. 1, 10097, str. 144 – 81. Detaljniju raspravu o preduzetnicima međunarodnih normi vidi u Martha Finnemore „International Organizations as Teachers of Norms,“ *International Organization* 47, No. 4, 1993, str. 565–697.

51 Ovo je bez sumnje bio slučaj s Međunarodnim centrom za tranzicionu pravdu MCTP (International Center for Transitional Justice – ICTJ) u koji je veliki broj stručnjaka stigao iz južnoafričke KIP.

organizacije međunarodne pravde, kao što su sudovi MKTJ, MKTR i MKS, bave se promocijom normi iz birokratskih razloga. One moraju da opravdaju svoj dalji rad i treba da prikažu uspehe da bi unapredile svoj institucionalni legitimitet. Pojedine države, ili kvazi-države kao što je EU, koriste tranzicionu pravdu kao sredstvo uticaja da bi primorale države da promene ponašanje na međunarodno prihvatljiv i poželjan način.

Ova raznolika i opsežna industrija međunarodne pravde više ne podržava na opšti način režim međunarodne pravde, već je daleko više neposredno uključena. Organizacije međunarodne pravde pomažu pri osnivanju i stvaranju ustanova tranzicione pravde i pružaju usluge u vidu osoblja ili saveta. Takođe su neposredni zastupnici projekata međunarodne tranzicione pravde: sakupljaju iskaze svedoka i dokaze, pojavljuju se u ulozi svedoka, stručnjaka i savetnika i doprinose stvaranju političkog pritiska neophodnog za hapšenje osumnjičenih. Agituju u ime države, prikupljaju sredstva i povezuju usvajanje tranzicione pravde sa drugim međunarodnim koristima.⁵² Kao posledica ovakvog do sada neviđenog aktivizma, industrija međunarodne pravde uspela je da utiče na odluke država u smislu izbora modela tranzicione pravde koji će prihvatiti, a ne u smislu same odluke o potrebi da se prihvati bilo koji od njih.⁵³

Ovi profesionalni stručnjaci razvili su i posebno sistematizovali organizacione međunarodne modele tranzicione pravde, proizvodeći ciklus koji sam sebe podržava i koji i dalje institucionalizuje njihov profesionalni autoritet.⁵⁴ Organizacije međunarodne pravde su stoga uspele da sebe predstavljaju kao nekog ko nepristrasno i stručno pomaže državama da ostvare svoje ciljeve, podstaknute spolja. Pretpostavlja se da su ovi ciljevi pravda za žrtve, kazna za zločince, suočavanje s prošlošću, pomirenje i odvraćanje od ponovnih zverstava.⁵⁵ Oni se po-

52 Organizacije međunarodne pravde zagovarale su na primer suspenziju pregovora za pridruženje Srbije EU, jer nije saradivala sa MKTJ – vidi sastanak Human Rights Watch sa ministrima spoljnih poslova država članica EU marta 2006. Human Rights Watch „Human Rights Watch Concerns on the Western Balkans,” 6. mart 2006. na <http://www.hrw.org/en/news/2006/03/06/human-rights-watch-concerns-western-balkans>.

53 Da bi se predočile razmere međunarodnog učešća u domaćim pravnim inicijativama, MKTJ– koji je samo jedna od mnogih međunarodnih organizacija– trenutno aktivno učestvuje u osmišljavanju, savetovanju i osnivanju komisija za istinu ili alternativnih aranžmana tranzicione pravde u Avganistanu, Alžiru, Argentini, Burmi/Mijanmaru, Burundiju, Kambodži, Kanadi, Kolumbiji, Demokratskoj Republici Kongo, Gvatemali, Indoneziji, Iraku, Izraelu/Palestini, Keniji, Libanu, Liberiji, Meksiku, Maroku, Nepal, Nikaragvi, Severnoj Irskoj, Panami, Paragvaju, Peru, Sjevernoj Africi, Istočnom Timoru, Turskoj, Ugandi, Sjedinjenim Američkim Državama i bivšoj Jugoslaviji (www.ictj.org).

54 Meyer i dr, „World Society.“

55 Za tačno nabrojane ciljeve međunarodne pravde, vidi izjave Human Rights Watch, na <http://hrw.org/justice/about.htm> i Amnesty International na <http://web.archive.org/web/20040404002622/http://web.amnesty.org/pages/jus-index-eng>.

drazumevaju, ne dovode u pitanje i shvataju kao „najbolja praksa“ za tranzicione zemlje. Kako bi dospele tamo gde im je mesto i ostvarile te ciljeve državama su potrebni međunarodno usmeravanje, stručnost, sredstva i promocija.

Svrha ove knjige je, međutim, da pokaže da ono što se realno politički dešava znatno odudara od ideala zagovornika međunarodne pravde. Znatan porast broja dostupnih modela tranzicione pravde čini da njihovo prihvatanje postane lak način da se prikaže kako se međunarodna pravila poštuju i bez većih unutrašnjih normativnih promena. Kao posledica toga, neki od prvobitnih ciljeva tranzicione pravde – pomirenje i stabilnost – potčinjavaju se skrivenim državnim strategijama, dok se pravda zloupotrebljava u korist domaće političke mobilizacije.

Internacionalizovana tranziciona pravda: ono što znamo

Dve vrste radova o međunarodnim odnosima (MO) i uporednoj politici bave se pitanjima širenja i usvajanja normi tranzicione pravde. Literatura MO o međunarodnim organizacijama u velikoj se meri usredsređuje na osnivanje vrlo formalizovanih pravnih institucija (kakvi su međunarodni sudovi) i ne posvećuje dovoljno pažnje tome šta ove ustanove stvarno rade, i sa kakvim posledicama. Uporednopolitička literatura o tranzicionoj pravdi je pak ostavila pitanje internacionalizacije bez odgovarajućeg teorijskog objašnjenja i umesto toga se skoncentrisala na pitanja uređenja institucija i optimalnih uslova za dostizanje idealizovanih ciljeva tranzicione pravde (pravde, istine i pomirenja). Ovi radovi se pretežno bave komisijama za istinu, a daleko manje međunarodnim organizacijama poput krivičnih sudova UN. Ovakva podela problema po kategorijama nije srećno rešenje, jer otkriva da se oba puta pojava posmatra donekle izolovano. Literatura o međunarodnim organizacijama smatra međunarodnu pravdu samo još jednim tipom „režima“ koji države poštuju ili ne poštuju.⁵⁶ Sa druge strane, u radovima o tranzicionoj pravdi uglavnom se opisuje i propisuje, pa je čak po prirodi prilično teleološka.⁵⁷ Kao posledica ovoga, do sada se vrlo malo reklo, kako o ulozi međunarodnih činilaca u inicijativama tranzicione pravde, tako i o domaćim posledicama projekata tranzicione pravde.

56 Judith Goldstein, Miles Kahler, Robert O. Keohane i Anne-Marie Slaughter „Introduction: Legalisation and World Politics,“ *International Organization* 54, No. 3, 2000, str. 385–399; Christopher Rudolph „Constructing an Atrocities Regime: The Politics of War Crimes Tribunals,“ *International Organization* 55, No. 3, 2001, str. 655–691.

57 Neil J. Kritz, *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*, United States Institute of Peace Press, Washington, DC, 1995.

Tranziciona pravda kao društvena potreba

Protekle decenije bili smo svedoci dotle neviđenog talasa napisa o tranzicionoj pravdi, koji odražava sve veći broj projekata tranzicione pravde širom sveta. Ipak, većina akademskih istraživanja izrazito je neteorijska i usredsređuje se na dve velike pragmatične i normativne debate. Prvo pitanje je da li bi društva koja su izašla iz nasilne autoritarne prošlosti uopšte trebalo da stvaraju bilo kakve mehanizme tranzicione pravde ili da se umesto toga okrenu budućnosti i ostave prošlost na miru. Druga debata se vodi o uređenju institucija, tamo gde je izbor koji imaju tranzicione demokratije ograničen na utvrđivanje redosleda: šta je preče – suđenja ili komisije za istinu (pravda ili isceljenje).

Najveći deo literature o tranzicionoj pravdi smatra pomirenje krajnjim ciljem projekata tranzicione pravde, bez obzira na odabranu institucionalnu formu.⁵⁸ Do pomirenja može doći na mnogo načina. Ono može obuhvatiti stvaranje pouzdane liste događaja iz prošlosti, pružiti žrtvama govornicu da saopšte svoja iskustva i dobiju neku vrstu (emotivne ili materijalne) nadoknade, omogućiti da se nađu pravna ili politička sredstva radi izbegavanja zlodela u budućnosti, da se ustanove krivica i odgovornost prestupnika.⁵⁹

Drugi pak tvrde da otvaranje rana iz prošlosti nikada ne leči sukob već stvara nove političke i društvene podela.⁶⁰ Umesto traganja za istinom i kažnjavanja zločinaca bolje je „ne goniti, ne kažnjavati, ne praštati, ne zaboravljati.“⁶¹ Ovo stanovište u literaturi o tranzicionoj pravdi ukazuje na opasnost da traganje za istinom u krhkim tranzicionim demokratijama nosi mogućnost političke destabilizacije, jer okrutni diktatori mogu da odbiju mirnu predaju vlasti plašeći se progona od strane novog režima.⁶² Snajder (Snyder) i Vindžamuri (Vinjamuri) iznose sličan argument u svojoj veoma kritičnoj oceni inicijativa međunarodne pravde.⁶³ Oni veoma oštro ustaju protiv međunarodnih suđenja i odobravaju komisije za istinu samo ukoliko daju pomilovanja.

58 Martha Minow, *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*, Boston, Beacon Press, 1998.

59 Margaret Popkin i Naomi Roht-Arriaza, „Truth as Justice: Investigatory Commissions in Latin America,“ *Law and Social Inquiry* 20, No.1, 1995, str. 79–116.

60 Laurel E. Fletcher i Harvey M. Weinstein „Violence and Social Repair: Rethinking the Contribution of Justice to Reconciliation,“ *Human Rights Quarterly* 24, 2002, str. 573–639.

61 Samuel P. Huntington *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman University of Oklahoma Press, 1991.

62 Guillermo A. O'Donnell i Phillipe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1986; Jamar Benomar „Justice after Transition,“ *Journal of Democracy* 4, No.1, 1993, str. 3–14.

63 Snyder i Vinjamuri, „Trials and Errors.“ Takođe Stephen Krasner, „After War Time Atrocities Politics Can Do More Than the Courts,“ *International Herald Tribune*, 16. januar 2001.

Drugi autori i aktivisti tranzicione pravde naglašavaju blagotvorne posledice društvene katarze koja prati napore traganja za istinom i gonjenje zločinaca.⁶⁴ U tom smislu je priznavanje patnje žrtava srazmerno kažnjavanju zločinaca, do čega može doći samo javnom rekonstrukcijom nasilne prošlosti, utvrđivanjem ko je kome učinio šta, zašto i po čijem naređenju.⁶⁵ Osim toga, projekti tranzicione pravde mogu imati pokazno dejstvo tako što proceduralna pravda pomaže jačanju demokratske konsolidacije i prožimanja društva poštovanjem za vladavinu prava.⁶⁶ Neki od argumenata u korist tranzicione pravde iznose se isključivo iz moralnih razloga – to je ispravna stvar a tranzicione zemlje dužne su da zločince izvedu pred lice pravde.⁶⁷

Iz ovog kratkog pregleda jasno se vidi da literatura o tranzicionoj pravdi ostavlja mnoga pitanja otvorenim. Njena najveća mana je nedostatak ozbiljne teorijske rasprave o uzrocima i posledicama mnogih od ovih poduhvata. Na primer, uprkos silnim raspravama o istini i pomirenju, predstave o tačnim mehanizmima nisu ni malo jasne.⁶⁸ Kako tačno istina vodi pomirenju i kako pomirenje vodi demokratskoj stabilnosti?⁶⁹ Za moju argumentaciju je pak mnogo važnije to što se u pretežnom delu literature o tranzicionoj pravdi pretpostavlja da je pobuda za uspostavljanje ustanova tranzicione pravde po prirodi domaća jer će države po prirodi stvari želeći da se suoče sa svojom nasilnom prošlošću čim im politička tranzicija za to pruži priliku. Ako se uopšte raspravlja o ustanovama međunarodne pravde, one se shvataju kao nešto što omogućava ostvarenje u osnovi unutrašnje političke želje za rešenjima putem pravde. Za razliku od toga, u ovoj se knjizi tvrdi da je međunarodna zajednica (i industrija među-

64 Richard Wilson i Brandon Hamber „Symbolic Closure through Memory, Reparation and Revenge in Post-Conflict Societies,” *Journal of Human Rights* 1, No.1, 2002, 35–53.

65 Aryeh Neier „What Should be Done about the Guilty?” *New York Review of Books*, 1. februar 1990, str. 32–35; Robert I. Rotberg „Truth Commission and the Provision of Truth, Justice and Reconciliation,” u Robert I. Rotberg i Dennis F. Thompson (ur.) *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions*, Princeton, Princeton University Press, 2003, str. 3.

66 Juan Méndez „Accountability for Past Abuses,” *Human Rights Quarterly* 19, No. 2, 1997, str. 255–282; Ruti G. Teitel, *Transitional Justice*, Oxford, Oxford University Press, 2000.

67 Diane Orentlicher „Settling Accounts: The Duty to Prosecute Human Rights Violations of a Prior Regime,” *Yale Law Review* 100, 1991, str. 2539–2615; M.C. Bassiouni „Justice and Peace: The Importance of Choosing Accountability over Realpolitik,” *Case Western Reserve Journal of International Law* 35, 2003, str. 191–204.

68 James L. Gibson „Does Truth Lead to Reconciliation? Testing the Casual Assumptions of the South African Truth and Reconciliation Process,” *American Journal of Political Science* 48, No. 2, 2004, str. 201–217, David Mendeloff „Truth-Seeking, Truth-Telling, and Postconflict Peacebuilding: Curb the Enthusiasm?” *International Studies Review* 6, no3, 2004, str. 355–380.

69 Mark R. Amstutz, *The Healing of Nations: The Promise and Limits of Political Forgiveness*, Lanham, Maryland, Rowman and Littlefield, 2005.

narodne pravde kao njen sastavni deo) stvorila niz očekivanja o tome kako države treba da postupaju tokom demokratske tranzicije. Suočavanje sa zločinima iz prošlosti postaje temeljni deo tranzicionog trenutka i države usvajaju ove modele iz razloga koji mogu biti u suštaj suprotnosti sa predviđanjima međunarodne zajednice. Zato treba bolje razumeti kako društva unutar država tumače međunarodne normative i organizacione modele, a isto tako treba imati sistematsko objašnjenje za ulogu međunarodnih organizacija i onih koji se zalažu za norme u unutrašnjoj politici država u kojima deluju.

Tranziciona pravda kao međunarodni režim

U okviru literature o međunarodnim organizacijama, dva istraživačka pravca – liberalizam i konstruktivizam – nude moguće odgovore na pitanje zašto se države opredeljuju za određeni model tranzicione pravde. Racionalni liberalni okvir koji naglašava interese domaće politike i interese društvenih grupa smatra mogućim da tranzicione vlade u demokratijama u povelju koriste saradnju sa međunarodnim ustanovama za ljudska prava kao sredstvo za (1) učvršćivanje i konsolidovanje domaćih demokratskih institucija i (2) jačanje njihovog kredibiliteta i stabilnosti u odnosu na nedemokratske političke pretnje.⁷⁰ Iako ovo stanovište ne pokazuje zašto su se ove ustanove uopšte pojavile, ipak ono može da objasni zbog čega tranzicione vlade sa njima saraduju. Ovo „samoobavezujuće“ objašnjenje ide u prilog mojoj tezi da države koriste modele međunarodne pravde da bi se otarasile domaćih političkih protivnika. Ipak, prepoznala sam širi spektar domaćih pobuda za usvajanje međunarodnih pravnih modela od onog koji nudi liberalna teorija MO. Kao dodatak tezi o moći domaće politike, u ovoj knjizi se tvrdi da države usvajaju modele tranzicione pravde jer su na to prinuđene radi materijalnih koristi ali takođe i zbog legitimnosti i simboličkih političkih prednosti ili zbog postojanja sve više modela tranzicione pravde kojim se stvaraju posebni zahtevi od država.

Gari Bas (Gary Bass) zagovara najneposredniju primenu liberalne teorije MO na pitanja međunarodne legalizacije pravde.⁷¹ U radovima o politici međunarodnih sudova za ratne zločine Bas tvrdi da ih podržavaju samo one države koje su na domaćem nivou liberalne.⁷² Ovo je rezultat prelijanja domaćih normi u spoljnu politiku. Liberalne države odlučuju se za suđenja zato što su podvrgnu-

70 Andrew Moravcsik, „The Origins of Human Rights Regimes: Democratic Delegation in Postwar Europe,“ *International Organization* 54, No. 2, 2000, str. 217–252.

71 Bass, *Stay the Hand of Vengeance*.

72 Za liberalni pogled na međunarodno pravo koje se bavi istim pitanjem, vidi Anne-Marie Slaughter, „International Law in the World of Liberal States,“ *European Journal of International Law* 6, No. 4, 1995.

te principijelnoj ideji „legalizma ratnih zločina.“⁷³ Ipak, ove su države licemerne: one ne rizikuju svoje sopstvene vojnike za međunarodnu pravdu i mnogo su veći izgledi da će goniti ratne zločince ako su žrtve njihovi državljani. Basova analiza se, međutim, zaustavlja na osnivanju međunarodnih sudova i ne razmatra društvene i političke posledice koje su oni imali u zemljama na koje im se prostire nadležnost. Naglasak na liberalizmu države kao najboljem načinu za predviđanje prihvatanja odnosno neprihvatanja međunarodnih modela tranzicione pravde stoga zanemaruje čitav niz domaćih motiva za saradnju s međunarodnim ustanovama.⁷⁴ Osim toga, čak i neliberalne države – ili *naročito* neliberalne države – mogu poštovati mehanizme međunarodne pravde ali iz sasvim drugačijih razloga od onih koje je pretpostavljala međunarodna zajednica.⁷⁵

Kao alternativa, konstruktivistički pristup je vrlo koristan za bolje razumevanje razloga zbog kojih države odlučuju da prihvate određene međunarodne mere. One to mogu da čine iz želje da liče na moderne države i da od proaktivnih međunarodnih organizacija nauče šta to znači.⁷⁶ Osim toga, posledice koje na njihov ugled mogu da imaju strategije prozivanja i posramljivanja koje slede nadnacionalne mreže za zagovaranje i međunarodne NVO, mogu da navedu države da promene ponašanje ili usaglase ga s novim međunarodnim očekivanjima.⁷⁷

Konstruktivističke teorije takođe nude važna uviđanja u pitanja međunarodne pravde. Akademski istraživači su uočili pojavu „kaskade pravde“ do koje dolazi kada međunarodni ugled rešenja za domaću tranzicionu pravdu učini model atraktivnijim na unutrašnjem planu i otvori širi politički prostor za domaće pravne inicijative.⁷⁸ Znatan deo postojeće literature o ljudskim pravima bavi se ovim efektom.⁷⁹ Na drugoj strani, širenje politike ljudskih prava međunarodnim sistemom prati učvršćivanje samog režima ljudskih prava; ukoliko više država

73 Bass, *Stay the Hand of Vengeance*.

74 Treba imati na umu da Bas ima u vidu samo međunarodne sudove, a ne i komisije za istinu.

75 Emilie Hafner-Burton, Kiyoteru Tsutsui i John W. Meyer „International Human Rights Law and the Politics of Legitimation: Repressive States and Human Rights Treaties,“ *International Sociology* 23, No.1, 2008, str. 115–141.

76 Martha Finnemore, *National Interests in International Society*, Ithaca, Cornell University Press, 1996, str. 137.

77 Margaret E. Keck i Kathryn Sikkink, *Activities beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca, Cornell University Press, 1998.

78 Lutz i Sikkink, „The Justice Cascade.“

79 Keck i Sikkink, *Activists beyond Borders*; Thomas Risse-Kappen, Steve C. Ropp i Kathryn Sikkink *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*, New York, Cambridge University Press, 1999; Ellen L. Lutz i Kathryn Sikkink, „International Human Rights Law and Practice in Latin America,“ *International Organization* 54, No. 3, 2000, str. 633–659; Daniel C. Thomas, *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights and the Demise of Communism*, Princeton, Princeton University Press, 2001.

sklapa ugovore za zaštitu ljudskih prava, utoliko režim jača i više država oseća obavezu da mu pristupi.⁸⁰

Međunarodna pravda, međutim, proizvodi i druge posledice koje treba objasniti a najaktuelnija literatura u oblasti ljudskih prava nije od velike pomoći.⁸¹ U ovoj se knjizi iznosi niz hipoteza o tome zašto treba očekivati kako sve češće usvajanje modela tranzicione pravde tako i različito ponašanje država koje ih usvajaju. Ovo preinačenje argumenata omogućava nam da istražimo domaće i međunarodne uslove pod kojima države prihvataju projekte tranzicione pravde i rezultate koje ti činioci proizvode u smislu ostvarivanja političkih ideala. Ovaj postupak, međutim, prvo zahteva ubrizgavanje zdrave doze domaće politike u naše razumevanje širenja i poštovanja međunarodnih normi. To je očekivanje koje će, nadam se, ova knjiga ispuniti.

Domaća politika i poštovanje pod pritiskom

Svaki rad na međunarodnim normama danas mora započeti na osnovnoj premisi da se one uvek susreću s već postojećim domaćim političkim raspravama, uverenjima i shvatanjima, koji na više važnih načina utiču na proces širenja normi.⁸² Lokalni politički činioci deluju kao domaći preduzetnici, promoteri i tumači i čine međunarodna pravila i standarde razumljivim domaćoj političkoj publici.⁸³ Međutim, domaći akteri mogu biti zainteresovani za prihvatanje neke nove globalne norme ne zbog toga što žele da je unaprede već da je ospore. Akademski istraživači merili su normativnu usklađenost znatnog dela normi koristeći pokazatelje kao što su promena javnog diskursa, artikulacija ili usvajanje domaće politike i osnivanje nacionalnih ustanova.⁸⁴ Međutim,

80 Emilie Hafner-Burton i Tsutsui Kiyoteru, „Human Rights in a Globalising World: The Paradox of Empty Promises,” *American Journal of Sociology* 110, No. 5, 2005, str. 1373–1411.

81 Sonia Cardenas „Norm Collision: Explaining the Effects of International Human Rights Pressure on state Behavior,” *International Studies Review* 6, 2004, str. 213–231.

82 A.P. Cortell i James W. Davis, „How Do International Institutions Matter? The Domestic Impact of International Rules and Norms,” *International Studies Quarterly* 40, No 4, 1996, str. 451–478; Jeffrey W. Legro, „Which Norms Matter? Revisiting the „Failure“ of Internationalism,” *International Organizations* 51, No. 1, 1997, str. 31–63; Jeffrey Checkel, „Norms, Institutions and National Identity in Contemporary Europe,” *International Studies Quarterly* 43, 1999, str. 83–114; Jeffrey Checkel „Why Comply? Social Learning and European Identity Change,” *International Organizations* 55, No. 3, 2001, str. 553–588.

83 Amitav Acharya, „How Ideas Spread: Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism,” *International Organization* 58, No. 2, 2004, str. 239–275.

84 Andrew P. Cortell i James W. Davis, „Understanding the Domestic Impact of International Norms: A Research Agenda,” *International Studies Review* 2, No. 1, 2000, str. 65–87.

u akademskom istraživanju normi ispostavilo se da mnoge države pokazuju znake normativne usklađenosti – ratifikacijom međunarodnih ugovora ili promenama domaćih zakona – ali da to čine da bi stvorile lažnu sliku o sebi i ublažile međunarodni pritisak dok kod kuće u stvari nastavljaju ili čak intenziviraju kršenja normi.⁸⁵

Postupak širenja normi stoga je neraskidivo vezan za domaću politiku. Dok norme putuju domaćim političkim prostorom razni lokalni akteri ih strateški prisvajaju i koriste iz raznih pobuda. Koristeći retorička sredstva argumentacije i ubeđivanja, domaći akteri služe se međunarodnim normama kako bi potkrepili svoje od ranije postojeće tvrdnje i oblikovali svoje želje i postupke u skladu s određenom normom.⁸⁶ Na taj način mogu da iskoriste međunarodne norme i institucionalne modele istovremeno odbacujući ili negirajući njihovu suštinu. Oni krše normu poštujući njene institucionalne zahteve. U takvim slučajevima, međunarodne norme i na osnovu njih nastali institucionalni modeli postaju deo domaće političke borbe jer ih domaći akteri koriste za strogo političke dobitke.⁸⁷ One bivaju razdvojene od međunarodne vrednosti i proizvode seriju promišljenih, nepovezanih i ponekad protivrečnih strategija državnih aktera. Domaće iskorišćavanje međunarodnih normi stoga nije zastranjivanje nekih država već neizbežna posledica difuzije normi.

Ipak, dozvolite mi da odmah objasnim: teorijska argumentacija koji predlažem bavi se veoma specifičnim podskupom normativnog prihvatanja normi. Istražuje se poštovanje međunarodnih normi pod snažnim međunarodnim pritiskom i ograničenim domaćim zahtevima za normativnim promenama. Drugim rečima, ne zanimaju me slučajevi poštovanja koji su prvenstveno vođeni normativnim promenama koje se već dešavaju u jednom društvu. Kada postoji snažna domaća potražnja za promenom, države poštuju međunarodne norme jer su to norme koje već uvažavaju ili zbog toga što su domaći birači moćni i u stanju da izvrše pritisak na vladu da promeni ponašanje kao odgovor na međunarodne zahteve. Ne raspravljam ni o slučajevima kad je međunarodni pritisak slab ili gde ga nema ili slučajevima kada nema domaćih činilaca koji rade na normativnim promenama. Tada možemo očekivati da će se međunarodne norme odlučno odbaciti ili jednostavno ignorisati.

85 Sonia Cardenas, *Conflict and Compliance: State Responses to International Human Rights Pressure*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2007; Emilie Hafner-Burton i Kiyoteru Tsutsui „Justice is Lost! The Failure of International Human Rights Law to Matter Where Needed Most,” *Journal of Peace Research* 44, No. 7, 2007, str. 407–425.

86 Thomas Risse, „Let’s Argue! Communicative Action in International Relations,” *International Organization* 54, No. 1, 2000, str. 65–87.

87 Hans Peter Schmitz, *Transnational Mobilization and Domestic Regime Change: Africa in Comparative Perspective*, New York, Palgrave Macmillan, 2006.

Moja argumentacija, dakle, kreće se u okviru nepreglednih mogućnosti za poštovanje međunarodnih normi koje su reakcija na postojan ali raznovrsan međunarodni pritisak u domaćem političkom kontekstu snažnog otpora normama. Međunarodni pritisak da se izvrši promena je ogroman, ali su domaći zahtevi za promenu slabi. Stoga se teorijski model koji predstavljam tiče unutrašnjeg političkog pristupa poštovanju pod pritiskom i nudi teoriju o tome kako se međunarodnom pritisku domaći politički akteri opiru ili ga prihvataju.

Međunarodni pritisci i domaće reakcije

Prinuda

U državama u kojima su zahtevi društva za normativne promene slabi i država na njih ne odgovara, međunarodni činioци će iskoristiti međusobnu povezanost nekih pitanja (vezivanjem poštovanja međunarodnih zahteva sa nagradama, kao što su strana pomoć i ulaganja ili članstvo u međunarodnim organizacijama) da privole državu da poštuje ili da usvoji međunarodne institucionalne projekte.⁸⁸ Onda će države pred međunarodnim štapom (uskraćivanje pomoći, nametanje sankcija) ili šargarepom (članstvo u ekskluzivnim klubovima, finansijska ulaganja) poštovati međunarodne norme i ustanove da bi ublažile međunarodni pritisak i dobile materijalne nagrade. Prinuda proizvodi jednostavnu političku dinamiku sklapanja nagodbi: ako ispuniš naše zahteve, od nas ćeš dobiti povlastice.

U uslovima međunarodne prinude, domaće elite nemaju pred sobom mnogo dopadljivih izbora: odbijanje ispunjenja ima previsoku međunarodnu cenu, ali poštovanje može biti skupo na domaćem nivou, ako se međunarodni zahtevi smatraju nepravičnim i neprihvatljivim. U takvim političkim okolnostima, za domaće političke elite najbolje je da ispune neke od međunarodnih zahteva, a da ostale prenebregnu prikazujući istovremeno kod kuće poštovanje kao nužan korak koji će svakome doneti veliku korist. Domaća politika neće se menjati niti će se duboko ukorenjene društvene norme preinačiti. Takvo iznuđeno poštovanje postaje onda samo još jedan u nizu zahteva za dobijanje konkretnih međunarodnih nagrada. Za države ono postaje lak institucionalni način da dođu do međunarodnih koristi a da pri tom dovode do rezultata znatno drugačijih od ideala onih koji vode međunarodnu politiku jer je normativna društvena promena uspešno razmenjena za međunarodnu nagradu.

88 Heather Grabbe, „How Does Europeanization Affect CEE Governance? Conditionality, Diffusion and Diversity,“ *Journal of European Public Policy* 8, No. 6, 2001, str. 1013–1031; Judith Kelley „International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialisation by International Institutions,“ *International Organization* 58, No. 3, 2004, str. 425–457.

Simbolički pritisak

Države su društveni činioци i kao takvi imaju želju da se udružuju sa drugim državama.⁸⁹ One žele da pripadaju međunarodnim klubovima i da budu u društvu drugih država koje slično misle. Takođe žele da ih doživljavaju kao legitimne međunarodne subjekte.⁹⁰ Na države s jakom žudnjom za međunarodnim članstvom i priznanjem međunarodni akteri će primenjivati simbolički pritisak da bi privoleli državu koja okleva da poštuje norme nepopularne na domaćem nivou.⁹¹ Simbolički pritisak deluje otprilike ovako: ako se povinuješ, bićeš jedan od nas.⁹²

Dok članstvo u međunarodnim organizacijama ili klubovima, kao što su EU ili NATO, donosi očiglednu ekonomsku i političku korist (vojnu zaštitu saveza, pun pristup regionalnim tržištima, ekonomske subvencije i učešće ili pravo veta u regionalnom procesu odlučivanja), postoje druge prednosti zbog kojih države čine sve što mogu kako bi se priključile.⁹³ Učešće u međunarodnim organizacijama i drugim oblicima multilateralnog delovanja sve se više smatra neophodnim i pogodnim za državu koja hoće da je smatraju dobrim građaninom sveta.⁹⁴ Međunarodno učešće stoga utiče na državne interese i identitet. Članstvo u ekskluzivnim klubovima kao što je EU oličenje je onoga što države kandidati žele da budu ili što već misle da jesu – evropske, liberalne, demokratske.⁹⁵ Pristupanje uglednoj međunarodnoj ustanovi ili učešće u drugim vrstama multilateralnih akcija država možda izgleda protivno trenutnim nacionalnim in-

89 Meyer i dr., „World Society.“

90 Finnemore, *National Interests*.

91 Finnemore, „International Organizations as Teachers of Norms.“

92 Za po nečemu sličnu diskusiju o mehanizmima „akulturalizacije“ društvenog uticaja, vidi Ryan Goodman i Derek Jinks, „How to Influence States: Socialisation and International Human Rights Law“ *Duke Law Journal* 54, No. 4, 2005, str. 983–989.

93 U najmanju ruku, cena nepriključivanja veća je od cene priključivanja. O ovome vidi Lloyd Gruber, *Ruling the World: Power Politics and the Rise of Supranational Institutions*, Princeton, Princeton University Press, 2000. Takođe, Frank Schimmelfennig i Ulrich Sedelmeier, *The Europeanisation of Central and Eastern Europe*, Ithaca, Cornell University Press, 2005; Milada Anna Vachudova, *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*, Oxford, Oxford University Press, 2005.

94 James March i Johan P. Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*, New York, Free Press, 1989; Martha Finnemore, „Norms, Culture, and World Politics: Insight from Sociology’s Institutionalism,“ *International Organizations* 50, No. 2, 1996, str. 325–347.

95 Finnemore, *National Interests*; Alastair Iain Johnston, „Treating International Institutions as Social Environments,“ *International Studies Quarterly* 45, 2001, str. 487–515; Michael N. Barnett i Martha Finnemore, *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*, Ithaca, Cornell University Press, 2004.

teresima država, ali ono obuhvata šire globalne vrednosti koje oblikuju strateške izbore država.⁹⁶ Drugim rečima, države poštuju međunarodne norme i ustanove ne zbog toga šta se njima čini, već zbog toga šta one označavaju, zbog njihovih simboličkih i normativnih svojstava.⁹⁷

Birokratski pritisak

U uslovima domaće političke neizvesnosti (kao što su nestabilnost, unutrašnji sukobi, ili slabe institucije) međunarodni činioци će se oslanjati na birokratski pritisak da obezbede prihvatanje međunarodnih normi i ustanova. Ne uspevaju li da nađu domaće rešenje za politički problem, a međunarodni akteri nude institucionalna rešenja koja je moguće lako usvojiti, neke države odlučuju da poštuju međunarodna pravila jer veruju da međunarodni akteri mogu da reše njihova unutrašnja pitanja. Takve države se dvoume u pogledu međunarodnih ciljeva i procesa, ali su pod uticajem učinaka koje je širenje međunarodnih normi i ustanova imalo u susedstvu i verovatno je da će veoma dobro reagovati na sve veću ponudu institucionalnih modela koji su im na raspolaganju time što će oponašati postupanje drugih država. Pod birokratskim pritiskom, poruka koju šalju međunarodni akteri je: povinujte se, a mi ćemo vam rešiti probleme.

Kada postoji politička neizvesnost, države usvajaju institucionalna rešenja koja su stekla najviše simboličke legitimnosti i imaju institucionalni autoritet koji nedostaje drugim ponuđenim modelima.⁹⁸ Ovi uspešni modeli služe kao pogodan izvor najboljih praksi koje će pozajmljivati druge države.⁹⁹ Oni se šire međunarodnim sistemom delovanjem srazmerno malog broja važnijih profesionalizovanih međunarodnih organizacija, koje predstavljaju, objašnjavaju i ponekad pomažu primenu uspešnih modela u zainteresovanim državama. Širenje međunarodnih modela takođe je moguće na manje direktan način, susedskim ili regionalnim uticajima, kada se države ugledaju na susede kako bi bile konkurentnije ili iz straha od zaostajanja.

96 John Gerard Ruggie „Multilateralism: The Anatomy of an Institution,“ u John Gerard Ruggie (ur.) *Multilateralism Matters: The History and Praxis of an Institutional Form*, New York, Columbia University Press, 1993.

97 DiMaggio i Powell „The Iron Cage,“ Walter W. Powell i Paul DiMaggio, *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago, University of Chicago Press, 1991; John W. Meyer i W. Richard Scott, *Organisational Environments: Ritual and Rationality*, Newbury Park, California, Sage, 1992.

98 Meyer i dr., „World Society.“

99 DiMaggio i Powell, „The Iron Cage.“

Domaći politički uslovi

Međunarodni pritisci na države ne stižu u domaći politički vakuum. Oni su uvek u međudejstvu sa domaćim političkim uslovima, i tako usmeravaju državne strategije za usklađivanje. Mnogi domaći politički faktori su posebno značajni za ovu raspravu.

Domaći zahtevi za normativne promene

Domaći zahtevi koji dolaze „odozdo“ uslovljeni su prirodom kršenja normi i širokog društvenog konsensusa koji se razvija oko javnih uverenja, razumevanja i obaveza koje međunarodna norma treba da promeni. Neki od pokazatelja društvenih zahteva odozdo obuhvataju stav društva prema predloženim promenama, političku snagu domaćih promotera normi i zahteve građana za odgovornost, izražene pred biračkim kutijama, kao i politička podrška vođima koji su vodili politiku kršenja normi.¹⁰⁰ Kao što je ranije naznačeno u ovom poglavlju, kada su domaći zahtevi za promenama visoki, može se od države očekivati da prihvati međunarodne norme i ustanove sa snažnom domaćom podrškom. Međutim čak i u državama gde su slabi zahtevi za promene, može doći do međunarodnog pritiska. U takvim slučajevima paradoks preotete pravde biće najizraženiji.

Igrači sa pravom veta

Drugo, moraju se utvrditi sedište moći u državi i autoritet političkih remetilaca ili „igrača sa pravom veta.“ Za države koje su u tranziciji iz nasilnog perioda, postavlja se pitanje u kojoj su meri pripadnici prošlog režima ili oni koji ga podržavaju i dalje uključeni u kreiranje politike. Imaju li oni pristup aparatu prinude?

Na primer, u državama koje su na prelazu iz autoritarne vladavine u demokratiju, osim ukoliko je tranzicija izazvana masovnom društvenom revolucijom, verovatnoća je da još uvek postoje moćni elementi starog režima koji su, zvanično ili nezvanično, u delu aparata prinude tranzicione države – vojske, policije ili obaveštajne službe. Što je tranzicija bila više „sporazumna“ (tj. kompromis napravljen između starog i dolazećeg režima je veći), moćnije su pristalice starog poretka u novoj tranzicionoj državi. Ako dolazeća međunarodna norma ima cilj da iz osnova promeni njihov položaj u novom državnom poretku zahtevajući novi početak i njihovo uklanjanje sa pozicija moći i upravljanja, tranzicione elite će biti u strahu od političke odmazde, pa čak i puča, i oklevaće da destabilizuju

100 Tricia Olsen, Leigh Payne i Andrew Reiter, „Demand for Justice: Domestic Support for Transnational Justice Mechanisms“ (rad saopšten na godišnjoj konferenciji International Studies Association, San Francisco, Kalifornija 26–29 marta 2008.).

zemlju i ugroze sopstvenu moć poštovanjem međunarodnih pravila. Ovde je poštovanje površno i motivisano nagradom; pod upornim međunarodnim pritiskom, vlade će predlagati zakone, možda ratifikovati međunarodne sporazume, čak će menjati i domaće zakonodavstvo i osnivati nove nacionalne ustanove – ali neće igračima iz starog režima sa pravom veta pretiti političkim istrebljenjem. Umesto toga, poštovaće međunarodne zahteve ali će ostaviti netaknutim domaći odnos snaga.

Rivalske koalicije

Prihvatanje normi u datim državama uvek prate višeznačni i protivrečni stavovi otpora i podrške normama. Jedan od nedostataka argumenta o efektu bumeranga transnacionalnih mreža aktivista bilo je potcenjivanje snage otpora elita međunarodnim normama i precenjivanje moći onih koji norme podržavaju – domaćih saveznika transnacionalnih grupa, kao što su nevladine organizacije i civilno društvo. Dok se domaće elite generalno i elite na vlasti naročito možda snažno protive promeni politike, poštovanje međunarodnih normi otežavaju uz to i razmirice i politički sukobi između delova elita, koji međunarodne norme i ustanove koriste kao unutrašnje tačke razdora da bi dobili sasvim lokalne političke poene, kao na primer, kada politički iskorišćavaju neku međunarodnu političku intervenciju u toku izborne kampanje.

Glavne domaće koalicije čije delovanje može pomoći pri određivanju mehanizama poštovanja međunarodnih normi mogu se grubo podeliti na one koje pružaju otpor normama, one koje instrumentalno usvajaju norme i istinske ubeđenike koji ih podržavaju.

Otpor normama pružaju političke elite koje se ideološki, politički ili pragmatično suprotstavljaju promeni politike. U zemljama gde je legitimitet elita zasnovan na ideologiji koja se otvoreno suprotstavlja normama međunarodnog liberalnog poretka, domaći akteri ideološki nisu u stanju da primene međunarodne norme jer bi njihovo usvajanje podrilo osnove domaće političke vlasti. Ipak, ovi će akteri pristupiti kozmetičkim promenama domaće prakse i taktičkim ustupcima da bi stekli međunarodne koristi i povlastice. Koristiće međunarodne norme i ustanove da bi konsolidovali vlast, a ne da bi proizveli društvene promene koje ova međunarodna pravila zahtevaju.

Druge domaće političke elite mogu *instrumentalno prihvatati norme*. One ih koriste bi se razlikovale od drugih političkih grupa i da bi se u društvu postavile kao naklonjene prema međunarodnoj zajednici i kao reformske snage. Oni koji instrumentalno usvajaju međunarodne norme mogu biti suočeni sa velikim političkim izazovima od onih koji pružaju otpor normama i njihovih pristalica. Oni i dalje pristaju na primenu međunarodnih institucionalnih promena jer ih smatraju legitimnim i neophodnim da bi ih međunarodni akteri, od kojih zavise,

ozbiljno shvatali. Članstvo u međunarodnim klubovima i drugi statusni podsticaji stoga navode one koji instrumentalno usvajaju međunarodne norme na domaćem nivou da se prikažu u novom svetlu kao sklone međunarodnoj saradnji i posvećene poštovanju međunarodnih normi.¹⁰¹ Poštovanje normi je, međutim, i dalje izazvano spoljnim podsticajima – pozivima na legitimnost – a ne prihvatanjem i usvajanjem normi.

Konačno, međunarodne modele u potpunosti prihvataju *istinski ubeđenici* – grupe civilnog društva ili druge političke koalicije suprotstavljene, kako onima koji se suprotstavljaju normama, tako i onima koji ih instrumentalno prihvataju. Kao što je poznato iz modela širenja normi putem bumeranga i spirala, ove grupe, koje su na čelu pokreta za usvajanje normi, pravljenjem dugoročnih koalicija sa promoterima međunarodnih normi mogu da vrše pritisak na vlade da menjaju politiku.¹⁰² Ako istinski ubeđenici prevagnu u unutrašnjoj političkoj borbi, može se očekivati da će država u potpunosti poštovati međunarodne norme i ustanove.

Međutim, političko okruženje u kome deluju domaći saveznici promotera međunarodnih normi često je daleko složenije. Podjednako je verovatno da će civilno društvo u tranzicionim zemljama biti duboko podeljeno oko pojedinih institucionalnih pitanja koliko i da će se ujediniti protiv zajedničkog neprijatelja (prethodnog autoritarnog režima).¹⁰³ Osim toga, blisko savezništvo s međunarodnim akterima može predstavljati opasnost na domaćem političkom nivou i njime se mogu poslužiti oni koji pružaju otpor normama da na lak način umanje legitimitet istinskih ubeđenika predstavljajući ih nerodoljubivim i opasnim.¹⁰⁴ Ovo domaćim grupama dodatno otežava prihvatanje međunarodnih normi jer je daleko teže graditi uspešne domaće koalicije u političkom okruženju koje postaje sve više neprijateljski nastrojeno.

U uslovima političke nesigurnosti, ipak, nijedna od tri grupe ne mora imati monopol nad legitimitetom i ugledom na domaćem nivou, i prepirka oko normi između onih koji im pružaju otpor i onih koji ih usvajaju može dospeti u pat poziciju. U ovakvim prilikama međunarodni promoteri normi imaju najviše manevarskog prostora za sprovođenje međunarodnih institucionalnih projekata

101 Džefri Čekl (Jeffrey Checkel) smatra da je „pretvaranje“ stepenik na pola puta do istinskog prihvatanja normi. Ove mehanizme shvatam kao sasvim odvojene. Vidi Checkel, „International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework,“ *International Organization* 59, No. 4, 2005, str. 801–826.

102 Risse-Kappen, Ropp i Sikink, *The Power of Human Rights*.

103 Schmitz, *Transnational Mobilization*.

104 Sarah Elizabeth Mendelson i John K. Glenn, *The Power and Limits of NGOs: A Critical Look at Building Democracy in Eastern Europe and Eurasia*, New York, Columbia University Press, 2002.

koji za cilj imaju promenu domaće politike. Oni deluju kao prenosioci normi, predlažu državi odgovarajuće institucionalne modele, poučavaju ih prednostima sprovođenja specifičnih domaćih projekata i načinima na koji mogu to da učine. Drugim rečima, oni nude birokratska rešenja za probleme država.

Sve grupe koriste poziranje, pozicioniranje i retorička sredstva u nastojanju da stvore jake koalicije međunarodne i domaće publike. Na primer, oni koji pružaju otpor normama i odbijaju međunarodne institucionalne intervencije ugađaju osećajima nacionalizma, suvereniteta i nezavisnosti. Oni koji instrumentalno usvajaju međunarodne norme mogu da ukazuju na koristi koje društvo može imati ako se prihvatanjem međunarodnih modela ugotovi međunarodnoj zajednici. Istinski ubeđenici – domaći kao i međunarodni – mogu se pozivati na osećanja moralnosti ili ispravnosti i pokušati da steknu podršku argumentima pravičnosti i pravde. Što su ubedljiviji, razni ovakvi pozivi lakše mogu doprineti stvaranju šire domaće koalicije; što su jači mehanizmi prinude kojima raspolažu, verovatnije je da će prevladati i neposredno uticati na strategiju usklađivanja normi koju će država izabrati.

Posledice preotete pravde

Ako se međunarodne norme i ustanove prihvataju kao posledica prinude, njihovo prihvatanje će biti površno i usko. Međunarodni akteri mogu da zapaze institucionalne rezultate svoje intervencije, ali tako nastale norme neće opstati. Međunarodne političke akcije mogu konačno omogućiti onima koji pružaju otpor normama da se mobilišu i preotmu međunarodne norme i ustanove radi postizanja lokalnih političkih ciljeva. Ukorenjene elite mogu se brzo prilagoditi sklonostima međunarodnih aktera i razviti strategije prividnog poštovanja ili čak potpune obmane i političkog mobilisanja u suprotnom pravcu.¹⁰⁵ Politika se u datim državama neće promeniti. Kada ih domaće političke elite iskoriste za skrivene političke svrhe, međunarodni projekti u najboljem slučaju promašuju cilj, a u najgorem proizvode sasvim suprotna dejstva. Ovakvi domaći potezi onda delegitimišu međunarodnu politiku i u nekom novom političkom okruženju.

Ako je država poštuje zbog zabrinutosti za legitimitet, promena politike se instrumentalizuje i neposredno vezuje za međunarodne simbole reputacije i statusa. Sve dok međunarodni akteri zadržavaju snažna sredstva uticaja na domaću politiku u određenoj državi, domaće elite će prihvatiti ove norme i institucije. Ako je prisustvo međunarodnih političkih opredeljenja postojano, zabrinutost za legitimitet će se pretočiti u prihvatanje međunarodnih normi i ustanova, jer će one postati sastavni deo onoga što prema shvatanju domaćih aktera predstavlja

105 Schmitz, *Transnational Mobilization*.

primerno međunarodno ponašanje. Međutim, uprkos tome što je moguće da međunarodni akteri smatraju da su im intervencije uspješne, međunarodne normativne i institucionalne promene biće duboke samo onoliko koliko domaće elite procene da je apsolutno neophodno za održavanje povoljnog međunarodnog položaja. Iako je prihvatanje ovde dublje nego u slučaju prinude, ipak je daleko od prihvatanja normativne promene.

Konačno, ako ih se država pridržava samo da bi otklonila političku neizvesnost birokratskim rešenjima, prihvataće međunarodne norme i ustanove neko vreme ili dok traje neizvesnost. Međunarodne političke opcije mogu se koristiti za razrešenje domaćih političkih sporova. Osim toga, ako su pokretači prvih promena promoteri međunarodnih normi, čim oni napuste scenu, izgube domaća politička sredstva uticaja ili usmere svoju pažnju na nešto drugo, može se očekivati da se politika vrati na put na kome se nalazila pre međunarodne intervencije. Drugim rečima, poštovanje kao odgovor na međunarodni birokratski pritisak održavaće se koliko i posvećenost međunarodnih aktera koji se zalažu za promenu politike. Iz navedenih razloga, međunarodni projekti mogu da obave posao na kratak rok, ali i da na kraju ometu širi proces suštinskog prihvatanja međunarodnih normi i standarda.

Svrha narednih poglavlja je da primeni teorijske argumente na norme i stavove tranzicione pravde. Modeli tranzicione pravde se sve više primenjuju u različitim političkim okruženjima širom sveta, ali su rezultati ovih uticaja na domaću političku praksu nesumnjivo neujednačeni. Empirijska poglavlja koja slede prate rezultate različitih strategija, primenjenih u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni kao odgovor na međunarodni pritisak na njih da poštuju norme i ustanove tranzicione pravde.

2. PROŠLOST JOŠ NIJE PROŠLA

Iskustvo s tranzicionom pravdom u Srbiji bilo je jedno od velikih razočarenja za zagovornike međunarodne pravde. Smatralo se da će Srbija tu predstavljati odlučujuću probu. To je zemlja odakle potiču mnogi osumnjičeni za izvršenje nekih od najtežih kršenja ljudskih prava posle Drugog svetskog rata u Evropi. To je zemlja u čije su se ime i u ime čijeg su se naroda vodili ratovi na Balkanu. Srbija je zemlja koja je prošla kroz pretežno mirnu tranziciju odbacivši na izborima autokratski režim Slobodana Miloševića da bi na scenu stupila nova generacija demokratske političke elite, od koje se očekivalo da raskid sa posledicama Miloševićeve vladavine smatra svojim prvenstvenim ciljem. Uz to je Srbija i regionalno važna. To je najveća i najmnogoljudnija zemlja zapadnog Balkana, država sa regionalnim ambicijama, čija je stabilnost veoma važna za dugoročni održivi mir i saradnju u regionu.

Napori da se u Srbiji sprovede tranziciona pravda bili su mnogobrojni i složeni ali i nedosledni i nepotpuni, pa su iza sebe ostavili znatne unutrašnje političke poremećaje, od kojih verovatno nijedan nije teži od ubistva srpskog premijera reformatora Zorana Đinđića, koje je 2003. izvršila organizovana kriminalna grupa koja je sebe nazvala „antihaškim patriotima“¹⁰⁶.

Proučavajući iskustvo s tranzicionom pravdom u Srbiji u prvom redu razmatram međunarodne ciljeve i očekivanja od tranzicione pravde u Srbiji i pritiske koji se koriste da bi se postigli rezultati. Detaljno ispitujem različite tipove međunarodnih mehanizama tranzicione pravde koje je Srbija primenjivala – međunarodna suđenja, komisije za istinu i procese pred domaćim sudovima – kao i njihove unutrašnje političke učinke. Potom analiziram specifične unutrašnje političke uslove – društvene zahteve koji dolaze „odozdo,“ snagu remetilaca iz starog režima i rivalske strategije elita – koji su doveli dotle da se Srbija privoli da saraduje s međunarodnim institucijama tranzicione pravde. Na kraju procenjujem posledice pritisaka na Srbiju po unapređivanje istine i pravde.

Srbija se vraća u svet

Srbija se nalazi u nadležnosti MKTJ od njegovog osnivanja 1993. godine. Ovaj međunarodni sud osnovan je upravo zbog toga što je vlada Slobodana Miloševića, koja se smatra najodgovornijom za zlodela u toku poslednje decenije

106 U Srbiji je izraz „Hag“ opšte prihvaćena skraćunica za Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju sa sedištem u Hagu u Holandiji.

dvadesetog veka, odbijala da išta preduzme da bi izvela pred lice pravde izvršioce ratnih zločina. Pored toga, Dejtonski mirovni sporazum od 1995. godine obavezao je stranke na punu saradnju s ustanovama međunarodnog pravosuđa, uključujući tu i MKTJ.

U širem smislu se pejzaž međunarodne pravde uveliko promenio od osamdesetih godina dvadesetog veka: mnoge su zemlje uvele neke oblike tranzicione pravde, kao što su suđenja pred domaćim sudovima ili komisije za istinu. Pojavile su se mnogobrojne specijalizovane organizacije za međunarodnu pravdu s isključivim ciljem da zemljama pomognu da uspostave institucionalne mehanizme za suočavanje s prošlošću. U tako gustom međunarodnom okruženju postmiloševićevska Srbija nalazila se pod višestrukim pritiskom da saraduje sa već postojećim institucijama tranzicione pravde ili da uspostavi svoje sopstvene.

Odnos Srbije prema međunarodnim pravosudnim ustanovama, nije, međutim, nikad bio jednostavan.¹⁰⁷ Kada je 1993. osnovan MKTJ, Slobodan Milošević je u potpunosti kontrolisao državu. Pod njegovom komandom Srbija je odbila da prizna MKTJ kao legitimnu međunarodnu ustanovu i odbila da pruži bilo kakvu podršku Hagu u istražnim radnjama, čak i onda kada su tužiocima MKTJ hteli da dođu do podataka o kršenju ljudskih prava srpskih civila.¹⁰⁸ Srbijanske vlasti sprečavale su istražiteljima pristup mestima na kojima su se navodno desili zločini i tako onemogućavale prikupljanje dokaznog materijala. Štaviše, neki svedoci, pa čak i žrtve, odbijali su da daju iskaze istražiteljima MKTJ u strahu od odmazde.¹⁰⁹

Naravno, ni malo ne iznenađuje to što su se elite starog režima koje su vodile kriminalnu politiku suprotstavljale saradnji sa međunarodnim i domaćim institucijama tranzicione pravde. Niko zaista od Miloševićeve Srbije nije ni očekivao da se počne ozbiljno baviti kršenjima iz prošlosti – ideja o tranzicionoj pravdi počiva na tome da takve projekte treba da ostvare *tranzicione vlade*. Zato su sva međunarodna očekivanja bila usmerena na tranzicionu vladu koja je zamenila Miloševića 2000. godine. Trebalo je da Srbija posle Miloševića bude mesto gde će se obaviti istinska provera stvarnog postojanja međunarodne krivične odgovornosti.

Slobodan Milošević je svrgnut s vlasti narodnom pobunom od 5. oktobra 2000. Sam je krađom na predsedničkim izborima 24. septembra doprineo svojoj smeni. Pošto su rezultati pokazali da je njegov protivnik Vojislav Koštunica

107 Za detaljnu istoriju saradnje Srbije s MTKJ vidi Victor Peskin, *International Justice in Rwanda and the Balkans*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, Glave 2, 3.

108 Gary Jonathan Bass, *Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals*, Princeton, Princeton University Press, 2000, str. 257.

109 Theodor Meron, „Answering for War Crimes: Lessons from the Balkans,” *Foreign Affairs* 76, no. 1, 1997, str. 2–8.

osvojio više glasova, Milošević je osporio izborni postupak i zatražio održavanje drugog izbornog kruga. Demokratska opozicija Srbije (DOS), čiji je Koštunica bio kandidat, to je odbila i pozvala birače da izađu na ulice i zahtevaju da se njihovi glasovi tačno prebroje. Besni građani su se sjurili u Beograd 5. oktobra. Brojnost demonstranata je ubrzo zasenila policiju, koja se povukla u pometnji. Masa je onda zauzela najvažnije državne ustanove, među njima i parlament. Do kraja noći DOS je objavio uspeh pobune a Milošević bio primoran da prizna poraz. Vojislav Koštunica je ustoličen kao predsednik Savezne Republike Jugoslavije, a Zoran Đinđić je nešto kasnije postao predsednik vlade Srbije.

DOS, pobednička koalicija protiv Miloševića, bila je šarolik savez jedanaest veoma različitih stranaka, čija su se ideološka opredeljenja kretala od progresivne socijaldemokratske levice do konzervativne hrišćanske desnice. Dodatnu nestabilnost unosila je procena lidera DOS da je jedini opozicioni političar s dovoljnom podrškom u narodu bio Vojislav Koštunica,¹¹⁰ lider konzervativne Demokratske stranke Srbije (DSS). Veći deo koalicije smatrao je Zorana Đinđića, *de facto* menadžera cele opozicije i lidera stranke centra pod imenom Demokratska stranka (DS), daleko sposobnijim vođom, ali je stav javnosti prema njemu bio suviše odbojan zbog uspešnih napada na njega lično i njegovu stranku u Miloševićevo vreme. Stoga je odlučeno da se pokuša sa Koštunicom, a da se političke ili lične razlike između koalicionih lidera ostave za vreme posle izbora.¹¹¹

Svet je reagovao na svrgavanje Miloševića s ogromnim entuzijazmom i nagradama koje su odmah usledile. Samo nekoliko dana pošto je nova vlada preuzela vlast, Evropska unija je Srbiji ukinula višegodišnje ekonomske sankcije i obećala dve milijarde dolara SAD pomoći za obnovu. EU je takođe obećala dodatnih trista miliona dolara SAD pomoći godišnje u narednih sedam godina i ponudila trgovinski sporazum koji bi omogućio bescarinski izvoz iz Srbije na evropska tržišta za većinu roba. Novi ton u odnosu Evrope prema Srbiji bio je jasan. Kao što je tadašnji francuski ministar spoljnih poslova Iber Vedrin (Hubert Védrine) istakao, „EU je temeljno revidirala svoju politiku u odnosu na [Srbiju].“¹¹²

Uskoro su se pridružile i SAD odobravajući sto miliona dolara za pomoć Srbiji. Pomoć su pratile ozbiljne obaveze – bila je uslovljena saradnjom Srbije sa MKTJ, na prvom mestu lišavanjem slobode i izručivanjem osumnjičenih za rat-

110 Pouzdano istraživanje javnog mnjenja pokazivalo je da bi jedno Vojislav Koštunica mogao da pobeđi Miloševića u direktnom sučeljavanju, sa 42 prema 28 posto. Ista studija je pokazala da bi Milošević i Đinđić bili izjednačeni. B92, 27. jul 2000, <http://www.b92.net>. Koštunica je proglašen za zvaničnog kandidata DOS 7. avgusta 2000.

111 Razgovori autorke s najvažnijim liderima DOS, septembar-oktobar 2005, Beograd.

112 Suzanne Daley, „European Union Greets Yugoslav Government,“ *New York Times*, 10. oktobar 2000.

ne zločine, među njima i Slobodana Miloševića. Da bi novac pristizao, od srpske vlade se tražilo da pruži vojnu dokumentaciju, pomoć u pronalaženju osumnjičenih i svedoka i dozvoli pristup istražiteljima MKTJ.¹¹³ I konačno, 1. novembra 2000. unija Srbije i Crne Gore, još uvek pod imenom Jugoslavija (Savezna Republika), nakon osam godina suspenzije ponovo postaje članica Ujedinjenih nacija.

Odmah posle uklanjanja Miloševića s vlasti 2000. godine, srpska tranzici-ona vlada dobila je jedinstvenu priliku da učini jasan otklon od prethodnog režima i uvede potpuno nove tonove u nacionalni politički diskurs, nove ustanove i novu politiku, koji bi označili udaljavanje od nasilne prošlosti Srbije. Sastavni deo svih političkih tranzicija je usvajanje novih nacionalnih strategija kojima se obuhvataju mnoge odluke o tome kako voditi državu na unutrašnjem i kako postaviti novu demokratiju na međunarodnom nivou. Ovo su trenuci u tranziciji kada se promenjena politika neposredno suočava s međunarodnim očekivanjem da će se postupati na odgovarajući način, po međunarodnim pravilima i standardima, kojima bi trebalo da se tokom tranzicije reformisana država usmerava ka punom članstvu u međunarodnoj zajednici. Za zemlje koje su u tranziciji iz nasilne prošlosti, obeležene masovnim kršenjima ljudskih prava, ka mirnijoj eri poštovanja prava, pitanje tranzicione pravde – tj. kako se nova demokratija suočava sa kršenjima iz prošlosti – postaje hitno. Ispostavilo se, međutim, da je način na koji su srpske elite odlučile da se suoče sa zaostavštinom zločina iz Miloševićevog vremena, za međunarodne i domaće zagovornike tranzicione pravde bio zapanjujući korak unatrag.

Međunarodni ciljevi tranzicione pravde u Srbiji

Pozdravivši povratak Srbije u svet posle Miloševićeve višegodišnje autoritarne vladavine, specijalizovane organizacije međunarodne pravde su očekivale da platforma ljudskih prava, uključujući tu i tranzicionu pravdu, bude najvažniji cilj nove vlade. Međutim, stručnjaci za međunarodnu pravdu nisu imali jedinstven stav o tome koji bi mehanizam tranzicione pravde bio najpogodniji za Srbiju. Neposredno nakon smene Miloševića 2000. godine, najznačajnije međunarodne organizacije za ljudska prava ujedinile su se u podršci MKTJ i protiv amnestiranja Miloševića, ali nisu ponudile nijedan alternativni mehanizam tranzicione pravde.¹¹⁴ Međunarodne grupe za ljudska prava takođe su se zalagale

113 Stephen A. Holmes, „\$100 Million Voted for Serbia, but with War-Crimes Strings,“ *New York Times*, 26. oktobar 2000.

114 International League for Human Rights, Physicians for Human Rights, Institute for Advancement of Human Rights, Amnesty International – USA, Lawyers Committee for Human Rights, Minnesota Advocates for Human Rights i Human Rights Watch, „Major Rights

za politiku uslovljavanja prema Srbiji, smatrajući da ona treba da se kazni zbog nesaradnje sa MKTJ time što joj se neće odobravati međunarodni zajmovi i krediti.¹¹⁵ Kada su vlasti u Srbiji objavile da nameravaju da otpočnu sa suđenjima izvršiocima zlodela na Kosovu, *Human Rights Watch* (HRW) je bio skeptičan, upozoravajući da domaća suđenja ne mogu da zamene ona u Hagu.¹¹⁶

Međunarodni centar za tranzicionu pravdu (MCTP, *International Center for Transitional Justice*), usko specijalizovana međunarodna nevladina organizacija (MNVO) koja se bavi isključivo temama vezanim za tranzicionu pravdu, zalagao se za primenu drugih mehanizama u Srbiji. MCTP se nije direktno protivio MKTJ, ali je sa više entuzijazma podržavao komisije za istinu i pomirenje i 2001. aktivno učestvovao u stvaranju srpske komisije. Potpuno se udaljavajući od stavova drugih MNVO, MCTP je takođe podržavao stav da Miloševiću treba suditi u Beogradu, a ne u Hagu, i odbacivao politiku uslovljavanja.¹¹⁷ Mekši pristup je, međutim, imao podršku manjine, a kada se rad srpske Komisije za istinu završio neuspehom, bez ikakvih prikupljenih dokaza niti objavljenog izveštaja, a uz to su srbijanski lideri pokazivali izuzetnu nespremnost da sarađuju sa MKTJ, MCTP je zauzeo tvrdi stav, koji je delila većina preduzetnika međunarodne pravde.¹¹⁸

Druge međunarodne organizacije su se zalagale za još širi pristup tranzicionoj pravdi u Srbiji. Savet Evrope, na primer, izdao je veoma konkretne smernice za saradnju Srbije sa MKTJ, ali je isto tako tražio od Srbije da „obavesti [svoj] narod o zločinima koje je izvršio režim Slobodana Miloševića, ne samo nad drugim narodima u regionu, već i nad Srbima“ ako želi da se priključi ovoj organizaciji.¹¹⁹ Ovi zahtevi ni dugoročno nisu urodili plodom. Što je još važnije, Savet Evrope ne raspolaže mehanizmima kažnjavanja zbog kršenja smernica. Kada je Srbija 2003. konačno primljena u Savet Evrope, nije više bilo šargarepe u vidu članstva, a moć Saveta da nametne Srbiji ovako velike zahteve u pogledu tranzicione pravde znatno je oslabljena.¹²⁰

Groups Oppose Immunity for Milošević,“ zajedničko saopštenje za medije, 5. oktobar 2000, <http://www.hrw.org/en/news/2000/10/05/major-rights-groups-oppose-immunity-milosevic>

115 Human Rights Watch, „Serbia/E.U.: Human Rights Agenda for the New Yugoslavia,“ 12. oktobar 2000, <http://www.hrw.org/en/news/2000/10/11/serbiaeu-human-rights-agenda-new-yugoslavia>.

116 Human Rights Watch, „Yugoslavia: Domestic War Crimes Trials No Substitute for The Hague,“ 26. april 2001, <http://www.hrw.org/en/news/2001/04/25/yugoslavia-domestic-war-crimes-trials-no-substitute-hague>.

117 Alex Boraine, „Reconciliation in the Balkans?“ *New York Times*, 22. april 2001.

118 Mark Freeman, „Serbia and Montenegro: Selected Developments in Transitional Justice,“ International Center for Transitional Justice, New York, oktobar 2004.

119 Council of Europe, The Federal Republic of Yugoslavia's Application for Membership in the Council of Europe, Opinion No. 239, Brussels, 24. septembar 2002.

120 Intervju autorke sa pravnom savetnicom Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, 11. oktobar 2005, Beograd.

Međunarodna razmišljanja o tome koji je najbolji model tranzicione pravde za Srbiju pratile su veće promene u pogledu najpoželjnijeg pristupa postizanju međunarodne pravde. Ovaj probni međunarodni model, koji je uticao na stvaranje MKTJ i njegove sestrinske institucije, Tribunala za Ruandu (MKTR), stvoren je s idejom da će izmeštanje postupaka iz područja na kome su se zločini dešavali doprineti većoj nepristrasnosti i legitimnosti suđenja, a da će međunarodni sastav sudija i tužilaca obezbediti pravničko znanje i stručnost. Međutim, ovo shvatanje se posle nekoliko godina rada ova dva međunarodna tribunala počelo menjati. Umesto izmeštanja suđenja van zajednica gde su zločini izvršeni i gde izvršioци još uvek žive, novi međunarodni pristup još više je lokalizovao međunarodnu pravdu i približio je kući.¹²¹

Ovaj suptilni obrt u strategiji međunarodne pravde donekle je izazvan gubljenjem iluzija o radu MKTJ i MKTR – astronomskim troškovima tribunalâ, dužinom suđenja, neuspehom u hvatanju najtraženijih osumnjičenika i upornim teškoćama zbog loših odnosa sa javnošću u zemljama njihove nadležnosti.¹²² Uz to, zbog promene vlasti u SAD međunarodni sudovi su izgubili podršku najveće države koja je iza njih stajala. Opšta nenaklonost administracije predsednika Buša prema međunarodnom pravosuđu dovela je ne samo do odbacivanja i opstrukcije Međunarodnog krivičnog suda,¹²³ već i do očiglednog opadanja podrške MKTJ i MKTR i pritisaka da se, umesto suđenja pred ovim tribunalima, pređe na nacionalna ili hibridna međunarodno-nacionalna suđenja.¹²⁴ Konačno, napadi od 11. septembra 2001. dodatno su otežali napore da se pruži podrška međunarodnom pravosuđu, jer je svetski rat protiv terorizma dobio prevagu nad ustanovama i praksama međunarodnog prava.¹²⁵

Vlada Srbije iskoristila je ovu promenu u međunarodnoj klimi da odloži saradnju sa MKTJ, reagujući tako na smanjeni međunarodni ugled Tribunala kao uzora tranzicione pravde u bivšoj Jugoslaviji. Međutim, kada je Evropska unija neposredno povezala saradnju s MKTJ s izgledima Srbije da uđe u njeno

121 Richard Dicker i Elise Keppler, „Beyond The Hague: The Challenges of International Justice,“ Human Rights Watch, Washington D.C, januar 2004.

122 Vojin Dimitrijević, „Kako ubediti javnost Pravda u tranziciji, 1/2005, str. 26 – 34.

123 Jamie Meyerfeld, „Who Shall Be Judge? The United States, the International Criminal Court and the Global Enforcement of Human Rights,“ *Human Rights Quarterly* 25, 2003, str. 93–129.

124 Vidi izjave u prilog nacionalnih suđenja u Srbiji koje su dali lutajući ambasador SAD za ratne zločine Pierre-Richard Prosper, Reuters, 19. jul 2004. i podsekretar za političke poslove Državnog sekretarijata SAD Mark Grossman, 9 jula 2004. <http://belgrade.usembassy.gov/policy/regional/040712a.html>. Oba diplomata uslovila su podršku nacionalnim sudenijima hapšenjem i prebacivanjem u MKTJ glavnog osumnjičenog Ratka Mladića.

125 Kenneth Roth, „The Law of War in the War on Terror,“ *Foreign Affairs* 83/1, 2004, str. 2–7.

članstvo, Srbija, izložena novom međunarodnom pritisku, promenila je strategiju tako što je usvojila alternativne mehanizme tranzicione pravde u nadi da će prikazivanjem svoje posvećenosti pravdi, stvaranjem komisije za istinu 2001, i potom, 2003, godine, nacionalnog suda za ratne zločine, uspostavljenog uz veliku finansijsku i ekspertsku pomoć Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS), zaobići MKTJ.¹²⁶

Nada Srbije da će marginalizovati MKTJ krećući se drugim putevima tranzicione pravde bila je, međutim, teško održiva. U stvari, zbog važnosti koja se pridavala uspehu MKTJ kao meri održivosti međunarodnih krivičnih sudova, u očima međunarodne zajednice saradnja sa MKTJ postala je osnovna mera za procenu spremnosti Srbije da prihvati standarde međunarodne pravde. Pošto je saradnja sa MKTJ bila merljiv pokazatelj – broj osumnjičenih koji su uhapšeni i prebačeni u Hag i broj dostavljenih dokumenata i svedočanstava mogli su se klasifikovati, sistematizovati i lako prebrojati – ovo je uskoro postalo najvažnije, ako ne i *jedino*, međunarodno merilo za procenu napredovanja ideje o suočavanju sa zločinima iz nedavne prošlosti u Srbiji.

Ovaj međunarodni pristup još je više ojačan politikom uslovljavanja, tako da su sve međunarodne prednosti koje bi Srbija zatražila – međunarodna pomoć, finansijski zajmovi, uklanjanje sankcija, članstvo u EU i NATO, kao i mnogi dvostrani sporazumi sa susednim zemljama, uslovljene saradnjom sa MKTJ. U stvari, dok je tranziciona Srbija uspevala da sprovede važne reforme u mnogim odlučujućim oblastima, u privredi, fiskalnoj i monetarnoj politici, trgovini, carinama, poreskoj politici, pa čak i prvim koracima ka reformi policije i vojske – njena problematična saradnja sa MKTJ joj je uskraćivala najukusniju šargarepu – članstvo u Evropskoj uniji.

Prvi nalog tranzicione pravde: slučaj Milošević

Ispostavilo se da je daleko teže vladati Srbijom nego oboriti Miloševića. Odmah posle 5. oktobra 2000. postalo je jasno koliko će teret prošlosti, naročito Miloševićevi ratovi i počinjeni ratni zločini, predstavljati zaostavštinu koje nove tranzicione vlasti nisu mogle da se oslobode, niti su bile sposobne da se sa njom nose. Mada se o sukobima i napetostima unutar DOS-a dovoljno znalo još tokom kampanje, krhkost ove koalicije postala je sasvim jasna tek posle protesta od 5. oktobra. Ranija neslaganja ticala su se borbe oko nadležnosti, raspolaganja sredstvima i raspodelom ministarskih mesta. Ali prva ozbiljna kriza vlade izbila je oko toga šta da se čini s Miloševićem.

126 Intervju autorke sa Sonjom Biserko, direktorkom Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 21. septembra 2005.

Za razliku od predsednika Koštunice, koji se oštro suprotstavljao prebacivanju Miloševića u Hag i dvosmisleno se izražavao o tome da se Miloševiću ponudi amnestija u zamenu za njegovo mirno povlačenje,¹²⁷ predsednik vlade Đinđić se zalagao za to da se povede istraga protiv Miloševića zbog zloupotrebe vlasti, ali *ne* i za ratne zločine, i da se on uhapsi i izvede pred domaći sud.¹²⁸ Ove razlike bile su kako ideološke tako i političke. Koštunica je konzervativac, sumnjičav prema međunarodnim institucijama i prema ideji tranzicione pravde, ali takođe zabrinut zbog toga što bi svako suđenje Miloševiću moglo da predstavlja opasnost za unutrašnju političku stabilnost. Đinđić je bio umereni internacionalista, ali u prvom redu tehnokratski pragmatičar. Nije bio naročito oduševljen idejama međunarodne pravde, ali strahovao je da će Milošević van zatvora izazivati unutrašnje političke probleme.¹²⁹ Ova dva ukorenjena stava odmah su dovela do političkog suprotstavljanja. Rastuće nestrpljenje međunarodne zajednice i samog MKTJ oko početka stvarne saradnje Srbije samo je komplikovalo stvar.

Same SAD pojačale su pritisak na novu vladu uslovljavajući hitno potrebnu finansijsku pomoć za posleratnu obnovu Srbije – 100 miliona dolara direktne pomoći SAD i njihove podrške zajmovima Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke – punom saradnjom Srbije s MKTJ, čiji je glavni pokazatelj imalo da bude Miloševićovo hapšenje i izručenje Hagu. Kongres SAD čvrsto je odredio konačan datum za hapšenje – 31. mart 2001. Srbijanski premijer Đinđić plašio se da oklevanje predsednika da izruči Miloševića ne pokoleba donatore pa je odlučio da zaobiđe Koštunicu i uhapsi Miloševića pre isteka američkog roka.¹³⁰ K tome, ovo se desilo na dan kad je Koštunica bio van zemlje u državnoj poseti, te nije bio u stanju da interveniše i zaustavi operaciju hapšenja.¹³¹ Posle dvodnevnog natezanja u njegovoj rezidenciji Milošević je uhapšen zbog korupcije i zloupotrebe vlasti i stavljen u jedan beogradski zatvor.¹³² Onda je 28. juna 2001. iznenada i sasvim tajno prebačen u Hag u poverljivoj operaciji kojom je rukovodio premijer Đinđić.¹³³

Vlada je pak odlučila da ne koristi Miloševićovo hapšenje za podsticanje javne rasprave o prošlosti tako što bi govorila o zločinima za koje je bio optu-

127 „Koštunica Meets Milošević,” vesti BBC, 14. januar 2001.

128 „Milošević “To Face Justice,”” vesti BBC, 24. decembar 2000.

129 Intervjui s raznim liderima DOS.

130 Čedomir Jovanović, najbliži saradnik premijera Đinđića i nekadašnji potpredsednik vlade, kasnije predsednik Liberalno demokratske partije, u emisiji „Insajder“ na Televiziji B92, 19. april 2005.

131 Steven Erlanger, „Milošević Trial: Test on Many Levels,” *New York Times*, 29. jun 2001.

132 B92, 1. april 2001.

133 B92, 29. jun 2001.

žen pred MKTJ. Umesto da pristupi međunarodnoj pravdi kao stvari morala, Đinđić je pravdao saradnju sa MKTJ zaštitom međunarodnog prestiža („Nije to bila nikakva trgovina ‘Milošević za pare’, nego ‘Milošević za kredibilitet’ „;¹³⁴ izručenje Miloševića je za Srbiju značilo da je „plati[la] ulaznicu za taj demokratski svet“¹³⁵) i kaznom do koje bi dovelo odbijanje saradnje („Odbijanjem da se izruči Milošević ugrožava se reprogramiranje dugova, otpis dugova, mesto u MMF i naše članstvo u finansijskim institucijama“¹³⁶). Konačno, kao dobar političar, kakav je bio, pozvao se i na decu: vlada je postupala „ne zbog nas ili naših roditelja već zbog naše dece.“¹³⁷ Đinđićevi saveznici bili su još otvoreniji pri pravdanju Miloševićevog iznenadnog hapšenja i vansudske ekstradicije: „želeli smo američki novac, želeli smo novac EU“;¹³⁸ dok se Đinđićeva retorička strategija sastojala u tome da prikaže tranzicionu pravdu u čisto pragmatičnom svetlu. Ovaj pristup imao je važne posledice za proces tranzicione pravde u Srbiji jer su građani Srbije počeli na to da gledaju kao na poslovni potez, a ne kao na stvar pravde.¹³⁹

Podele koje su dovele do izručenja, još više su se produbile posle ekstradicije Miloševića pa je vodeća koalicija u Srbiji ozbiljno uzdrmana. Koštuničina stranka, DSS, izašla je 17. avgusta 2001. iz vlade. Prva tranziciona vlada postmiloševićevske Srbije tako nije preživela ni godinu dana.

Saradnja s MKTJ: mamac i prut

Kao što je već pomenuto, za međunarodnu zajednicu je saradnja Srbije sa MKTJ bila najvažniji, ako ne i jedini, pokazatelj poštovanja režima međunarodne pravde. Kako i pod kakvim domaćim okolnostima su osumnjičenici stizali u

134 Nenad Lj. Stefanović, „Zoran Đinđić, srpski premijer: Nisam najmoćniji čovek u Srbiji,“ *Vreme*, 26. jul 2001.

135 *Nedeljni telegraf*, 9. maj 2001.

136 B92, 28. jun 2001.

137 Jeffrey R. Smith, „Serb Leaders Hand Over Milošević for Trial by War Crimes Tribunal,“ *Washington Post*, 29. jun 2001.

138 Čedomir Jovanović, intervju.

139 Bogdan Ivanišević, „Softly-Softly Approach on War Crimes Doesn't Help Democracy in Serbia,“ Human Rights Watch, 11. avgust 2004. Većina građana podržavala je saradnju iz „utilitarnih razloga“ bilo iz želje da izbegne međunarodne sankcije, bilo zato što je to predušlov za međunarodnu integraciju. Ovi rezultati su ostali upadljivo stabilni tokom vremena i kretali su se između 70 do 80 posto populacije u Srbiji. Vidi godišnja istraživanja javnog mnjenja o ovom pitanju koja sprovodi Agencija Strategic Marketing za Beogradski centar za ljudska prava i OEBS, „Javno mnjenje u Srbiji; Stavovi prema domaćem pravosuđu za ratne zločine i Haškom tribunalu,“ decembar 2006, www.osce.org/item/23518.html?lc=SR.

Hag nije bilo važno sve dok najtraženiji osumnjičeni sve češće sedaju u avione za Holandiju.

Pošto je Milošević 2001. godine prebačen u Hag, srbijanske elite su se nadale da će ovakvim do tada neviđenim potezom (Milošević je prvi predsednik države kome se sudilo za ratne zločine pred nekim međunarodnim sudom) odobrovoljiti MKTJ i da će se zaboraviti osumnjičeni nižeg ranga. Međutim, MKTJ, a potom i SAD i EU, protumačili su hapšenje Miloševića kao znak da je izručenje osumnjičenih iz Srbije moguće, pa su uskoro počeli da vrše pritisak da se nastavi s izručenjima, ponovo vezujući materijalne pogodnosti za međunarodnu saradnju.

U Miloševićevom slučaju, vlada Srbije je na neposrednu pretnju međunarodnim sankcijama i uskraćivanjem pomoći reagovala ishitrenim, nekoordinisanim i na unutrašnjem nivou spornim hapšenjima i prebacivanjima u Hag. Ova dinamika je potom ponovljena više puta – vlada bi prvo obećala da nikada neće hapsiti srpske „heroje“ i jamčila bi da će im pružiti svu potrebnu podršku, a onda bi se nekoliko dana pre međunarodnog roka, koji je obično obuhvatao i obećanje finansijske pomoći ili sankcije na članstvo, junaci nevoljno, ali redovno slali u Hag. Jasan primer ove strategije je bilo hapšenje i izručenje Veselina Šljivančanina, osumnjičenog pred MKTJ za ratne zločine u Vukovaru, u Hrvatskoj. Šljivančanin je uhapšen 13. juna 2003 (i isporučen jula 2003), samo dva dana pre isteka roka za odobrenje novčane pomoći Srbiji u Kongresu SAD.¹⁴⁰

Ova strategija je ponovo stavljena na probu posle iznenađujuće optužnice MKTJ iz 2003. protiv četiri generala osumnjičena za zločine protiv čovečnosti tokom rata na Kosovu 1999. godine. Ove optužnice su predstavljale ozbiljan problem za vladu jer su neki od ovih generala bili i dalje aktivni pripadnici srbijanskih vojnih i policijskih snaga.¹⁴¹ Optužnice su uzburkale javnost, srbijanski ministar policije se zavetovao da neće izručiti osumnjičene, i izjavio: „[U sprovođenju tih reformi] desna ruka [bio mi je general Lukić], heroj...“¹⁴² i obećavao da će učiniti sve što je u njegovoj moći da spreči odlazak generala u Hag „...sem kao turista.“¹⁴³ Vlada je izdala saopštenje za javnost u kome je optužila glavnu tužiteljku MKTJ Karlu Del Ponte da je „ovim gestom ponizila vladu Srbije i čitavu državu.“¹⁴⁴ Nekoliko meseci kasnije, vlada je unekoliko promenila stav i otvorila

140 International Crisis Group, „Serbian Reform Stalls Again,“ Europe Report no. 145, Beograd, 17. jul 2003.

141 Sreten Lukić bio je u to vreme na mestu načelnika Resora javne bezbednosti, Vlastimir Đorđević mu je tu bio prethodnik. Nebojša Pavković je nekadašnji načelnik Generalštaba, a Vladimir Lazarević bivši general.

142 B92, 20. oktobar 2003.

143 B92, 2. decembar 2003.

144 „Pavkovića, Lukića, Lazarevića i Đorđevića traži Haški tribunal,“ *Balkan*, 8. oktobar 2003.

mogućnost da se četvorici generala sudi pred domaćim sudom. Ipak, predstavnici vlade kasnije su tvrdili da ovakva očekivanja nikada nisu bila realistična i da su se puštala u opticaj samo da se ublaže stavovi domaće javnosti.¹⁴⁵ Skoro godinu dana vlasti generale nisu dirale, živeli su u Srbiji pod zaštitom vlade, ali u senci optužnica MKTJ.

Pokazalo se, međutim, da je ignorisanje MKTJ neodrživo. Početkom 2005. Srbija se zbog odbijanja da uhapsi osumnjičene suočila sa sve primetnijom međunarodnom izolacijom. Stejt department je objavio da ne može da potvrdi da se Srbija pridržava uslova kojima je Kongres uslovio novčanu pomoć.¹⁴⁶

Vlada Srbije bila je duboko zabrinuta zbog ovih pretnji. Svi pokušaji da se Srbija oporavi od katastrofalne Miloševićeve ekonomske politike iz devedesetih u potpunosti su zavisili od međunarodne pomoći i zajmova. Tvrdoglav nastup prema međunarodnim donatorima bio je jednak ekonomskom samoubistvu. Povrh svega, vlada nije želela da rizikuje bes birača zbog iznenadnog izostanka priliva novca iz inostranstva. Iako su glasači u Srbiji pozitivno reagovali na konzervativnu nacionalističku retoriku, kada su im u pitanju bile penzije i plate, ne bi lako prihvatili potpuno međunarodno zamrzavanje.

Kao odgovor na ovakve sumorne političke izgleda, Koštuničina vlada je uvela novu strategiju „dobrovoljnih predaja,“ pa je, u stvari za samo nekoliko meseci, desetak optuženih pred MKTJ uhapšeno i prebačeno u Hag.¹⁴⁷ Po modelu pozajmljenom iz Hrvatske, dogovor je bio da država osumnjičenima, predaju li se dobrovoljno, garantuje da će im dopustiti da se iz Haga vrate u Srbiju na uslovni otpust. Takođe je njihovim porodicama obezbeđena novčana pomoć na osnovu velikodušnog Zakona o pravima optuženog u pritvoru Međunarodnog krivičnog tribunala kao i članova njegove porodice.

Međutim, ovaj potpuni zaokret u odnosu prema ustanovama međunarodne pravde morao se ubedljivo predstaviti javnosti. Strategija odnosa sa javnošću odvijala se na nekoliko koloseka. Januara je visoko sveštenstvo Srpske pravoslavne crkve izdalo saopštenje u kome upozorava da cela zemlja pati zbog nekolicine pojedinaca, čija je patriotska dužnost da se predaju kako bi Srbija mogla da krene dalje. Vlada je uz to zapretila da će osumnjičeni, ako se sami ne predaju, biti uhapšeni i prebačeni u Hag, čime bi njihove porodice izgubile finansijsku podršku. Započela je i medijsku ofanzivu putem specijalnih televizijskih emisija u kojima su se pojavljivali njeni predstavnici i pozivali osumnjičene na predaju.

145 Intervju autorke s Koštuničinim visokim savetnikom za spoljne poslove, koji je tražio da ostane neimenovan, 25. septembar 2005, Beograd.

146 Međunarodna krizna grupa, „Srbija: Hod uz ‘šlafjovanje,‘“ Brifing za Evropu br. 39, Beograd, 23. maj 2005.

147 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (HKLJS), *Sigurnost građana u nedovršenoj državi: Srbija 2005*, Beograd, HKLJS, 2006.

U proleće 2005. godine, posle dosta gneva u javnosti, vlada je uhapsila i isporučila trojicu od četvorice generala, dok je jedan ostao na slobodi.¹⁴⁸ Način na koji su izručeni bio je neuobičajen. Nakon više meseci osporavanja sadržine optužnica i legitimiteta MKTJ, jedan od optuženih generala, Nebojša Pavković, saopštio je da će se predati. Njegova odluka objavljena je dva dana pre no što je Evropska unija trebalo da pozitivno oceni studiju o izvodljivosti pridruženja Srbije EU. Pavkovićeva dobrovoljna predaja bila je ogroman medijski događaj, a Koštuničina vlada izdala je saopštenje u kome se kaže da „visoko ceni tu [Pavkovićevu] odluku, da smatra da je u najboljem interesu zemlje i da je to moralan, odgovoran i patriotski odnos Pavkovića prema državi i narodu.“¹⁴⁹

Vladimir Lazarević, još jedan od četvorice generala, ispraćen je uz još više pompe. Odlučivši da se preda, Lazarević se sastao sa patrijarhom Srpske pravoslavne crkve i predsednikom vlade Koštunicom, koji su hvalili Lazarevićevu herojsku odluku. Koštunica je otišao toliko daleko da kaže da je „general Lazarević postupio u skladu sa dugom tradicijom srpske vojske da se naš oficir uvek i do kraja bori za interese naroda i zemlje.“¹⁵⁰ Kao i u Pavkovićem slučaju, Lazarevićeva „odluka [da se preda i] da sledi težak put u interesu otadžbine“ ocenjena je kao vrhunski patriotski čin.¹⁵¹ Lazarević je odleteo u Hag u vladinom avionu, u pratnji ministra pravde.¹⁵²

U Lukićevom slučaju dobrovoljnost predaje je bila nešto sumnjivija. Pošto je predstavnik vlade izjavio da je hapšenje Lukića „vid dobrovoljne predaje“, ispostavilo se da je on uhapšen dok je bio na bolničkom lečenju zbog tegoba sa srcem.¹⁵³ Vlada je, međutim, istakla da su predaje bile izraz vojničke odanosti državi.¹⁵⁴

Iznenadna promena osećanja i porast dobrovoljnih predaja bili su posledica širih političkih proračuna vlade Srbije; strahovala je, naime, da, ne ubrza li saradnju s MKTJ, Srbija neće imati mesto za stolom za kojim se raspravlja o daleko važnijim pitanjima – statusu Kosova i Crnoj Gori. Studija o izvodljivosti je takođe igrala ključnu ulogu u pospešivanju izručenja MKTJ, isto kao i šargarepa

148 Četvrti optuženi general uhapšen je 2007. godine.

149 B92, 22. april 2005.

150 „Lazarević ide u Hag,“ *Glas*, 29. januar 2005.

151 B92, 2. februar 2005.

152 Međunarodna krizna grupa, „Srbija: Hod uz šljafovanje.“

153 B92, 4. april 2005.

154 Kao kompenzacija za dobrovoljnu predaju, vlada je svakom optuženom dala 200 evra mesečno, članovi njihovih porodica imali su pravo na tri avionske karte do Amsterdama mesečno i na po 250 evra po osobi kako bi pokrili troškove. Tanja Markotić, „U toj igri više ne učestvujem,“ *Novosti*, 3. novembar 2005.

SAD, odnosno odobravanje Srbiji statusa najpovlašćenije nacije, što je bilo vrlo važno za ugroženu srpsku industriju tekstila.¹⁵⁵

Promenjena strategija vlade Srbije doživela je ogroman uspeh. EU je 12. aprila dala pozitivnu ocenu studije izvodljivosti a 25. aprila 2005. i zeleno svetlo za pregovore o sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), što su bili neophodni prvi koraci u pravcu kandidature za članstvu u EU.¹⁵⁶ Poboljšanje saradnje sa MKTJ dalo je Srbiji preko potreban međunarodni finansijski investicioni podsticaj, što je takođe omogućilo srbijanskoj vladi da nešto lakše diše, u nadi da će je MKTJ na neko vreme ostaviti na miru i zaboraviti da dva najvažnija osumnjičena, Radovan Karadžić i Ratko Mladić, i dalje uspešno izmiču pravdi.¹⁵⁷ U stvari, ovom nagradom EU samo se odugovlačila intenzivnija buduća saradnja sa MKTJ, umesto da se taj proces olakša.¹⁵⁸

Međutim, drukčija strategija je očigledno bila namenjena domaćoj političkoj publici. Ljudima u Srbiji je samo rečeno da optuženi odlaze u Hag na zahtev međunarodne zajednice, odnosno da je to čin ispunjavanja patriotske dužnosti. Vlada je ponavljala da izručenja otvaraju Srbiji vrata za priključenje EU, temi kojoj je kabinet Vojislava Koštunice dao središnje mesto u predstojećoj izbornoj kampanji.¹⁵⁹ Građani nijednom prilikom nisu obavešteni o sadržini optužnica – o zločinima koji se osumnjičenima stavljaju na teret, o tome šta se desilo, ko su bile žrtve, koliki je obim kršenja prava, niti o drugim pojedinostima. Umesto toga, pod maskom dobrovoljne predaje, suočavanje s prošlošću predstavljalo se kao akt patriotizma za koji je država bila zahvalna. Stoga pojačani pritisak MKTJ i drugih međunarodnih činilaca nije proizveo nikakve značajnije promene u načinu na koji je Srbija razumela svoju prošlost niti bilo kakav pokušaj sistematskog suočavanja s prošlošću.

Nasuprot politici dobrovoljnih predaja, postoje brojni primeri koji pokazuju da se srbijanska politika tranzicione pravde jasno razlikovala od povećanog entuzijazma za saradnju sa MKTJ. Na primer, vlada nije učinila nikakve napore da reformiše pravosuđe ili policiju u toj meri da bi se stvarno mogli sprovesti domaća istraga i suđenja za ratne zločine. U sveobuhvatnom izveštaju OEBS

155 Razgovor autorke sa Koštuničinim visokim savetnikom za spoljne poslove.

156 B92, 10. oktobar 2005.

157 Karadžić je bio ratni vođa bosanskih Srba a Mladić vojni zapovednik. Obojica se traže zbog teških kršenja ljudskih prava u Bosni, uključujući i genocid u Srebrenici. Karadžić je kasnije uhapšen 2008. godine.

158 Gareth Evans i James Lyon, „No Mladić, No Talks,“ *International Herald Tribune*, 21. maj 2007.

159 Poziciju vlade ilustruje izjava Rasima Ljajića, tadašnjeg predsednika Nacionalnog saveta za saradnju s MKTJ, u kojoj se kaže da je „dobrovoljna predaja Lazarevića veliki korak ka EU, jer je deblokiran proces za dobijanje pozitivne Studije o izvodljivosti,“ B92, 29. januar 2005.

navodi se da su srbijanski sudovi bili očajno tehnički, logistički i profesionalno nepripremljeni za suđenja za ratne zločine.¹⁶⁰ Povrh toga, srpski zakonodavac je uporno odbijao da usvoji izmene zakona kojima se uvodi komandna odgovornost, ključni element za sudsku praksu koja se tiče ratnih zločina i kršenja ljudskih prava.¹⁶¹ Početkom 2005, kada su dobrovoljne predaje bile na vrhuncu, nekoliko nevladinih organizacija obelodanilo je dokaze o novim masovnim grobnicama u Srbiji u kojima su bila tela civila – kosovskih Albanaca, pobijenih tokom 1999. godine. Umesto da otvore istragu, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo pravde i tajne službe zataškali su tragove i započeli kampanju učutkivanja i zastrašivanja svedoka, prisiljavajući ih da potpišu izjave o „duševnom miru,“ u kojima priznaju da nisu „osećali psihički pritisak da otkriju ono što se desilo ... maja 1999.“¹⁶² Lokalna policija je takođe pretela podnošenjem krivičnih prijava protiv svakog policajca koji je spreman da progovori zbog „otkrivanja državnih tajni.“¹⁶³

Zagovornici tranzicione pravde u Srbiji žalili su se na paradoks istovremene intenzivne međunarodne saradnje i potpunog odsustva delovanja kod kuće: naime, kako je rastao broj optuženika predatih MKTJ, tako se sve manje javno raspravljalo o ratnim zločinima. Kao što je primetila jedna od vodećih aktivistkinja za ljudska prava, „sa svakim ‘dobrovoljnim transferom,’ Srbija se udaljava od tranzicione pravde.“¹⁶⁴ Pristup vlade Srbije nije bio jedini deo ove jednačine – odgovornost su snosili i međunarodni akteri, koje je zanimalo jedino hoće li cela pošiljka stići u Hag, a ne i kolika će biti kolateralna politička šteta na domaćem nivou. Drugim rečima, tranziciona pravda je postala sredstvo za potkusurivanje lokalnih elita i međunarodne zajednice, a suštinska pitanja suočavanja sa zlodelima iz prošlosti efikasno su uklonjena iz javne rasprave. Vlada Srbije koristila je tranzicionu pravdu i MKTJ da pošalje signale domaćoj publici da se ništa značajno neće promeniti, da će se velika priča o žrtvama i potrebi za njihovim opravdavanjem nastaviti i da će razmenom jednog po jednog osumnjičenog, Srbija u stvari dostići najveće međunarodno priznanje – najpoželjniju nagradu: pregovore za prijem u EU. Drugim rečima, ova strategija je Srbiji omogućila da preuzima postupke u cilju poštovanja međunarodnih institucionalnih zahteva

160 Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi, *Ratni zločini pred domaćim sudovima*, Beograd, OEBS, 2003.

161 Posle jakih međunarodnih pritisaka, uglavnom iz OEBS, zakonske odredbe su konačno izmenjene i prihvaćena je komandna odgovornost, ali samo za buduće zločine, a ne za podizanje optužnica za već izvršena krivična dela.

162 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Ljudska prava i kolektivni identitet: Srbija 2004*, Beograd, HKLJPS, 2005.

163 Fond za humanitarno pravo, *Bilten*, 3. februar 2006.

164 Biljana Kovačević Vučo, direktorka Komiteta pravnik za ljudska prava, razgovor s autorom, 29. septembar 2005, Beograd.

zapravo istovremeno odbijajući dubinsku društvenu transformaciju koju traže međunarodne norme.

Komisija za istinu i pomirenje u Srbiji: ustanova stvorena da propadne

U martu 2001. godine, gotovo niotkuda i bez javne rasprave ili konsultacija, predsednik Koštunica je kao postojan protivnik međunarodne pravde dekretom osnovao srbijansku Komisiju za istinu i pomirenje, jedino telo ove vrste na tlu bivše Jugoslavije.¹⁶⁵ Ima dokaza koji ukazuju na to da je Koštunica obrazovao Komisiju u zabludi da će tako zaobići MKTJ i zadovoljiti međunarodnu zajednicu koja je vršila pritisak na vladu da se bavi nasleđem Miloševićevog vremena. Opaska da Koštunica samo pokušava da izbegne međunarodne kritike počiva i na činjenici da je osnivanje komisije najavljeno dan uoči donošenja odluke o tome hoće li SAD nastaviti da pružaju finansijsku pomoć Srbiji, koja je bila uslovljena saradnjom sa međunarodnim pravosudnim ustanovama.¹⁶⁶ Svega nekoliko meseci pre no što je objavio osnivanje Komisije za istinu, Koštunica je o dobro poznatim mehanizmima tranzicione pravde u drugim zemljama rekao:

Verujem da postoji potreba svih zemalja regiona da pravosudni proces vrate kući. Na primer, imam mnogo poštovanja za ono što je Komisija za istinu i pomirenje učinila u Južnoj Africi. I čileanski primer (sudski proces bivšem diktatoru Avgustu Pinoču) je takođe dobar. Verujem da bi lideri koji su odgovorni za zločine trebalo da za njih odgovaraju pred sopstvenim narodima.¹⁶⁷

Pošto su Koštuničine namere bile očigledne, MKTJ se snažno suprotstavljao stvaranju KIP, tvrdeći da će domaća komisija za istinu odvratiti međunarodnu pažnju i sredstva od MKTJ i da će se projekti tranzicione pravde razvodniti i dekoncentrisati.¹⁶⁸

Iako je Koštunica možda ponudio domaću alternativu samo da bi umanjio legitimitet MKTJ, preduzetnici međunarodne pravde su ugrabili priliku da pruže pomoć pri osnivanju komisije za istinu u Srbiji. Međunarodnu umešanost u ovaj projekat započeo je *Međunarodni centar za tranzicionu pravdu* posetom

165 Odluka o osnivanju Komisije za istinu i pomirenje, *Službeni list SRJ*, br. 15/2001, 29. mart 2001.

166 Freeman, „Serbia and Montenegro.“

167 B92, 19. decembar 2000. Alex Boraine, direktor MCTP, složio se s ovim opštim stavom i dao prednost modelu domaće komisije za istinu u odnosu na međunarodni sud, B92, 12. februar 2000.

168 Velimir Čurguz Kazimir, direktor medijske dokumentacije Ebart, razgovor s autorkom, 22. septembar 2005, Beograd.

Beogradu Aleksa Borena (Alex Boraine), predsednika Centra, nedugo pošto je Milošević smenjen oktobra 2000. Boren je bio zainteresovan za unapređivanje tranzicione pravde u Srbiji još za vreme Miloševićeve vladavine, ali tada nije bio dobrodošao – Miloševićev režim je čak odbio da mu izda vizu za ulazak u zemlju. Posle oktobra 2000, Boren je obnovio svoje interesovanje i koordinisao svoju posetu sa lokalnim NVO, koje su se već duže vreme zalagale za osnivanje srbijanske KIP.¹⁶⁹ Boraveći u Beogradu Boren se sastao sa velikim brojem aktivista za ljudska prava, između ostalog i s onima koji su se protivili osnivanju KIP dok je na vlasti Koštunica, koji je već imao istorijat netrpeljivosti prema međunarodnoj pravdi.¹⁷⁰ MCTP je nekoliko meseci pokazivao želju da saraduje sa KIP i utvrdi da li bi stručnjaci Centra mogli pozitivno da utiču na planove i rad Komisije. Kako je Koštunica u svakom slučaju odlučio da osnuje KIP, MCTP je želeo da bude u poziciji da na njega izvrši pritisak ne bi li se poboljšao kredibilitet i raznovrsnost sastava Komisije, čime bi se potencijalno prevazišao početni nedostatak legitimiteta i nastavilo s ozbiljnim radom.¹⁷¹

Glavno pitanje oko koga je postojao spor sa nekim domaćim skepticima bilo je insistiranje MCTP da Komisija bude zvanično telo koje podržava predsednik, što bi joj davalo legitimitet u javnosti. Srpski aktivisti za ljudska prava su nasuprot tome tvrdili da će, sve dok je Koštunica predsednik, biti ugroženi sastav i ozbiljna posvećenost Komisije za istinu i suočavanje sa zločinima iz prošlosti. Prevagnuo je ipak stav MCTP i Koštunica je dobio mandat da imenuje članove Komisije.¹⁷² Signali za uzbunu dati su već posle prvih imenovanja – Koštunica je uglavnom postavio nacionaliste, konzervativne akademike, autore mnogih spisa u kojima su se ratovi tumačili na prosrpski način i ljude s izrazito anti-internacionalističkim sklonostima. Samo su dva člana predstavljala etničke manjine, a od verskih zajednica jedino je Srpska pravoslavna crkva imala predstavnika. Nije bilo predstavnika udruženja za ljudska prava koja su se bavila pitanjima tranzicione pravde. Osim na loš sastav, osnovna kritika se odnosila i na mandat Komisije da „organizuje istraživački rad na razotkrivanju evidencije o društvenim, međunacionalnim i političkim sukobima koji su doveli do rata i rasvetljavanju lanca uzročnosti ovih događaja.“¹⁷³ Drugim rečima, Komisija je trebalo da sačini

169 Alex Boraine, *A Country Unmasked: South Africa's Truth and Reconciliation Commission*, Cape Town, Oxford University Press, 2001.

170 Ćurguz Kazimir, intervju.

171 Mark Freeman (stručnjak za bivšu Jugoslaviju Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu), razgovor s autorkom, 29. septembar 2005.

172 Važno je napomenuti da MCTP danas umanjuje svoju ulogu u osnivanju KIP, dok domaći aktivisti za ljudska prava tvrde da je MCTP predvodio ovaj projekat, što je Koštunica kasnije iskoristio. U ovom razlikovanju se verovatno ogleda činjenica da nijedna strana ne želi da bude zaslužna za ustanovu koja je propala na očigled javnosti.

173 Odluka o osnivanju Komisije za istinu i pomirenje, *Sl. list SRJ* br. 15/2001.

sveobuhvatni istorijat raspada bivše Jugoslavije i da utvrdi ko za to snosi krivicu, a ne da se bavi praktičnim poslovima komisije za istinu – saslušava svedoke i one koji su preživeli kršenja ljudskih prava.¹⁷⁴

Izgleda da je Komisija uglavnom bila zainteresovana za razotkrivanje uloge „stranih faktora“ u jugoslovenskim ratovima i za poboljšanje imidža Srbije u inostranstvu. Neki od članova su čak predlagali da radom Komisije budu obuhvaćeni i formiranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca početkom dvadesetog veka, kao i uspon fašizma i komunizma na međunarodnom nivou – događaji koji su navodno bili u „srži“ najskorijih ratova na Balkanu, a koji bi srpske ratne motive prikazali u povoljnijem svetlu.¹⁷⁵

Dodatni konceptualni problem je bio u tome što je srpska Komisija bila regionalnog karaktera; trebalo je da samo istraživači iz Srbije prikupe dokaze o zločinima učinjenim *sa svih strana* tokom jugoslovenskih ratova. Nasuprot tome, aktivisti za ljudska prava i MCTP su podržavali daleko uži pristup, odnosno bavljenje isključivo srpskim zločinima nad drugim grupama i pružanje podrške inicijativama u Hrvatskoj i Bosni, koje bi se bavile hrvatskim i bosanskim zločinima nad drugim etničkim grupama. Samo dvoje regionalno i međunarodno priznatih naučnih radnika odmah su dali ostavke iz protesta zbog sastava, poverenog mandata i nadležnosti KIP, čime su zadali težak udarac njenom legitimitetu. Članovi koji su dali ostavke zamenjeni su novim članovima. Ovog puta su uključene i verske vođe muslimanske i katoličke manjine, ali se KIP i dalje suočavala sa strukturnim problemima.

Osim teškoća sa sastavom, Koštuničina vlast nije obezbedila praktično nikakva sredstva za KIP; članovi su se sastali svega nekoliko puta i nisu izradili nikakav izveštaj. Do kraja 2002. godine Komisija nije održala nijedno svedočenje. Održano je nekoliko javnih sastanaka koje su omela unutrašnja neslaganja članova Komisije o tome šta treba da bude obuhvaćeno njenim radom i treba li ona da se bavi „kolektivnom odgovornošću Srbije.“ Neki od članova KIP iznosili su donekle apsurdne tvrdnje da se nedovoljno zna o konfliktima tokom 1990-tih da bi se utvrđivala odgovornost. Izvestilac KIP je čak tvrdio da su Srbi „žrtve govora mržnje i etničkih stereotipa“ i da su „kreatori takvih stereotipa“ najodgovorniji za rat.¹⁷⁶ Ova vrsta argumenata je dodatno umanjila legitimitet KIP kao

174 Predsednik KIP Sveta Stojanović smatra da je cilj KIP da istraži „međusobnu povezanost jugoslovenskih ratova, zločina koje su učinili Srbi u odnosu na zločine koje su drugi činili nad Srbima.“ Intervju autorke, 18. oktobar 2005, Beograd.

175 Dejan Ilić, „Jugoslovenska komisija za istinu i pomirenje 2001—?“ *Reč* 73, br. 19 (2005): 53–79.

176 Vidi iscrpan izveštaj Beogradskog centra za ljudska prava, *Ljudska prava u Jugoslaviji 2002*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2003.

ozbiljnog istražnog tela. Komisija se tiho ugasila 2003. godine, kao žrtva birokratskih promena u vezi s rekonstrukcijom savezne vlade.¹⁷⁷

Neuspešan pokušaj KIP u Srbiji još je jedan primer kako se svrha projekta tranzicione pravde, zamišljenih na međunarodnom nivou, može izokrenuti – ustanova koja je trebalo da dovede do društvenog pomirenja realizovana je tako da potencijalno može da produbi već postojeće etničke predrasude i podele u društvu. Rečima jedne od vodećih srpskih aktivistkinja za ljudska prava, „srpska komisija za istinu varala je zajednicu međunarodne pravde.“¹⁷⁸

Iskustvo Srbije sa KIP pokazuje da, kada se ova zamisao primenjuje na unutrašnjem nivou u društvu čije elite nisu voljne ili sposobne da se bave suštinom međunarodnih normativnih zahteva i nisu u stanju da prevaziđu „saznajne blokade“,¹⁷⁹ iste te elite iskorišćavaju međunarodne modele za promociju već postojećih ciljeva. Kako je tranziciona strategija težila obnovi ugleda i poboljšanju međunarodne slike Srbije, za elite je imalo smisla da upotrebe ugledne međunarodne modele kako bi ostvarile ovaj cilj. Komisija je savršeno upotrebljena u skladu s ovom strategijom – u njenom mandatu je bilo da pokaže da su druge grupe i međunarodni činioци bili odgovorni za raspad Jugoslavije i da se Srbi nepravedno prikazuju kao balkanska strašila.

Posledice neuspeha KIP bile su višestruke. Prvo, MCTP je bio teško pogođen, jer je ustupio svoje ime, brend i autoritet jednoj prevarnoj ustanovi.¹⁸⁰ Još važnije, potpuni neuspeh srpske Komisije da organizuje ma kakvo svedočenje, sprovede ma kakvo nezavisno istraživanje ili objavi ma kakav izveštaj, obeležio je u očima srbijanske javnosti ovaj institucionalni model tranzicione pravde kao neefikasan, birokratski, suviše politizovan i sasvim beskoristan. Utisak o neuspehu Komisije bio je toliko široko prisutan da su se grupe koje inače nisu mogle da se slože ni oko čega – nacionalistički istoričari i aktivisti za ljudska prava – složile da je ideja komisije za istinu za Srbiju zauvek iskorišćena i odbačena. MCTP je od tada podržavao projekat regionalne komisije, čiji bi članovi, predstavnici Srbije, Hrvatske i Bosne, zajedno radili na identifikovanju svih žrtava rata. Me-

177 Vidi Nenad Dimitrijević, „Coming to Terms with the Evil Past: Does Serbia Need a Truth and Reconciliation Commission?“ (rad predstavljen na „Judging Transitional Justice: An Interdisciplinary Workshop on New Democracies’ Coming to Terms with the Past,“ University of California, Irvine, 30–31 oktobra 2004). Ostali članovi komisije su za neuspeh krivili srpske NVO, tvrdeći da su one unapred zaključile da je Srbija kriva za zločine počinjene tokom jugoslovenskih ratova i da su, pošto to nije bio i stav Komisije, „aktivno radile protiv komisije kod međunarodnih donatora.“ Razgovor autorke s članom Komisije, 4. septembar 2004.

178 Sonja Biserko, razgovor s autorkom, 1. septembar 2004.

179 Ilić, „Jugoslovenska komisija.“

180 U svom izveštaju o tranzicionoj pravdi u Srbiji, MCTP navodi srbijansku KIP kao primer kako *ne treba* osnivati komisiju za istinu. Freeman, „Serbia and Montenegro.“

đutim, pošto je naziv „komisija za istinu“ bio sasvim obezvređen, novopredložena komisija je nazvana Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji. Komisija bi trebalo da prikuplja dokaze, obrađuje podatke koje su sakupile grupe za ljudska prava i MKTJ i ima ulogu foruma pred kojim žrtve mogu da saopšte svoja iskustva.¹⁸¹ Nije se mnogo odmaklo u pogledu osnivanja same institucije regionalne komisije, već se pažnja usredsredila na regionalne konferencije, radionice i seminare. Ideja o Komisiji se suočava sa teškim izazovima, jer nijedna od vlada u regionu nije prihvatila ovaj projekat, a sama društva su duboko podeljena oko toga kakva bi ustanova za istinu bila najpogodnija.¹⁸² Nije verovatno da će komisija bez institucionalne podrške imati širi društveni ili politički uticaj.

Nacionalna suđenja za ratne zločine

Tokom devedesetih godina i u prvih nekoliko tranzicionih godina, u Srbiji je održano svega nekoliko suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima. Viši sudovi oborili su retke osuđujuće presude – po tvrdnjama aktivista za ljudska prava – pod očiglednim političkim pritiskom.¹⁸³ U stvari, tek posle atentata na premijera Đinđića 2003. godine ojačala je politička volja za pristupanje ozbiljnim domaćim suđenjima. Pokazujući novootkriveni osećaj za hitnost nakon šoka koji je izazvao atentat, postđinđićevska vlada je brzo osnovala dve ustanove – Posebno odeljenje za organizovani kriminal okružnog suda u Beogradu i Veće za ratne zločine (VRZ). VRZ je osnovano u julu 2003. godine kao mesto pred kojim će se obavljati sva buduća suđenja za ratne zločine u Srbiji. VRZ takođe ima specijalizovanog tužioca za ratne zločine, posebnu pritvorsku jedinicu i posebnu službu za otkrivanje ratnih zločina u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova.¹⁸⁴

Prema predstavnicima vlade Srbije, dve su namere motivisale vladu da osnuje VRZ. Prvo, radilo se o suočavanju sa ratnim zločinima: „Zaista smo mislili da je to sramota, nešto smo morali da iznesemo u javnost.“ Drugo, „bavljenje ovim pitanjem“ je bilo važno za vladin cilj daljih evropskih integracija Srbije.¹⁸⁵

181 Želimir Bojović, „Formirati regionalnu komisiju za činjenice o ratnim zločinima,“ *Radio Slobodna Evropa*, 17. jun 2008.

182 Conor Gaffney i Aida Alić, „First Regional Truth Commission Runs into Doubts,“ *Balkan Insight*, 5. avgust 2008.

183 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Ljudska prava i kolektivni identitet*, str. 149.

184 Članovi 11 i 12, *Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine*, *Sl. glasnik RS*, br. 67/2003, od 1. jula 2003.

185 Dušan Protić, bivši zamenik ministra pravde, nav. u Diane F. Orentlicher, „Shrinking the Space for Denial: The Impact of the ICTY in Serbia,“ *New York, Open Society Institute*, maj 2008, str. 64.

VRZ su međunarodne organizacije i njihove države članice pozdravile s puno oduševljenja i podrške. OEBS je bio neposredno uključen u osnivanje i pružanje podrške ovim institucijama; pomogao je pri izradi nacrtu Zakona o ratnim zločinima i doprineo pripremi zakonodavstva o zaštiti svedoka i razvoju programa zaštite svedoka. Međunarodni centar za tranzicionu pravdu je takođe bio uključen; njegovi stručnjaci su savetovali novo tužilaštvo i sa njim podelili iskustva stečena u suđenjima pred domaćim telima u drugim tranzicionim zemljama.¹⁸⁶ Međunarodna podrška nacionalnim suđenjima podudarala se sa sve većom netrpeljivošću SAD prema međunarodnim sudovima, koja se posebno ispoljila u odnosu prema Međunarodnom krivičnom sudu, kao i u sve snažnijem uverenju da se hitno moraju okončati postupci pred MKTJ,¹⁸⁷ da se treba usredsrediti na hapšenje i predaju najvažnijih osumnjičenih, a onda ustupiti suđenja osumnjičenima nižeg ranga srbijanskim nacionalnim sudovima.¹⁸⁸ U stvari, sve veće oklevanje SAD da snose troškove MKTJ delom je za posledicu imalo i pristanak Haga na izlaznu strategiju, koja je predviđala da će se osumnjičenima najvišeg ranga suditi pred MKTJ a da će se predmeti protiv onih nižeg ranga ustupati domaćim sudovima u regionu.

Međunarodni entuzijazam i podrška VRZ odnose se uglavnom na tužilaštvo, čijem se osoblju upućuju pohvale za profesionalnost i punu posvećenost međunarodnim idejama i standardima tranzicione pravde. Kao što je objasnio portparol tužilaštva,

ako država želi da bude pripadnica liberalnog demokratskog kluba sa liberalnim demokratskim normama, onda je ključni vid ovog procesa raskid sa politikom ratnih zločina i etničkih političkih zločina. Društva moraju da se suoče sa prošlošću, ne da bi umirile međunarodnu zajednicu, već i radi sebe samih.¹⁸⁹

186 International Center for Transitional Justice, „The Former Yugoslavia: ICTJ Activity,“ mart 2006, <http://www.ictj.org/en/where/region4/510.html>.

187 Na primer, Ambasada SAD u Beogradu je uporno umanjivala značaj saradnje sa MKTJ, dok je *State Department* čak pokušao da utiče na Kongres i da odvrati organizacije međunarodne pravde od pružanja podrške politici upornog uslovljavanja prema Srbiji. Vidi International Crisis Group, „Serbia’s U-Turn,“ Europe Report no. 154, Beograd, 26. mart 2004. Postavljanjem, 2004. godine, novog ambasadora SAD, prijateljskije nastrojenog prema MKTJ, pritisak na Srbiju u izvesnoj se meri pojačao.

188 Vidi izjave koje su dali Prosper i Grossman. Bušova administracija, međutim, nije bila jednoglasna. Ambasador John Danforth, predstavnik SAD u Ujedinjenim nacijama, tvrdio je da uporan nedostatak saradnje Srbije sa MKTJ čini domaća nacionalna suđenja manje, a ne više, realističnim. Saopštenje za štampu Saveta za bezbednost UN, SC/8252, New York, 23. novembar 2004.

189 Bruno Vekarić, portparol Tužilaštva za ratne zločine Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, u razgovoru s autorkom, 6. decembra 2005, Beograd.

Ovakvo shvatanje normi tranzicione pravde bilo je nečuveno za srbijanske nacionalne institucije a zastupalo ga je svega nekoliko grupa za ljudska prava. Uprkos najvećih napora, VRZ je ipak počelo da radi, sporo, sa svega šest slučajeva okončanih do početka 2008– skoro pet godina posle osnivanja.¹⁹⁰ Najveće teškoće u radu VRZ bile su zastrašavanje sudija i tužilaca i loš program zaštite svedoka, kao i ograničena sposobnost za vođenje istraga i prikupljanje dokaza, a naročito nesaradnja srpske policije.¹⁹¹ Na primer, služba za otkrivanje ratnih zločina srbijanske policije usvojila je veoma restriktivan pristup pri pružanju pomoći tužilaštvu. Oni su tužilaštvu obezbeđivali dokumenta samo na izričit zahtev a ne na sopstvenu inicijativu, čime se znatno umanjivala sposobnost tužilaštva za sprovođenje istrage. Neke od ovih prvobitnih teškoća su delimično otklonjene izmenama Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine, usvojenim decembra 2004.¹⁹² Tada je MKTJ pristao da ustupi prvi slučaj sudu u Beogradu.

Nakon smene vlasti 2003. godine, smene reformske koalicije i dolaska na vlast nacionalističkog bloka na čelu sa Koštunicom, politički pritisci na VRZ su se pojačali. Poteškoće su se kretale od srezanih budžeta (čak i do 30 procenata 2005. godine) do nesaradnje izvršnih vlasti i neprijateljskih komentara iz ministarskih kabineta ili od skupštinskih poslanika koji su želeli da VRZ preuzme sve slučajeve za ratne zločine, čime bi novi zahtevi MKTJ postali izlišni, a vlada bi mogla da neposredno kontroliše sudske postupke na domaćoj teritoriji.¹⁹³ Tužilac je ovako opisao svoj položaj:

Nije bilo lako, upravo zbog ovakvog odnosa javnosti. Osećao sam se kao kapetan broda koji se daleko, na pučini, ljulja od oluje, gromova i velikih talasa sa svih strana, a znao sam da taj brod moram dovesti do mirne luke – suđenja i presuda.¹⁹⁴

-
- 190 Dva okončana slučaja koja su izazvala veliko interesovanje javnosti jesu suđenje za pogubljenje civila i ratnih zarobljenika u Vukovaru, u Hrvatskoj, 1991, i suđenje članovima paravojne formacije Škorpion u vezi s masakrom u Srebrenici, 1995. godine. Još jedan važan predmet, u toku od oktobra 2008, jeste suđenje pripadnicima policijskih snaga osumnjičenih za ubistva albanskih civila na Kosovu 1999. i za kasnije organizovanje prevoza i zakopavanje njihovih ostataka u predgrađu Beograda. Do oktobra 2008. godine, šest postupaka je završeno, ali bez presuda; četrnaest je bilo u fazi suđenja, deset u istrazi, a u dvadeset slučajeva se vodio pretkrivični postupak. Posle objavljivanja ove knjige na engleskom jeziku, završeno je devet postupaka, osamnaest je okončano pravosnažnim i prvostepenim presudama. Podaci preuzeti sa http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/index_lat.htm.
- 191 Bogdan Ivanišević, „Uprkos okolnostima: Krivični postupci za ratne zločine u Srbiji,“ Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, New York, 11. februar 2008.
- 192 *Sl. glasnik RS*, no. 135/04, 21. decembar 2004.
- 193 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Sigurnost građana*, str. 76.
- 194 Aleksandra Petrović, „Suočavanje sa zločinom,“ *Politika*, 7. oktobar 2005.

Ove teškoće i uslovi političke netrpeljivosti oslabili su „odlučnost i efikasnost“ tužilaštva te mogu da doprinesu objašnjenju zbog čega je bilo tako malo suđenja.¹⁹⁵ Osim toga, srpski političari su oklevali da javno pruže podršku suđenjima za ratne zločine jer „u političkom životu u Srbiji, tema [ratni zločini] se smatra temom zbog koje se gube glasovi.“¹⁹⁶ Konačno, tužilaštvu je zadat težak udarac kada je Vrhovni sud Srbije ukinuo i vratio na ponovno suđenje najvažniji slučaj vođen pred VRZ, za masakr u Ovčari pored Vukovara, u Hrvatskoj, kada je dve stotine Hrvata izvedeno iz bolnice i ubijeno na obližnjoj farmi.¹⁹⁷ Vrhovni sud je takođe u znatnoj meri umanjio kazne osuđenima u slučaju *Škorpioni* – veoma važnom suđenju i jedinom koje se direktno ticalo genocida u Srebrenici, o čemu će biti više reči u narednom odeljku.¹⁹⁸ Ove odluke Vrhovnog suda su znatno umanjile značaj tužioca VRZ i navele grupe za ljudska prava u Srbiji da optuže sud da „ozbiljno ometa suđenja za ratne zločine u Srbiji i donošenje pravde, i za optužene i za žrtve.“¹⁹⁹

Međutim, problemi u vezi s domaćim suđenjima za ratne zločine sežu daleko dublje. Aktivisti za ljudska prava su odmah istakli da su u svim slučajevima optuživani samo neposredni izvršioци, isključivo pripadnici paravojnih grupacija ili teritorijalne odbrane, dok u optužnicama nije navođena nikakva veza između ovih grupa i zvanične politike Srbije, vojske ili policijskih snaga.²⁰⁰ Drugim rečima, VRZ je tretiralo izvršioce kao nekoliko trulih jabuka koje su bile van lanca komande i velikog nacionalnog projekta.²⁰¹ Po rečima vodećih

195 Ivanišević, „Uprkos okolnostima,“ str. vi.

196 Milan Antonijević, izvršni direktor Komiteta pravnika za ljudska prava, nav. u Caroline Tosh i Aleksandar Roknić, „Političari otežavaju beogradska suđenja za ratne zločine,“ Institute for War and Peace Reporting (IWPR), 28. april 2008, <http://www.iwpr.net>.

197 *Ibid.*

198 Paravojna jedinica *Škorpioni* formirana je na samom početku rata u Hrvatskoj 1991. Dejstvovala je pod komandom srpske policije ili nekadašnje Jugoslovenske narodne armije. *Škorpioni* su izvršili brojne ratne zločine u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, „Slučaj *Škorpioni*,“ 14. septembar 2008.

199 Fond za humanitarno pravo, „Vrhovni sud Srbije ozbiljno ometa suđenja za ratne zločine,“ saopštenje za javnost, 19. septembar 2008.

200 Zvanično objašnjenje ovakve strategije bilo je da pravo Srbije ne predviđa komandnu odgovornost. Međutim, pravni stručnjaci se slažu da ona, postavši običajno pravilo međunarodnog humanitarnog prava, prevladava nad unutrašnjim prigorima. Vidi Human Rights Watch, „Pravda u opasnosti: Suđenja za ratne zločine u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, i Srbiji i Crnoj Gori“ tom. 16, br. 7 (D), New York, 13. oktobar 2004.

201 Fond za humanitarno pravo, „Bilten ‘Tranziciona pravda’: Suđenja za ratne zločine u Srbiji,“ 11. januar 2007. Na primer, od šezdeset Srba optuženih u devet slučajeva za zločine nad Hrvatima, Bošnjacima i Albancima, dvojica su bila pripadnici policije, jedan pripadnik vojske, a svi ostali pripadnici lokalnih policijskih jedinica ili paravojnih trupa i vojni rezervisti.

aktivista za ljudska prava, ova strategija predstavlja „pranje ugleda države.“²⁰² Dodatni problem je bilo oklevanje tužioca da se bavi zločinima koje su srpske snage vršile nad kosovskim Albancima – što je posledica ponovnog antialbanskog raspoloženja koje je preplavilo srpsku javnost nakon proglašenja Deklaracije o nezavisnosti Kosova u februaru 2008.²⁰³ Konačno, tužioci VRZ su oklevali da na bilo koji način povežu državu Srbiju sa ratovima na Balkanu, što je bio politički pogled koji se odražavao u optužnicama VRZ. Primera radi, optužnicom za slučaj *Zvornik* pripadnicima milicije se stavlja na teret deportovanje, mučenje i ubijanje bošnjačkog stanovništva u opštini Zvornik 1992. godine. U optužnici se, međutim, kaže, „U maju 1992. godine u tadašnjoj Republici Bosni i Hercegovini započeo je građanski rat između pripadnika srpske, hrvatske i muslimanske nacionalnosti. Rat je imao karakter nemeđunarodnog oružanog sukoba.“²⁰⁴ Ovakvo tumačenje sukoba u Bosni u je direktnoj suprotnosti sa odlukama MKTJ, u kojoj se nedvosmisleno ocenjuje da je rat u Bosni bio međunarodni sukob u kome se u znatnoj meri učestvovali državni aparat, službe bezbednosti, policija i vojska Srbije.²⁰⁵

Strategija bavljenja ratnim zločinima kao pojedinačnim, izolovanim incidentima, a ne državnim poduhvatima takođe je u skladu sa širom strategijom Srbije da se država ogradi i odbrani od optužbi za genocid i agresiju i od zahteva za naknadu štete Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u dva slučaja koja se vode pred Međunarodnim sudom pravde (MSP).²⁰⁶ Štaviše, presuda MSP od februara 2007. u kojoj nije utvrđena neposredna odgovornost Srbije za genocid u Bosni (već odgovornost zbog njegovog nesprečavanja i nekažnjavanja odgovornih) široko se u Srbiji tumači kao oslobađajuća. Time se stvorila politička atmosfera u kojoj je tužilaštvu VRZ teško da nekog srpskog počinioca ratnog zločina optuži i za genocid.²⁰⁷

Drugi pripadnici civilnog društva bili su ipak popustljiviji prema VRZ i tvrdili da je, iako su optužnice ograničene, važno to što nacionalne ustanove priznaju da su se zločini zaista dogodili i da gone odgovorne utirući put novim optužnicama protiv funkcionera na višim položajima.²⁰⁸ Osim toga, VRZ je

202 Biserko, intervju, 21. septembar 2005.

203 Tosh i Roknić, „Političari otežavaju beogradska suđenja za ratne zločine.“

204 Tužilaštvo za ratne zločine, *Optužnica protiv Branka Grujića i drugih*, br. KTRZ 17/04, 12. avgust 2005.

205 Vidi npr. presudu Prizivnog veća MKTJ, u predmetu Duška Tadića, broj: IT-94-A od 15. jula 1999.

206 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Sigurnost građana*.

207 Ivanišević, „Uprkos okolnostima,“ str. 11.

208 Dejan Anastasijević, istraživački novinar nedeljnika *Vreme* i stručnjak za srpske paravojne formacije i organizovani kriminal, intervju s autorkom, 18. oktobra 2005; Žarko Korać,

dobijalo pohvale za regionalnu saradnju sa hrvatskim i bosanskim kolegama sa kojima je zajedno radilo na istragama i suđenjima.²⁰⁹

Pitanje uticaja VRZ na domaćem nivou ostaje ipak otvoreno. Prema istraživanjima javnog mnjenja, VRZ je imalo samo marginalni uticaj na društvo u Srbiji i njegovu posvećenost tranzicionoj pravdi.²¹⁰ VRZ ne dozvoljava prenos suđenja uživo, što ozbiljno umanjuje njegovu prisutnost u javnosti.²¹¹ Pokušaji otvaranja prema medijima bili su bezuspešni, jer su mediji u Srbiji pokazivali slabo interesovanje za redovno izveštavanje o sudskim postupcima.²¹²

Zagovornike tranzicione pravde ohrabruje to što ovakva ustanova u Srbiji uopšte postoji. Međutim, način na koji je elitama pošlo za rukom da manipuliraju njegovim postupcima vršenjem pritiska da se u optužnicama zaobiđe država i da se radikalno individualizuju i izoluju zločini, još je jedan primer kako se međunarodni modeli tranzicione pravde mogu upotrebiti radi ostvarenja sasvim drugačijih domaćih političkih planova.

Propuštena prilika: traka iz Srebrenice

Junu 2005. Srbijom su odjeknule šokantne vesti. Tužilaštvo MKTJ je u postupku protiv Slobodana Miloševića u Hagu prikazalo video snimak na kome se jasno vidi pogubljenje šestorice muškaraca, Bošnjaka, blizu Srebrenice u julu 1995. Posebno odurno u vezi s ovim snimkom bilo je to što se na njemu vidi kako ubice (s jasnim oznakama paravojnih „Škorpiona“ na uniformama) žrtve muče, ponižavaju, verbalno zlostavljaju terajući ih da kopaju sopstvene grobove pa im potom pucaju u potiljak, pri tom se šaleći, uzvikujući uvrede na račun žrtava i brinući se da ne istroše bateriju u kameri kojom snimaju pogubljenja.²¹³

predsednik Socijaldemokratske unije i bivši zamenik predsednika vlade, intervju s autorom, 13. oktobar 2005. u Beogradu.

209 Tosh i Roknić, „Političari otežavaju beogradska suđenja za ratne zločine.“

210 U istraživanju javnog mnjenja sprovedenom tri godine nakon osnivanja VRZ, svega je 27 odsto ispitanika znalo za postojanje domaćeg suda za ratne zločine (mada je samo 5 % moglo da tačno prepozna VRZ po nazivu), dok 56 odsto nije moglo da navede ni jednu nacionalnu ustanovu koja se bavi ratnim zločinima. Većina (59 posto) nije mogla da imenuje ni jedan slučaj. Značajno je, međutim, da je javnost svesna vladine strategije da iskoristi domaća suđenja protiv MKTJ. Iako je samo 9 procenata ispitanih imalo pozitivno mišljenje o sudstvu u Srbiji, 56 posto je verovalo da bi domaći sudovi mogli da sude za ratne zločine, što MKTJ čini suvišnim. OEBS, „Javno mnjenje u Srbiji.“

211 Fond za humanitarno pravo, „FHP o suđenjima za ratne zločine u Srbiji,“ 27. jul 2006.

212 Na primer, portparol VRZ je pokušao da se redovno na dve nedelje sastaje s predstavnicima medija, ali je morao da napusti ovu praksu jer se premalo novinara odazivalo. Ivanišević, „Uprkos okolnostima,“ str. 36.

213 Kao da masakr u Srebrenici nije bio dovoljno brutalan, dokazi obelodanjeni na suđenju pokazali su da su izvršioци često verbalno zlostavljali žrtve na užasavajući način. Na primer,

Neki od ubijenih bili su vrlo mladi (prema rođacima koji su ih kasnije prepoznali, imali su šesnaest godina). Još upečatljiviji su prvi minuti ovog snimka, gde se vidi srpski pravoslavni sveštenik koji blagosilja pripadnike paravojne formacije rečima: „Braćo, Turci se povampirišu. Hoće srpske svetinje. Daj vernoj vojsci tvojoj da bude na savlađivanju neprijateljskog naroda.“²¹⁴

Okrutnost ove scene, jasno prepoznatljivi učinioci i žrtve, uloga crkve i čisti užas ovog događaja potresli su srbijansko društvo. Čak se ni od pouzdanih nacionalističkih intelektualaca i crkvenih glasnogovornika nije moglo očekivati da u potpunosti ospore ovaj snimak. Prikazivao se i reprizirao na većini TV stanica.²¹⁵ U televizijskim emisijama javno se osuđivao, pa su čak i aktivisti za ljudska prava dobili prostor u medijima da opišu zločin, identifikuju učinioce i rasvetle događaje koji su prethodili pojavljivanju trake u Hagu.²¹⁶ I, konačno, policija je iskoristila ovu traku da identifikuje izvršioce: u narednih nekoliko nedelja njih osmorica – ali niko od onih koji su s viših položaja naredili ubijanje – uhapšeni su i optuženi za ratne zločine pred Većem za ratne zločine. Zbog hitre reakcije Srbiji je sa međunarodnog nivoa upućeno mnoštvo pohvala, među njima i ona od najglasnije kritičarke Srbije kada je u pitanju zadovoljavanje pravde, tužiteljke MKTJ Karle Del Ponte.²¹⁷

Međutim, ovaj period priznanja i suočavanja sa zločinima trajao je svega nekoliko dana, koliko je režimu i tvrdim nacionalistima trebalo da se priberu. Za svega nekoliko dana zvaničnici su promenili poruku naglašavajući da je reč o individualnim zločinima očigledno poremećenih ljudi koji već jesu ili će uskoro biti uhapšeni, i da to treba da bude kraj cele priče. Na primer, ministar unutrašnjih poslova Dragan Jočić rekao je za ubice da su: „bili ... infantilni i 'želeli da se prikažu...'“²¹⁸

pre pogubljenja jednog bošnjačkog dečaka, Aleksandar Medić, jedan od izvršilaca, pitao je dečaka: „da li si prcao“? Kada je dečak odgovorio ne, Medić mu je uzvratio „I nećeš!“ Medić je osuđen na pet godina zatvora, najnižu propisanu kaznu. Vrhovni sud je kasnije ovaj predmet vratio na ponovno suđenje. Fond za humanitarno pravo, „Presuda Škorpionima je politički motivisana,“ saopštenje za javnost, 11. april 2007.

- 214 „Jeromonah Gavriilo se ne kaje što je blagosiljao Škorpione,“ *Danas*, 9. jun 2005.
- 215 Medijsko istraživanje pokazuje da dok su srpski štampani mediji objavili 816 članaka o Srebrenici u periodu od dve godine pre prikazivanja ovog snimka, čak 676 priloga o genocidu je objavljeno samo tokom juna meseca 2005. godine, neposredno nakon emitovanja snimka. Ebart Consulting, „Mediji o Srebrenici, januar 2003-jun 2005,“ Beograd, 2005.
- 216 Nataša Kandić, direktorka Fonda za humanitarno pravo, odigrala je značajnu ulogu u pronalaženju trake i njenom dostavljanju tužiocu MKTJ. Po svemu sudeći, godinama je ovu traku bilo moguće iznajmiti u lokalnom video klubu u srpskom gradu Šidu. B92, 5. jun 2005.
- 217 B92, 2. jun 2005.
- 218 Velimir Čurguz Kazimir, „Jevreji, trgovke belim robljem i škorpioni,“ *Helsinška povelja*, vol. 83–84, maj-jun 2005.

Udruženim naporima sa svih nivoa, vlasti su pokušale da odvoje ulogu Srbije od događaja koji su se dešavali u Bosni, kao i od paravojnih formacija koje su tamo dejstvovala. Treći pravac strategije sastojao se u umanjivanju značaja genocida u Srebrenici isticanjem da su zločini činjeni na svim stranama i preusmeravanju rasprave na zločine koje su počinile bošnjačke snage nad srpskim civilima u okolini sela Bratunac. Ovu strategiju ilustruje izjava lidera Srpske radikalne stranke:

Jednostran pristup Srebrenici je neprihvatljiv za SRS. Boli me to što u Srbiji svi govore o zločinima koje su počinili Srbi, a niko ne govori o zločinima koje su počinili muslimani. Ako je neko od Srba u RS počinio zločin, kakav je to greh za Srbiju?²¹⁹

Drugi proširen stav je bio da je sve preuveličavanje Srebrenice međunarodni poduhvat u cilju daljeg uništavanja reputacije Srbije, čineći je ranjivom u predstojećim pregovorima o budućnosti Bosne, Kosova i Crne Gore. Predstavnik DSS, koja je tada bila na vlasti, rekao je: „neki činioци u međunarodnoj zajednici ne žele dobro Srbima“ i dodao da je „zapravo cilj da javnost Srbije doživi osećaj kolektivne krivice, kako bismo lakše progutali kaznu koju su nam namenili.“²²⁰ Konačno, srbijanski ministar odbrane strahovao je da je „prikazivanje filma ... ponovo unazadilo Srbiju u očima međunarodne javnosti i vratilo je puno godina unazad“ ali je dodao da „u celom tom slučaju nema odgovornosti naroda a ni države, već isključivo pojedinaca.“²²¹

Posle nekoliko nedelja, snimak se više nije pominjao ni u vestima ni u javnim raspravama. Po rečima glavne urednice jednih od najvećih srpskih novina, „ovo je sasvim prirodno jer ljudi ne mogu da podnesu loše stvari koje se govore o njihovim sunarodnicima... Meni lično je laknulo što više ne moram da gledam taj snimak.“²²² Ovo raspoloženje, po kome je lakše ne baviti se prošlošću na sistematski način, bilo je vidljivo i u istraživanjima javnog mnjenja sprovedenim neposredno posle emitovanja snimka. Samo 32 odsto građana smatralo je da je snimak autentičan, odnosno 45 odsto onih koji su ga videli. Ostali su ili mislili da je reč o falsifikatu, ili nisu imali nikakvo mišljenje. Drugi zanimljiv nalaz je da je u istraživanju sprovedenom pre emitovanja 40 odsto stanovništva Srbije priznavalo da se u Srebrenici dogodio zločin. Međutim, uočljiv je bio vidan porast onih koji, videvši snimak, nisu imali nikakvo mišljenje ili su tvrdili da nemaju saznanja o tom događaju. Ovo ukazuje na to da je narod bio pre spreman da

219 D. Vukelić, „Stranke: Ne deklaraciji o zločinima,“ *Blic*, 4. jun 2005.

220 *Nacional*, 6. jun 2005.

221 *Danas*, 7. jun 2005.

222 Intervju autorke, 14. oktobar 2005, Beograd.

uopšteno prizna zločin nego onda kada su mu o tome predloženi dokazi.²²³ Građani Srbije nisu bili spremni da „javno priznaju ono što su privatno znali.“²²⁴

Srebrenica se, međutim, zadržala na vestima tokom 2005, deset godina nakon masakra. Jedan od prvih događaja kojim je godišnjica obeležena bila je akademska diskusija na Pravnom fakultetu u Beogradu, pod nazivom „Deset godina od oslobođenja Srebrenice,“ pri čemu se mislilo na „oslobađanje“ od bosanskih Muslimana. Naslov ove tribine bio je suviše uvredljiv čak i za konzervativni Pravni fakultet, koji je događaj preimenovao u „Istina o Srebrenici.“²²⁵

Dok su NVO za ljudska prava i aktivisti međunarodne pravde vršili pritisak na Srbiju da godišnjicu iskoristi kao povod za otvaranje pitanja Srebrenice, vlada Srbija se odlučno odupirala ovim pritiscima i dala niz izjava sa ciljem da se ublaži pitanje Srebrenice. Skupština Srbije nije donela jedinstvenu deklaraciju o Srebrenici usled oštrog rasprave o tome čije zločine treba osuditi. Dve stranke, Demokratska stranka i Srpski pokret obnove (SPO) insistirale su na tome da se deklaracijom mora jasno osuditi masakr u Srebrenici i zatražiti istraga o tome ko su naručioci i izvršioци zlodela. Predlog SPO je, ipak, sadržao i izjavu da srpski izvršioци „...nisu predstavljali Srbe i Srbiju...“ i da su postupali protivno „...srpskom narodu, njegovoj ... tradiciji i kulturi.“ Drugim rečima, za ovu političku stranku bilo je važno priznati i izviniti se za zločine kako bi se očistili reputacija i ime Srbije. Sve druge političke stranke nisu se slagale. Umesto toga, htele su da ublaže ton dokumenta i da bez pominjanja tačno određenog zločina u Srebrenici osude sve ratne zločine, posebno one učinjene protiv Srba. Udruženja koja se bore za ljudska prava podnela su parlamentu svoj predlog deklaracije. U ovom dokumentu se odlučno osuđuje zločin u Srebrenici, koji je nazvan genocidom, i naglašava zbog čega je za srbijansku javnost važno da zna istinu o njemu. Ovaj su predlog, međutim, podržala samo dva narodna poslanika.²²⁶

Stav nekih od nacionalista u parlamentu bio je po prirodi jasno politički. Manjinska vlada Koštuničine DSS želela je da dalje ojača podršku Miloševićevih socijalista i ekstremnih radikala, a umanjivanje značaja Srebrenice bio je način

223 Istraživanje Strategic Marketing, „Javno mnjenje Srbije vezano za prikazivanje video snimka zločina počinjenog u Srebrenici“ jun 2005, Beograd, u posedu autorke.

224 Nenad Dimitrijević, „Serbia after the Criminal Past: What Went Wrong and What Should be Done,“ *International Journal of Transitional Justice* 2, no. 2, 2008, str. 5–22.

225 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Sigurnost građana*, str. 45–46.

226 B92, 14. jun 2005. Po objavljivanju ove knjige na engleskom jeziku, Skupština Srbije je 31. marta 2010. Posle 13-časovne žučne rasprave, usvojila Deklaraciju kojom se osuđuje zločin u Srebrenici. Deklaracija ne koristi termin „genocid,“ i poziva na usvajanje nove Deklaracije koja bi osudila zločine počinjene nad srpskim stanovništvom. B92, 31. mart 2010.

da se zadovolje dva koaliciona partnera. Posle neuspeha na skupštinskom glasanju, vladajuća stranka, DSS, izdala je sopstvenu izjavu, koja je počinjala sledećom porukom:

Srbija ima poseban životni i istorijski interes da se rasvetle i osude svi ratni zločini počinjeni u novijoj istoriji Jugoslavije u kojima je srpski narod bio najveća žrtva. Prva po žrtvama Srbija mora biti prva u osudi svih zločina.²²⁷

Ono što je upečatljivo u ovoj deklaraciji je nastojanje na tome da su Srbi bili najveće žrtve jugoslovenskih ratova – uprkos velikoj većini dokaza, koji govore o suprotnom.²²⁸ Još je pak važniji način na koji vladajuće elite koriste diskurs tranzicione pravde („objašnjenje i osuda svih ratnih zločina“) da unaprede svoje ideološke ciljeve, usredsređene na dalje opise viktimizacije Srbije, njene patnje i nepravdičnosti međunarodne osude.

Desetogodišnjicu masakra u Srebrenici obeležile su relativizacija i distanciranje od zločina, „oportunistička pacifikacija prošlosti“²²⁹. Dan posle održavanja masovnih komemorativnih svečanosti u Bosni, Srpska pravoslavna crkva organizovala je paralelnu ceremoniju u susednom selu Bratunac kako bi obeležila zlodela izvršena na tom mestu protiv Srba. Prenos ceremonije iz Srebrenice emitovan je samo na nezavisnoj televizijskoj mreži B92, dok je događaj iz Bratunca imao široku medijsku pokrivenost u ostalim srbijanskim medijima, uključujući i poseban dodatak u *Večernjim novostima*, najtiražnijem dnevnom listu, koji je sadržao uvećan broj srpskih žrtava kao i mnoštvo istorijskih neistinitosti i preuveličavanja o događajima iz rata u Bosni.²³⁰

Diskurs elita i stavovi javnosti o zbivanjima u Srebrenici pokazali su da čak ni kad postoje neoborivi dokazi da su srpske trupe, među kojima i paravojne snage, ubile ogroman broj bošnjačkih civila – što je čak i snimljeno! – srbijanske elite i dalje odbijaju da prihvate osnovnu premisu tranzicione pravde – priznavanje zločina i kažnjavanje učinilaca. Još važniji je način na koji su elite pokušavale da iskoriste jezik tranzicione pravde izokrećući njegovu osnovnu svrhu – i da se i dalje drže nacionalističke ideologije koja je i dovela do zločina.

227 DSS, „Deklaracija o osudi ratnih zločina na prostoru nekadašnje Jugoslavije,“ 15. jun 2005, <http://www.dss.org.rs>.

228 Na primer, najpouzdanija baza podataka o svim žrtvama rata u Bosni, koju je sačinio Istraživačko dokumentacioni centar iz Sarajeva, pokazuje da su Bošnjaci bili brojčano znatna većina žrtava. Vidi dokumente Centrovog projekta *Ljudski gubici '91-'95*, dostupne na <http://www.idc.org.ba>.

229 Nenad Dimitrijević, „Srbija kao nedovršena država,“ *Reč* 69, br. 15, 2003, str. 5–21.

230 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Sigurnost građana*.

Zahtevi domaće javnosti

Prva velika prepreka koju su morale da savladaju ideje o tranzicionoj pravdi bila je duboko ukorenjena odbojnost javnosti prema ciljevima tranzicione pravde i, sledstveno tome, postojanje vrlo malog broja domaćih zahteva za normativne promene. Veliki deo srbijanske javnosti odbija da poveruje da su Srbi vršili ratne zločine i krivi druge nacije i etničke grupe za započinjanje rata; takođe, nepoverljiv je prema međunarodnoj zajednici i prema ustanovama međunarodne pravde, a posebno prema MKTJ, jedinom institucionalnom mehanizmu tranzicione pravde u Srbiji vidljivom javnosti.²³¹

Mnogi su razlozi zbog kojih je srbijanska javnost toliko neprijateljski nastrojena prema idejama tranzicione pravde. Prvo, Miloševiću politiku je podržavala znatna većina glasača, posebno tokom prvih deset godina njegove vladavine (1987–96). U to vreme izbori nisu bili ni slobodni ni poštteni, ali sistem se ipak na njima mogao osporiti. Mada Milošević svakako ne bi dopustio da na izborima pobedi neko drugi, on je ipak simbolično dozvoljavao protivnicima da se kandiduju, iako oni nikada nisu bili ni blizu osvajanja znatne većine. Istraživanja javnog mnjenja koja su sprovodile ugledne nezavisne agencije uporno su pokazivala da je Milošević najpopularniji političar, kome se tokom ratnog perioda najviše verovalo.²³² Milošević je tek 1996. godine, posle velikih protesta građana zbog izborne prevare, počeo da zaostaje u anketama. Drugim rečima, Miloševićeva vladavina nije bila prosto nametnuta ugnjetenim ljudima koji su joj se protivili; njegovo vođstvo i politika dugo su se oslanjali na saglasnost u najvećem delu društva.

Društveno učešće u zločinačkoj prošlosti bilo je široko rasprostranjeno i višeslojno. Neki od učesnika – političke i intelektualne elite, crkva i vojska – ostali su na vlasti i posle tranzicije i zbog sopstvene odgovornosti i udela u toj prošlosti aktivno blokirali projekte tranzicione pravde. Drugi učesnici bili su neposredni izvršioци – pripadnici vojske i paravojski koji sada žive civilnim životom. Konačno, i najupornije, bilo je psihološko učešće velike većine stanovništva koje odobrava nacionalističku politiku u njenim opštim okvirima. Ovi ljudi nisu bili voljni da prihvate projekte tranzicione pravde, u kojima se od njih traži da preispitaju sopstvenu odgovornost kako za činjenja tako i nečinjenja koja su omogućila takva zlodela.²³³

231 Beogradski centar za ljudska prava, *Analiza istraživanja javnog mnjenja*, Beograd, 2005, str. 372; Srđan Bogosavljević i Svetlana Logar, „Viđenje istine u Srbiji,“ *Reč* 62, br. 8, 2001, str. 5–37.

232 Vidi redovne izveštaje Agencije Strategic Marketing, Beograd, dostupne na <http://www.sm-mri.co.rs>. O popularnosti Miloševićeve Socijalističke partije, vidi Marija Obradović, „Vladajuća stranka,“ u Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata – trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Beograd, Republika, 1996, str. 472–500.

233 Korać, intervju.

Na opštijem nivou, priroda počinjenih zločina neposredno je uticala na političke i društvene reakcije u Srbiji. Zločini su izvršeni nad nesrpskim stanovništvom, protiv „stranih neprijatelja“ u internacionalizovanom ratnom okruženju, pa su zbog toga pokušaji pozivanja na individualnu i društvenu odgovornost za te zločine bili mnogo teže ostvarivi nego da su zlodela činili Srbi nad Srbima. Tome je doprinosila i posleratna pogodba jer je institucionalizovala etničke podela i razdvojila zaraćene zajednice, koje sada žive u različitim državama ili u veoma izolovanim etničkim entitetima unutar istih država, bez ikakvih podsticaja na saradnju ili makar održavanje međusobnih odnosa. Ova u principu etnička odlika, kako zločina tako i postkonfliktnih rešenja, skrajnula je traganje za istinom i pravdom koje se nije shvatalo kao hitno. Za razliku od drugih velikih projekata tranzicione pravde u zemljama kao što su Južnoafrička Republika ili Argentina – gde su se istina, pravda i pomirenje smatrali neophodnim za očuvanje nacionalnog jedinstva i za izgradnju budućnosti sa nekadašnjim političkim neprijateljima – u Srbiji, kao i u drugim bivšim jugoslovenskim republikama, nedostajao je glavni podsticaj – zajednički život. Po rečima jedne srbijanske novinarkе, „Mi [u Srbiji] nemamo žrtve, već samo izbeglice. Srbi ne znaju šta znači biti žrtva.“²³⁴ Ovo su razlozi zbog kojih je i međunarodnim i domaćim promoterima tranzicione pravde bilo toliko teško postići da suočavanje sa zločinima iz prošlosti postane nacionalni prioritet – stanovništvo jednostavno ne hajе za zločine izvršene protiv zajednica koje žive u drugim državama, sa kojima verovatno više neće imati odnose.²³⁵

Još jedan razlog slabih društvenih zahteva za pravdom je duboka „etnicizacija“ srbijanske politike u 1990-tim, putem masovne nacionalističke mobilizacije oko „odbrane srpskih interesa.“ Ovo je bilo vreme velike društvene transformacije iz komunizma u nacionalizam, vreme kada je „radni narod postao srpski narod.“²³⁶ Građani su posmatrali i tumačili svet i događaje koji ih okružuju jedino kroz prizmu etničke politike.²³⁷ Zbog toga bi svaka rasprava o tranzicionoj pravdi a posebno o MKTJ uvek nailazila na zid etničke politike. Društvo nije bilo

234 Antonela Riha, novinarka B92, nav. u Orentlicher, „Shrinking the Space,“ str. 91.

235 Malo se društvenih zahteva u pogledu tranzicione pravde vidi u rezultatima sistematskih istraživanja javnog mnjenja. Na primer, u istraživanju iz 2005. godine, 81 odsto ispitanika odgovorilo je da su Srbi najviše patili tokom jugoslovenskih ratova, a 74 posto verovalo da su Srbi počinili najmanje zločina u odnosu na sve druge etničke zajednice u bivšoj Jugoslaviji. „Javno mnjenje u Srbiji: Stavovi prema domaćem pravosuđu za ratne zločine i Haškom tribunalu,“ u posedu autorke. U sličnom istraživanju, koje je ista agencija sprovela 2006, 64 odsto ispitanika je verovalo da je suočavanje sa zločinima iz prošlosti važno, od čega je 35 odsto verovalo da je to važno da bi se Srbi oslobodili lažnih optužbi za ratne zločine. OEBS, „Javno mnjenje u Srbiji.“

236 Zahvaljujem Ivanu Čoloviću na ovoj razboritoj primedbi.

237 Sabrina P. Ramet, „Under the Holy Lime Tree: The Inculcation of Neurotic and Psychotic Syndromes as a Serbian Wartime Strategy, 1986–1995,“ u Sabrina P. Ramet i Vjeran Pavla-

spremno da o zločinima učinjenim u ime politike razmišlja na bilo koji drugi način osim kao o etničkom odbrambenom ratu. Sledstveno tome, projekti tranzicione pravde koji su od Srbije tražili da se suoči sa svojim zločinima, da prizna kršenja i kazni izvršioce, bili su sasvim suprotni opštem shvatanju javnosti o tome zašto se rat vodio.

Da zaključim: još u vreme kada je Milošević došao na vlast 1987. godine, ljude u Srbiji su elite socijalizovale da veruju da je njihova nacija žrtva velikih stranih zavera, kojima je cilj da je pokore ili unište. Razaračke sile su u različitim pričama i vremenima drugačije, ali one koji se najčešće pominju su kosovski Albanci, Slovenci, Hrvati, Muslimani, međunarodna zajednica, SAD i NATO.²³⁸ U Srbiji se poslednjih dvadeset godina govori o nacionalnim žrtvama, u smislu naroda koji beži, od nekog neprijatelja, ili se od njega brani²³⁹ Nemoguće je previše naglasiti opterećenost javnog diskursa ovom idejom. Ona prožima sve vidove javnog života, goneći političare da se njome bave i da je reše, ali delimično objašnjava i podršku u javnosti ratovima iz 1990-tih. U takvim okolnostima ne čudi što su pokušaji uvođenja modela tranzicione pravde ostali bez uspeha. Jednostavno, u diskursu nije bilo slobodnog mesta za ovu novu poruku. Po rečima jednog srbijanskog političara, Srbija posle Miloševića nije bila spremna da se suoči sa sopstvenom prošlošću, „kao što pacijent nije spreman da se podvrgne operaciji bez anestezije.“²⁴⁰ Srbijanske tranzicione elite bile su u položaju da naciji daju anesteziju, da umrtve bol prošlosti tako što će se praviti ga nema.

Moć remetilaca iz starog režima

Još jedan od razloga zbog kojeg je puno poštovanje zahteva međunarodne tranzicione pravde preskupo za srbijanske elite je snažno prisustvo remetilaca iz starog režima u vojsci, policiji i tajnim službama, kao i jednostavna činjenica da nova vlada nije imala monopol na upotrebom prinude, što je osnovni element državnosti. U stvari, do jednog od prvih velikih razmimoilaženja unutar koalicije DOS došlo je uoči smene Miloševića, kada je Koštunica, koji je bio izglasan za predsednika, rekao saveznicima iz DOS da želi „dogovor, a ne koaliciju.“²⁴¹ Dogovor je podrazumevao da na položajima ostanu Miloševićevi načelnici u vojsci i tajnim službama, kao i obećanje Miloševiću da ga neće izručiti Hagu. Prema

kočić, *Serbia since 1989: Politics and Society under Milošević and After*, Seattle, University of Washington Press, 2005.

238 Bogosavljević i Logar, „Videnje istine u Srbiji.“

239 David Bruce MacDonald, *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian Victim-Centered Propaganda and the War in Yugoslavia*, Manchester, Manchester University Press, 2002.

240 Intervju autorke s visokim funkcionerom Demokratske stranke, 26. oktobar 2005, Beograd.

241 Jovanović, intervju.

Koštuničnim savetnicima, odluka da se ključni igrači iz starog režima zadrže u vlasti doneta je „da bi se starom režimu dala neka uloga da ne bi organizovali puč.“²⁴²

Koštuničina odluka da zadrži dva Miloševićeva bliska saradnika, od kojih je jedan bio optužen pred MKTJ za ratne zločine, u suštini je značila amnestiju za kršenja iz prošlosti. Ona je neposredno blokirala pokušaje jasnog raskida sa Miloševićevom zaostavštinom. Ovaj kompromis je onda utvrdio političku i institucionalnu strukturu u kojoj su delovi starog režima koji su ostali na položajima u vlasti mogli da kontrolišu monopol prinude i na samom početku zaustavljaju ozbiljne pravne inicijative.

Kako su kršenja ljudskih prava tokom prethodnog režima bila *državni zločini*, a ne izolovani prekršaji nekolicine vojnika, i bila sastavni deo Miloševićeve politike, nova vlada se odmah susrela s jakim otporima sprovođenju istraga o učiniocima, jer se stari aparat državne bezbednosti skoro neprimetno utopio u novi režim. Nesavladiva prepreka u borbi sa remetiocima iz starog režima bio je stepen do koga su vojska, policija, paravojne jedinice, obaveštajne službe i organizovani kriminal bili isprepletani. Tako se postavljalo pitanje: ko hapsi a ko sprovodi istrage? Ko su nosioci pravde? Vlada nije mogla da naredi hapšenje paravojnih vođa ako su sami ti vođi uključeni, zvanično ili poluzvanično, u policijske snage. Osim toga, mnogi pripadnici paravojnih snaga posle rata prešli su u „običan“ organizovani kriminal. Imali su razgranate mreže sazaverenika u celom regionu, koji su im lako nalazili zaštitu. Što je još važnije, bili su motivisani da sebe zaštite po svaku cenu, kao što su i pokazali na šta su sve spremni – uključujući ubistvo premijera – da bi zaustavili dalju saradnju sa Hagom.

Suparničke strategije elita

Razdor u javnosti oko suočavanja sa zločinima iz prošlosti otkrio je oštre razlike u tranzicionoj Srbiji između elita podeljenih u dva suprotstavljena bloka, konzervativce i reformiste. Među konzervativcima, okupljenim oko predsednika Koštunice, bili su tradicionalni nacionalisti, ali i znatan broj bivših Miloševićevih pristalica – uglavnom iz njegove Socijalističke partije (SPS) i ekstremne Srpske radikalne stranke (SRS) – koja je pohrlila ka Koštuničinoj DSS. Imali su znatnu podršku u vojsci, starim komunističkim političkim elitama, Srpskoj pravoslavnoj crkvi, intelektualnom establišmentu, kao i u dobroj meri nereformisanim i neprofesionalnim medijima.²⁴³ Reformistima oko premijera Đinđića pripadali su

242 Intervju autorke s Koštuničnim visokim savetnikom za spoljnu politiku.

243 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Štampa: Nepromenjena matrica*, Beograd, HKLJS, 2004.

većina članova kabineta i glavne poslovne i tehnokratske elite, ali su oni imali i široku podršku u civilnom sektoru u Srbiji. Iako su se ova dva tabora često razilazila oko politike, najveća neslaganja ispoljavala su se povodom pitanja tranzicione pravde.

Konzervativci, koji su pružali otpor normama, gajili su opšte neprijateljstvo prema ideji tranzicione pravde; snažno se protivili saradnji s institucijama međunarodne pravde i bili razjareni zbog Miloševićeve ekstradicije, koju su nazivali nelegalnom i neustavnom.²⁴⁴ U skladu sa strategijom opravdavanja, konzervativci su koristili retoriku i političko delovanje da pokažu kako prošlost zapravo nije tako loša, kako je međunarodna ljaga nezaslužena i kako bi se promenom elita stara politika mogla objasniti pa bar opravdati, ako ne i obnoviti. Ova strategija bila je jasna iz prvog govora koji je održao novoizabrani predsednik Koštunica iste večeri kada je Milošević svrgnut: „To neće ići lako, ima ih koji su se ogrešili, koji su nas bombardovali. Ne može se preći ni preko štete, ni preko zločina, *Srbi će izgubiti identitet ako zaborave te zločine.*“²⁴⁵

Koštuničin prvi govor bio je značajan jer je pružio uvid u mnoge vidove nove predsednikove strategije za tranziciju Srbije. Nagovestio je jasan nastavak vizije Srbije i srpskog naroda kao žrtava zločina učinjenih *nad njima*, a nikada zločina koje su *oni* činili. To je u obraćanju javnosti bio prvi snažan nagoveštaj da će se mnogo onoga što je obeležilo Miloševićevu vlast nad njegovim narodom – osećaj viktimizacije, patnje i kažnjavanja – nastaviti i u tranzicionoj Srbiji. Na nivou diskursa, izgleda da se mnogo nije ni promenilo.²⁴⁶

Bes konzervativaca na međunarodno pravosuđe bio je posebno jasan u vezi sa MKTJ. Koštuničin prezir prema MKTJ dobro je dokumentovan. Često je javno omalovažavao Tribunal, a jednom prilikom proslavio se izjavom da mu je to „deveta rupa na svirali.“²⁴⁷ Kazao je i da mu se „stomak prevrće“ pri pomisli na Tribunal, ali da ipak mora da „svari“ tu instituciju „kao što čovek živi sa bolešću, pa uspe na kraju da je savlada, mislim da i Haški sud u nekom pogle-

244 B92, 10. april 2002.

245 B92, 6 oktobar 2000. Kurziv autorke.

246 Slična strategija se takođe koristila u zvaničnoj politici, kao na primer u pravnoj strategiji Srbije u odbrani od hrvatskih i bosanskih optužbi za genocid i agresiju pred Međunarodnim sudom pravde. Pravni zastupnik Srbije je ustvrdio da je u interesu Srbije da goni pojedinačne učinioce ratnih zločina, „da bismo mogli da se vratimo u slavne dane kada su srpske vođe poštovale pravila ratovanja, još pre Ženevskih konvencija.“ Intervju autorke s Radoslavom Stojanovićem, zastupnikom Srbije u slučaju pred MSP, 10. oktobar 2005, Beograd. Zanimljivo je da je isti ovaj argument upotrebio i predsednik MKTJ, Theodor Meron tvrdeći da bi Srbija saradnjom s MKTJ, odnosno izručenjem optuženih, pokazala da su ova užasna kršenja bila „u suprotnosti sa herojskom tradicijom srpskog naroda,“ B92, 11. novembar 2005.

247 B92, 1. februar 2002.

du možda ima neke elemente bolesti, nekad ima nečeg pozitivnog i u bolesti, čovek može izaći čvršći i jači pošto se nje oslobodi.“²⁴⁸ Ovakvi komentari su podstakli tužiteljku Karlu Del Ponte da označi Koštunicu kao glavnu prepreku u saradnji.²⁴⁹

Otpor konzervativaca međunarodnoj pravdi, posebno MKTJ, nije bio samo ideološki; bio je takođe politički. Konzervativci su koristili pitanja pravde da se predstave glasačima kao pravi patrioti koji će sačuvati srpsku nacionalnu baštinu umesto da je iznesu na prodaju. Ove poruke su očigledno bile namenjene ne samo Koštuničinoj DSS već i širem krugu glasača SPS i SRS iz Miloševićevog doba. Koštuničina strategija bila je da proširi svoje biračko telo na nacionaliste i pristalice Miloševića, koji su osmatrali promenjenu političku scenu u potrazi za strankom koja bi nastavila nacionalističku politiku iz Miloševićevog vremena.²⁵⁰ Da bi sledili ovu političku strategiju, konzervativci su se *moralni* odupreli idejama međunarodne tranzicione pravde jer je istrajno odupiranje moglo da im donese dragocene domaće političke poene i obezbedi im sigurno mesto na desnoj strani političkog spektra.

Nasuprot tome, premijer Đinđić je definisao svoju političku stranku kao stranku za evropske integracije, reforme i internacionalizam, suprotstavljenu reakcionarnoj i antievropskoj stranci predsednika Koštunice. Đinđić je povezo saradnju sa MKTJ s evropskim integracijama: „Evropa je naša kuća i nijedna cena nije previsoka... Ja sam za Evropu“²⁵¹ dajući na znanje da se njegovi protivnici tome protive. On je ovo koristio kao merilo političkog razlikovanja između ove dve suprotstavljene političke grupe. Drugim rečima, Đinđićevi reformisti su prihvatili instrumente tranzicione pravde; pozivali su se na međunarodne norme da opravdaju institucionalne i političke promene, ali i da umanje legitimitet opredeljenja svojih političkih protivnika.

Premijer je imao viziju Srbije kao demokratske, „evropske“ države, koja je ekonomski u potpunosti oporavljena i na putu da postane regionalna ekonomska sila. Ova koalicija se posvetila integraciji Srbije u međunarodne institucije i konačnom uvođenju Srbije u Evropsku uniju. Opredeljenje za integracije dovelo je, međutim, reformsku koaliciju do dve međusobno suprotstavljene strategije za ispunjavanje zahteva međunarodne tranzicione pravde. S jedne strane, izbor

248 B92, 2. april 2002.

249 Međunarodna krizna grupa, „Beogradske reforme zaostaju: Razlog za međunarodnu zabrinutost,“ Izveštaj za Evropu, br. 126, Beograd, 7. mart 2002.

250 Eric Gordy, „Postwar Guilt and Responsibility in Serbia: The Effort to Confront It and the Effort to Avoid It,“ u Ramet i Pavlaković, *Serbia since 1989*.

251 Sonja Biserko, „Zoran Đinđić i Haški tribunal,“ u Latinka Perović, (ur.) *Zoran Đinđić: Etika odgovornosti*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 229.

reformista bio je da ih instrumentalno uvažava tako što će saradivati sa MKTJ i osnovati domaći sud za ratne zločine, očekujući za uzvrat odobravanje ili nagradu međunarodne zajednice. Međutim, oni poštovanje zahteva nisu tumačili tako da obuhvati sprovođenje sveobuhvatnijih, suštinskih izmena politike Srbije i poimanja prošlosti. S druge strane, zbog usredsređivanja na međunarodne integracije reformisti su često propuštali da dublje zadru u kršenja iz prošlosti, strahujući da podsećanjem međunarodne zajednice na srpske zločine iz skorije prošlosti nekako ne umanje ugled i reputaciju „nove Srbije.“

Jasan primer ovog paradoksa bilo je pitanje šta činiti sa masovnim grobnicama otkrivenim u predgrađu Beograda 2001. godine, u kojima su se nalazila tela više od četiri stotine civila – kosovskih Albanaca koje je srpska policija ubila tokom upada na Kosovo. Upućeni kažu da se u kabinetu često raspravljalo o tome da bi otkrivanje izvršilaca među pripadnicima policije Srbije oštetilo međunarodni ugled zemlje. Zvaničnici su se bojali da bi u tom trenutku tranzicije saznanje o zločinima tolikih razmera oslabilo međunarodnu podršku novoj vladi i bilo pogubno za odnose sa međunarodnom javnošću. Jedan od učesnika rasprave navodno je pitao, „Dokle ćemo morati da čistimo Miloševićovo đubre?“²⁵²

I dok se Đinđićevo ustezanje da se pozabavi tranzicionom pravdom može objasniti time što nije shvatao hitnost ovog problema, premijer takođe nije imao ni dovoljno manevarskog prostora da pokrene suštinske promene društvenih vrednosti i normi u Srbiji. Stalnu podršku reformskom bloku je pružalo najviše 20 do 25 procenata građana, što nije bila dovoljna osnova za pokretanje masovnog društvenog prevaspitanja, a da se ne pretrpi neposredna politička šteta.²⁵³

Osim konzervativaca, koji su pružali otpor, i reformatora, koji su usvajali norme iz praktičnih razloga, u Srbiji je bilo i ljudi koji su iskreno verovali u ideje tranzicione pravde. Srbija ima srazmerno veliko civilno društvo i u njegovom okviru malu ali glasnu grupu organizacija za ljudska prava posvećenih priznavanju zločina iz prošlosti, uspostavljanju pravde za žrtve i učiniocima i sprečavanju novog nasilja. Organizacije za ljudska prava i nekoliko nezavisnih medija započeli su pripremu projekata tranzicione pravde još pre promene režima u Srbiji 2000. godine. Ovi rani projekti pretežno su imali oblik međunarodnih akademskih konferencija o kojima glavni mediji nisu izveštavali, iako su na njima učestvovali najveći stručnjaci za tranzicionu pravdu. To se dešavalo u nekom svetu koji je postojao paralelno sa strategijama političkih partija, akademskim ustanovama establišmenta i intelektualnom elitom.

252 Goran Svilanović, bivši ministar inostranih poslova i predsednik Građanskog saveza Srbije, razgovor s autorkom, 26. septembar 2005. Beograd.

253 Razgovor autorke s direktorom agencije Strategic Marketing, 1. oktobar 2005, Beograd.

Za razliku od civilnog društva, koje je u mnogim drugim tranzicionim zemljama, u saradnji sa zainteresovanim medijima, govorilo o izvršenim zločinima i o tome objavljivalo istraživanja, podizalo svest o kršenjima prava iz prošlosti, javno posramljivalo njihove učinioce²⁵⁴ i odlučujuće uticalo na tranzicionu pravdu, srbijansko civilno društvo bilo je preslabo da zaista odigra bitnu ulogu. Civilno društvo uopšte, kao i pojedinačne organizacije za ljudska prava, nisu uživali gotovo nikakvo poverenje javnosti. Pristup medijima bio im je ograničen, a u njima su često bili predstavljeni na nepotpun ili nepravedan način. Ljudi na čelu grupa za ljudska prava bili su žrtve fizičkih i verbalnih napada, a policija im nije pružala nikakvu zaštitu.²⁵⁵ U medijima su im se rugali i uporno ih vređali, stvarajući atmosferu u kojoj su se njihove izjave i nastupi u javnosti tumačili kao antisrpski i nepatriotski.²⁵⁶ Članovi srpskog parlamenta redovno su ih napadali zbog „destruktivnog uticaja na svest mladih ljudi“ i proglašavali ih „antisrbima pri čemu ovakve govornike predsedavajući nikada nije opominjao.²⁵⁷ Ništa od ovoga nije doprinelo stvaranju atmosfere potrebne za raspravu o ozbiljnim pitanjima o prošlosti.

Politički, aktivnosti civilnog društva nisu mogle da prodru u zvaničnu politiku jer nije bilo političkih snaga – stranaka, vladinih funkcionera ili lidera – niti dovoljno moćnih sledbenika da utiču na zakonodavnu proceduru. Jedine dve političke stranke koje su među svoje glavne ciljeve uvrstile suočavanje s Miloševićevom zaostavštinom i zločinima iz prošlosti bile su Građanski savez Srbije i Socijaldemokratska unija, a kasnije i Liberalno demokratska partija (LDP).²⁵⁸ Međutim, ukupan zbir njihovih glasača je bio zanemarljiv, i uvek su bili tek simbolično zastupljeni u skupštini. Potencijalno najuticajniji su bili u vreme dok su njihovi lideri bili u vladi Zorana Đinđića. Pa ipak, čak i tada su zahtevi koji su se odnosili na tranzicionu pravdu bili zatrpani važnijim problemima sa kojima se

254 Možda je najpoznatiji primer uloge civilnog društva u tranzicionoj pravdi moć i uticaj grupe žrtava *Majke sa trga Majo* u Argentini. U Brazilu, u nedostatku zvaničnih istraga kršenja iz prošlosti, Katolička crkva je objavila izveštaj „nezvanične komisije za istinu“ koji je široko distribuisan i postao osnova nezvaničnih istorijskih spisa o autoritarnoj prošlosti. Vidi Catholic Church Archdiocese of Sao Paulo, *Torture in Brazil: A Report*, New York, Vintage Books, 1986.

255 Biserko, intervju, 21. septembar 2005, i Vučo, intervju. Takođe Human Rights Watch, „Human Rights Overview: Serbia and Montenegro,“ 18. januar 2006, na <http://www.hrw.org/legacy/english/docs/2006/01/18/serbia12242.htm>.

256 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Ljudska prava i odgovornost: Srbija 2003*, Beograd, HKLJS, 2004; Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Sigurnost građana*.

257 Fond za humanitarno pravo, „Izveštaj o tranzicionoj pravdi u Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu, 1999–2005 str 16.

258 Liberalno demokratska partija (LDP), na čijem čelu je Đinđićev najbliži saradnik Čedomir Jovanović, osnovana je 2005. Građanski savez se utopio u LDP 2007. Socijaldemokratska unija je u koaliciji s LDP.

zemlja suočavala.²⁵⁹ Ove dve stranke i njihova istrajnost u pogledu tranzicione pravde bili su izuzetna podrška nejakim grupama za ljudska prava, ali sve to nije bilo dovoljno da se nezvanični napori pretoče u vladinu politiku u odnosu na tranzicionu pravdu, niti je udruženjima za ljudska prava dalo dovoljno političkog uticaja da mogu postati nezvanični ali opšteprihvaćeni hroničari istorije.

Da zaključim: iskustva tranzicione pravde u Srbiji ukazuju na to da je na unutrašnjem nivou postojao višestruki otpor prihvatanju međunarodnih modela tranzicione pravde. Bilo je mnogo onih koji su pružali institucionalni otpor – predsednik i njegova politička koalicija, remetioci iz starog režima, mediji i šira javnost. Institucionalna podrška je stizala sa daleko manje mesta i bila je daleko slabija – politička koalicija oko premijera odlučila je da ispunjava međunarodne zahteve, ali je to činila posredno, a ne iz istinskog uverenja. Potpuno prihvatanje normi moglo se zapaziti samo u usamljenim delovima civilnog društva, ali je njihova koalicija bila slaba i politički marginalizovana i nije raspolagala ni sa kakvim mehanizmima za njihovo sprovođenje. Domaći politički sukobi oko ovih suprotstavljenih strategija stoga su neposredno uticali na to kako će izgledati tranziciona pravda.

„Stop Hagu“: ubistvo premijera Đinđića

Kada su pripadnici ozloglašene oružane jedinice *Crvene beretke* izvršili 12. marta 2003. atentat na premijera Đinđića, tranziciona pravda i odgovornost za kršenja prava u prošlosti još jednom su se našle u središtu politike u Srbiji.²⁶⁰ Neposredno posle ubistva vlada Srbije uvela je vanredno stanje i sprovela akciju hapšenja osumnjičenih i pripadnika organizovanih kriminalnih grupa. Zaprepašujuće je bilo otkriće da su zaverenici koji su organizovali atentat nazivali ovu operaciju „Stop Hagu,“ što je jasno ukazivalo da je Đinđić ubijen kako bi se zaustavile dalje istrage i izručenja u Hag.²⁶¹ Druga saznanja iz istrage vođene zbog ubistva pokazuju da je atentat na Đinđića najverovatnije bio pokušaj puča – atentat su izvršile Crvene beretke, kojima su logističku podršku pružale bez-

259 Korać, intervju, i Svilanović, intervju.

260 Pod zvaničnim nazivom Jedinica za specijalne operacije, ova grupacija je osnovana kao paravojna jedinica 1990. godine, da bi njeni pripadnici podigli pobunu Srba u Hrvatskoj. Članovi ove grupe se sumnjiče za neke od najgnusnijih zločina tokom jugoslovenskih ratova. Pred kraj rata Milošević je zvanično pripojio Crvene beretke redovnim službama bezbednosti, i one su ostale deo zvaničnih policijskih snaga i nakon što je Milošević izgubio vlast, zbog čega ih je bilo teško rasformirati ili protiv njih voditi sudske postupke. Dejan Anastasijević, „Ko su ‘Crvene Beretke?’“ *Vreme*, 19. oktobar 2000.

261 Svedočenje Zvezdana Jovanovića, jednog od prvooptuženih za ubistvo, u postupku zbog Đinđićevog ubistva. *Glas javnosti*, 26. decembar 2003. Za podrobno istraživanje o ubistvu vidi Miloš Vasić, *Atentat na Zorana Đinđića*, Beograd, Politika, 2005.

bednosne službe.²⁶² Na osnovu kasnijih svedočenja bilo je jasno da su Crvene beretke nameravale da uklone Đinđića i njegove najbliže saradnike, svrgnu vladu i vrata na vlast ljude odane Miloševiću.²⁶³

Atentat na Đinđića je ključni trenutak tranzicije u Srbiji. Iza njega je ostala ogromna praznina na političkoj sceni, koju su odmah popunili Koštuničina DSS i ekstremno nacionalistička SRS. Prvi izbori posle Đinđićevog ubistva pokazali su snažno nastojanje da ratni zločinci postanu prihvatljivi i da se njihovih zločina relativizuju, i oni su se otvoreno vratili na političku scenu. Na parlamentarnim izborima 2003. kao nosioci izbornih lista tri političke stranke (SPS, SRS i Socijalistička narodna stranka) kandidovali su se optuženi za ratne zločine – Slobodan Milošević, Vojislav Šešelj i Nebojša Pavković, dok su se dva generala – takođe optužena za ratne zločine, Vladimir Lazarević i Sreten Lukić, našla na listi Liberala Srbije.

Atentat na Đinđića naglo je zaustavio reforme u Srbiji. Njime je ugrožena dalja saradnja s MKTJ, jedini faktor u vladi naklonjen saradnji je uklonjen, a Koštunica je ponovo zauzeo čvrst stav odbijanja saradnje. Osim toga, Koštunica je koristio činjenicu da je atentat bio izvršen doslovno zato da bi se zaustavile istrage i izručenja u Hag, kao i da tvrdi da je Hag odgovoran za Đinđićevu smrt (jer je na vladu iz Haga vršen nerazuman pritisak).²⁶⁴ Podrazumevao se zaključak da je ova tragedija bila konačni dokaz da međunarodna pravda, institucionalizovana u saradnji s Hagom, ne samo da nije neophodna, već je štetna za Srbiju i opasna po njene lidere.

Ovaj vrlo kobni politički atentat izazvao je unutrašnju političku krizu ogromnih razmera, a nestabilnost koja je potom usledila znatno je oslabila reformsku vladu pa je ona decembra 2003. izgubila na izborima. Ubrzo po svom obrazovanju nova vlada objavljuje da neće više priznavati optužnice zasnovane na komandnoj odgovornosti, da se optuženi više neće izručivati u Hag, kao i da će domaći sudovi preuzeti suđenja koja su vođena pred MKTJ.²⁶⁵ Nekoliko nedelja kasnije usvojen je zakon o nadoknadi troškova obezbeđenja stručne pomoći za pripremanje odbrane lica optuženih pred MKTJ.²⁶⁶

Predsednički izbori, koji su usledili u junu 2004. godine, uveli su na političku scenu novog reformskog predsednika, koji je najavio da namerava da na-

262 Anastasijević, intervju.

263 Iz sudskih svedočenja se saznalo da je postojala lista za odstrel, koja je takođe bila deo operacije „Stop Hagu“ i na kojoj su bili i Đinđićevi savetnici Čedomir Jovanović i Vladimir Beba Popović, kao i ministar inostranih poslova Goran Svilanović.

264 Peter S. Green, „Serbia Cracks Down on Mobsters and War-Crime Suspects,“ *New York Times*, 21. april 2003.

265 B92, 6. mart 2004.

266 B92, 30. mart 2004.

stavi Đinđićevim putem i ispuni obaveze koje Srbija ima prema međunarodnim pravosudnim telima. Vlada je, međutim, ostala duboko podeljena oko politike tranzicione pravde. Tvrdekorni konzervativci su i dalje kontrolisali skupštinu, istrajna borba za moć oko haških izručenja i ponovni pritisci međunarodne zajednice su zapravo paralisisali vladu, a najosnovnije odluke o budućnosti zemlje, kao i o mogućem pristupanju EU, postale su taoci nerazrešenih pitanja o tome kako se suočiti sa zaostavštinom prošlosti.

Evropa steže obruč

Strategija tobožnjeg poštovanja normi i ustanova tranzicione pravde konačno je doživela propast 2006. godine. Posle talasa izručenja iz aprila 2005. godine počelo je opet da se odugovlači sa saradnjom sa MKTJ. Tribunal je zahtevao da se izruče dva preostala najtraženija optuženika – Radovan Karadžić, a posebno Ratko Mladić, za koga se verovalo da se krije u Srbiji uz zaštitu vojske Srbije. Međunarodni pritisak na Srbiju da ovu dvojicu uhapsi i preda sve češće se povezivao s budućim pregovorima o pristupanju Srbije EU. Izgledi za međunarodnu integraciju Srbije ostali su taoci ova dva čoveka, bez čijeg se hapšenja Srbija vratila na dno liste za pridruživanje, s umanjenom finansijskom pomoći i oslabljenom pregovaračkom pozicijom u razgovorima o budućnosti Kosova.²⁶⁷

Vlada Srbije uporno je tvrdila da nema obaveštenja o tome gde se oni nalaze. Mesto gde se krije Karadžić postalo je predmet lokalne mitologije. Prema mnogim nagađanjima, skrivao se u krševitom nenaseljenom planinskom pojasu između Srbije, Bosne i Crne Gore, uz pomoć lokalnih plemenskih vođa i pripadnika Srpske pravoslavne crkve. Tvrđnje srbijanske vlade da nema informacija o kretanju Mladića postale su neuverljive kada je javno saopšteno da je Mladić živeo u svojoj kući u Beogradu sve do 2002. godine, a da je potom u više navrata viđen u seoskim područjima Srbije. Položaj vlade je dodatno otežalo postojanje dokumenata iz kojih se vidi da je Mladić bio na platnom spisku Vojske Srbije sve do 2002. godine, i da je, niko drugi do predsednik Koštunica, potpisao dokument o njegovom penzionisanju. Mladićevo hapšenje uveliko je otežavala činjenica da ga je štitila vojska.²⁶⁸

Međunarodni pritisak za hapšenje Mladića znatno je ojačao pošto je Hrvatska decembra 2005. uhapsila i izručila svog najtraženieg haškog optuženika, generala Antu Gotovinu. MKTJ je pritiskao Srbiju da sledi primer Hrvatske. Vlada Srbije ponovo je odgovorila strategijom kupovine vremena – iz vlade je u

267 Međunarodna krizna grupa, „Srbija: Hod uz šljafovanje.“

268 Dejan Anastasijević, „Pršti, pršti haška staza,“ *Vreme*, 29. decembar 2005.

medije procurila vest da je Mladić pronađen i da su u toku pregovori o njegovoj predaji. Mediji su nedeljama izveštavali o tome, iako se ispostavilo da je vest lažna. Za to vreme, vlada Srbije se nadala da će odugovlačenjem dobiti na vremenu i da će odložiti podnošenje izveštaja glavnog tužioca MKTJ Ujedinjenim nacijama, nepovoljnog zbog nesaradnje Srbije. Koštunica je čak jamčio evropskim zvaničnicima da će lično nadgledati Mladićev slučaj.²⁶⁹ Ova igra mačke i miša dostigla je vrhunac kada je otkriveno da je srbijanska vlada poslala MKTJ nepotpunu dokumentaciju o Mladiću, čak i prazne fotokopije, umesto njegovog ličnog dosijea, ponovo u nadi da MKTJ ovo neće primetiti i da će tako Srbija dobiti još malo vremena.²⁷⁰ Tvrđoglavoj poziciji Srbije nije išla u prilog ni iznenadna Miloševićeva smrt u Hagu marta 2006. godine, kada je MKTJ ostao bez najveće zvezde među optuženima. Tribunal je sada želeo Mladića više nego ikad.

Evropska unija je konačno izgubila strpljenje, i 3. maja 2006. godine su zbog neizručenja Mladića, sa Srbijom zvanično suspendovani pregovori o pridruživanju. Ovaj nepovoljan razvoj događaja veoma je opteretio srbijansku vladu, što je dovelo do ostavki nekih visokih funkcionera. SAD su postupile na isti način i 1. juna 2006. obustavile dalju finansijsku pomoć Srbiji, čime su sankcionisale dugotrajnu nesaradnju Srbije sa MKTJ, posebno zbog toga što nije bilo napretka u hapšenju Ratka Mladića. Činilo se da je Srbija konačno izgubila svu naklonost međunarodne zajednice, zadobijenu svrgavanjem Miloševića 2000. Budućnost Srbije izgledala je sumorno. Ne samo što je zemlja izgubila priliku za sticanje dodatnih međunarodnih povlastica, već je u stvari proćerdala i ono što je imala.

Tokom narednih nekoliko meseci evropska politika prema Srbiji počela je da se menja. Novembra 2006. godine, NATO je neočekivano doneo odluku da primi Srbiju u Partnerstvo za mir, iako je Srbija uporno ignorisala zahteve MKTJ, što je dugo bio jedan od uslova za pristupanje NATO.²⁷¹ A onda, u začuđujućem obrtu, EU 12. februara 2007. godine objavljuje da će se pregovori o SSP nastaviti ako vlada ispolji jasnu posvećenost ostvarivanju pune saradnje sa MKTJ i ako preduzme konkretne i delotvorne mere radi pune saradnje.²⁷² Nije tačno rečeno šta se podrazumevalo pod „jasnom posvećenošću ali bilo je očigledno da hapšenje Mladića i Karadžića više nije preduslov za razgovore o SSP. Na konferenciji za štampu povodom sastanka Trojke EU sa Srbijom početkom marta 2007. godine, komesar EU Ren (Rehn) izjavio je da se od Srbije očekuje da uradi sledeće:

269 B92, 1. maj 2006.

270 Anastasijević, „Pršti, pršti haška staza.“

271 NATO je nastavio da javno insistira na punoj saradnji Srbije sa MKTJ. Deklaracija samita NATO u Rigi, „Riga Summit Declaration,“ saopštenje za štampu, Riga, Letonija, 29. novembar 2006.

272 European Commission, „Serbia 2007 Progress Report,“ Brisel, 6. novembar 2007.

da se formalno obaveže da će uhapsiti begunce, da će na odgovarajuće položaje u vladi postaviti „stručne i posvećene osobe“ kako bi se omogućila puna saradnja sa MKTJ, uspostaviti koordinaciju organa zaduženih za hapšenje begunaca i omogućiti potpun pristup dokumentaciji.²⁷³

Još je više iznenadio trenutak kada je došlo do zaokreta u stavu EU, jer je to bilo neposredno po donošenju presude Međunarodnog suda pravde, kojom se propuštanje Srbije da Mladića izruči Tribunalu označava kršenjem Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida i nalaže joj se da u potpunosti saraduje sa MKTJ.²⁷⁴

EU je juna 2007. zvanično nastavila pregovore sa Srbijom o SSP, pošto je vlada Srbije saradivala pri hapšenju generala Vojske Republike Srpske Zdravka Tolimira i bivšeg generala MUP Srbije Vlastimira Đorđevića. Novembra 2007. parafiran je SSP između EU i Srbije, što je bio ogroman korak ka pridruživanju EU. Ovako velika nagrada bez vidljivih koraka preduzetih radi hapšenja preostalih osumnjičenih za ratne zločine razljutila je međunarodne organizacije za ljudska prava, koje su tvrdile da EU u stvari nagrađuje Srbiju za skrivanje osumnjičenih za genocid i da povrh toga namerava da u svoje članstvo primi državu koja krši Konvenciju o genocidu.²⁷⁵ Ovim se ozbiljno omalovažila i tužiteljka MKTJ Karla Del Ponte koja je uporno izveštavala da Srbija ne saraduje u potpunosti sa Tribunalom i da je uslovljavanje EU jedina šansa da se Srbija primora da deluje. Uprkos svih molbi zagovornika međunarodne pravde,²⁷⁶ kao i ozbiljnih primedaba Belgije i Holandije, EU je konačno 29. aprila 2008. potpisala SSP sa Srbijom, ali njegova primena zavisi od saradnje Srbije sa MKTJ.²⁷⁷

Ovaj neočekivani preokret jedino se može tumačiti kao isključivo politička mera usmerena na jačanje proevropskih snaga u Srbiji – na prvom mestu reformske Demokratske stranke u odnosu na konzervativnu Demokratsku

273 General Affairs and External Relations Council, EU-Serbia Troika, Brisel, 6. mart 2007.

274 U presudi Međunarodnog suda pravde od 26. februara 2007. godine konstatuje se da je Srbija nesprečavanjem genocida u Srebrenici 1995. godine i nekažnjavanjem odgovornih lica povredila svoju obavezu iz Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Dalje je Sud našao da uporno neizručivanje Mladića MKTJ predstavlja povredu Konvencije. Ovo je prvi put da je MSP utvrdio kršenje ove Konvencije. International Court of Justice, *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, presuda od 26. februara 2007.

275 Vidi npr. Human Rights Watch, „Don't Compromise on Mladić: EU Should Insist on Full Cooperation with Yugoslav Tribunal,“ 6. novembar 2007, <http://www.hrw.org/en/news/2007/11/05/euserbia-don-t-compromise-mladic>.

276 International Crisis Group, „Will the Real Serbia Please Stand Up?“ Europe Briefing no. 49, Beograd, 23. april 2008.

277 B92, 29. april 2008.

stranku Srbije i Srpsku radikalnu stranku – uoči parlamentarnih izbora, zakazanih za maj 2008.²⁷⁸ U stvari, Havijer Solana (Javier Solana), visoki predstavnik EU za spoljnu i bezbednosnu politiku, otvoreno je rekao bi SSP trebalo ponuditi Srbiji pre parlamentarnih izbora, čime bi se proevropskim snagama na izborima pružila podrška i „poslala jasna poruka srpskom narodu da nam je do njega stalo.“²⁷⁹ Ovaj rizik se isplatio i reformisti su postigli relativnu većinu na izborima. Ona ipak nije bila dovoljno ubedljiva da oni sami sastave vladu. U izuzetno ironičnom preokretu, Demokratska stranka je bila primorana da u vladu pozove Miloševićeve socijaliste.²⁸⁰

Promena vlasti je, međutim, ubrzo dovela do napretka u saradnji sa MKTJ. Bio je to jasan pokazatelj da su vladu koja se opirala normama makar na neko vreme zamenili ljudi koji ih instrumentalno promovišu. Nova reformska vlada iznenadila je međunarodne posmatrače i sam Haški tribunal kada je jula 2008. u Beogradu uhapsila Radovana Karadžića, ali se istovremeno pokazalo da je srbijansko društvo i dalje nesigurno u pogledu svoje prošlosti i načina da se nosi s njenim nasleđem. Jedno istraživanje sprovedeno neposredno nakon hapšenja pokazalo je da 54 odsto ispitanika u Srbiji ne odobrava izručenje Karadžića Hagu, dok ga 42 odsto odobrava. Trećina ispitanika smatra Karadžića herojem, a samo 17 posto ratnim zločincem, dok ogromna većina, 86 procenata, veruje da je MKTJ pristrasan prema Srbima.²⁸¹

Znatno drugačija međunarodna reakcija nije predstavljala nikakvo iznenađenje. Međunarodne grupe za ljudska prava pozdravile su neočekivano hapšenje kao „veliki udarac nekažnjavanju“ ratnih zločinaca,²⁸² a EU je hvalila Srbiju zbog „postupanja u skladu s evropskim vrednostima.“²⁸³ EU je takođe ukazala da hapšenje Karadžića olakšava ispunjenje njenih preostalih zahteva. Kandidatura za članstvo je, ipak, i dalje zavisila od potpune saradnje sa MKTJ, a posebno od hapšenja Ratka Mladića.²⁸⁴

Osim toga, bivalo je sve jasnije da je SSP ponuđen Srbiji ne samo da se ojačaju reformisti pred izbore, već i da se izvrši pritisak na vladu Srbije da prizna

278 International Crisis Group, „Serbia’s New Government: Turning from Europe,“ Europe Briefing no. 46, Beograd, 31. maj 2007.

279 obraćanje Havijera Solane Komitetu za spoljne poslove Evropskog parlamenta, 8. april 2008, <http://consillium.europa.eu/solana>.

280 Dejan Anastasijević, „Serbian Voters Spurn Nationalists,“ *Time*, 12. maj 2008.

281 Istraživanje je sprovedla istraživačka agencija Strategic Marketing za Nacionalni savet za saradnju sa Haškim tribunalom. Rezultati su objavljeni na B92 25. jula 2008.

282 Human Rights Watch, „Bosna: Hapšenje Karadžića udarac protiv prakse nekažnjavanja zločina,“ 21. jul 2008, <http://www.hrw.org/en/news/2008/07/20/bosna-hap-enje-karad-i-udarac-protiv-prakse-neka-njavanja-zlo-ina>.

283 B92, 30. jul 2008.

284 B92, 15. septembar 2008.

Kosovo.²⁸⁵ Pitanje pravde za ratne zločine postalo je sve manje važno otkako se nadvila nova kriza – nestabilnost u regionu koja usledila posle usvajanja Deklaracije o nezavisnosti Kosova. Predstavnici EU jasno su ukazali da su spremni da Srbiju brzom prugom uvedu u Evropu, ostavljajući po strani pitanje međunarodne pravde i saradnje s Hagom, u zamenu za spremnost Srbije da mirno odustane od Kosova.²⁸⁶ Ranija razmena – Evropa za Hag – sada je zamenjena novom – Evropa za Kosovo. I tako je opet pitanje pravde za zločine protiv čovečnosti postalo politička valuta najniže vrednosti, stvar dogovora i kompromisa, sasvim suprotno idejama i normama suočavanja s prošlošću.

Zaključak

Strategija tranzicione pravde u Srbiji proizvela je niz posledica, normativno i politički različitih od poruke i svrhe tranzicione pravde. Srbija je, kao i obično, uspela da se izvuče, ograničavajući ili zaustavljajući ozbiljno razmatranje zločina iz prošlosti i individualne i društvene odgovornosti za te zločine, sve dok može uverljivo da tvrdi da saradnjom sa MKTJ, osnivanjem domaće komisije za istinu i otpočinjanjem suđenja za ratne zločine, udovoljava međunarodnim institucionalnim zahtevima.

Neinspirativna priča o iskustvu Srbije ukazuje na to u kojoj je meri tranziciona pravda u Srbiji upletena u unutrašnju borbu za moć između dve struje u tranzicionoj državi u povelju. To je priča koja upozorava na to kako tranzicionu pravdu mogu da prisvoje domaći politički akteri, koji je na unutrašnjem i međunarodnom nivou koriste kao strategiju za postizanje sasvim lokalnih ciljeva – borbe oko podele vlasti, moći na domaćoj političkoj sceni, rušenja legitimiteta političkih protivnika i obnavljanja nacionalnih istorijskih mitova, kao i za dobijanje međunarodnih nagrada – ciljeva veoma različitih od ideala međunarodne pravde.

To je takođe priča o entuzijazmu i naivnosti preduzetnika međunarodnih normi, toliko nestrpljivih da svoje modele sprovedu u praksi da ne vide političku realnost na terenu, zbog čega su im projekti u najboljem slučaju bili neefikasni, a u najgorem kontraproduktivni.²⁸⁷ Konkretna strategija tobožnjeg ispunjavanja obaveza pod prinudom, potpomognuta mehaničkim pristupom međunarodnih organizacija pitanjima ratnih zločina, imala je ozbiljne posledice po ciljeve tranzicione pravde u Srbiji. Neumoljivo insistiranje da se stepen ispunjavanja obave-

285 Kosovo je jednostrano proglasilo nezavisnost Deklaracijom od 17. februara 2008. Srbija je odbila da ga prizna kao državu.

286 „EU Offers Serbia Deal on Kosovo,“ *vesti BBC*, 14. decembar 2007.

287 Patrice C. McMahon i David P. Forsythe, „The ICTY’s Impact on Serbia: Judicial Romanticism Meets Network Politics,“ *Human Rights Quarterly* 30, no. 2, 2008, str. 412–435.

za Srbije meri brojem osumnjičenih koji su prebačeni u Hag naškodilo je dubljoj poruci tranzicione pravde – da zločini takvih razmera ne smeju da se ponove. Sa svakom godinom koja protekne bez sistematskog, zapravo *bilo kakvog* promišljanja zlodela iz prošlosti, zločini se zaboravljaju i u javnosti jača stav o nevinosti Srbije i o međunarodnim antisrpskim predrasudama.²⁸⁸ Ovime se izaziva povratna reakcija uperena protiv međunarodne zajednice, uz znatno smanjenje poverenja u međunarodne ustanove uopšte i njihov legitimitet.

Što je najvažnije, srbijanska strategija i međunarodno uslovljavanje praćeno prinudom vulgarizovali su samu ideju tranzicione pravde, koja se komercijalizovala a javnost ju je počela smatrati samo razmenom usluga. O istoriji nacije, istini o njenoj prošlosti i pravdi za žrtve moglo se pregovarati – za odgovarajuću međunarodnu naknadu.

288 Godišnja istraživanja javnog mnjenja koja su sprovdile srbijanske agencije za OEBS pokazala su tendenciju *smanjenja* broja ispitanika koji veruju da su istina i pravda važne za budućnost zemlje i za njene međunarodne odnose. Isto tako, sve je manje onih koji veruju da će se istina o zločinima ikada ustanoviti. OEBS, „Javno mnjenje u Srbiji.“

3. ISTINA RADI ZA HRVATSKU

Odanost Hrvatske tranzicionoj pravdi dugo se i tačno opisivala kao – korak napred, dva koraka nazad.²⁸⁹ Hrvatska vlada je s Haškim tribunalom uglavnom saradivala selektivno, bezvoljno i nedovoljno. Pritisci koji su stizali iz MKTJ, ali i iz drugih međunarodnih organizacija i pojedinih država, izazivali su duboke podele u Hrvatskoj, a „haško pitanje“ nadnosilo se nad unutrašnje političke rasprave i protivstavljalo jake domaće interesne grupe.

Ovako neslavna saradnja završila se 2005, kada je Hrvatska izručila poslednjeg optuženika Hagu i time ispunila obaveze prema Tribunalu. Hrvatska je za ovaj potez dobila izdašnu nagradu u vidu obećanja članstva u Evropskoj uniji. Međutim, ovaj je put za Hrvatsku bio težak. Rasprave koje se još uvek vode u zemlji o prirodi rata u 1990-im i o počinjenim ratnim zločinima pokazuju da, dok su institucionalne obaveze izvršene – svi su osumnjičeni poslati u Hag – duboke podele u odnosu na prošlost još uvek teško opterećuju hrvatsku nacionalnu svest.

Pre svega, Hrvatska je za razliku od Srbije imala tu nesreću da prilično dugo ratuje na sopstvenoj teritoriji. Pošto je 1991. proglasila nezavisnost, hrvatska vlada se uplela u rat protiv zamašne srpske manjine.²⁹⁰ Hrvatski nacionalizam ojačao je u doba predsednika Franje Tuđmana, koji je Ustav od 1990. promenio tako da Hrvati postanu jedini „konstitutivni narod“ u Hrvatskoj, svodeći tako Srbe u stvari na manjinu, na „strano telo.“ Uz neposredne podsticaje iz Srbije, hrvatski Srbi rešili su da na promenu svog statusa odgovore oružanom pobunom, umesto ustavnim pregovorima. U mnogo kom pogledu ovo nije bila autentična spontana reakcija Srba u Hrvatskoj, već oružani ustanak koji je dogovoren, finansiran i dirigovan iz Beograda.²⁹¹ Sa svoje strane, hrvatska milicija spremala se za borbu, i posle niza incidenata izazvanih s obe strane širi ratni sukob počeo je 1991. Besneo je punom snagom sve do proleća 1992. godine, kada je u Bosni izbio još suroviji konflikt, pa je na hrvatskom frontu uglavnom vladalo zatišje s jasnim razgraničenjem teritorija koje su kontrolisali što hrvatska vlada

289 Za podroban opis saradnje Hrvatske sa MKTJ vidi Victor Peskin, *International Justice in Rwanda and the Balkans*, Cambridge University Press, 2008, glave 4–5.

290 Dostupni podaci sa popisa 1991. pokazuju da je srpska manjina u Hrvatskoj iznosila 12 odsto stanovništva.

291 Human Rights Watch, „Odmeravanje dokaza: Lekcije iz sudskog procesa protiv Slobodana Miloševića,“ tom. 18, br. 10 (D), New York, 14. decembar 2006.

što pobunjeni Srbi. Na početku rata Hrvatska je pretrpela mnogo gubitaka jer su Jugoslovenska narodna armija (JNA) i dobrovoljačke i paravojne grupe iz same Srbije davale podršku srpskim pobunjenicima. Najpoznatije zločine u ovom ratu izvršili su Srbi tokom tromesečne brutalne opsade Vukovara, dok je međunarodnu pažnju privlačilo nasumično bombardovanje istorijskog grada Dubrovnika, prelepe srednjevekovne luke na Jadranskom moru, čije razaranje nije imalo nikakve strateške vrednosti za srpsku vojsku, osim potrebe da se Hrvatska demoralizuje i ponizi. Međutim, kako se rat u Bosni dalje rasplamsavao, Hrvatska se naoružavajući i pomažući bosanske Hrvate dublje umešala u ovaj sukob, što je bio deo ispunjenja poznatog sporazuma Miloševića i Tuđmana o podeli Bosne između Srbije i Hrvatske.²⁹² Tokom bosanskog rata hrvatske trupe i paravojska, kao i njihovi lokalni predstavnici, takođe su vršili zločine protiv Bošnjaka.

Srpske trupe su 1995. konačno počele da gube tle u Bosni; hrvatska vojska se regrupisala i izvela dve složene vojne operacije – *Bljesak* i *Oluja* – i tako povratila kontrolu nad najvećim delom teritorije koju su držali Srbi, ali je istovremeno proterala ili „etnički očistila“ celokupno srpsko stanovništvo Krajine – oko dve stotine hiljada ljudi. Tokom operacije hrvatski vojnici i paravojnici takođe su spaljivali srpske kuće i ubijali skoro sve Srbe koji su odbili da odu ili to nisu mogli – uglavnom invalide i starce.²⁹³ Hrvatska poruka bila je jasna – u državi Hrvatskoj Srbi nisu više dobrodošli.

U ovom političkom kontekstu posledice rata za Hrvatsku okretale su se oko njenog jedinstvenog položaja istovremene žrtve i počinioaca masovnih zverstava. Njen put ka tranzicionoj pravdi dalje je otežavala činjenica da je zemlja prolazila kroz dvostruku tranziciju – iz prethodnog režima i iz samog rata.²⁹⁴ Zbog ovog paradoksa i ciklusa etničkih odmazdi i ubistava, pri pokušajima da se razume prošlost u središte pažnje su došli priroda rata i identitet posleratne hrvatske države.

U analizi iskustva tranzicione pravde u Hrvatskoj ova je glava uređena na sledeći način. Prvo, osnove se postavljaju opisom međunarodnih ciljeva i očekivanja u vezi s tranzicionom pravdom u Hrvatskoj posle prvih zaista demokratskih izbora 2000. Onda se ispituju specifični mehanizmi tranzicione pravde primenjeni u Hrvatskoj – međunarodna i domaća suđenja i zvanično utvrđivanje

292 Za tekstove dokumenata u vezi sa sporazumom Tuđman – Milošević, vidi Predrag Lucić (ur.) *Stenogrami o podjeli Bosne*, Split, Kultura & Rasvjeta, 2005.

293 Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, *Vojna operacija „Oluja“ i poslije*, Zagreb, HHO, 2001. Ovaj Odbor procenjuje da je operacija Oluja odnela oko 700 života i da je za sobom ostavila 22.000 spaljenih kuća. Vidi *Jutarnji list*, 21. jul 2000. Hrvatska vlada i dalje osporava ove brojke, dok se u hrvatskim medijima uglavnom smatraju preuveličanim.

294 Za opšti pregled glavnih teškoća u demokratskoj tranziciji Hrvatske, vidi Sabrina P. Ramet i Davorka Matić (ur.), *Democratic Transition in Croatia: Value Transformation, Education, Media*, College Station, Texas, A&M University Press, 2007.

istine – kao i njihove unutrašnje političke posledice. Zatim se izučavaju i unutrašnji politički uslovi – zahtevi javnosti, moć remetilaca iz starog režima i sukobljene strategije elita, koji su doveli do toga da Hrvatska instrumentalno prihvati međunarodne modele tranzicione pravde. Glava se završava analizom posledica korišćenja tranzicione pravde kao puta ka pretvaranju Hrvatske u legitimnu evropsku državu u svetlu njenog predstojećeg pristupanja Evropskoj uniji.

Posle Tuđmana: povratak Hrvatske u Evropu

Hrvatska je bila jedna od prvih država koje su zatražile da međunarodna zajednica obrazuje sud koji bi sudio za zločine izvršene tokom jugoslovenskih ratova.²⁹⁵ Oduševljenje Hrvatske Tribunalom počivalo je na očekivanju da će se on baviti samo Srbima optuženim za ratne zločine protiv hrvatskih civila. Međutim, 1995. je pred MKTJ optužen prvi hrvatski državljani zbog zločina izvršenih protiv Bošnjaka 1993. godine, što je bio potez koji je Tuđmanovu vladu doveo do besa pa je odgovorila skoro potpunim zamrzavanjem saradnje s Tribunalom i veličanjem optuženog generala. Prema ambasadoru SAD u Hrvatskoj, „Tuđmanova predstava o tome kako se saraduje sa Tribunalom bila je da unapredi optuženog oficira.“²⁹⁶ Povinujući se ogromnom pritisku SAD, koje su zapretile obustavom finansijske i vojne pomoći Hrvatskoj, Tuđman je konačno uputio optuženog generala u Hag, mada je javno izjavio da je on otišao dobrovoljno, i na taj način izbegao da stvori presedan za buduća izručenja. Tuđman je 1998. u Hag poslao još deset hrvatskih državljana, opet tvrdeći da su se dobrovoljno predali. Tokom nekoliko poslednjih godina Tuđmanovog predsedavanja, MKTJ je vodio odlučnu borbu sa Hrvatskom oko nadležnosti povodom operacija Bljesak i Oluja. Hrvatska je tvrdila da MKTJ nije nadležan jer su to bile operacije nacionalne odbrane protiv pobunjenih Srba u Hrvatskoj. MKTJ se s time nije složio i optužio je dvojicu pripadnika hrvatskih paravojnih snaga, koji su konačno uhapšeni i upućeni u Hag.

Pred kraj Tuđmanovog mandata odnosi između Hrvatske i MKTJ toliko su se pogoršali da je hrvatski parlament usvojio „Rezoluciju o saradnji sa MKTJ“ prekorevajući Tribunal zato što se ispravno ne odnosi prema „...[zločinima počinjenim] nad hrvatskim narodom i drugim nesrpskim pučanstvom za vrijeme agresije Srbije i Crne Gore na Hrvatsku i tijekom oružane pobune

295 Pošto je MKTJ osnovan 1993. u Hrvatskoj je 1996. donet ustavni zakon kojim se reguliše njena saradnja sa MKTJ. Iste godine Hrvatska je ušla u Savet Evrope, obavezujući se, pored ostalog, da će u potpunosti saradivati sa MKTJ.

296 Reči ambasadora SAD u Hrvatskoj Pitera Galbrajta (Peter Galbraith), navedene u Gary Jonathana Bass, *Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals*, Princeton, Princeton University Press, 2000, str. 244.

u Hrvatskoj.²⁹⁷ U rezoluciji se jasno kaže da hrvatski parlament smatra da je prava uloga MKTJ „... kažnjavanj[e] zločina počinjenih tijekom rata i agresije na Republiku Hrvatsku 1991. i za višegodišnje okupacije hrvatskoga državnog područja.“ Hrvatski zakonodavac u rezoluciji takođe kvalifikuje operacije Bljesak i Oluja kao „antiterorističke“ akcije, izvršene na teritoriji same Hrvatske i stoga van nadležnosti MKTJ.²⁹⁸

Posle godina napetih odnosa s međunarodnom zajednicom, međunarodni ugled Hrvatske u mnogome se popravio posle Tuđmanove smrti 1999. i opštih izbora 2000. Oslabljena Tuđmanovom smrću i rasulom u svojim redovima, Tuđmanova politička stranka, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) teško je poražena na izborima. Stjepan Mesić, nekadašnji visoki komunistički funkcioner i otpadnik od HDZ,²⁹⁹ pobedio je na predsedničkim izborima, a većinu u parlamentu dobila je levo orijentisana koalicija od šest stranaka predvođena Socijaldemokratskom partijom (SDP) premijera Ivice Račana i hrvatskom Socijalno liberalnom strankom (HSL) Dražena Budiše. Ideološke napetosti u vladajućoj koaliciji ispoljile su se od samog početka. SDP je zapravo bila naslednica komunističke partije, a sam Račan viđeni komunistički rukovodilac tokom prethodnog režima. HSL je bila stranka hrvatskih nacionalista (sam Budiša je bio poznati nacionalistički disident za vreme komunizma), koja se od Tuđmanove HDZ uglavnom razlikovala željom da brzo evropeizira Hrvatsku, neopterećenu Tuđmanovim izolacionizmom. Ključ čvrstine vladajuće koalicije nalazio se u uspešnom povezivanju dva ideološka bloka, s tim što je SDP jasno bila najjača stranka po broju sledbenika dok je HSL koaliciji davao nacionalističku uverljivost, koja nije bila svojstvena bivšim komunistima u SDP.

Posttuđmanovska Hrvatska štedro je nagrađena za promenu vlade i za poteze u pravcu ispravljanja svog ugleda u oblasti ljudskih prava. Nekoliko meseci posle izbora Hrvatska je primljena u Partnerstvo za mir NATO i u Svetsku trgovinsku organizaciju. Nova je vlada takođe dobila više od dvadeset tri miliona dolara pomoći od EU, uključujući tu šesnaest miliona za podršku povratku izbeglica, kao i trideset miliona pomoći od SAD. Što je najvažnije, Hrvatska je primila povoljne signale o svojim izgledima da uđe u EU. Evropska komisija je jula 2000. preduzela prve korake ka sklapanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) između EU i Hrvatske. Pregovori o SSP zvanično su počeli

297 *Rezolucija o suradnji s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu, Narodne novine* 24/1999, 5. mart 1999.

298 *Ibid.*

299 Mesić je bio poslednji predsednik Predsedništva bivše Jugoslavije. Napustio je HDZ u znak protesta protiv njene uloge u oružanom sukobu između Bošnjaka i Hrvata tokom rata u Bosni.

novembra 2000. a sporazum je potpisan oktobra 2001.³⁰⁰ Hrvatska se očigledno brzo prugom vraćala u Evropu.

Međunarodni ciljevi tranzicione pravde u Hrvatskoj

Svetska dobrodošlica posttuđmanovskoj Hrvatskoj bila je povezana s velikim očekivanjima da će se Hrvatska na odgovarajući način poneti s nasilničkim nasleđem iz nedavne prošlosti. Za razliku od Srbije, za koju su organizacije međunarodne pravde razradile posebne i najprimerenije protokole i modele tranzicione pravde, od posttuđmanovske Hrvatske očekivalo se da predstavlja mnogo lakši slučaj i da joj je potrebno mnogo manje međunarodnog usmeravanja. Posle početnog pozitivnog reagovanja hrvatske vlade, ustanove međunarodne pravde usredsredile su se na dalju saradnju Hrvatske s MKTJ i profesionalizaciju suđenja pred domaćim sudovima.³⁰¹ U mnogo kom pogledu politika međunarodne pravde sledila je opšti stav prema Hrvatskoj, koji se ogledao u „dubokom olakšanju“ zbog toga što je posle godina Tuđmanove autokratije na vlast došla demokratska vlada kao pouzdan međunarodni partner.³⁰² U stvari, uverenje da novo hrvatsko vođstvo mnogo obećava bilo je toliko jako da je tadašnja državna sekretarka SAD Madlen Olbrajt (Madeleine Albright) izrazila nadu da će „hrvatski primer“ naterati Srbiju da „dobro porazmisli“ kada se bude suočila „s brzim kretanjem Hrvatske prema Evropi.“³⁰³

Kao i za Srbiju, međunarodna zajednica je i za Hrvatsku uvela politiku uslovljavanja, te bi se svaki korak Hrvatske ka ispunjenju zahteva za saradnju s MKTJ nagrađivao otvaranjem još jednih vrata na putu priključenja Hrvatske EU. Međutim, pritisak uslovljavanjem bio je daleko više nasumičan i sporadičan nego u slučaju Srbije. Strani zvaničnici bi rutinski korili Hrvatsku zbog neslavne saradnje s MKTJ, ali bi ipak onda odobravali finansijsku pomoć, kako bi je usmerili na put evropskih integracija.³⁰⁴ Funkcioneri Evropske unije nastavili bi

300 Amnesty International, „A Shadow on Croatia's Future: Continuing Impunity for War Crimes and Crimes against Humanity,“ no. EUR 64/005/2004, London, 13. decembar 2004.

301 Amnesty International, „Amnesty International Report 2001: Croatia,“ London, 1. jun 2001; Human Rights Watch, „World Report 2001: Croatia,“ New York, 1. decembar 2000; International Crisis Group, „After Milošević: A Practical Agenda for Lasting Balkans Peace,“ Europe Report no. 108, Brussels, 1. april 2001.

302 International Crisis Group, „Croatia: Facing Up to War Crimes,“ Europe Briefing no. 24, Brussels, 16. oktobar 2001.

303 Steven Erlanger, „Albright Visits Post-Tuđman Croatia – and Hails the New Leadership,“ *New York Times*, 3. februar 2000.

304 Jasan primer nedoslednosti strategije uslovljavanja bio je britanski poziv od 2002. hrvatskom generalu Anti Gotovini da se preda Hagu, praćen obećanjem donacije Hrvatskoj od pet miliona britanskih funti za sprovođenje ekonomske, pravne i obrazovne reforme.

da pozivaju Hrvatsku na saradnju ali bi ustuknuli pred mogućnošću da joj zaprete kaznom ako Hrvatska prekrši svoja obećanja.³⁰⁵ Ovakve prazne pretnje bile su odraz saglasnosti međunarodnih aktera da međunarodna zajednica mora da pokaže razumevanje za unutrašnje političke prilike u Hrvatskoj i da pazi da ne destabilizuje prozapadnu Račanovu vladu i time ojača remetioce iz starog režima.³⁰⁶ Neke međunarodne organizacije čak su se bojale da ima suviše stvari kojima Hrvatska mora da se bavi tokom tranzicije, što joj onemogućava punu usredsređenost na prošlost. „Ono što se zahteva od ove zemlje je neverovatno,“ bio je odgovor predstavnice OEBS na oklevanje Hrvatske da se suoči sa prošlošću.³⁰⁷ Stoga je u mnogo kom pogledu međunarodno uverenje da je Hrvatska izgradila osnove demokratske normalnosti odgovaralo nedostatku želje da se preduzmu ozbiljni postupci tranzicione pravde na unutrašnjem nivou.

Pritisci na Hrvatsku da započne proces tranzicione pravde zato nisu bili postojani i snažni kao što su bili pritisci na Srbiju. Ovo je delom bila posledica insistiranja Hrvatske na statusu žrtve, umesto učinioca, ratnih zločina, ali i činjenice da je bilo potrebno više vremena kako bi se istražilo i dokazalo njeno učešće u ratu u Bosni, nego kad je u pitanju bila Srbija. Stoga su međunarodni prioriteti tranzicione pravde u Hrvatskoj bili manje usredsređeni i često su za posledicu imali zanemarivanje pravnih postupaka u Hrvatskoj, budući da je međunarodna pažnja bila usmerena na složenije slučajeve, Srbiju i Bosnu. Ovakav, reklo bi se nemaran, međunarodni odnos prema Hrvatskoj počeo se menjati kada je postalo jasno da je Hrvatska, van središta pažnje međunarodne zajednice, žalosno nespremna da otpočne proces suočavanja sa svojom nasilnom prošlošću.

Nova vlada i međunarodna pravda

Želeći da se udalji od Tuđmanovog režima i da osigura međunarodne nagrade i odobravanje, nova hrvatska vlada je od početka preduzimala značajne mere u oblasti ljudskih prava i tranzicione pravde. Predsednik Mesić javno je pozvao srpske izbeglice da se vrate u Hrvatsku, a vlada je izdvojila pedeset pet miliona dolara za njihov povratak.³⁰⁸

Victor Peskin i Mieczyslaw P. Boduszynski, „International Justice and Domestic Politics: Post-Tudjman Croatia and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia,“ *Europe-Asia Studies* 55, no. 7, 2003, str. 1117 –1142, 1131.

305 „EU Mission Monitors Croatia’s Progress,“ *Southeast European Times*, 21. oktobar 2002.

306 International Crisis Group, „Croatia“; Peskin i Boduszynski, „International Justice,“ str. 1134.

307 Predstavica Odeljenja za ratne zločine OEBS u Hrvatskoj u intervjuu s autorkom, 23. novembar 2005, Zagreb.

308 Human Rights Watch, „World Report 2001: Croatia.“

Međutim, možda je najprimetnija promena bila u oblasti saradnje s MKTJ. Pošto je pod Tuđmanom saradnja više godina bila na mrtvoj tački, tranziciona vlada je pristala da preda MKTJ traženu dokumentaciju o učešću Hrvatske u ratnim zločinima učinjenim tokom operacija Bljesak i Oluja, koji su stavljeni na teret pripadnicima njenih oružanih snaga. Osim toga, vlada je omogućila izručenje prvog bosanskog Hrvata optuženog u Hagu.³⁰⁹ Dozvolila je istražiteljima MKTJ da pregledaju mesto za koje se tvrdilo da su na njemu Hrvati izvršili zločine nad srpskim civilima.³¹⁰ Vlada je takođe dopustila otvaranje kancelarije MKTJ u Zagrebu, a usvojena je i deklaracija kojom se priznaje da se nadležnost MKTJ proteže i na operacije Bljesak i Oluja.³¹¹ Stvari su izgledale dobro i organizacije međunarodne pravde su bile zadovoljne.³¹²

Iznutra, međutim, spremala se nevolja. Koalicija šest stranaka koja je bila na vlasti počela je da pokazuje znakove zamora, što je bilo najjasnije na primeru suočavanja sa sve težim optužnicama MKTJ protiv hrvatskih državljana, kao i bosanskih Hrvata, zbog zločina nad Srbima i Bošnjacima. U toku narednih nekoliko godina, međunarodna pravda za Hrvatsku je bila igra nadvlačenja, pronalaženja ravnoteže između snažne želje elita da dovedu Hrvatsku pod okrilje EU i potrebe da zadovolje domaće činioce, od kojih je mnoge vređala sama ideja tranzicione pravde za hrvatske zločine.

Saradnja s MKTJ: korak napred, dva koraka nazad

Prvi udarac hrvatskom osećaju samozadovoljstva zbog poboljšanog međunarodnog ugleda Hag je naneo marta 2000. osuđujućom presudom i kaznom na četrdeset pet godina zatvora generalu Tihomiru Blaškiću, bosanskom Hrvatu. To je bila najstroža kazna koju je Sud dotle izrekao.³¹³ Presuda je posebno uzdrmala hrvatsku javnost jer je u njoj opisana neposredna veza između vodstva Hrvatske i njenih zastupnika u Bosni, koja se do tada krila od javnosti. Pravno, presuda MKTJ bila je za Hrvatsku sporna jer se njome rat u Bosni definisao kao međunarodni sukob, a Hrvatska kao agresor. Ovo je bio presedan koji je veoma zabri-

309 Reč je o Mladenu Naletiliću Tuti, Hrvatu iz Bosne, optuženom za zločine nad Bošnjacima u Mostaru 1993.

310 Masakr se prema tvrdnjama dogodio 1991. u Gospiću.

311 Parlament Hrvatske, *Deklaracija o suradnji s Međunarodnim kaznenim sudom u Den Hagu*, *Narodne novine*, br. 41/2000, 14. april 2000.

312 Human Rights Watch, „World Report 2001: Croatia.“

313 Blaškić je osuđen zbog lične i komandne odgovornosti za pokolj Bošnjaka u bosanskom selu Ahmići 1992. Međutim, 2004. je uvažena njegova žalba, jer se pokazalo da je Tuđmanova vlada njegovim braniocima namerno uskraćivala dokaze u njegovu korist. Oslobođen je avgusta 2004. i dočekan u Hrvatskoj kao ratni heroj. Drago Hedl, „Uznemirenje zbog ‘povratka heroja’“, *IWPR*, 27. avgust 2004.

njavao hrvatsku vladu. Odnos Hrvatske i MKTJ dodatno se pogoršao 2000, kada je glavna tužiteljka MKTJ Karla Del Ponte ukazala da priprema nove optužnice protiv hrvatskih generala i oštro kritikovala hrvatsku vladu što ne predaje traženu dokumentaciju i ne dozvoljava saslušavanje zvaničnika najvišeg ranga.³¹⁴

Vladin odgovor su bile oštre osude na račun MKTJ i ponovno definisanje rata prema hrvatskim shvatanjima. Oktobra 2000. Parlament Hrvatske usvojio je Deklaraciju o domovinskom ratu, kojom se utvrđuje da je u periodu od 1991. do 1995. Hrvatska vodila „pravedan i legitiman, obrambeni i osloboditeljski, a ne agresivni i osvajački rat prema bilo kome u kojem je branila svoj teritorij od velikosrpske agresije unutar međunarodno priznatih granica.“³¹⁵ Kasnije iste godine, vlada je objavila listu uslova za saradnju Hrvatske s MKTJ od trinaest tačaka.³¹⁶

Međunarodna pravda i demokratska konsolidacija

Pitanje hrvatskog ratnog nasleđa i međunarodni pritisci za ostvarivanje pravde za učinjene zločine stvorili su napetost u vladajućoj koaliciji. Februara 2001. jedan opštinski sud u Hrvatskoj postupio je po nalogu iz MKTJ i izdao nalog za hapšenje Mirka Norca, proslavljenog hrvatskog generala i ratnog heroja, optuženog za ratne zločine nad srpskim civilima tokom 1991. Hrvatske desničarske partije i udruženja veterana brzo su se mobilisali i organizovali ulične demonstracije širom Hrvatske. Najveći protest protiv hapšenja Norca, u kome je učestvovalo 150 000 ljudi, održan je u Splitu 11. februara 2001.³¹⁷ Na nekim od najupečatljivijih plakata pisalo je: „Svi smo mi Mirko Norac“ i „Sveti rat nam ne dirajte.“³¹⁸

Demonstranti nisu samo izražavali ljutnju zbog naloga za hapšenje Norca, već su koristili njegov slučaj kao osnov za iskazivanje opšteg nezadovoljstva zbog vladine nove politike prema saradnji s MKTJ, koju su smatrali beskrupuloznim po-

314 Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju, „Obračanje Carle Del Ponte, tužioca Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, Savjetu bezbjednosti,“ saopštenje za javnost, 24. novembar 2000.

315 Hrvatski Sabor, *Deklaracija o domovinskom ratu*, *Narodne novine*, br. 102/2000, 13. oktobar 2000.

316 International Crisis Group, „Croatia.“

317 Jedan od najstrasnijih govora protiv MKTJ i protiv vlade na skupu u Splitu bio je onaj funkcionera HDZ Ive Sanadera, kasnije premijera Hrvatske.

318 Istraživanja javnog mnjenja sprovedena tokom ove krize pokazala su da se dve trećine Hrvata energično protivi ekstradiciji Norca u Hag, dok je polovina ispitanika verovala da protiv hrvatskih generala istrage ne treba da vodi ni hrvatsko ni haško pravosuđe. Zdravka Soldić-Arar, „Dvije trećine građana protiv je izručenja Norca u Haag!“ *Slobodna Dalmacija*, 10. februar 2001.

puštanjem pred međunarodnim pritiscima.³¹⁹ Takođe, saradnju s MKTJ smatrali su daljim ponižavanjem Hrvatske od strane Srba. Mirko Čondić, šef *Stožera za obranu digniteta Domovinskog rata*, održao je zapaljiv govor tokom koga je rekao:

Mesić i Račan kao da žele da Hrvatska klekne pred Srbima i moli za oprost. Oni suđenjem Norcu žele suditi cijeloj vojsci, a preko vojske i hrvatskoj državi... Jer suđenje Norcu, suđenje je hrvatskoj slobodi, a sloboda Norca, sloboda je hrvatskog naroda. Dok smo mi, stvaratelji hrvatske države, živi suđenja Norcu neće biti.³²⁰

Vlada je u prvom trenutku bila zatečena ovom ogromnom podrškom javnosti licu optuženom za ratne zločine; uzaludni su bili njeni apeli upućeni demonstrantima u kojima je ukazivala da su demonstracije štetne za međunarodni ugled Hrvatske kao poželjne destinacije za strana ulaganja i turizam.³²¹ Vlada se potom pregrupisala i suprotstavila desnici, optuživši je da koristi veterane za ostvarenje sopstvenih političkih ciljeva – destabilizovanja i svrgavanja vlade. Premijer Račan se obratio parlamentu i naglasio da vlada neće podleći desnim pritiscima da prekine saradnju s MKTJ. Ulozi su, kako je tvrdio, bili previše visoki; na unutrašnjem nivou, kriza je predstavljala pretnju po demokratski porok Hrvatske i nezavisnost sudstva, a na međunarodnom nivou je pretela daljom izolacijom Hrvatske posle medenog meseca u kome je uživala posle Tuđmanove smrti.³²² Drugim rečima, Račan je pitanje pravde za ratne zločine predstavio kao središte uspostavljanja vladavine prava i konsolidovanja demokratije u Hrvatskoj, potrebnih za ostvarivanje njenih evropskih pretenzija.³²³ Ni predsednik Mesić nije štedeo oštre reči protiv nacionalista, koje je optužio da manipulišu krizom radi ostvarivanja sopstvenih interesa.³²⁴ Čak je i Dražen Budiša, vođa HSLS i najveći protivnik MKTJ, u vladi izjavio da, imajući u vidu ozbiljnu prirodu optužnice, ne može da brani Norca.³²⁵

Kriza je konačno ublažena kompromisom – tužiteljka MKTJ Karla Del Ponte složila se da Norčev slučaj prepusti hrvatskom pravosuđu i da za izvesno

319 „Croatian Rally Protests U.N. and Demands Early Elections,” *New York Times*, 12. februar 2001.

320 Snježana Šetka, Zoran Šagolj i Marina Ljubić, „Split: 150 tisuća puta ‘Svi svi smo mi Mirko Norac,’,” *Slobodna Dalmacija*, 12. februar 2001.

321 „Croats Rally to War Crimes Suspects,” vesti BBC, 11. februar 2001.

322 B92, 10. februar 2001.

323 Čak i na vrhuncu krize povodom generala Norca ispitivanja javnog mnjenja pokazala su da velika većina hrvatske javnosti – 79 posto – podržava kandidaturu Hrvatske za članstvo u EU. *EurActiv*, 20. februar 2001.

324 „Croatian Protesters Lift Blockade,” vesti BBC, 12. februar 2001.

325 „Ovo ne možemo braniti ... samo kukavica ubija žene i decu,” glasila je Budišina izjava, prema navodu u Peter Finn, „In Croatia, Law vs. Patriotism; Thousands Rally for Ex-General Accused of War Crimes,” *Washington Post*, 16. februar 2001.

vreme odustane od zahteva da se Norac prebaci u Hag.³²⁶ Ovaj potez bez prese-dana pomogao je da se ublaži politička kriza i smanji pritisak na hrvatsku vladu. Hrvatski listovi su čak tvrdili da je Račana spasla Karla del Ponte.³²⁷ Pošto je iz Haga dobio uveravanja da neće biti tamo prebačen, Norac se predao hrvatskim vlastima uporno tvrdeći da nikada nije nameravao da podrije mladu demokra-tiju u Hrvatskoj. Tačnije, rekao je „boreći se za zemlju borio sam se i za njene pravne ustanove.“³²⁸

Račanova vlada je uglavnom izašla na kraj s ovom prvom javnom krizom povezanom sa zadovoljenjem pravde za bivša nedela. Vlada je pribegla strategiji koja se usredsredila na optužbe protiv nacionalista s krajnje desnice zbog toga što podrivaju hrvatske pravne institucije i vladavinu prava, za koje se Hrvatska borila u ratu za nezavisnost. Drugim rečima, vlada je prebacivala nacionalistima da nanose štetu hrvatskoj državi, koja im je navodno toliko draga.

Račanovoj vladi su i te kako dobro došli razumevanje tužiteljke MKTJ za unutrašnje nemire u Hrvatskoj i njena želja da napravi kompromis i prepusti sporni slučaj hrvatskim sudovima. Bar u nekoj meri može se tvrditi da je razlog za mekši pristup MKTJ bilo uverenje međunarodnih aktera da bi preterano jak pritisak na Hrvatsku u isto vreme dok je nova srbijanska vlada uživala u svom medenom mesecu s međunarodnom zajednicom, bio politički neumesan, naročito kada se ima u vidu da srbijanske elite nisu ishodile nikakvo važnije poboljša-nje u oblasti međunarodne pravde.³²⁹ Ovaj delikatni ples srbijanskih i hrvatskih poteza u ogledalu međunarodne pravde postao je stalno obeležje stavova doma-će javnosti obe zemlje i međunarodnog pristupa tranzicionoj pravdi u regionu.

Međunarodno pravosuđe prašta državi grehe

Prvobitnu obzirnost MKTJ je uskoro zamenio mnogo strožim stavom prema stalnom oklevanju Hrvatske da saraduje s Hagom. I opet je podsticaj za promenu međunarodne politike prema Hrvatskoj potekao od događaja u Srbiji. Pošto je Milošević juna 2001. poslat u Hag, tužiteljka MKTJ usmerila je pažnju na Hrvatsku i ojačala pritisak na Račanovu vladu da oživi svoje mlake napore za saradnju s Tribunalom. Ona je jula 2001. objavila optužnice protiv dva visoka hrvatska generala, Rahmija Ademija i Ante Gotovine. Ademi je optužen zbog zločina u Medačkom džepu 1993. godine, a Gotovina za učešće u „zajedničkom

326 MKTJ, „Izjava Tužiteljice povodom istrage hrvatskog pravosuđa u svezi s Generalom Mirkom Norcem“ saopštenje za javnost, 21. februar 2001.

327 Višnja Starešina, „Carla del Ponte spasila Račana,“ *Večernji list*, 22. februar 2001.

328 B92, 22. februar 2001.

329 International Crisis Group, „Croatia.“

zločinačkom poduhvatu“ prisilnog proterivanja i ubijanja hrvatskih Srba tokom operacije Oluja 1995.³³⁰

Ove optužnice uznemirile su Hrvatsku i za Račanovu vladu postale mnogo veća glavobolja od ranijih zađevica s MKTJ. Činjenica da je u optužnici protiv Gotovine operacija Oluja označena kao zajednički zločinački poduhvat, a ne kao legitimna protivteroristička operacija radi oslobađanja hrvatske teritorije od srpskih pobunjenika, razbesnela je hrvatske zvaničnike i Račanovu vladu dovela u naročito opasan položaj. Postupi li vlada po optužnicama – u skladu s obavezama prema MKTJ – i uhapsi li osumnjičena lica, razgneviće ne samo hrvatske nacionaliste, već će se suočiti i s teškim poslom objašnjavanja ovog poteza hrvatskoj javnosti, koja operaciju Oluja smatra završnim činom oslobođenja Hrvatske od srpskih pobunjenika, pa prema tome i vojnim manevrom koji je omogućio stvaranje nove hrvatske nezavisne države. Nazvati operaciju Oluja zločinačkom u suštini je značilo kriminalizovati samu hrvatsku državu. U isto vreme, oglušiti li se vlada o optužnice MKTJ ili odbije li da postupa po njima, postojao je strah da će time razljutiti međunarodne prijatelje, dovesti do zamrzavanja međunarodne pomoći i okončati hrvatski san o pristupanju EU, što se smatralo najvažnijom nagradom za saradnju s MKTJ.

Račanova je vlada stoga bila u škripcu. To što je vladajuća koalicija počela da se para na šavovima pogoršavalo je stvari. Drugi po snazi koalicioni partner, HSLS, počeo je da pokazuje znake unutrašnje napetosti jer je lider HSLS Budiša počeo da pomera stranku ka desnici, nadmećući se za glasače Tuđmanove HDZ, dok su drugi lideri HSLS želeli da ostanu u blizini centra. Ova ideološka i strateška podjela jasno se odrazila u parlamentu tokom debate o reakciji na optužnice MKTJ. Budiša je poslanicima svoje partije naložio da glasaju protiv saradnje s MKTJ, ali je polovina njegove poslaničke grupe stala na Račanovu stranu, a druga dala ostavku u znak protesta protiv njegove odluke da uhapsi generale, što je dovelo do velikog obračuna u samoj koaliciji.³³¹

Nacionalisti su opet zapretili uličnim protestima. Pozivali su se na snažne simbole hrvatskog rata, kao što je opsada Vukovara, da bi istakli heroizam i poštovanje hrvatskih ratnih junaka. Jedna koalicija udruženja veterana izdala je saopštenje u kome tvrdi da optužnice MKTJ ugrožavaju sam opstanak hrvatske države i da je odluka vlade da sarađuje s MKTJ pokazala da vladi nije stalo do

330 Vrlo oštro sročena optužnica delimično je glasila: „Između 5. kolovoza 1995. i 15. studenog 1995, hrvatske snage su počinile brojna djela ubojstva, paleža, pljačke, šikaniranja, terora i fizičke prijetnje osobama i imovini. Tim djelima, hrvatske snage su zastrašivale krajinske Srbe i natjerale ih da ostave svoja sela, zaseoke i kuće.“ MKTJ, *Tužilac Međunarodnog suda protiv Ante Gotovine*, predmet br. IT-01-45-I, 8. jun 2001.

331 B92, 8. jul 2001.

zaštite hrvatskih nacionalnih vrednosti, već da se ona „pogađa i izdaje sve vrednosti postignute u domovinskom ratu.“³³²

U svetlu unutrašnjih previranja premijer Račan je zatražio da se glasa o poverenju vladi i uz pomoć odmetnika iz HSLŠ izvojevao iznenađujuću pobjedu. Međutim, iako je pobedio svoje nacionalističke protivnike, Račan je jasno stavio do znanja da se u suštini slaže s njihovim primedbama na optužnice MKTJ i da će svaka saradnja s Tribunalom u najboljem slučaju biti nevoljna.³³³ Svoje zamerke optužnicama naveo je čak u jednom pismu tužiteljki Del Ponte. One su se usredsređivale na to što se MKTJ pozivao na komandnu, a ne na individualnu odgovornost za zločine izvršene tokom operacije Oluja, kao i na šire shvatanje ove operacije u optužnici kao pretežno zločinačke, a ne strateške i odbrambene.³³⁴

Iako je njegovo protivljenje optužnicama bilo jasno, Račan je ipak odlučio da saraduje s MKTJ i hapsi generale. Ovu očiglednu nedoslednost objasnio je na čisto instrumentalan način. Tvrdio je da Hrvatska ima pravnu obavezu da saraduje s Tribunalom i da će, ako odbija da saraduje s Hagom, njena molba za prijem u EU biti stavljena u stranu. Upozorio je da bi „odbijanje zahteva iz Haga bacilo Hrvatsku u ponor balkanskih sukoba.“³³⁵ Štaviše, postojala je ozbiljna bojazan da bi politička nestabilnost mogla da nanese štetu hrvatskoj privredi, posebno turizmu koji se ubrzano razvijao.³³⁶

Strategija hrvatske vlade imala je mnogo vidova. Dok se Račan koncentrisao na međunarodne nagrade, predsednik Mešić je tvrdio da će individualizacija zločina zapravo poslužiti tome da se očuva legitimitet Domovinskog rata, a ne da se on ukalja. U svom obraćanju naciji izjavio je

...da je Vlada učinila jedino što je mogla i odlučila ono što je morala... Činjenica da su u domovinskom ratu na hrvatskoj strani počinjeni ratni zločini baca senku na celi rat i na sve njegove sudionike, i to tako dugo dok se oni koji su za zločine odgovorni ne imenuju, ne optuže i ne osude.³³⁷

U jednoj izjavi koju je kasnije mnogo puta ponovio Mešić je rekao da hrvatski narod ne treba i neće biti talac onih koji su okrvavili ruke i osramotili ime Hrvatske – bez obzira na zasluge koje inače mogu imati.³³⁸

332 Navedeno u Peskin i Boduszynski, „International Justice,“ str. 1144, nap. 51.

333 International Crisis Group, „Croatia.“

334 *Ibid.*

335 „Croatia in Turmoil over Extraditions,“ vesti BBC, 8. jul 2001.

336 „Political Pitfalls for Croatia’s Economy,“ vesti BBC, 9. jul 2001.

337 B92, 8 jul 2001.

338 Carlotta Gall i Marlise Simons, „Croatia in Turmoil After Agreeing to Send 2 to Tribunal,“ *New York Times*, 9. jul 2001.

Odluku hrvatske vlade da uhapsi i izruči dva generala odmah su dočekale međunarodne pohvale. SAD su obećale da će ojačati podršku Hrvatskoj na međunarodnom nivou.³³⁹ Kris Paten (Chris Patten), komesar EU za spoljne poslove, „pozdravio je odluku vlade Hrvatske“ i rekao da „poziva hrvatski narod da podrži ovu odluku, koliko god to bilo teško za njega: to je jedini način na koji je njihova vlada mogla da postupi, ako uzima ozbiljno evropsku budućnost Hrvatske i međunarodne obaveze.“³⁴⁰ Međunarodni akteri ponovili su stav premijera Račana da su postupci međunarodne pravde međunarodno značajni; oni su u evropskom duhu i dovešće Hrvatsku pod okrilje Evrope. Tranziciona pravda je još jednom stavljena u službu hrvatske države i njene evropske strategije. Račan ju je koristio i na unutrašnjem nivou, njegova pobjeda u parlamentu nad nacionalističkim protivnicima učvrstila je njegovu poziciju na vlasti i marginalizovala njegovog političkog suparnika, HSLS. U ovom slučaju, tranziciona pravda je istovremeno upotrebljena kako za dobijanje međunarodnog legitimiteta, tako i za obračun sa domaćim političkim suparnicima.

Tranziciona pravda se takođe koristila za to da se i dalje nedeluje u zemlji. Osvojivši poene na međunarodnom i unutrašnjem nivou Račan nije do kraja ispunio svoja međunarodna obećanja. Kao što je već ranije rečeno, on se u stvari slagao s kritikama koje su nacionalisti upućivali optužnicama MKTJ, a nije ni uhapsio Gotovinu, koji je ubrzo pobjegao i uspešno se skrivao više od četiri godine. General Ademi, s druge strane, predao se Tribunalu jula 2001.³⁴¹ Predaja Ademija umirila je međunarodnu zajednicu na neko vreme i u mnogome pomogla vladi Hrvatske, koja je mogla da se pozove na njegovu predaju kao na pokazatelj saradnje. U isto vreme, vlada nije mogla da zanemari činjenicu da je njena sporost pri hapšenju Ademija najverovatnije pomogla bekstvo daleko popularnijeg ratnog junaka Gotovine. Za hrvatske nacionaliste, Gotovina je postao gotovo mitski lik sa razgranatom mrežom pristalica koje su mu pružale utočište.

Kraće rečeno, premijer Račan je iskoristio tranzicionu pravdu kao retoričko oruđe za osvajanje međunarodnih poena, a da pritom ne otuđi svoje glasače. Kao što je rekao u svom obraćanju parlamentu, neposredno pre glasanja o poverenju jula 2001, „za jednu naciju je teško da se suoči s tamnim stranicama svoje istorije – to je još teže jednoj maloj naciji. Ali moramo svetu dati priliku da nas poštuje, dok se istovremeno borimo za svoju istinu.“³⁴² U stalnom strahu od bučnih nacionalista, stranaka desnog bloka i ostataka Tuđmanove HDZ, Račan se bojao da mu zbog komunističke prošlosti ne naude optužbe za nedostatak

339 Peskin i Boduszynski, „International Justice,“ str. 1129.

340 Saopštenje za javnost EU, Speech/01/338, 10. jul 2001.

341 Ademi je poreklom Albanac i kao autsajder nikada nije uživao onakvu podršku šire javnosti, kakvu je imao Gotovina.

342 Nav. u „Government in Croatia Survives Vote on Generals,“ *New York Times*, 16. jul 2001.

patriotizma, zbog čega bi na kraju krajeva mogao da izgubi izbore od desno orijentisanih stranaka, ako to čak ne bi izazvalo i pravi puč.³⁴³ Onda je pokušao da neutrališe svoju „komunističku hipoteku,“ politički smrtonosnu etiketu u otrovno antikomunističkoj Hrvatskoj, podmićivanjem nacionalista svaki put kada bi imali primedbe u vezi s pravdom.³⁴⁴ U stvari, time što je usvojio nacionalističku argumentaciju protiv MKTJ, Račan je nacionalistima obezbedio snažan glas u budućim raspravama o tranzicionoj pravdi u Hrvatskoj.³⁴⁵ Prema rečima njegovih saveznika, Račan, „nije imao ni usisivač ni metlu“ da počisti hrvatske nacionaliste.³⁴⁶

Nesposobnost Račanove vlade da načini značajan otklon od prošlosti i delovanje iz nužde samo kada međunarodni pritisak postane neizdrživ bili su očigledni u svim krizama koje su usledile posle svake nove optužnice MKTJ.³⁴⁷ Račanova oprezna igra, međutim, nije zadivila ni njegove protivnike ni njegove pristalice. Bio je suviše uplašen da bi bio odvažan prema nacionalistima, a umerene glasače je uzimao zdravo za gotovo, tako da je ostao bez podrške oba bloka. Povrh toga, izgubio je mnogo prijatelja u međunarodnoj zajednici koji nisu imali strpljenja za njegovo uporno izvrđavanje pitanja u vezi s pravdom i međunarodnom saradnjom.

Neslućeni izbavitelj: preobražaj jednog hrvatskog tvrdolinijaša

Novembra 2003. vladu Hrvatske su uzdrnali parlamentarni izbori. Račanova SDP pretrpela je ozbiljne gubitke, a HDZ je osvojila dovoljno mesta u parlamentu da napravi vladajuću koaliciju, s Ivom Sanaderom kao premijerom. Iako je Račanova SDP imala dovoljno potencijalnih koalicionih partnera za formiranje vlade, ma koliko nestabilne, postoje dokazi da je Račan odlučio da propusti izbore 2003. i da preda vlast Sanaderu i HDZ, najviše zato što nije želeo da bude taj koji će uhapsiti Gotovinu. Račan je očigledno računao s tim da će hapšenje Gotovine, koje je bilo neizbežno, destabilizovati Sanaderovu vladu, pa bi Račan

343 Ivo Josipović (profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu i savetnik premijera za zakonodavstvo o ratnim zločinima, a od 2010. predsednik Hrvatske), u intervjuu s autorkom, 28. novembar 2005, Zagreb.

344 Ivica Đikić (istraživački novinar *Feral Tribune*) u intervjuu s autorkom, 5. novembar 2005, Zagreb.

345 Peskin i Boduszynski, „International Justice,“ str. 1130.

346 Josipović, intervju.

347 Ovo je bilo možda najjasnije u slučaju generala Janka Bobetka, osamdesetogodišnjeg bivšeg načelnika generalštaba i heroja Domovinskog rata, optuženog septembra 2002. za zločine počinjene nad srpskim civilima tokom 1993.

mogao kasnije ponovo da stupi na scenu kada se velika međunarodna glavobolja već razreši.³⁴⁸

Iako je međunarodna zajednica izražavala blagu zabrinutost zbog povratka na vlast HDZ i očekivala da će Sanader, konzervativac po pitanju tranzicione pravde, biti još manje spreman da saraduje s MKTJ nego što je bio oslabljeni Račan, on ih je skoro sve – u Hrvatskoj i u inostranstvu – iznenadio svojim poslovnim pristupom saradnji s MKTJ i obnovljenom energijom za približavanje Hrvatske Briselu preko Haga.

Kada je februara 2004. MKTJ optužio hrvatske generale Ivana Čermaka i Mladena Markača za zločine protiv čovečnosti, učinjene tokom operacije Oluja, reakcija Sanaderove vlade upadljivo se razlikovala od reagovanja njenih prethodnica. Kao prvo, obojica, i Čermak i Markač, odmah su se predali Tribunalu. Posle izručenja, još šestorica optuženih, vojnih ili političkih vođa bosanskih Hrvata odletelo je iz Zagreba u Hag 5. aprila 2004, dve nedelje pre nego što je Evropska komisija trebalo da usvoji mišljenje o zahtevu Hrvatske za prijem u članstvo EU.³⁴⁹ Vidljive su bile i druge promene u odnosu Hrvatske prema MKTJ. Hrvatski Odjel za suradnju s Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju, koji je bio pod direktnim nadzorom vlade, stavljen je u nadležnost ministarstva pravde, što je bila strukturna promena koja je trebalo da „premesti saradnju iz političke u čisto pravnu sferu.“³⁵⁰

Predaje iz 2004. i uloga Sanaderove vlade u obezbeđivanju dokazne dokumentacije Haškom tribunalu, naveli su glavnu tužiteljku MKTJ Karlu Del Ponte da dà izjavu koja je odjeknula širom zemlje: „Hrvatska sada u potpunosti saraduje s Tribunalom.“³⁵¹ Izjava Del Ponteove bila je važna sama po sebi, ali je bila posebno značajna za Hrvatsku jer je naredne godine trebalo da započne pregovore o pridruživanju EU. Međutim, novembra 2004. Karla Del Ponte revidirala je svoju procenu, izjavivši ovog puta da će se smatrati da Hrvatska saraduje u potpunosti samo ako Hagu izruči odbeglog generala Gotovinu.³⁵²

Na unutrašnjem nivou, međutim, Sanaderova promena strategije predstavljena je ne samo kao korisna za prijem Hrvatske u EU već i kao sveobuhvatna strategija koja pomaže samim optuženima pred MKTJ. Podsticanje osumnjičenih da se dobrovoljno predaju i pružanje pomoći u istragama MKTJ značili

348 Dikić, intervju.

349 Human Rights Watch, „World Report 2005: Croatia,“ New York, 13. januar 2005.

350 Intervju autorke s predstavnikom Odjela za suradnju s Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju, 16. novembar 2005, Zagreb.

351 International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, „Carla Del Ponte’s Address to the UN Security Council, June 29, 2004,“ saopštenje za javnost, 30. jun 2004.

352 International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, „Carla Del Ponte’s Address to the UN Security Council, November 23, 2004,“ saopštenje za javnost, 23. novembar 2004.

su, prema hrvatskoj ministarki pravde Vesni Škare-Ožbolt, da je „hrvatska vlada ubedena u nevinost [optuženih] i da će obezbediti svu potrebnu pravnu, tehničku i drugu pomoć za njihovu odbranu.“³⁵³ Doista, Sanaderova vlada je definisala domaću strategiju za saradnju s MKTJ pozivajući se na četiri stuba koji obuhvataju „zaštitu istorijske istine o Domovinskom ratu, pomoć optuženima, dozvoljavanje optuženima da se brane s uslovnog otpusta i, konačno, ustupanje slučajeva MKTJ hrvatskim sudovima.“³⁵⁴ Drugim rečima, Sanaderova vlada je uspela da preokrene saradnju s MKTJ, pitanje koje je izazvalo toliko velike teškoće za premijera Račana, u siguran dobitak za Hrvatsku – i da stiže međunarodne poene, istovremeno obezbeđujući da javno tumačenje hrvatske prošlosti ostane ideološki nedirnutu.

Trebalo je da stvari za Hrvatsku pođu samo na bolje. General Ante Gotovina, jedan od trojice najtraženijih haških optuženika,³⁵⁵ uhapšen je 7. decembra 2005. na španskim Kanarskim ostrvima posle opsežne međunarodne potere. Mada su istraživanja javnog mnjenja ukazivala na sveprisutni osećaj „nepravde“ zbog njegovog hapšenja,³⁵⁶ reakcija javnosti se drastično razlikovala od one koja je pratila hapšenje Norca 2001. U Zagrebu je svega pet stotina ljudi protestovalo protiv hapšenja Gotovine, a u Splitu oko pedeset hiljada – daleko manje od stotina hiljada koji su samo četiri godine ranije držali Hrvatsku kao taoca.

Hrvatska vlada je bila ushićena. Ne samo što su potvrđene vladine tvrdnje da se Gotovina ne skriva na teritoriji Hrvatske – činjenica koju je Sanaderova vlada godinama pokušavala da dokaže istražiteljima MKTJ – već je njegovim hapšenjem završeno poslednje poglavlje u odnosima Hrvatske i MKTJ. Posle njegovog hapšenja više nije bilo formalnih prepreka za pristupanje Hrvatske EU.

Podjednako važno za hrvatsku vladu je bilo i to što je, s poslednjim hrvatskim optuženikom u pritvoru, Hrvatska mogla da započne sveobuhvatni i dugo priželjkivani projekat: individualizovanje navodnih zločina nad nehrvatskim stanovništvom i oslobađanje hrvatske države od krivice. I zaista, 10. januara 2006. premijer Ivo Sanader sastao se s advokatima svih optuženih hrvatskih generala kako bi raspravljali o zajedničkoj strategiji za njihovu odbranu pred MKTJ. Vlada je takođe angažovala uvažene hrvatske pravnike i istoričare da zajedno

353 „Croatian Generals to Surrender,“ vesti BBC, 8. mart 2004.

354 Odjel za suradnju s Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju, intervju.

355 Preostali osumnjičeni najvišeg ranga, koji su u to vreme i dalje bili na slobodi, bili su bošnjački Srbi Ratko Mladić i Radovan Karadžić. Karadžić je uhapšen jula 2008.

356 U istraživanju javnog mnjenja sprovedenom neposredno posle hapšenja Gotovine, 61 odsto ispitanika smatralo je da je hapšenje „loša vest.“ Isti broj ljudi je mislio da je optužnica MKTJ protiv Gotovine „neosnovana.“ United Nations Development Program (UNDP), „Transitional Justice: Assessment Survey of Conditions in the former Yugoslavia,“ Beograd, 2006. Prema jednom drugom istraživanju, deo građana koji se protivio hapšenju Gotovine iznosio je 47 procenata. *Večernji list*, 8. decembar 2005.

rade na projektu odbrane, čija je glavna svrha bila pobijanje tvrdnje tužilaštva MKTJ da je operacija Oluja iz 1995. bila „zajednički zločinački poduhvat uperen na uklanjanje celokupnog srpskog stanovništva iz Hrvatske.“³⁵⁷ Konačno, juna 2006. hrvatski parlament je usvojio iscrpnu Deklaraciju o Oluji, u kojoj se operacija kvalifikuje kao saglasna međunarodnom pravu, kao „pobjednička“ i „saveznička antiteroristička“ akcija, i kao „odlučujuća,“ „nezaboravna“ i „posljednja „ bitka.“³⁵⁸ Slaven Letica, narodni poslanik koji je podneo predlog deklaracije, isticao je da bi koncept zajedničkog zločinačkog poduhvata MKTJ imao negativne posledice na međunarodni legitimitet hrvatske države i na hrvatsku nacionalnu svest, ali i da bi omogućio srpskim izbeglicama da traže naknadu.³⁵⁹ Što je najvažnije, u deklaraciji je pisalo:

Obveza je Hrvatskoga sabora, hrvatske stručne javnosti, hrvatskih znanstvenih i obrazovnih ustanova i medija da „Oluju“ tijekom vremena pretvore u bitku koja se ne smije i neće zaboraviti: u odlučujuću, slavnu, pobjedničku bitku Domovinskoga rata koja će postati dijelom hrvatske „korisne prošlosti“ za buduće generacije. Čuvanje sjećanja na „Oluju“ treba, dakako, sadržavati i pravo svih znanstvenika, novinara, aktivista za zaštitu ljudskih prava i drugih ljudi na sustavno slobodno istraživanje tamnih strana te i svih ratnih operacija: kršenja odredbi ratnog i humanitarnog prava, činjenja zločina, ljudskog stradanja i patnje ...da „Oluja“ ... bude u povijesti zabilježena i zapamćena ne samo kao pobjednička i odlučujuća, već i kao „posljednja hrvatska bitka.“³⁶⁰

Ova deklaracija bila je značajna jer se njom dalje učvršćivala predstava o operaciji Oluja – vojnom pohodu pomoću kojeg se Hrvatska otarasila celokupnog srpskog stanovništva – kao o odlučujućoj bici u Domovinskom ratu, bici koja je stvorila Hrvatsku. Izjavom je utvrđeno da će se u zvaničnoj politici Hrvatske ova operacija označavati kao istorijski veličanstvena i pobjednička, a ne sporna i problematična. Ipak, njom je ostavljena mogućnost da su činjeni individualni zločini – koji nisu bili deo državne politike, već za koje odgovornost snose pojedinci.

Tako je najjasniji dokaz saradnje Hrvatske s MKTJ – hapšenje Ante Gotovine – iskorišćen da se potkrepe tvrdnje hrvatskih nacionalista a hrvatska država oslobodi krivice za etničko čišćenje i druge teške ratne zločine. Međunarodna pravda ovde nije poslužila svrsi otvaranja rasprave o prošlosti, već ju je u stvari zatvorila. Pošto je izručenje Gotovine Hagu bio poslednji zahtev koji je Hrvatska morala da ispuni na svom putu ka EU, međunarodni akteri nisu više imali

357 Željka Vujčić, „Croatia: Gotovina's Last Battle?“ *Transitions Online* 1, no 17, 2006, <http://www.tol.cz>.

358 Hrvatski Sabor, *Deklaracija o Oluji*, *Narodne novine* br. 76/2006, 30. jun 2006.

359 Fond za humanitarno pravo, „Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2006. godinu,“ Beograd, 2007, str. 35.

360 Hrvatski Sabor, *Deklaracija o Oluji*.

mного основа da utiču na debatu o prošlosti u Hrvatskoj. Ispunjavanjem međunarodnih institucionalnih zahteva, Hrvatska je zapravo uspela da ih iskoristi da bi učvrstila nacionalističku mitologiju i ostvarila svoje državne interese. U isto vreme, instrumentalno ispunjavanje zahteva omogućilo je Hrvatskoj da povрати legitimitet člana međunarodne zajednice i da ojača svoj međunarodni ugled i položaj.

Izazov suđenja u zemlji

Pored saradnje s Haškim tribunalom, od Hrvatske su međunarodni zagovornici tranzicione pravde odlučno zahtevali da strogo sudi ratnim zločincima pred svojim sudovima.³⁶¹ Međutim, rezultati postignuti u postupcima protiv ratnih zločinaca veoma su uznemirili organizacije međunarodne pravde.³⁶²

Etničke predrasude, neprofesionalno suđenje, spremnost da se postupci vode protiv nehrvatskih optuženika uz istovremeno davanje imuniteta hrvatskim osumnjičenima, suđenje u odsustvu,³⁶³ nepružanje zaštite svedocima i loša pravna pomoć žrtvama nastavili su da opterećuju suđenja za ratne zločine pred hrvatskim sudovima čak i kada je vlada poboljšala saradnju s Haškim tribunalom.³⁶⁴ Stanje pred domaćim sudovima posebno je bilo važno u vreme takozvane izlazne strategije MKTJ, prema kojoj je Haški tribunal trebalo da ustupi preostale predmete lokalnim sudovima dok Tribunal ne prestane s radom 2010.

I domaće i međunarodne organizacije za ljudska prava potpuno su dokumentovale očiglednu etničku pristrasnost suđenja.³⁶⁵ Mnogi Srbi iz Hrvatske

361 Intervju autorke sa članom Hrvatskog helsinškog odbora za ljudska prava, 8. novembar 2005, Zagreb.

362 Human Rights Watch, „Croatia: EU Must Address War Crimes Trials,“ 20. decembar 2004, <http://hrw.org/english/docs/2004/12/20croatia9917.htm>; Human Rights Watch, „Pravda u opasnosti: Suđenja za ratne zločine u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, i Srbiji i Crnoj Gori“ tom 16, br. 7 (D), New York, 13. oktobar 2004; Thierry Cruvellier i Marta Valiñas, „Hrvatska: Razvoj događanja u oblasti tranzicijske pravde,“ Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, New York, decembar 2006.

363 Suđenja u odsustvu su uporan problem u Hrvatskoj. Hrvatski tužilac za ratne zločine protivnik je ovih suđenja, ali se ona ipak održavaju. Krajem oktobra 2007, devetnaest od dvadeset tri osumnjičena kojima je suđeno u odsustvu bili su Srbi. Human Rights Watch, „Overview od Human Rights Issues in Croatia,“ New York, 31. januar 2008.

364 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, „Praćenje suđenja za ratne zločine: Godišnji izvještaj za 2005,“ Osijek, 2005.

365 Od 3666 ljudi optuženih za ratne zločine od 1991, 3604 je optuženo zbog učešća u agresiji protiv Hrvatske (tj. bili su Srbi), dok su 62 bila pripadnici hrvatskih oružanih snaga. Vidi Human Rights Watch, „Overview.“ O dubokim etničkim predrasudama izveštavale su međunarodne organizacije tokom prethodne decenije. Primere vidi u, „Key Findings of the 2005 Progress Report on Croatia,“ European Union, 9. novembar 2005. Na primer, 2002. godine sudovi su ustanovili krivicu kod 83 odsto Srba optuženih za ratne zločine, dok je

izvođeni su pred sud iz daleko manje važnih razloga nego kad je reč o Hrvatima.³⁶⁶ Srbi su često osuđivani uprkos očiglednom nedostatku dokaza.³⁶⁷ Istovremeno, izgledi da će se postupci protiv Hrvata obustavljati bili su daleko veći. Posle više godina brižljivog praćenja suđenja pred domaćim sudovima, OEBS je izdao oštro saopštenje: „U svim fazama postupka, od hapšenja do donošenja presude, primena dvostrukih standarda u korist hrvatskih optuženika u odnosu na srpske nastavlja se kao opšte pravilo.“³⁶⁸

Poznati slučaj koji je privukao pažnju javnosti, kako u Hrvatskoj tako i u Srbiji, bio je predmet *Lora*, postupak vođen protiv osam pripadnika hrvatske vojne policije zbog mučenja i ubijanja srpskih zatvorenika u vojnom zatvoru Lora u Splitu 1992.³⁶⁹ Ovo dugotrajno suđenje bilo je od samog početka opterećeno skandalima. Na primer, osumnjičene je prisutna javnost na početku suđenja pozdravila bučnim aplauzom. Uprkos obilju dokaza koji su ukazivali na krivicu vojnih policajaca, uključujući i iskaze svedoka očevidaca, sudija se obraćao optuženima ličnim imenom, rukovao se s njima kada su ulazili u sudnicu, delovao kao da se izruguje svedočenjima, olako davao zapaljive antisrpske izjave i veličao patriotizam optuženih i njihov doprinos Domovinskom ratu.³⁷⁰ Novembra 2002. svi optuženi su oslobođeni.³⁷¹ Presuda je izazvala ogromno ogorčenje u Srbiji, ali je i ozbiljno uznemirila organizacije međunarodne pravde.³⁷² Hrvatski veterani

osuđeno svega 18 odsto Hrvata. Nasuprot tome, 17 odsto Srba oslobođeno je optužbi, dok je 82 odsto Hrvata ili oslobođeno ili su optužnice protiv njih povučene. Vidi Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju, „Izvešće: Suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima u 2002. godini,“ Zagreb, 1. mart 2004. Tokom 2004. pred hrvatskim sudovima vođena su dva slučaja protiv Hrvata zbog zločina učinjenih nad Srbima. Vidi Human Rights Watch, „World Report 2004: Croatia,“ New York, 13. januar 2005. Tokom 2005. podignuto je svega pet optužnica i sve su bile protiv Srba. Vidi Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju, „Osnovno izvješće: Suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima u 2005. godini,“ Zagreb, 13. septembar 2006.

- 366 Na primer, hrvatsko tužilaštvo podizalo je optužnice protiv Srba zbog manjih prestupa, kao što su krađa brašna, tepiha ili goblena iz kuća (optužnice za pljačku) ili izbijanje zuba (optužnice za nečovečno postupanje). Human Rights Watch, „Prekršena obećanja: Prepreke povratku izbjeglica u Hrvatsku,“ tom 15, br. 6 (D), New York, 3. septembar 2003.
- 367 Za posebno flagrantan slučaj etnički pristrasne optužnice i osude vidi Human Rights Watch, „Croatia: The Case of Ivanka Savić,“ Briefing Paper, New York, 19. jul 2004.
- 368 Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju, „Izvešće o statusu br. 13,“ Zagreb, 15. decembar 2003.
- 369 Svedočanstva preživelih iz Lore pokazana su u dokumentarnom filmu *Lora: Svjedočanstva* u produkciji *Factum Agency*, Zagreb.
- 370 B92, 22. novembar 2002. Takođe, Amnesty International, „A Shadow on Croatia's Future.“
- 371 U obrazloženju oslobađajuće presude sudija je rekao da, ako su svedoci zaista mučeni onoliko koliko su tvrdili, „to čak ni Rambo ne bi preživeo.“ Nav. u Drago Hedl, „Croatia: Lora Retrial Eases Pressure on Sanader,“ IWPR, 27. maj 2004.
- 372 Amnesty International, „A Shadow on Croatia's Future;“ Human Rights Watch, „Pravda u opasnosti.“

i nacionalisti bili su zadovoljni, ali je ishod postupka predstavljao veliku bruku za hrvatsku vladu u trenutku kada je pokušavala da dokaže MKTJ da su hrvatski sudovi sasvim sposobni da sude za ratne zločine bez intervencije iz Haga.

Možda kao odgovor na pojačanu međunarodnu kritiku zbog načina na koji se sudi za ratne zločine, a na prvom mestu da bi ispunila zahtev EU da sprovede reformu pravosuđa kako bi se zemlja pripremila za pristupanje EU, Hrvatska je reorganizovala pravosuđe i obrazovala veća specijalizovana za ratne zločine.³⁷³ Zakonom od oktobra 2003. osnovana su četiri „specijalna suda“ za gonjenje i suđenje za ratne zločine.³⁷⁴

Međunarodna reakcija na osnivanje specijalizovanih veća za ratne zločine bila je uglavnom ohrabrujuća, ali su i dalje postojali ozbiljni razlozi za zabrinutost. Jedan od najvećih razloga za brigu bilo je unošenje komandne odgovornosti u Krivični zakonik, pravni potez kome su se hrvatske sudije ogorčeno protivile jer bi njegovom doslednom primenom hrvatska država mogla da bude uvučena u zločine protiv čovečnosti.³⁷⁵ Koncept komandne odgovornosti ostao je problematičan čak i za vodeće pravne stručnjake u Hrvatskoj, koji su tvrdili da sa čisto pravne tačke gledišta komandna odgovornost ne pokazuje „ni jasnu uzročno-posledičnu vezu, niti jasnu krivicu.“³⁷⁶ Ipak, jedan vodeći hrvatski pravni stručnjak rekao je kako „komandna odgovornost može biti značajna i neophodna za Hrvatsku iz moralnih razloga ... postoje veliki istorijski trenuci za koje pravo ne nudi jasna rešenja.“³⁷⁷

Ipak, ima dokaza da se specijalizacijom veća za suđenja za ratne zločine hrvatsko tužilaštvo za ratne zločine u izvesnoj meri profesionalizovalo. Na primer, suđenje za sramni slučaj Lora ponovljeno je pred županijskim sudom u Splitu septembra 2005. pošto je Vrhovni sud avgusta 2004. poništio oslobađajuće presude. Marta 2006. sva osmorica osumnjičenih proglašena su krivim i osuđena na zatvorske kazne u trajanju od šest do osam godina.³⁷⁸ Tokom 2005. Vrhovni

373 Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju, „Osnovno izvješće 2005.“

374 Hrvatski Sabor, *Zakon o primjeni Statuta Međunarodnog kaznenog suda i progonu za kaznena djela protiv međunarodnoga ratnog i humanitarnog prava*, Narodne novine, br. 175/2003, 4. novembar 2003.

375 Ivo Josipović (ur.), *Responsibility for War Crimes: Croatian Perspective*, Zagreb, Univerzitet u Zagrebu, 2005; Cruvellier i Valiñas, „Hrvatska.“

376 „Ukoliko je neko od djela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni, njegov nadređeni ne može biti oslobođen krivične odgovornosti ako je znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počinuti takva djela ili da ih je već počinio, a on nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioca.“ Prevod preuzet sa sajta Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, na http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI_KONVENCIJE/statut_mktj_lat.pdf.

377 Josipović, intervju.

378 Fond za humanitarno pravo, „Ponovljeno suđenje u slučaju Lora je bilo profesionalno,“ 3. mart 2006.

sud je revidirao 60 odsto svih presuda za ratne zločine.³⁷⁹ Pred većima za ratne zločine su tokom 2006. vođeni postupci protiv nekoliko hrvatskih državljana zbog ratnih zločina izvršenih nad Srbima. Pored toga, Vrhovni sud Hrvatske je sve ređe prihvatao suđenja u odsustvu i ukidao je presude donete u ovakvim postupcima. Ovaj sud je sve odlučnije preispitivao ranije presude. Ipak, etnička pristrasnost na suđenjima je i dalje postojala, a većina optužnica i osuđujućih presuda i dalje je bila protiv Srba. Praćenje suđenja za ratne zločine i dalje ukazuje na nedosledno postupanje prema hrvatskim i srpskim osumnjičenima, posebno u pogledu podizanja optužnica, gonjenja, utvrđivanja krivice i izricanja kazni.³⁸⁰ Posmatrači su takođe uočili veoma veliki postotak ponovljenih suđenja. Između 2002. i 2007. više od polovine suđenja za ratne zločine moralo se ponoviti zbog nestručnosti sudija ili njihove nespремnosti da donesu nepopularnu presudu.³⁸¹ Optužnice protiv osumnjičenih Hrvata bile su toliko nejasne da ih je bilo lako oboriti pred sudom, a tužilaštvo je oklevalo da postupa u slučajevima kada su optuženi za ratne zločine bili u bekstvu.³⁸² Možda je najozbiljniji problem bio u tome što su postupci pretežno vođeni pred lokalnim mesno nadležnim sudovima, umesto pred četiri specijalizovana veća za ratne zločine, koja stalno nisu imala dovoljno ljudstva i kojima su se retko ustupali predmeti.³⁸³ Ovakvo postupanje bilo je takođe u očiglednoj suprotnosti sa zakonom od 2003.³⁸⁴ Kako je većina predmeta za ratne zločine završavala pred lokalnim sudovima, postojalo je mnoštvo teškoća s profesionalnošću i nepristrasnošću sudija.³⁸⁵ Na primer, novembra 2005. gradonačelnik Osijeka i narodni poslanik Ante Đapić održao je konferenciju za štampu i obelodanio imena devetnaest svedoka spremnih da svedoče u postupku koji je vođen pred sudom u Osijeku. Imena su potom ponovljena u medijima, čime je stvorena klima nesigurnosti i neprijateljstva prema potencijalnim svedocima.³⁸⁶

Hrvatski parlament je isto tako veoma jako uticao na suđenja pred domaćim sudovima. Na primer, parlament se neposredno uključio u suđenje op-

379 United Nations Development Programme, „Transitional Justice.“

380 Human Rights Watch, „Human Rights Report: Croatia,“ New York, 11. januar 2007.

381 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, „Praćenje suđenja za ratne zločine: Izveštaj za siječanj – lipanj 2008,“ Osijek, 26. septembar 2008.

382 *Ibid.*

383 Fond za humanitarno pravo, „Tranziciona pravda.“

384 Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, „Praćenje suđenja 2008.“

385 Na primer, mnoge sudije lokalnih sudova kojima stignu predmeti o ratnim zločinima stručnjaci su za građansko, a ne krivično, pravo, što ih čini profesionalno nepodobnim da sude u ovakvim predmetima. *Ibid.* Za primer očigledne etničke pristrasnosti u slučaju Mihajla Hrastova, Hrvata optuženog za zločine nad etničkim Srbima, vidi Human Rights Watch, „Overview.“

386 Documenta, „Povodom objavljivanja imena potencijalnih svjedoka u istrazi nad civilima u Osijeku 1991,“ saopštenje za javnost, 27. decembar 2005.

tuženom najvišeg ranga, Branimiru Glavašu, u to vreme poslaniku u hrvatskom Saboru i nekadašnjem visokom funkcioneru HDZ i ratnom zapovedniku odbrane grada Osijeka. Glavaš je, uz još šest osumnjičenih, 2006. optužen za mučenje i ubijanje srpskih civila u Osijeku 1991. Sabor je doneo nečuvenu odluku da ne ukine poslanički imunitet optuženom, što je bio preduslov neophodan za otpočinjanje postupka i određivanje policijskog pritvora. Ova odluka parlamenta omogućila je Glavašu, optuženom za planiranje ovog masakra, da bude pušten uz kauciju, dok su ostala šestorica zadržana u pritvoru.³⁸⁷ Njom se ozbiljno omalovažavaju pravosudni postupci – prema hrvatskim grupama za zaštitu ljudskih prava, ona pretila da ugrozi poverenje u hrvatsko pravosuđe uopšte.³⁸⁸ Slučaj Glavaš je dodatno osramotio hrvatske vlasti kada je u septembru 2008, nakon dvogodišnjeg postupka, sudija odbacio predmet zbog odugovlačenja odbrane i naredio ponovno suđenje. Grupe za ljudska prava proglasile su ovo poništeno suđenje ometanjem pravosuđa i znakom urušavanja ugleda suđenja pred domaćim sudovima.³⁸⁹ Aktivisti za tranzicionu pravdu u Hrvatskoj doživeli su politizaciju slučaja Glavaš kao snažan udarac smatrajući da je od svih suđenja za ratne zločine vođenih u Hrvatskoj od završetka rata ovaj bio najvažniji.³⁹⁰

Ovakve i slične teškoće privukle su pažnju predstavnika Evropske unije, koji su uputili hrvatskoj vladi oštro sročeno pismo gde iznose primedbe na vođenje suđenja pred domaćim sudovima. U pismu upozoravaju da će takvo postupanje u mnogome otežati Hrvatskoj sprovođenje sudskih i pravnih reformi, neophodnih za evropsku integraciju.³⁹¹ Hrvatska je međutim, imala određenije ruke kada je u pitanju odnos prema lokalnom pravosuđu, jer EU nije postavila uslove za napredak u suđenjima pred domaćim organima, uporedive s onima za saradnju s MKTJ.³⁹² Hrvatska je odbacila kritike na račun suđenja pred domaćim sudovima i uložila mnogo truda kako bi pokazala da je u pogledu kvaliteta tranzicione pravde na domaćem nivou suštinski drugačija (jer je „demokratski“ i „evropski“) od svojih prvih suseda, Srbije i Bosne.³⁹³

387 Jednu od nezaboravnih izjava dao je tokom parlamentarne rasprave o slučaju Glavaš nezavisni poslanik Ivan Lončar, koji je tvrdio da su Hrvati „tragičan“ narod, srodan Jevrejima i Kurdima, i da ih kao takve ne treba podvrgavati nikakvim suđenjima za ratne zločine. Fond za humanitarno pravo, „Tranziciona pravda,“ str. 9.

388 Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, „Izjava o odluci Sabora RH o ukidanju pritvora Branimiru Glavašu,“ saopštenje za javnost, 14. januar 2008.

389 Documenta, „Konferencija za tisak povodom odluke suda da suđenje za ratne zločine nad civilima u Osijeku odgodi na neodređeno vreme,“ saopštenje za javnost, 3. septembar 2008.

390 Fond za humanitarno pravo, „Tranziciona pravda,“ str. 9.

391 B92, 5. septembar 2008.

392 Human Rights Watch, „Croatia: EU Must Address Domestic War Crimes Trials.“

393 Vlado Rajić, „Upravnilovka boraca za ljudska prava,“ *Vjesnik*, 16. oktobar 2004.

Iskustvo Hrvatske sa suđenjima pred domaćim sudovima ukazuje na to koliko je teško promeniti ukorenjenu institucionalnu pristrasnost i prepreke, čak i kada je država suočena s međunarodnim pritiskom. Ipak, u Hrvatskoj je preovlađujuću strategiju za integraciju Hrvatske u EU podržavala većina političkih činilaca, pa je vlada odlučno uvodila promene, unapređivala pravosudne ustanove i reformisala ih kako bi ih učinila međunarodno prihvatljivim, čak i kad su i dalje u suštini bile problematične.

Zvanična verzija: „Istina radi za Hrvatsku“

Teorija tranzicione pravde i preporuke vodećih organizacija tranzicione pravde, kao što je Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, često naglašavaju potrebu za iznošenjem zvanične istine koja bi pratila ili upotpunila svaki sudski postupak – pred međunarodnim ili domaćim telima.³⁹⁴ Bilo da je u obliku komisija za istinu ili memorijalnih ili dokumentacionih centara, saopštavanje zvanične istine preporučuje se radi stvaranja dosijea o događajima iz prošlosti, koji mogu doprineti da se spreči da istorijom manipulišu kako simpatizeri izvršilaca zločina tako i osvetoljubive žrtve.

U Hrvatskoj, projekti iznošenja zvanične istine imali su težak početak. Grupa istoričara pripremila je 2005. dopunu udžbenika iz istorije za Podunavsku regiju, koja je bila teško pogođena ratom i u koju su polako počele da se vraćaju neke od srpskih izbeglica. Još pre nego što je ova dopuna objavljena, njena sadržina je procurela u hrvatske medije, koji su je napali jer predstavlja „iskrivljavanje povijesne istine o srpskoj agresiji“ i „pokušaj izjednačavanja krivnje za rat.“³⁹⁵ Prema autorima ovog dodatka, prigovori su bili još prizemniji: kritičari su imali primedbe na dve slike – jedne na kojoj se Slobodan Milošević „osmehuje“ i druge na kojoj su prikazani Srbi iz Krajine kada napuštaju domove spaljene tokom operacije Oluja.³⁹⁶ Ministarstvo obrazovanja je obustavilo projekat i proglasilo ga „neprihvatljivim.“ Autori su onda organizacijama za ljudska prava ponudili da objave ovaj dodatak i razdele ga ako ima škola koje su još uvek zainteresovane za njegovu upotrebu. Aprila 2007, u vreme kada su usvajani udžbenici u hrvatskim školama, članovi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i jedan broj istoričara napisali su otvoreno pismo premijeru, predsedniku parlamenta i ministarstvu za nauku, obrazovanje i sport, kao i parlamentarnom odboru za obrazovanje, nauku i kulturu, u kome tvrde „da za udžbenike povije-

394 Na primer, vidi Priscilla B. Hayner, *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*, New York, Routledge, 2001.

395 Documenta, „Jedna povijest, jedna historija,“ <http://www.documenta.hr>.

396 Intervju autorke sa jednim od autora dodatka, 8. novembar 2005, Zagreb.

sti treba osim znanstvenih i pedagoških standarda uvažiti i nacionalne i državne kriterije.³⁹⁷ Ovaj pritisak akademske zajednice na državni program obrazovanja izazvao je oštre kritike organizacija za ljudska prava, ali one nisu dale značajnije rezultate. Dodatak nikada nije usvojen.

Hrvatska se, međutim, pred pravim ispitom utvrđivanja zvanične istine našla marta 2005, kada je otvoren *Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata*, kome je poveren zadatak da sakuplja i obrađuje dokumentaciju o ratu 1990-ih, a koji je finansirala vlada.³⁹⁸ Centar je bio osnovan kao „javna znanstvena ustanova,“ i trebalo je da istražuje razna pitanja u vezi s ratom.³⁹⁹ Međutim, ova jedina *javna* ustanova u Hrvatskoj sa sveobuhvatnim mandatom da se bavi istraživanjem rata – imala je jasan ideološki naboj. Direktor Centra je rekao u jednom intervjuu da su masovno bekstvo srpskih civila posle operacije Oluja, koje je za posledicu imalo smrt više stotina ljudi i stotine hiljada nestalih, „koordinisale vođe hrvatskih Srba i da nije bilo posledica hrvatskih napada i zastrašivanja.“⁴⁰⁰ Centar je zaista bio usmeren na stvaranje istorijskog ratnog dosijea, ali je ovaj zapis imao da bude strogo u skladu s hrvatskim zvaničnim tumačenjem sukoba. Po rečima direktora, „Centar mora pokazati ljudima istinu, jer istina radi za Hrvatsku.“⁴⁰¹ Zaista, prema njemu, za Hrvatsku je bilo važno da ima jednu takvu ustanovu kako bi se uz pomoć „naučnog metoda“ sačinila istorija hrvatskog rata, koju su do tada gradili „mediji i MKTJ,“ koji su se „nesrazmerno skoncentrisali na ratne zločine koje su činili Hrvati, u odnosu na zločine počinjene nad Hrvatima.“⁴⁰²

Zanimljiv zaokret, potekao iz jedine hrvatske zvanične istraživačke ustanove za utvrđivanje istine, ukazuje na još jedan paradoks prihvatanja međunarodnih tranzicionih modela na domaćem nivou. Institucionalni model koji su stvorili i podržali akteri međunarodne pravde iskorišćen je za postizanje sasvim suprotnih unutrašnjih ciljeva – naime, za održavanje nacionalne mitologije i zvaničnu potvrdu mitološkog tumačenja nasilne prošlosti.

397 Documenta, „Izjava za javnost u povodu najave izlaska udžbenika za povijest za 8. razred osnovnih škola,“ saopštenje za javnost, 24. april 2007.

398 U stvari, podsticaj za osnivanje Centra potekao je od Hrvatske stranke prava (HSP), profašističke i ekstremno desničarske stranke. Ipak, predlog HSP je bio suviše ambiciozan; njime se, pored Centra, predviđalo osnivanje muzeja Domovinskog rata. Konačno se sve svelo na stvaranje skromnije ustanove.

399 *Hrvatski vojnik*, 7. februar 2006.

400 Intervju autorke sa direktorom Hrvatskog memorijalnog dokumentacionog centra, 23. novembar 2005, Zagreb.

401 *Ibid.*

402 *Ibid.*

Zahtevi domaće javnosti

Suočavanje s prošlošću je u Hrvatskoj bilo sporno iz mnogo razloga. Kao i u Srbiji, javnost je vrlo retko tražila da se zadovolji tranziciona pravda. Lokalno shvatanje prirode hrvatskog rata otežavalo je ispunjavanje zahteva međunarodne pravde. Rat se u periodu od 1991. do 1995. u Hrvatskoj uobičajeno nazivao „domovinskim,“ ratom za nezavisnost ili državotvornim ratom. Rat je Hrvatsku učinio nezavisnom od komunističke vlasti, ali, što je još važnije, i od federativne Jugoslavije, istorijski shvaćene kao autokratije pod dominacijom Srbije, štetne po hrvatske nacionalne interese. Ključni za ovaj mit nacionalne izgradnje su patnja (viktimizacija Dubrovnika i Vukovara) i trijumf (operacija Oluja). Deklaracija o domovinskom ratu, usvojena u parlamentu oktobra 2000, najjasniji je primer zvaničnog razumevanja rata iz 1990-ih. U njoj se kaže, „Republika Hrvatska vodila je pravedan i legitiman, obrambeni i osloboditeljski, a ne agresivni i osvajački rat prema bilo kome, u kojem je branila svoj teritorij od velikosrpske agresije unutar međunarodno priznatih granica.“⁴⁰³

Želja Hrvatske za nezavisnošću takođe ima korene u suprotstavljenim istorijskim sećanjima na Nezavisnu Državu Hrvatsku, nacističku marionetsku tvorevinu koja je postojala tokom Drugog svetskog rata i koja je izvršila brojna zlodela nad nehrvatskim manjinama i drugim političkim protivnicima, uključujući i potpuno istrebljenje hrvatskih Jevreja.⁴⁰⁴ Dok je nasleđe te nezavisne Hrvatske bilo u pozadini svih savremenih rasprava o državnosti, čak je i za hrvatske antifašiste stvaranje istinski nezavisne, moderne i demokratske Hrvatske 1990-ih bio značajan istorijski događaj.

Međutim, ovde su u žiži zaista bili stvaranje države i hrvatski istorijski san o nezavisnoj državi. U savremenoj hrvatskoj nacionalnoj mitologiji, nezavisna i suverena država jamči da će Hrvati biti bezbedni i da će granice njihove države štiti hrvatska vojska i policija. U današnjoj Hrvatskoj, država je neosporiva, ona je nedodirljiva i neupitna, a o njenom postojanju i značaju se ne raspravlja.⁴⁰⁵ Kao što je jedan politički analitičar primetio, „Hrvati ne veruju u Isusa Hrista, ali veruju u hrvatsku državu.“⁴⁰⁶ Neki su ovu ulogu države u savremenoj hrvatskoj politici tumačili kao „opsesiju,“ koja definiše konkretne vidove politike u kojima je zdravlje države daleko važnije od ljudskih prava njenih građana i u kojima se nehrvatske manjine – uglavnom Srbi – shvataju kao prepreka državnosti Hrvat-

403 Hrvatski Sabor, *Deklaracija o domovinskom ratu*, *Narodne novine*, br. 102/2000, 13. oktobar 2000.

404 Ivo Goldstein i Slavko Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, Novi liber, 2001.

405 Đikić, intervju.

406 Intervju autorke sa pripadnikom Srpskog demokratskog foruma, 3. novembar 2005, Zagreb.

ske, pa ih je stoga trebalo ako ne fizički eliminisati onda bar ukloniti s hrvatske teritorije.⁴⁰⁷

Hrvatsku političku priču o nedavnoj prošlosti dodatno komplikuje to što svrha jugoslovenskih ratova iz 1990-ih nije bila pripajanje teritorije, već etničko čišćenje onog prostora nad kojim je već uspostavljena kontrola, radi stvaranja etnički čiste države. Drugim rečima, počinjeni ratni zločini nisu bili posledica samog rata, već glavna ratna strategija: nasilje se moralo primeniti radi prisilnog proterivanja stanovništva.⁴⁰⁸ Protumači li se hrvatski rat na ovakav način, nezavisna država Hrvatska je stvorena zajedničkim zločinačkim poduhvatom; nezavisnost Hrvatske ima korene u ratnim zločinima. Očito je da bi hrvatsko građanstvo snažno poricalo ovakvo tumačenje nedavne prošlosti. Istraživanja stavova javnog mnjenja o hrvatskoj prošlosti sprovedena u poslednje vreme potvrđuju da još uvek postoji vrlo malo društvenih zahteva domaće javnosti u prilog napora tranzicione pravde, ako oni podrazumevaju i novo tumačenje domovinskog rata.⁴⁰⁹

Kao i u Srbiji, priroda počinjenih zločina neposredno je uticala na društvene i političke reakcije u Hrvatskoj. Zločini počinjeni protiv nehrvatskog stanovništva su se na domaćem nivou tumačili ili kao zločini protiv unutrašnjih pobunjenika ili „terorista“ (Srbi iz Hrvatske) ili „stranih neprijatelja“ u međunarodnom oružanom sukobu (Muslimani iz Bosne). Zbog ovog konteksta rata i dislokacije žrtava – bilo fizičke bilo političke – zagovaranje pravde za žrtve postalo je daleko složenije no što bi bilo da su zločine činili Hrvati nad drugim Hrvatima. Ova činjenica je bila još izraženija zbog prirode posleratne nagodbe, kojom su učvršćene etničke podele, pa su Srbi u Hrvatskoj i Hrvati, kao i Hrvati u Bosni i Muslimani izdvojeni u izolovane etničke enklave, bez mnogo podsticaja da se zbliže i udruže u zajednicu.⁴¹⁰

U stvari, etnička podvojenost i povratak izbeglica ostaju najveće teškoće s kojima se ova zemlja suočava u oblasti ljudskih prava. Brzina povratka Srba koji su tokom rata izbegli ili prognani iz Hrvatske izuzetno je spora – svega 40 odsto izbeglica se vratilo kućama.⁴¹¹ Grupe za ljudska prava su dokumentovale ustaljene modele neprijateljskog ponašanja prema Srbima – povratnicima, poput zastrašivanja i nasilja, ali i nedovoljnih napora države da predupredi ovakve is-

407 Ivo Banac, profesor emeritus istorije na univerzitetu Yale, nezavisni poslanik u hrvatskom Saboru i predsednik Hrvatskog helsinškog odbora za ljudska prava, u intervjuu s autorom, 24. novembar 2005, Zagreb.

408 *Ibid.*

409 United Nations Development Programme, „Transitional Justice.“

410 Vukovar u Hrvatskoj i Mostar u Bosni predstavljaju dobro dokumentovane primere etničke segregacije. Za dubinsku etnografsku analizu problema posleratnog pomirenja u Vukovaru vidi Kruno Kardov, „Remember Vukovar: Memory, Sense of Place, and the National Tradition in Croatia“ u Ramet i Matić, *Democratic Transition in Croatia*.

411 Human Rights Watch, „Overview.“

pade. Izbeglice se takođe suočavaju s praktičnim teškoćama pri vraćanju u posed svojih domova i imanja ili pri pristupu fondovima za pomoć za obnovu.⁴¹² Ugrožen društveni i politički položaj u velikoj meri ometa žrtve da odlučnije traže tranziciju pravdu.

Živopisan primer poteškoća pri demontiranju dominantne hrvatske priče o prošlosti predstavljaju ogromni sporovi koje je 2001. izazvalo prikazivanje dokumentarnog filma *Oluja nad Krajinom*, u kome se prikazuju ratni zločini nad srpskim civilima, koji su 1995. pratili operaciju Oluja. Iako su događaji iz avgusta 1995. bili poznati hrvatskoj javnosti, u ovom dokumentarcu su po prvi put na hrvatskoj nacionalnoj televiziji pokazani prizori razaranja.⁴¹³ Posle prikazivanja filma usledio je niz napada na autore, uključujući i pretnje smrću i javne osude svih većih političkih stranaka i nosilaca najvažnijih političkih funkcija, među njima i premijera Račana, kao i rasprava u parlamentu.⁴¹⁴ U istraživanju sprovedenom nakon prikazivanja utvrđeno je da 51 odsto javnosti veruje u navode o hrvatskim ratnim zločinima iznete u filmu. Iako se 73 odsto ispitanika u načelu saglašavalo da treba istražiti sve ratne zločine, uključujući tu i hrvatske, veći deo javnosti je takođe verovao da je ovaj film antihrvatski i da ga ne treba emitovati.⁴¹⁵ Skandal je odjeknuo širom Hrvatske; zbog posledica ovog sukoba hrvatska nacionalna televizija godinama je odbijala da prikazuje dokumentarne filmove o hrvatskim ratnim zločinima. Marta 2007. hrvatska televizija je prikazala dokumentarac o slučaju Lora, rad istih autora. Ovoga puta su, na okruglom stolu održanom posle prikazivanja filma, učestvovali hrvatski generali i sudija koji je postupao u predmetu Lora i došao na loš glas tokom postupka, kao i hrvatski desničarski novinari, u nameri da se obezbedi „ravnoteža“ u odnosu na mučan utisak koji film ostavlja.⁴¹⁶

Drugim rečima, Hrvatska je, u svakom slučaju, država „iskovana u ratu.“⁴¹⁷ Zbog toga se na međunarodne norme i ustanove tranzicione pravde u Hrvatskoj gleda kao na preispitivanje samog legitimiteta sukoba time što se optužuju učesnici domovinskog rata. Tranziciona pravda, drugim rečima, preispituje istorijske osnove na kojima je zasnovana savremena hrvatska država. Njom se navodno osporava, pa čak i kriminalizuje, sama hrvatska država i stoga je u potpunosti nesaglasna sa savremenim razumevanjem hrvatske prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

412 *Ibid.*

413 Intervju autorke sa producentom ovog dokumentarnog filma, 16. novembar 2005, Zagreb.

414 Događaji koji su pratili emitovanje, uključujući i saobraćajnu nesreću u kojoj je pod još uvek nerazjašnjenim okolnostima nastradao jedan od autora, opisani su u Boris Rašeta (ur.), *Oluja nad Hrvatskom*, Beograd, Samizdat B92, 2003.

415 *Jutarnji list*, 4. oktobar 2001.

416 B92, 1. mart 2007.

417 Marcus Tanner, *Croatia: A Nation Forged in War*, New Haven, Yale University Press, 1997.

Snaga remetilaca iz starog režima

Onih koji su odani starom režimu i koji podržavaju ratni projekat bilo je u Hrvatskoj mnogo i međusobno su se razlikovali. Uglavnom su se okupljali oko hrvatskih desničarskih stranaka – Tuđmanove HDZ i ekstremnije desničarske HSP, udruženja ratnih veterana⁴¹⁸ i Katoličke crkve. Međutim, hrvatske vlade su često precenjivale njihovu moć da destabilizuju zemlju i pridavale im preveliki značaj. Najvažnije odluke o projektima tranzicione pravde u Hrvatskoj donosile su se u želji da se zadovolji ova glasna ali sve više marginalizovana koalicija.

Naročito je premijer Račan uporno pokušavao da umiri nacionaliste tvrdim stavom prema međunarodnoj pravdi ili stupanjem u koaliciju sa nacionalističkom HSLS, koja je vladi pružala zaštitu od desnice. Remetioci iz starog režima zaista jesu javno demonstrirali svoju snagu tokom krize zbog Mirka Norca 2001, o čemu je već bilo reči u ovoj glavi, ali posle svake sledeće optužnice MKTJ protestovalo je sve manje ljudi. Danas, iako su desničari i ratni veterani glasni i još uvek predstavljaju razornu silu u svim prilikama kada se raspravlja o hrvatskim zločinima,⁴¹⁹ njihova stvarna politička snaga slabi. U mnogo kom pogledu Hrvatska prolazi kroz sukob između ratnih veterana koji ne žele da zaborave rat, i ostatka društva koji to želi.⁴²⁰

Prvi postupak kojim je znatnije ograničena moć remetilaca iz starog režima poveden je septembra 2000. U odgovoru na prvo hapšenje hrvatskog državljanina optuženog za ratne zločine, grupa od dvanaest generala uputila je „otvoreno pismo javnosti“ u kome je optužila hrvatsku vladu da „nipodaštava legitimitet domovinskog rata“ i poziva je da podnese ostavku. Međutim, u neočekivano oštrom odgovoru nacionalistima, predsednik Mesić je hitno penzionisao sedmoricu od dvanaest generala koji su bili još uvek aktivni, zbog „politizacije vojske.“⁴²¹ Mesićev potez naišao je na odobravanje šire javnosti, ali, što je još važnije, ovim se odmah pokazala rešenost vlade da uklanjanjem s pozicija moći i uskraćivanjem pristupa sredstvima za nasilje ograniči moć pristalica starog režima. Ovaj potez se upadljivo razlikovao od odluke srbijanskog predsednika Koštunice da

418 Najpoznatija udruženja veterana su: Stožer sa obranu digniteta domovinskog rata, Udruga za zaštitu vrijednosti Domovinskog rata i Udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata.

419 Okrugli sto o praćenju suđenja za ratne zločine održan 10. novembra 2005. na Pravnom fakultetu u Zagrebu, kome je autorka prisustvovala, prekinuli su protesti desničarskih novinara i veterana koji su smatrali da je rasprava o hrvatskim ratnim zločinima nacionalna bruka i sramota. Zbog njihovog sve agresivnijeg ponašanja organizatori su bili primorani da okončaju okrugli sto.

420 Kruno Kardov (profesor sociologije na univerzitetu u Zagrebu) u intervjuu s autorkom, 10. novembar 2005, Zagreb.

421 Glas Amerike, 29. septembar 2000.

prigrli bivše pripadnike vojske u nadi da će izbeći puč, odluke na osnovu koje su ljudi odani starom režimu ostali na pozicijama moći i sačuvali kontrolu nad monopolom sile. Nasuprot tome, Mesić je brzo reagovao i pročitao blef nacionalista, čime je hrvatskoj vladi ulio samopouzdanje da, iako donosi nepopularne odluke – kao što je hapšenje hrvatskih ratnih heroja – njihove pristalice neće moći da organizuju dovoljno jak otpor protiv vlade, unutar nje same ili u vojsci ili tajnim službama, kao što je to bilo u Srbiji. Suprotstavljanje vlade nacionalistima će i dalje da bude neugodno, „ali to neće biti građanski rat.“⁴²²

Konačno, i oni koji su ostali odani starom režimu počeli su da se menjaju. Najveća politička stranka vezana za taj režim, HDZ, koja se otvoreno oslanjala na nacionalizam i uporno suprotstavljala ustanovama tranzicione pravde, polako je počela da menja sliku o sebi kao o skupu sirovih nacionalista trudeći se da se pretvori u modernu desno orijentisanu stranku, po uzoru na zapadnoevropske konzervativne političke grupacije. Ova promena postala je još izraženija kada je stranku preuzeo Ivo Sanader, jer je on lično, kao *bona fide* nacionalist, bio čvrst u nameri da dotera svoju stranku i učini je prihvatljivim partnerom za međunarodne pregovore – što je sve bio deo hrvatske strategije za pristupanje EU. Čak su se i daleko ekstremnije stranke počele preobražavati. Stranka krajnje desnice, HSP, koja je tokom 1990-tih dospevala na naslovne strane svetskih medija zbog upotrebe fašističkih simbola, crnih majica i nacističkih pozdrava, primicala se konzervativnoj politici.⁴²³ HSP se sada skoncentrisala na borbu protiv korupcije, što je postala njena osnovna politička platforma. Jedan od najnezaboravnijih novijih političkih prizora u Hrvatskoj bila je mnogo reklamirana poseta lidera HSP, Anta Đapića, Izraelu, kako bi pokazao „postfašistički“ preporod svoje stranke.⁴²⁴

Drugim rečima, za razliku od srbijanskih remetilaca iz starog režima, koji su se potpuno utopili u demokratsku vladu, pristalice starog režima u Hrvatskoj ostale su vrlo glasne, ali su politički marginalizovane. Ovakav njihov istaknut i usamljen položaj u savremenoj hrvatskoj politici olakšao je hrvatskoj vladi da nastavi i pojača saradnju sa međunarodnim pravosudnim ustanovama, kao i da započne nove postupke tranzicione pravde. Hrvatske elite su na mnogo mesta precenjivale svoju moć da destabilizuju Hrvatsku. Hitre reakcije vlade i unutrašnje promene u okviru desnog krila *de facto* su sprečile remetioce da oslabe rešenost Hrvatske da stigne do Evrope ispunjavanjem međunarodnih zahteva, od kojih je najvažniji bio poštovanje međunarodnih pravosudnih institucija.

422 Dikić, intervju.

423 U očiglednoj nameri da ojača predstavu o sebi kao nefašističkoj stranci, HSP je snimila film o istoriji stranke, sa donekle zabavnom izjavom da Nezavisna Država Hrvatska, nacistička marioneta, „nije bila nezavisna, jer je zavisila od fašističke Nemačke.“ Robert Bajruši, „Čačić i Đapić razbijaju duopol HDZ-a i SDP-a,“ *Nacional*, 18. decembar 2006.

424 Ovaj preokret nije, međutim, sprečio Đapića da na konferenciji za medije održanoj 2005. javno iznese imena dvadeset osoba koji su saradivale s MKTJ.

Strategije hrvatskih elita

Kao i u Srbiji, politički pejzaž Hrvatske grubo se može podeliti na grupu koju čine oni koji se opiru međunarodnim normama, grupu onih koji ih instrumentalno usvajaju i grupu istinskih ubeđenika u ideje i institucije tranzicione pravde. I dok svaka od ovih grupa iskazuje svoje sklonosti u pogledu načina na koji bi Hrvatska trebalo da se suočava sa sopstvenom prošlošću, ono po čemu se Hrvatska veoma razlikovala od Srbije bila je sveprisutna zajednička strategija evropeizacije Hrvatske – vizija koju su delili doslovno svi segmenti hrvatskog društva i političke elite. Ovaj zajednički cilj je na kraju potisnuo sve ideološke razlike koje su hrvatske elite imale u pogledu zaostavštine hrvatskog rata i omogućio Hrvatskoj da mobilise sve društvene snage za ispunjenje nacionalne misije – Hrvatske u naručju EU.

Među onima koji su se u Hrvatskoj opirali normama bili su pripadnici Tuđmanove HDZ, drugih manjih nacionalističkih stranaka, vojske i Katoličke crkve, kao i većina hrvatskih medija. Najistaknutiji primer javnog odbijanja međunarodne pravde dogodio se s početka 2000-tih, kada je Haški tribunal počeo da podiže optužnice za ratne zločine protiv hrvatskih državljana. U istom smislu, odbijanje mogućnosti da hrvatski državljani mogu snositi krivicu za ratne zločine dugo je bilo deo zvanične politike. Milan Vuković, bivši predsednik Vrhovnog suda Hrvatske, a sada sudija Ustavnog suda, proslavio se izjavom da Hrvati nisu mogli da počine ratne zločine, jer su samo vodili odbrambeni rat.⁴²⁵ Oni koji su se u Hrvatskoj opirali normama bili su uvek vrlo glasni i na mnogo načina onemogućavali ili bar usporavali tokove tranzicione pravde. Za razliku od sebi sličnih u Srbiji, oni ipak nikada posle Tuđmanove smrti i prvih hrvatskih demokratskih izbora nisu imali punu kontrolu nad vlašću. U vreme kada se HDZ 2003. vratila na vlast, već ju je predvodio umereniji lider, koji je sebi postavio za cilj da promeni reakcionarnu sliku stranke i da punom snagom radi na uvođenju Hrvatske u Evropsku uniju uz poštovanje međunarodnih ustanova i zahteva.

Stoga je zanimljiv vid strategije hrvatskih elita bio u tome što su se stvarne političke borbe odigravale unutar drugog bloka, a to je dovelo dotle da oni koji instrumentalno usvajaju norme, a postoje u različitim političkim strankama, ovladaju posle 2000. hrvatskom politikom. Račanova vlada se, kao što je već opisano u prethodnim delovima ove glave, kretala tankom linijom između udovoljavanja nacionalističkim činocima podozrivim prema Račanovoj komunističkoj prošlosti i ugađanja međunarodnim sponzorima Hrvatske, koji su od nje tražili da ispuni obećanja o poštovanju zahteva međunarodne pravde. Sanaderova vlada je pak najjasnije išla putem instrumentalnog usvajanja.

425 Drago Hedl, „Croatia: Impunity Prevails,“ *Transitions Online* 8, no. 12, 2005. <http://www.tol.cz>.

Povratak HDZ na vlast 2003, sa Sanaderom kao premijerom, izazvao je uzbunu kako među međunarodnim akterima tako i među domaćim zagovornicima tranzicione pravde. Konačno, bio je to ipak isti onaj Sanader koji je kao vatreni nacionalist održao jedan od najbešnijih antihaških govora na desničarskom skupu 2001.⁴²⁶ Bila je to ista ona HDZ koju je jednom predvodio Franjo Tuđman, pod čijim vođstvom je izvršeno mnoštvo hrvatskih zlodela nad nehrvatskim stanovništvom.

Ipak, Sanader je onima koji su u njega sumnjali brzo dokazao da nisu u pravu. Za razliku od Račana, koji je stalno strahovao od desnice i osećao nesigurnost zbog svoje političke biografije, Sanader je imao neupitnu nacionalističku reputaciju a njegova uverljivost za nacionaliste nije bila ugrožena; mogao je lako da unovči svoj nacionalistički politički kapital. Njegova strategija je bila da nastavi da upotrebljava teške reči protiv međunarodne pravde i veliča hrvatske ratne heroje optužene pred MKTJ, dok je istovremeno iza scene radio na ispunjenju obaveza prema MKTJ. Pošto nije morao da podilazi hrvatskoj desnici, mogao je da se usredsredi na udovoljavanje međunarodnom javnom mnenju. Čvrsto se držao svoje nacionalističke baze, pa mu je čak pošlo za rukom da malo očisti HDZ uklanjanjem njenog najekstremnijeg krila, kao i udaljavanjem od njenih ranijih neprijatnih koalicionih partnera, kao npr. ekstremističke HSP. Nizom prevevanih političkih trikova, dopadljivih širokoj međunarodnoj javnosti, napravio je preokret u odnosu na srpsku manjinu, opterećenu teškim problemima. U hrvatskoj miniverziji priče o Sadatovom putu u Jerusalem, Sanader je otišao u istorijsku posetu Srpskoj pravoslavnoj crkvi, povodom pravoslavnog Božića, 5. januara 2004. Ovakve poteze, koji su Sanaderu doneli obilje poena kod međunarodnih posmatrača, njegov prethodnik Račan ne bi na domaćem nivou nikako mogao da preživi.

Šta je dovelo do iznenađujućeg Sanaderovog preobražaja iz vatrene nacionaliste u umerenog internacionalističkog državnika? Ovo je velika politička zagonetka savremene Hrvatske. Jedan od odgovora leži u tome što je on vrlo rano shvatio da stiće najveće izglede za politički opstanak bude li premijer koji je Hrvatsku uveo u EU. Takođe je želeo da postane državnik zemlje koja je članica EU.⁴²⁷ Stavljajući sve svoje političke uloge na kartu Evropske unije, Sanader se pažljivo usredsredio na to da uradi sve što treba da ostvari hrvatski evropski san. Pošto je Evropska unija sasvim jasno stavila na znanje da put do Brisela

426 Sanader je bio jedan od glavnih govornika na skupu podrške Norcu u Splitu februara 2001. Njegov govor je bio posebno žučan i predstavljao je pretnju Račanovoj vladi: „Vlada ima dve mogućnosti: da siđe s vlasti i sazove izbore ili da organizuje svoj protivskup, u kom slučaju ćemo mi svi otići u Zagreb.“ Nav. u „Croatian Rally Protests U.N. and Demands Early Elections,“ *New York Times*, 12. februar 2001.

427 Vesna Teršelič (direktorka Documenta, vodeće hrvatske NVO za tranzicionu pravdu), u intervjuu s autorkom, 9. novembar 2005, Zagreb.

vodi preko Haga, Sanader je odlučio da međunarodna pravda predstavlja prečicu ka željenom određenju. Bojao se da bi zanemarivanje međunarodnih zahteva smestilo Hrvatsku u evropsku čekaonicu, zajedno s gubitnicima od kojih se zadržalo (kao što su Srbija i Bosna) – što bi bilo neprihvatljivo.⁴²⁸ Konačno, našao je mnoge prijatelje u međunarodnoj zajednici, posebno među srednjoevropskim konzervativcima u Nemačkoj i Austriji. Čak je deo njegove predizborne reklame bila slika na kojoj je u prisnom zagrljaju s Edmundom Štojberom (Edmund Stoiber), liderom Hrišćansko-socijalne unije Bavarske. Sve bliskiji odnos s evropskim konzervativnim strankama doprineo je socijalizaciji Sanadera, dok su njegovi prijatelji uporno vršili pritisak da ubrza saradnju s MKTJ kako bi stekao evropske pogodnosti.

Političko okruženje u Hrvatskoj je dalje oblikovalo prisustvo raznolike grupe istinskih pobornika ideje i ustanova tranzicione pravde, koji su bili presek političkih elita. Među njima su bili i predsednik Stjepan Mesić, kao i mnogi aktivisti i grupe za zaštitu ljudskih prava.

Kao i celokupna javnost, civilno društvo u Hrvatskoj moralo se suočiti s paradoksom statusa Hrvata i Hrvatske kao istovremene žrtve i izvršioca zločina tokom ratova u Hrvatskoj i Bosni. Većina organizacija koje se bave ljudskim pravima pristupale su ovom problemu tako što su priznavale pravo Hrvatske na samoodbranu od agresije Jugoslovenske narodne armije i srbijanskih snaga, osuđujući i dokumentujući sve zločine, uključujući i one počinjene nad hrvatskim Srbima, suprotstavljajući se u isti mah učešću Hrvatske u ratu u Bosni. Osim toga, neke hrvatske organizacije posmatrale su suočavanje s prošlošću u kontekstu preispitivanja hrvatskog fašističkog i antifašističkog nasleđa iz Drugog svet-skog rata.⁴²⁹

Iako su nevladine organizacije u Hrvatskoj prikupljale dokumenta i sve-dočanstva žrtava, uključujući i projekat sveobuhvatne usmene istorije, odlučile su da ne osnivaju formalnije mehanizme tranzicione pravde, poput komisija za istinu.⁴³⁰ Ova odluka delom ima korene u zajedničkom uverenju da hrvatski Sabor nikada ne bi izglasao odluku o osnivanju takve institucije,⁴³¹ a i istraživanja javnog mnjenja su uporno ukazivala na to da ovakav potez ne bi podržala

428 Đikić, intervju.

429 Teršelič, intervju. Tako postoji sve veće interesovanje medija za odgovornost Hrvatske za Holokaust, u okviru šireg projekta suočavanja s prošlošću. Intervju autorke s direktorom Instituta za otvoreno društvo u Hrvatskoj (24. novembra 2005, Zagreb) i koordinatorom digitalne dokumentacije o ratnim zločinima Pravnog fakulteta u Zagrebu, 3. novembra 2005, Zagreb.

430 Documenta, <http://www.documenta.hr>.

431 Predsednik Hrvatske Mesić je, međutim, bio daleko otvoreniji prema projektima iznošenja istine.

javnost.⁴³² Povrh toga, mediji su, na način sličan onome u Srbiji, klevetali one NVO koje su uporno zagovarale istraživanje kršenja prava i pravdu za žrtve.⁴³³ U stvari, položaj hrvatskih NVO bio je u neku ruku i gori od onih u Srbiji, jer su ih međunarodni donatori sve manje pomagali i okretali se NVO u Srbiji i Bosni, balkanskim žarištima tokom 1990-tih, koje je trebalo podržavati. Civilno društvo u Hrvatskoj ostavljeno je da se samo bori za tranzicionu pravdu, čemu je kumovala nedosledna pažnja međunarodne zajednice prema Hrvatskoj kao regionalnom problemu.

Međutim, podrška tranzicionoj pravdi hrvatskog predsednika Mesića za-pravo je od istinskih ubeđenika napravila ozbiljne zainteresovane strane u postupku suočavanja s prošlošću. Mesićeva evolucija od visokog komunističkog zvaničnika bivše Jugoslavije, preko istaknutog nacionaliste HDZ u Tuđmanovoj vladi, levičarskog populiste, antiglobalističkog državnika, i konačno do regionalnog lidera usredsređenog na oslobađanje Hrvatske od fašističkog nasleđa, na mnogo načina pokazuje koliko je Hrvatska odmakla u posleratnoj deceniji. Mesića su poštovali širom regiona i u međunarodnoj zajednici, a još je upečatljivije to što je pobeđivao na predsedničkim izborima od 2000. nadalje, iako se u brojnim izjavama i inicijativama uporno suprotstavljao nacionalističkim pričama o hrvatskoj prošlosti i institucionalizovanoj javnoj raspravi o domovinskom ratu. Po rečima Mesićevog visokog savetnika, „Mesić je glas Hrvatske kakav bi svet želeo da ona ima, ali to nije Hrvatska kakvu bi znatan broj Hrvata želeo da vidi.“⁴³⁴

Kao i premijer Sanader, Mesić je imao koristi od nesumnjive *bona fide* nacionalističke reputacije koju je stekao kao bivši visoki funkcioner HDZ. Poznata je njegova izjava iz vremena kada je još bio komunist da planira da bude „poslednji predsednik Jugoslavije;“ njegova želja da se Jugoslavija raspadne i da Hrvatska postane nezavisna bila je jasna od samog početka. Zbog ubedljive nacionalističke prošlosti nije se morao stalno baviti umirivanjem desničara, već je mogao da se postepeno okreće na levo i da polako povećava zalihu progresivnih obraćanja javnosti usredsređenih na mesto Hrvatske u Evropi, njeno antifašističko nasleđe, priznavanje počinjenih zločina i njihovo pravično kažnjavanje.⁴³⁵ Od kada je 2000. izabran za predsednika, uporno je tvrdio da Hrvatska, ne suoči li se s prošlošću, ne može da se predstavlja kao evropska liberalna demokratija.⁴³⁶

432 Cruvellier i Valiñas, „Hrvatska.“

433 Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Centar za mir i Documenta bili su najaktivniji.

434 Tomislav Jakić (savetnik za spoljnu politiku predsednika Mesića), intervju s autorkom, 22. novembar 2005, Zagreb.

435 Pre toga je 31. oktobra 2001. ispred Jevrejske opštine održao energičan govor kojim se odriče hrvatskog fašističkog nasleđa. Tekst je dostupan na <http://www.predsjudnik.hr>.

436 Jakić, intervju.

U svojim nedeljnim obraćanjima naciji Mesić je sledio misiju: vodio je „trajnu kampanju“⁴³⁷ da prosveti hrvatsku javnost i pozove je da odbaci hrvatsko fašističko nasleđe, oprano i normalizovano u novoj hrvatskoj državi. Na primer, za prvih pet godina Tuđmanovog režima uništeno je tri hiljade antifašističkih spomenika iz Drugog svetskog rata, pa je Hrvatska ostala bez ijednog ozbiljnog obeležja te vrste. Poznata je i Tuđmanova izjava iz istog perioda da je „srećan što mu žena nije ni Jevrejka ni Srpkinja.“⁴³⁸

Posle demokratske tranzicije došlo je do znatnog smanjenja težnji da se zataška hrvatski fašizam, ali dvosmislenost u vezi s njegovim nasleđem i dalje postoji. Tako se, na primer, maja 2008. masovno posećen rok koncert ekstremnog nacionaliste, pevača Marka Perkovića Tompsona (Thompson), na glavnom trgu u Zagrebu završio fašističkim pozdravima, dok su obožavaoci u majicama sa fašističkim obeležjima pevali „...Ubij Srbina...“, a da vlada ništa od toga nije osudila. Štaviše, grad Zagreb je bio sponzor ovog događaja, a policijski inspektor koji je podneo krivične prijave protiv Tompsonovih obožavalaca zbog podsticanja na nasilje bio je suspendovan.⁴³⁹ U tom smislu je predsednik Mesić stalno pozivao građanstvo da slavi antifašističku tradiciju, da se odupre šovinizmu i da poštuje međunarodno pravo kao osnov liberalnog demokratskog poretka kome Hrvatska želi da se priključi.⁴⁴⁰

U jednom obraćanju od 2002, Mesić je, koristeći retoriku sličnu onoj kojom su se služili srbijanski reformatori, tvrdio da je nacionalna mobilizacija protiv MKTJ „antievropska i antidemokratska.“ Naglasio je da Hrvatska ima snažan demokratski poredak; da je odlučno posvećena individualizaciji krivice za ratne zločine i da će „... svoju budućnost graditi u krilu demokratskog svijeta i ujedinjene Europe.“⁴⁴¹ Kao što su naglašavali srbijanski reformisti, usvajanje međunarodnih normi i ustanova tranzicione pravde opravdano je težnjom ka evropskom identitetu i članstvu u elitnom klubu liberalnih demokratija.

Mesić je takođe govorio jezikom istinskog ubeđenika u tranzicionu pravdu. Na međunarodnoj konferenciji o tranzicionoj pravdi, koju su organizovale hrvatske grupe za zaštitu ljudskih prava, rekao je: „Mi istinu moramo znati, istinu treba utvrđivati i utvrditi, s istinom se treba suočiti i htjeti suočiti – ma kakva ona bila i bez obzira na to hoće li se ona nekome svidjeti, ili neće. A

437 *Ibid.*

438 Diana Jean Schemo, „Anger Greets Croatian’s Invitation to Holocaust Museum Dedication,“ *New York Times*, 22. april 1993.

439 Documenta, „Otvoreno pismo protiv dvosmislenog odnosa vlade spram ustaštva,“ saopštenje za javnost, bez datuma, <http://www.documenta.hr>.

440 Ivica Đikić, *Domovinski obrat: Politička biografija Stipe Mesića*, Zagreb: VBZ, 2004.

441 Mesićevo obraćanje naciji, 25. septembar 2002, <http://www.predsjednik.hr>.

istina doista jest samo jedna.⁴⁴² Predsednik Hrvatske takođe je povukao neke zapanjujuće lične poteze u potrazi za pravdom. On je jedini hrvatski političar koji se zvanično izvinio žrtvama zločina rata u Hrvatskoj.⁴⁴³ Takođe je privratio civilni sektor iz Hrvatske i regiona i često učestvovao u akademskim inicijativama i inicijativama NVO, usmerenim na premošćavanje ideoloških i političkih podela među zemljama u regionu⁴⁴⁴ – do tada neviđeno ponašanje jednog bivšeg komunističkog i nacionalističkog političara. Konačno, prijavio se i da bude svedok na nekoliko suđenja u Hagu, od kojih je najpoznatije ono Slobodanu Miloševiću. Što je još važnije, i što je bilo povod velikih sporenja u Hrvatskoj, predao je MKTJ poverljive podatke o Tihomiru Blaškiću, bosanskom Hrvatu optuženom za ratne zločine u Bosni. Međutim, čak i uz podršku koju je pružao pravnim postupcima, Mesić im je uvek pristupao kao pitanjima individualne odgovornosti. Pojedinačne izvršioce ratnih zločina treba energično goniti, tvrdio je, da bi se izbeglo svaljivanje kolektivne krivice za zločine na hrvatsku državu.⁴⁴⁵ Drugim rečima, dok je Mesić verovao u ideje i ustanove tranzicione pravde, njegova podrška je bila nadahnuta višim ciljem očuvanja nepovredivosti hrvatske države.

Teško je proceniti u kojoj meri su Mesićeve izjave stvarno uticale na promene u hrvatskom javnom diskursu i zajedničkom razumevanju rata. Međutim, očigledno je da, iako Mesić nije posedovao nikakvu izvršnu vlast i zameralo mu se što mnogo govori a malo toga preduzima, podrška koju je pružao pravosudnim postupcima pred domaćim i međunarodnim sudovima poslužila je otvaranju retoričkog i normativnog prostora za drugačiju javnu raspravu u Hrvatskoj, što je za uzvrat omogućilo savremene rasprave o prošlosti.⁴⁴⁶ Za razliku od istin-

442 Mesić je govorio na međunarodnoj konferenciji „Utvrdjivanje istine o ratnim zločinima i sukobima,“ 8–9 februar 2007, Zagreb. Transkript je dostupan na <http://www.documenta.hr>.

443 „U svoje ime, ja se izvinjavam i svima onima koji su pretrpeli bol ili štetu od strane hrvatskih građana koji su zloupotrebili ili postupali suprotno pravu, u bilo kom trenutku,“ nav. u „Presidents Apologise over Croatian War,“ vesti BBC, 10. septembar 2003. Posle objavljivanja ove knjige na engleskom jeziku, novi hrvatski predsednik Ivo Josipović je tokom posete Bosni uputio izvinjene žrtvama i dodao „Da bi zauvijek ostao u prošlosti, zločin se mora susresti sa svojom kaznom, a žrtve s poštovanjem. Ne postoje zločinački narodi, postoje samo zločinci i zlodjela, koja su to gora kada su počinjena navodno u ime naroda. Ovdje, u BiH, i Bošnjaci i Hrvati i Srbi imaju svoje žrtve, svoje stradalnike prema kojima osjećam duboko poštovanje i sućut, bez obzira kojem narodu pripadaju.“ Radio Slobodna Evropa, 14. april 2010.

444 Na primer, Mesić je bio aktivno uključen u *Balkan Lustration Project*. Vidi <http://www.lustration.net>.

445 Primer ovakvog nastupa je Mesićeva izjava od 8 jula 2001, <http://www.predsjednik.hr>.

446 Istraživanja stavova o tranzicionoj pravdi u Hrvatskoj dala su nešto povoljnije rezultate od sličnih istraživanja u Srbiji. U istraživanju javnog mnjenja sprovedenom 2007, 76 odsto ispitanika složilo se da je individualna odgovornost za zločine učinjene sa svih strana ve-

skih ubedećenika u Srbiji, koji su očajnički „tragali za sopstvenim Mesićem,“⁴⁴⁷ oni u Hrvatskoj su mogli da svoje inicijative za tranzicionu pravdu kanališu kroz najvišeg državnika.

Sve u svemu, hrvatsko iskustvo s tranzicionom pravdom ukazuje na snagu onih koji instrumentalno usvajaju međunarodne norme i ustanove. Dok su razni segmenti društva i političkih elita iz različitih razloga prihvatili međunarodne zahteve u oblasti tranzicione pravde, svi su podržavali veliku zajedničku nacionalnu strategiju. Sve velike politički zainteresovane strane videle su hrvatsku budućnost u Evropi i bile spremne da radi ostvarenja ovog cilja manipulišu u domaćem političkom okruženju. I dok su nacionalisti koji su pružali otpor normama bili veoma glasni i mnogobrojni, pragmatični instrumentalni usvajajući iz različitih hrvatskih vlada sve više su ih politički potiskivali. Konačno, istinski ubedećenici iz hrvatskog civilnog društva imali su moćnog saveznika u hrvatskom predsedniku, koji je podržavao napore tranzicione pravde kao vid individualizacije zločina i oslobođenja hrvatske države od optužbi za njih.

Zaključak

Hrvatskoj državi je veoma dobro poslužila njena strategija instrumentalnog usvajanja međunarodnih normi i ustanova tranzicione pravde. Kao nagradu za obnavljanje saradnje s MKTJ, ovaj je pristao da neke svoje predmete prepusti hrvatskom pravosuđu. Ovo je ustupak koji je Hrvatska dugo tražila, tvrdeći da je postala konsolidovana demokratija, zasnovana na vladavini prava i sposobna da sudi sopstvenim ratnim zločincima.

Međutim, tek je decembra 2005. hapšenjem Ante Gotovine, poslednjeg hrvatskog optuženika, čije je izručenje zahtevao MKTJ, Hrvatska zvanično ispunila svoju poslednju obavezu prema Haškom tribunalu.⁴⁴⁸ Međunarodni donatori su velikodušno nagradili Hrvatsku. Oktobra 2005⁴⁴⁹ glavna tužiteljka Haškog tribunala izjavila je da Hrvatska „u potpunosti saraduje“ s MKTJ, što je odmah pokrenulo pregovore Hrvatske i EU o pridruženju.⁴⁵⁰ Saradnja s međunarodnim

oma važna. Međutim, na pitanje kako lično doživljavaju pojam „suočavanje s prošlašću,“ njih 30 odsto je imalo negativan stav o ovom pojmu, 41 odsto nisu imali nikakav stav, dok je svega 23 procenta smatralo da je „suočavanje s prošlašću“ pozitivna stvar. Rezultati su dostupni na <http://www.documenta.hr>.

447 Goran Svilanović, nekadašnji Ministar inostranih poslova i predsednik Građanskog saveza Srbije, intervju s autorkom, 26. septembar 2005, Beograd.

448 Jedino su još preostali dostavljanje dokumenata i omogućavanje vršenja istražnih radnji MKTJ.

449 Kada su tužiocu MKTJ predstavljeni dokazi da se Gotovina nalazi u Španiji.

450 Council of the European Union, united press release, 12514/1/05, 3. oktobar 2005.

ustanovama tranzicione pravde tako je dovela Hrvatsku do najveće nagrade – stvarnih izgleda za članstvo u EU.

Na više načina je ovaj put za Hrvatsku bio lakši nego za Srbiju, jer su se međunarodni akteri usredsredili isključivo na institucionalnu saradnju Hrvatske s MKTJ – a čak je i to na kraju svedeno na izručenje jednog pojedinca – dok su Hrvatskoj ostavljali daleko više prostora da domaće poslove obavlja po svom nahodanju. Zbog ovoga je iskustvo Hrvatske s tranzicionom pravdom imalo, poput Janusa, dva lica – proaktivno na međunarodnom i mlitavo, ako ne i reakcionarno, na unutrašnjem nivou. I zaista, čim je Gotovina prebačen u Hag, međunarodni pritisak na Hrvatsku, koji je i onako već trpeo od „poremećaja nedostatka pažnje,“ počeo je da popušta.⁴⁵¹ Sada kada je Hrvatska već dobila najvažniju šargarepu – kandidaturu za članstvo u EU – međunarodni akteri su imali znatno manje sredstava da utiču na njenu unutrašnju politiku. U hrvatskoj javnosti prevladao je stav da su procesi tranzicione pravde završeni hapšenjem Gotovine i da je vreme da Hrvatska pređe na druga, važnija pitanja, kao što su ekonomska reforma, strane investicije i opšte prilagođavanje evropskom tržištu i ustanovama.⁴⁵² Kako su se hapšenje Gotovine i razgovori o pridruživanju EU u Hrvatskoj tumačili kao veliki nacionalni trijumfi, konačno ispunjenje međunarodnih obaveza na neki način je poslužilo da se okonča dalja unutrašnja rasprava o ratnim zločinima u Hrvatskoj.

Nesklad između međunarodne slike o Hrvatskoj kao zemlji koja se dobrovoljno suočila s prošlošću i saraduje s međunarodnim pravosudnim institucijama, i propusta koje je domaće pravosuđe i dalje pravilo u postupcima za ratne zločine, ukazuju na to da se u onim državama koje usvoje pravne mehanizme u potrazi za međunarodnim legitimitetom može očekivati površno ili instrumentalno poštovanje međunarodnih normi. Države kao što je Hrvatska mogu da ispune svoje međunarodne obaveze i mogu zato biti nagrađene, ali to sve može biti na uštrb ozbiljne unutrašnje debate o zločinima iz prošlosti i dubljih normativnih i promena ponašanja.

Ono na šta iskustvo Hrvatske takođe ukazuje jeste stepen u kome se norme i ustanove tranzicione pravde mogu iskoristiti za državne potrebe, i suprotno, kako zvanični diskurs može da pomogne pri unapređivanju pravnih procesa tranzicije. Napori tranzicione pravde u Hrvatskoj delovali su tako usredsređeno zbog činjenice da su sve hrvatske elite iskoristile veliku priču o Hrvatskoj kao evropskoj državi da bi olakšale promene u politici, čak i kada se činilo da su takva pomeranja na unutrašnjem nivou nepopularna. Ovo shvatanje Hrvatske kao evropske države, definisano na više načina u odnosu na Srbiju, i u nešto manjoj

451 Intervju autorke s pripadnikom Odeljenja za ratne zločine OEBS u Hrvatskoj.

452 Đikić, intervju.

meri na Bosnu, zamenilo je i nadjačalo postojeće nacionalističke priče. Za razliku od Srbije, gde se shvatanje identiteta sopstvene države na prvom mestu ticalo nacije, a potom članstva u EU, u Hrvatskoj je postojao širok društveni sporazum između skoro svih političkih grupacija da je pristupanje EU najvažnija nacionalna strategija. Ovaj politički i društveni konsensus omogućio je hrvatskim elitama da brzo napreduju u ispunjavanju međunarodnih zahteva, čak i kada su oni suštinski bili u suprotnosti s uverenjima najšire javnosti i s njihovim razumevanjem hrvatske prošlosti. Tranziciona pravda je uspešno predstavljena stanovništvu kao neophodan korak na putu ka Evropi. Po rečima Jadranke Kosor, tadašnje potpredsednice vlade Hrvatske, „Suočavanje s prošlošću za nas doista znači pripremu za budućnost, za ... europsku budućnost.“⁴⁵³ Tranziciona pravda je stoga široko shvaćena kao hrvatska „međunarodna obaveza,“ što je državi davalo obeležje demokratije sa funkcionalnim ustanovama, zasnovane na vladavini prava. Ona se, međutim, nije tumačila u moralnim kategorijama, već samo kao stvar koju valja učiniti.

Hrvatska strategija tranzicione pravde dozvolila je tako hrvatskim elitama da uzmu najbolje iz oba sveta. Mogle su da dokažu međunarodnoj zajednici da poštuju međunarodna pravila i da ih se sa zadovoljstvom pridržavaju. Istovremeno, putem domaćeg vida strategije tranzicione pravde uspele su da skoro u potpunosti ostanu verne hrvatskom nacionalnom tumačenju prirode rata i uloge Hrvatske u njemu.

453 Gđa Kosor je govorila na međunarodnoj konferenciji „Utvrđivanje istine o ratnim zločinima i sukobima,“ 8 – 9 februara 2007, Zagreb. Transkript na <http://www.documenta.hr>.

4. KO TI JE SUSED?

Bosna je u mnogo kom pogledu savršena laboratorija za proučavanje efikasnosti, posledica i mogućnosti tranzicione pravde kad su u pitanju pravda za žrtve i poverenje unutar raspadnutih zajednica. To je zemlja koja je u toku jugoslovenskih sukoba prepatila mnogo više od svih. Stanovništvo joj je desetkovano, a gradovi i sela opustošeni. Rat je ostavio traumatične tragove na bosanskom društvu, koje još uvek, duže od decenije posle okončanja rata, pokušava da se nosi s onim što se desilo.

Međutim, iskustvo Bosne s tranzicionom pravdom bilo je mnogo složenije no što su očekivali zagovornici međunarodne pravde. Napori za uspostavljanje tranzicione pravde u Bosni odražavali su klasičnu dilemu: mada su postojale neverovatno visoka potražnja i potreba za pravdom, ona je trpela zbog nesposobnosti da se dođe do nje.⁴⁵⁴ Prema institucijama međunarodne pravde, kao što je MKTJ, građani Bosne odnosili su se s naglašeno pomešanim osećanjima: svaka grupa – Bošnjaci, Srbi i Hrvati – pronalazila je svoje razloge za razočarenje. Domaća suđenja za ratne zločine tek su u povelju i na njih u velikoj meri utiču eksperti za međunarodnu pravdu, a svi pokušaji da se stvori neka bosanska komisija za istinu ostali su na ledu, što je bila posledica malog domaćeg interesovanja, mlake međunarodne podrške i bosanskog federalnog birokratskog lavirinta.

Ispitujući iskustvo tranzicione pravde u Bosni u ovoj se glavi postupa na sledeći način. Prvo se opisuju međunarodni ciljevi tranzicione pravde u Bosni i očekivanja od nje, izraženi u Dejtonskom mirovnom sporazumu i posle njega. Onda sledi osvrt na specifične mehanizme međunarodne pravde uspostavljene u Bosni – na međunarodna i domaća suđenja i projekte kazivanja istine, kao i na njihove domaće političke posledice. U ovoj glavi se onda ispituju specifične domaće političke okolnosti – unutrašnji zahtevi odozdo, moć remetilaca iz starog režima i rivalske strategije elita – koje su dovele dotle da se u Bosni modeli tranzicione pravde neodlučno i fragmentarno primene. U zaključku je analiza posledica korišćenja tranzicione pravde kao puta ka stvaranju jakih unutrašnjih državnih mehanizama u svetlu smanjivanja međunarodnog prisustva u Bosni.

454 Mark Freeman, „Bosnia and Herzegovina: Selected Developments in the Transitional Justice,” *International Center for Transitional Justice*, New York, oktobar 2004.

Bosna u dejtonskom stezniku

Potreba za međunarodnom pravdom u Bosni bila je sasvim jasna. Rat u Bosni, (1992–1995) jedan je od najsurovijih sukoba u bližoj prošlosti – užasan niz nasilničkih činova i masakara koji je Evropu podsetio na njene najgore noćne more. Ono što je bosanski rat učinio toliko strašnim, pored obima ljudskog stradanja, bede i umiranja, bila je činjenica da su se doskorašnji susedi, prijatelji, rođaci i školski drugovi okomili jedan na drugoga. Pre toga je Bosna bila funkcionalno multietničko društvo. Ponosila se dugom istorijom multikulturalizma, a njene četiri glavne religije – islam, pravoslavlje, katolicizam i judaizam, mirno su koegzistirale, čak s izvesnom merom uzajamnog poštovanja. Prihvatanje verskih različitosti ispoljilo se u gradu Sarajevu u vidu katedrala, crkava, džamija i sinagoga duž njegovih ulica, nekada punih zelenila, a posle rata često ogolelih. Bosna se takođe ponosila predratnom visokom stopom mešovitih brakova, koja se često koristila kao pokazatelj pri merenju etničkih odnosa i etničke bliskosti.⁴⁵⁵ Međutim, nijedna od ovih odlika nije sprečila kasnije krvoproliće. Kad je bivša Jugoslavija 1991. počela da se raspada, bosansko rukovodstvo uznemirilo se jer im je to izgledalo kao težnja Srbije da dominira Jugoslavijom. Posmatrajući rat u susednoj Hrvatskoj između hrvatskih trupa i pobunjenih Srba, bosanske vladajuće elite zaključile su da bi proglašenje nezavisnosti i dobijanje međunarodnog priznanja moglo da spreči oružani sukob i Bosnu spase od sudbine Hrvatske. Međutim, odmah posle donošenja Deklaracije o nezavisnosti Bosne aprila 1992, snage bosanskih Srba uz logističku podršku i doturanje oružja od strane JNA, koju je kontrolisao Milošević, počele su da opsedaju Sarajevo. Tokom četvorogodišnje opsade oko 10 hiljada ljudi postradalo je od snajperskih hitaca, artiljerijske vatre, nagaznih mina, gladi i mraza.

Dok je pažnja celog sveta, uz vrlo malo akcije, bila usredsređena na stradanje Sarajeva, rat je besneo u drugim delovima Bosne.⁴⁵⁶ Nisu pošteđeni takoreći ni jedan grad, varoš ili zajednica u celoj zemlji. Sela su spaljivana, mnogi civili proterani ili pobijeni, hiljade ljudi nestale su bez traga, čitava naselja su zbrisana sa zemlje, a srušene mnoge vekovima stare i međunarodno zaštićene građevine.⁴⁵⁷ Užasi su dostigli vrhunac jula 1995, kada su srpske snage izvršile najgore

455 U jednoj demografskoj analizi saveznog popisa od 1981. zaključuje se da „kad bi se uključila i deca iz mešovitih brakova, više od polovine bosanskog stanovništva imalo je bliske rođake druge nacionalnosti.“ Navedeno u Steven I. Burg – Paul Shoup, *The War in Bosnia and Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, Armonk, NY, M.E. Sharpe, 1999, str. 42. Vidi i Tone Bringa, *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*, Princeton, Princeton University Press, 1995.

456 Thomas Cushman i Stjepan Gabriel Mestrovic, *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia*, New York, New York University Press, 1996.

457 Naročito su stradali islamski spomenici. U najpoznatije primere spadaju uništenje stolaćima starih džamija u Foči i Banja Luci i rušenje starog mosta u Mostaru.

pojedinačno zverstvo u Evropi posle Drugog svetskog rata, masakr u Srebrenici, gde je sedam hiljada Bošnjaka – dečaka i muškaraca – pogubljeno u toku pet dana u prisustvu nemoćnih i nezainteresovanih snaga Ujedinjenih nacija, razmeštenih da čuvaju to mesto, proglašeno zonom bezbednosti.

Srebrenički pokolj, koji je MKTJ kasnije okvalifikovao kao genocid,⁴⁵⁸ podstakao je traljavu međunarodnu akciju za okončanje bosanskog rata. Pošto su ih nekoliko dana bombardovale snage NATO, Srbi su pristali da pregovaraju. Novembra 1995. SAD su okupile zaraćene strane u Dejtonu, država Ohajo, i postigle kompromis kojim se Bosna razdvaja u dve polovine – Republiku Srpsku (RS) i Federaciju Bosne i Hercegovine (BH), koja je opet podeljena u deset kantona da bi se sačuvala osetljiva ravnoteža između Bošnjaka i bosanskih Hrvata.⁴⁵⁹

Dejtonskim sporazumom okončan je rat i prestalo je dalje zlostavljanje bosanskog stanovništva. Međutim, time što su dva entiteta stekla neka svojstva države, kao što su kontrola nad policijom i vojskom, mirovnim dogovorom su u stvari potvrđene i institucionalizovane posledice masovnog preseljenja stanovništva ili etničkog čišćenja.⁴⁶⁰ Dejtonom je slika zamrznuta tako što su priznati i ustavno sankcionisani teritorijalni dobici triju zaraćenih grupa.⁴⁶¹ Bosanski Srbi dobili su velike delove teritorija, skoro potpuno očišćene od nesrba, dok su Bošnjaci i Hrvati ostali da u svojoj mini-federaciji žive u napetom partnerstvu.

Dejtonski ustav BH je vrlo složen dokument kojim se stvaraju slojevi paralelnih nadležnosti, kako bi se sprečilo da bilo koja strana ostvari etničku dominaciju. Stvoreni su središna vlada s dvodomnim parlamentom, rotirajuće predsedništvo od tri člana (po jednog Bošnjaka, Hrvata i Srbina) i Ustavni sud. Dva entiteta – Republika Srpska i Federacija BH – dobila su sopstvene parlamente, predsednika i vladu i deset regionalnih vlasti, od kojih svaka ima svoje policijske snage i službe nadležne za obrazovanje, zdravstvo i pravosuđe. Svetska banka je procenila da ovaj administrativni lavirint guta 50 odsto bruto društvenog proizvoda Bosne.⁴⁶²

Što je još važnije, Dejtonski sporazum pretvorio je Bosnu u međunarodni protektorat kojim vlada Ured Visokog predstavnika (OHR), sa skoro neograničenim ovlašćenjima i s mandatom koji se ne sastoji samo u obnovi već i u

458 Odluka koja je poslužila kao presedan je presuda Prizivnog veća u slučaju *Prosecutor v. Radislav Krstić*, od 19. aprila 2004, stav 39.

459 Uz to je 2000. uspostavljen distrikt Brčko kao posebna administrativna i samoupravna jedinica.

460 Međunarodna krizna grupa, „Nadnica za grijeh: Sučeljavanje sa Republikom Srpskom u Bosni,“ Izveštaj za Evropu, br.118, Sarajevo, 8. oktobar 2001.

461 Intervju autorke sa saradnicima Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 20. januar 2006.

462 Nicholas Wood, „Fiery Campaign Imperils Bosnia's Progress, Officials Warn,“ *New York Times*, 26. avgust 2006.

izgradnji države.⁴⁶³ Ured može strogo da nadzire skoro sve oblasti delovanja bosanskih država – da organizuje izbore, postavlja i odobrava postavljanje lokalnih zvaničnika, nadzire lokalnu javnu upravu, kontroliše poštovanje ljudskih prava, vrši nadzor nad naoružavanjem, nadzire sastav policije i sudstva, pa čak i da kontroliše takve prozaične stvari kao što su nazivi ulica, izgled zastava i tablica na vozilima. Zbog ovakvog, dotle nevidenog, međunarodnog mešanja, Dejtonski sporazum je učinio institucije bosanske države toliko nemoćnim da su postale irelevantne a Bosna stalni protektorat, dok su bosanske elite stekle duh „političke neodgovornosti.“⁴⁶⁴ Zato sada mnogim stanovnicima Bosne njihova država izgleda samo kao geopolitička konstrukcija međunarodne zajednice.⁴⁶⁵

Internacionalizacija tranzicione pravde u Bosni

Pored toga što je njime podeljena teritorija Bosne i stvoren politički, pravni i vojni okvir, Dejtonskim mirovnim sporazumom takođe su se institucionalizovala međunarodna očekivanja od tranzicione pravde u Bosni. Sve države potpisnice sporazuma – uključujući tu i oba bosanska entiteta – prihvatile su obavezu da „sarađuju u istraživanju i gonjenju ratnih zločina i drugih kršenja međunarodnog humanitarnog prava.“⁴⁶⁶

Primena dejtonskih „civilnih odredaba“ poverena je raznim međunarodnim organizacijama, pri čemu OHR treba da koordiniše različite aktivnosti OEBS, Misije UN u Bosni i Hercegovini i Visokog komesara UN za izbeglice. Međutim, OHR treba najneposrednije da usaglašava saradnju Bosne s MKTJ, što je glavno merilo za ostvarivanje tranzicione pravde u regionu. Posleratna Bosna takođe je privukla ogromnu pažnju raznih međunarodnih nevladinih organizacija, koje su otvorile lokalne ispostave širom Bosne u nameri da grade civilno društvo i doprinose pomirenju.⁴⁶⁷

463 Prvobitno poratno međunarodno prisustvo u Bosni sastojalo se od šezdeset hiljada pripadnika snaga NATO sa skoro isto toliko zaposlenih u pružanju pomoći, osoblja nevladinih organizacija, civilnim administratorima i profesionalnim savetnicima. Tokom najintenzivnijeg međunarodnog investiranja u Bosni (1996–2000) međunarodna zajednica utrošila je desetine milijardi dolara na obnovu infrastrukture, povratak izbeglica i ekonomske i strukturalne reforme, kao i na produženo vojno prisustvo. International Crisis Group, „Ensuring Bosnia's Future: A New International Engagement Strategy,“ Europe Report No. 180, Sarajevo, 15. februar 2007.

464 International Crisis Group, „Whither Bosnia?“ Europe Report No. 43, Sarajevo, 9. septembar 1998.

465 Intervju autorke s jednim profesorom političkih nauka na Univerzitetu u Sarajevu, Sarajevo, 17. januar 2006.

466 Čl. IX Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, Dejtonski mirovni sporazumi o Bosni i Hercegovini, <http://www1.umn.edu/humanrts/icty/dayton/daytonaccord.html>

467 Za vrlo kritičnu ocenu delatnosti međunarodnih NVO u obnovi građanskog društva u Bosni vidi Roberto Belloni, „Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina,“

Konačno, tranziciona pravda i opšte unapređenje ljudskih prava bili su uslovi koje je Evropska komisija postavila za svaku buduću molbu za prijem u EU.⁴⁶⁸

Sva ova međunarodna pažnja neposredno je uticala na procese tranzicione pravde u Bosni time što ih je internacionalizovala i udaljila od uticaja lokalnih vlasti, za koje se smatralo da su ili odveć pristrasne ili nedovoljno profesionalne, ili i jedno i drugo, da bi mogle da se nose sa složenošću traumatične i nasilne bosanske prošlosti.⁴⁶⁹ Drugim rečima, svi vidovi tranzicione pravde u Bosni su u manjoj ili većoj meri pod međunarodnim okriljem. Promoteri međunarodne pravde reagovali su na ovo političko okruženje vršeći pritisak na Bosnu iznutra time što su delovali preko jedine stvarne vlade, tj. OHR.

Bosna i Hag

Kao što se moglo videti, Dejtonskim sporazumom očekuje se saradnja s MKTJ kao odgovarajućim mestom za ostvarivanje tranzicione pravde u Bosni. Neposredno posle rata svi su međunarodni naponi bili usmereni ka Republici Srpskoj, odakle je poticala većina ratnih zločinaca.⁴⁷⁰ Međutim, tužilac MKTJ ubrzo je optužio i neke bosanske Hrvate za zločine protiv Bošnjaka. Takođe je 1996. optužio neke visoke oficire bosanske vojske, što je za bošnjačko stanovništvo bio vrlo sporan gest, jer se smatralo da se Bošnjaci kao žrtve genocida ne smeju ka-žnjavati zbog odbrambenih akcija svojih ratnih predvodnika.⁴⁷¹ Kao prostor na kome je počinjeno najviše ratnih zločina na Balkanu i kao zemlja čije je stanovništvo više od bilo kog drugog trpelo u toku trogodišnjeg sukoba, Bosna je takođe bila zemlja na koju se usredsredilo najviše istraga MKTJ. Međunarodna suđenja su stoga za Bosnu bila od velikog značaja, ali dok su građani Bosne isprva

Journal of Peace Research, vol. 38, br. 2, 2001, str. 163–180. Šire o tome kako se lokalno prihvata međunarodna izgradnja mira u Bosni, vidi Paula M. Pickering, *Peace Building in the Balkans: The View from the Ground Floor*, Ithaca, Cornell University Press, 2007.

468 Office of the High Representative, „Bosnia and Herzegovina: Commission Approves Feasibility Study,“ 18. novembar 2003, http://www.ohr.int/other-doc/eu-stmnt/default.asp?content_id=31227.

469 International Crisis Group, „Rule over Law: Obstacles to the Development of the Independent Judiciary in Bosnia and Herzegovina,“ Europe Report, no. 72, Sarajevo, 5. jul 1999. Human Rights Watch, „Pravda u opasnosti: Suđenja za ratne zločine u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, i Srbiji i Crnoj Gori“ tom 16, br. 7 (D), New York, 13. oktobar 2004.

470 Human Rights Watch, „Šansa za pravdu? Procesuiranje ratnih zločina u bosanskoj Republici Srpskoj,“ tom 18, br. 3 (D), New York, 16. mart 2006.

471 Dan Saxon, „Exporting Justice: Perceptions of the ICTY among the Serbian, Croatian and Muslim Communities in the Former Yugoslavia,“ *Journal of Human Rights*, vol. 4, br. 4, 2005, str. 552–572.

pratili postupke pred MKTJ s velikim interesom, privlačnost MKTJ za publiku počela je da se smanjuje kada se stvorio utisak da se postupci beskonačno razvlače. Međutim, kao i sve ostalo u Bosni, unutrašnji politički učinci suđenja pred MKTJ doživljavali su se vrlo različito u dvama bosanskim entitetima, Republici Srpskoj i Federaciji.⁴⁷²

Republika Srpska i MKTJ

Iako je septembra 2001. u parlamentu Republike Srpske usvojen zakon o saradnji s MKTJ, saradnje praktično nije bilo. Vlasti RS uporno su poricale da išta znaju o boravku Radovana Karadžića, Ratka Mladića ili bilo kog drugog srpskog optuženika na teritoriji RS, otvoreno se protiveći međunarodnim naporima da se osumnjičeni uhapsu i ometajući takve napore. Ustanove RS u čijoj je nadležnosti saradnja s Tribunalom ne samo što nisu bile od pomoći MKTJ, već su aktivno radile na ometanju njegovih istraga.⁴⁷³

Međunarodne zahteve da Republika Srpska sarađuje s Haškim tribunalom dodatno je otežavala činjenica da bosanski Srbi uglavnom nisu postupali nezavisno od Miloševićeve Srbije. To je značilo da je među osumnjičenima bilo državljana Srbije, da je bilo onih koji su se skrivali u Srbiji i da su neki od njih bili bosanski građani koji su se skrivali u RS, što je Srbiji omogućavalo da izbegne njihovo hapšenje na svojoj teritoriji. Skoro čitavu deceniju posle okončanja sukoba, i RS i njen zaštitnik Srbija koristili su ovu taktiku odugovlačenja da bi ublažili pritisak MKTJ. Zahvaljujući zajedničkoj zaveri ćutanja, koja je pogodovala interesima obeju država, vlasti RS su dobile na vremenu i nadale se da će međunarodni pritisak popustiti. Međutim, međunarodna zajednica je bila istrajna, a OHR je sve nametljivije tražio od vođstva RS da počne da sarađuje s MKTJ, jer će u suprotnom RS biti isključena iz međunarodnih programa za obnovu. RS je, pored toga, počela i da gubi podršku Srbije jer su srbijanske vlade jedna za drugom davale prednost integraciji Srbije u evropske institucije, koja je bila uslovljena njenim udaljanjem od unutrašnjih poslova RS. Stoga se vremenom RS počela osećati sve otuđenijom, kako od svojih prijatelja, tako i od svojih neprijatelja. U takvim političkim okolnostima, jedina politička strategija s dobrim izgledima za uspeh podrazumevala je umirivanje međunarodnih aktera i poboljšanje odnosa s Bosanskom Federacijom.

472 Prema jednom velikom ispitivanju, izvršenom 2002, poverenje u MKTJ ima 51 odsto stanovnika Federacije, a svega 4 odsto stanovnika Republike Srpske. Vidi International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), *South East Europe (SEE) Public Agenda Survey*, 4. april 2002, http://www.idea.int/europe_cis/balkans/see_survey.cfm.

473 Međunarodna krizna grupa, „Nadnica za grijeh.“

Vlasti RS su 2005. revidirale tvrdi stav prema saradnji s MKTJ, i počele s hapšenjem i isporučivanjem optuženih.⁴⁷⁴ Promena stava prema MKTJ pratila je novu spremnost da se učiniocima ratnih zločina sudi pred lokalnim sudovima.⁴⁷⁵ Ovaj „pravni zamah“ odrazio je smanjenje moći ekstremno nacionalističkih remetilaca iz starog režima u Republici Srpskoj. OHR ih je, jednog po jednog, smenjivao s viših položaja i tako im postepeno umanjivao uticaj. Takođe je postajalo sve jasnije da budućnost srpskog entiteta leži u unapređivanju odnosa sa Sarajevom i slabljenju veza s Beogradom. Ipak, ispostavilo se da se saradnja RS s MKTJ sada „komercijalizuje,“ jer su vlasti bosanskih Srba odmeravale koje međunarodne koristi mogu da steknu u zamenu za isporučivanje osumnjičenih za ratne zločine.⁴⁷⁶

Bosanska Federacija i MKTJ

Odnos bosansko-hrvatske federacije s Haškim tribunalom takođe je bio pun prepreka. Bosanski entitet je na svoj način bio politički kompleksan, morao je da se bavi stvarima kao što su višestruko suprotstavljeni interesi, među njima i antagonistički odnos Federacije i Republike Srpske i nerešene trzavice između Bošnjaka i Hrvata unutar Federacije. To je za posledicu imalo da i Bošnjaci i Hrvati koriste postupke pred MKTJ kao političku potvrdu svoje relativne moći i vlasti u državi. Za bosanske Hrvate, optužnice MKTJ protiv njihovih istaknutih ratnih vođa, poput Tihomira Blaškića i Darija Kordića, navodno zloupotrebljavaju njihov ranjiv manjinski položaj u Bosni pa se koriste da opravdaju pokušaje da se Hrvati izoluju od pravnih i ustavnih struktura bosanske države.⁴⁷⁷

Većina Bošnjaka je, međutim, osnivanje MKTJ 1993. primila kao povoljan razvoj događaja, kao najbolje rešenje u nedostatku međunarodne vojne intervencije koja bi sprečila krvoproliće u Bosni. Očekivali su da MKTJ usmeri napore prvenstveno na gonjenje Srba i ponekog hrvatskog izvršioca ratnih zločina nad Bošnjacima. Sve se to promenilo kada je MKTJ podigao prvu optužnicu protiv bošnjačkih generala i pripadnika bosanske vojske za zločine izvršene nad Srbi-

474 Januara 2005. vlasti RS isporučile su MKTJ Savu Todovića, bivšeg zamenika upravnika Kazneno–popravnog zavoda Foča. Gojko Janković, takođe optužen u vezi sa zločinima nad bosanskim Muslimanima u Foči, predao se vlastima RS marta 2005. Konačno, Sredoje Lukić, optužen za zločine nad bosanskim Muslimanima u Višegradu 1992. predao se septembra 2005. Human Rights Watch, „Overview of Human Rights Issues in Bosnia and Herzegovina,“ New York, 18. januar 2006.

475 Human Rights Watch, „Šansa za pravdu.“

476 Intervju autorke sa saradnicima Fondacije Heinrich Boell, 18. januar 2006, Sarajevo.

477 International Crisis Group, „Turning Strife to Advantage: A Blueprint to Integrate the Croats in Bosnia and Herzegovina,“ Europe Report no. 106, Sarajevo, 15. mart 2001.

ma.⁴⁷⁸ Bošnjačka javnost je reagovala ljutito, s prezirom, i ostala još čvršće pri stavu da se žrtve genocida ne mogu optužiti za ratne zločine učinjene u protivnapadu ili odbrani.⁴⁷⁹

Mnoge suprotstavljene verzije bosanske prošlosti, i način na koji se o njoj možda govorilo u Hagu, najvernije odslikava slučaj Namera Orića, bosanskog ratnog zapovednika. Aprila 2003. Orića su pripadnici NATO snaga lišili slobode i prebacili u Hag, gde je pred Tribunalom bio optužen za ratne zločine nad bosanskim Srbima.⁴⁸⁰ Orić je jedan od najfascinantnijih likova iz bosanskog rata – ratni junak za neke Bošnjake, izdajica za druge,⁴⁸¹ a ratni zločinac za bosanske Srbe, koji su ga smatrali odgovornim za masakr dve stotine Srba u selu Kravica, događaj koji su Srbi ponekad nazivali sopstvenom Srebrenicom.⁴⁸² Njegovo hapšenje i prebacivanje u Hag razbesnelo je mnoge Bošnjake, koji su zamerali MKTJ što navodno pokušava da stvori lažnu „etničku ravnotežu“ među osumnjičenima pred Tribunalom.⁴⁸³

Posebno ogorčeni bili su oni koji su preživeli masakr u Srebrenici. U jednoj često navodenoj izjavi, jedna od članica „Majki Srebrenice,“ organizacije koja predstavlja preživele, tvrdila je da je hapšenje Orića „sramotno.“ „Uhapsili su ga samo nekoliko dana nakon što smo sahranili 600 ubijenih stanovnika Srebrenice!... Orić nije ratni zločinac, nego čovjek koji je branio vlastiti narod.“⁴⁸⁴ Bosansko političko vođstvo bilo je podjednako besno. Sulejman Tihić, vođa najveće bosanske političke partije, Stranke demokratske akcije (SDA), i član Predsedništva Bosne i Hercegovine, rekao je će Orić dokazati svoju nevinost, jer „istina je da je on u Srebrenici branio nenaoružan narod od agresora koji su htjeli da ga unište.“⁴⁸⁵ Orićeve bošnjačke pristalice koje su protestovale ispred MKTJ, nosile su transparente sa parolom „Ukoliko je on kriv, kriv sam i ja – i krivi smo svi

478 Slučaj se ticao ratnih zločina za koje se tvrdi da ih je počinila bosanska vojska u logoru u Čelebićima.

479 Ovaj stav ilustruje intervju s advokatom odbrane jednog bošnjačkog osumnjičenog u: Nerzuk Ćurak „Intervju dana: Edina Rešidović,“ *Dani*, 7. decembar 1998.

480 Optužen je za ubistvo sedmoro i mučenje daleko više bosanskih Srba u srpskim selima u okolini Srebrenice tokom 1992. i 1993.

481 Bosanska štampa je uporno objavljivala priče o Orićevom navodnom napuštanju Srebrenice 1995. što je omogućilo srpski masakr nad Bošnjacima. B92, 11. april 2003. Optuživan je takođe i zbog povezanosti s organizovanim kriminalom.

482 Ove optužbe, međutim, istražitelji MKTJ nikada nisu dokazali i Orić nije bio optužen za ubistva u Kravici.

483 Amra Kebo, „Gnjevo u Bosni zbog Orićevog hapšenja,“ IWPR, 14–18 april 2003. Za ilustrativan komentar u bosanskoj štampi, vidi Senad Avdić, „Naser u Hagu,“ *Slobodna Bosna*, 17. april 2003.

484 Navedeno u Kebo, „Gnjevo u Bosni.“

485 Navedeno u Kebo, „Gnjevo u Bosni.“

mi.⁴⁸⁶ Bosanski Srbi su, što se i moglo očekivati, pozdravili hapšenje Orića, ali su istovremeno bili razočarani sadržinom optužnice.⁴⁸⁷

Ako je optužnica protiv Orića bila sporna, onda je još spornija bila izrečena kazna. Jula 2006. osuđen je na dve godine zatvora, ali je odmah posle toga pušten jer mu je u kaznu uračunato i vreme provedeno u pritvoru. Obrazlažući presudu, predsednik veća je rekao da su „užasni uslovi“ u Srebrenici – grad je bio opkoljen srpskim trupama i preplavljen izgadnelim izbeglicama – morali da dovedu do sloma javnog poretka te Orić ne može da snosi odgovornost za zločine koje su činile njegove jedinice.⁴⁸⁸ Orića su u Bosni dočekali kao heroja; između ostalih, dočekao ga je i tadašnji predsednik rotirajućeg veća, Sulejman Tihić, koji mu je čestitao na „hrabrosti i izdržljivosti,“ u danima iskušenja.⁴⁸⁹

Puštanje Orića na slobodu je, međutim, samo učvrstilo etničke pozicije Srba i Bošnjaka. Predsednik Republike Srpske je negodovao zato što je blaga kazna zapravo „nagrada za ratne zločine nad Srbima“⁴⁹⁰ i što jasno dokazuje politički uticaj na MKTJ. S druge strane, preživelim iz Srebrenice je laknulo nakon njegovog izlaska na slobodu, mada su bili i dalje ljuti što je uopšte bio optužen.⁴⁹¹ „On je goloruk stao pred goloruki narod i najverovatnije mu se i zbog toga sudi,“ jedna je od reakcija Majki Srebrenice.⁴⁹²

Za bosanske Srbe je, stoga, blaga kazna izrečena Oriću išla u prilog tvrdnji da je MKTJ antisrpsko telo, na koje međunarodni akteri utiču antisrpskom propagandom. Slučaj Orić i podrška koju su nastavile da mu pružaju bošnjačke elite iskoristilo je i vođstvo bosanskih Srba da svoje bošnjačke kolege optuži za „ekstremizam.“⁴⁹³ Ova optužba se kasnije rabila da bi se opravdalo produženje autonomnog statusa Republike Srpske. Usled ovoga su bosanski Srbi i njihov politički entitet još manje verovali međunarodnim činiocima i još čvršće ostali pri svojim zahtevima za nezavisnost i samostalnost u Bosni, zahtevima protivnim međunarodnim i bošnjačkim planovima o budućnosti zemlje. S druge strane, bošnjačke elite su se obilato služile mišljenjem MKTJ kojim se jamči razumevanje za zločine izvršene u užasnim okolnostima da bi potvrdile svoj stari argument da, s obzirom da su žrtve genocida, Bošnjacima ne treba suditi na isti način kao njihovim srpskim i hrvatskim protivnicima. Slučaj Orić je stoga poslužio

486 Chris Stephen, „Orićevo prvo pojavljivanje pred sudom,“ IWPR, 7–11 april 2003.

487 „Naser Orić u Hagu,“ *Reporter*, 16. april 2006.

488 Marlise Simons, „Muslims Freed After Conviction,“ *New York Times*, 1. jul 2006.

489 S.R., „Tihić čestitao Oriću na hrabrosti i izdržljivosti,“ *Oslobođenje*, 7. jul 2006.

490 „Oslobađanje Orića nagrada za ratne zločine,“ *Glas javnosti*, 2. Jul 2006.

491 Sakib Smajlović, „Naser Orić nije trebao dobiti ni dana zatvora,“ *Oslobođenje*, 5. jul 2006.

492 B92, 1. jul 2006.

493 O.V., „Čavić optužio SDA da podstiče ekstremizam,“ *Oslobođenje*, 29. jul 2006.

kao ulog u nagodbi između srpskih i bošnjačkih elita; obe su iz postupka izdvajale ono što ide u prilog njihovih nacionalnih pretenzija.⁴⁹⁴

Hag: velika očekivanja se ne ostvaruju

Međutim, slučaj Orić bio je samo jedan od stotina bosanskih predmeta pred MKTJ. Stoga vredi sistematski proučiti razmere u kojima je MKTJ, kao glavna ustanova koja treba da deli pravdu u Bosni, ispunio mnoga međunarodna i lokalna očekivanja.

Kao što je već naglašeno, bošnjačke elite i grupe žrtava s oduševljenjem su pozdravile osnivanje MKTJ u nadi da će on istražiti mnoge ratne zločine izvršene protiv bošnjačkog stanovništva, ako ne i najveći njihov broj, i presuditi krivicima. U tom pogledu postojanje MKTJ bilo je od značaja za pokretanje procesa tranzicione pravde u Bosni. Nije mnogo verovatno da bi bez MKTJ bosanske vlasti povele ozbiljne sudske postupke za ratne zločine. Istrage i optužnice MKTJ uklonile su s vlasti mnoge remetioce iz starog režima i sprečile ih da dalje destabilizuju Bosnu. U tom smislu MKTJ je bio jedan od aktera lustracije u Bosni.⁴⁹⁵

Ovo naročito važi za Republiku Srpsku, u kojoj su tek nedavno počela domaća suđenja za ratne zločine, nakon neposrednog pritiska koji su na nju vršili OHR i sam MKTJ, koji je u sklopu svoje izlazne strategije počeo da prepušta predmete lokalnim sudovima. Tako je MKTJ otvorio mogućnost za suđenja pred domaćim telima i pred posebnim bosanskim Odeljenjem za ratne zločine, što je doprinelo razvoju istinskog pravnog sistema u Bosni, usredsređenog na individualnu odgovornost izvršilaca.⁴⁹⁶ Na taj način je MKTJ personalizovao krivicu. Prvi predsednik MKTJ Antonio Kaseze (Antonio Cassese) često je isticao ovaj vid delovanja MKTJ: „ako se odgovornost za užasne zločine izvršene u bivšoj Jugoslaviji ne pripiše pojedincima, celokupne etničke i verske grupe smatraće se odgovornima za ove zločine i žigosane kao kriminalne.“⁴⁹⁷

MKTJ je takođe dao dragocen doprinos istoriji time što je prikupio masu dokaza o ratnim zločinima izvršenim u jugoslovenskim ratovima, koji verovatno ne bi bili pribavljeni bez postupaka u Hagu. Na međunarodnim suđenjima je

494 Senad Pećanin, „Naser Orić – moneta za potkusurivanje,“ *BH Dani*, 7. jul 2006.

495 U prilog oceni da je MKTJ doprineo izgradnji demokratije u Bosni, vidi Lara J. Nettelfield, „Courting Democracy: The Hague Tribunal's Impact in Bosnia and Herzegovina,“ doktorska disertacija, Univerzitet Kolumbija, 2006.

496 Intervju autorke sa saradnicima Istraživačko-dokumentacionog centra u Sarajevu, 13. januara 2006.

497 Navedeno po Payam Akhavan, „Justice in the Hague, Peace in the Former Yugoslavia? A Commentary on the United Nations War Crimes Tribunal,“ *Human Rights Quarterly*, vol. 20, 1998, str. 737–816, 766.

svedočilo više od tri i po hiljade svedoka, koji su dobili neku vrstu javnog priznanja za pretrpljene gubitke i patnje.⁴⁹⁸

Međutim, MKTJ je u očima mnogih žrtava i aktivista tranzicione pravde u Bosni bio veliko razočarenje. Pre svega, lokalno stanovništvo je vrlo teško razumelo i prihvatilo pravne postupke pred MKTJ, uglavnom jer se u MKTJ primenjuju pravila postupka anglosaksonskog prava, koje poznaje i davanje priznanja i sudske nagodbe, pojmove koji su za žrtve ratnih zločina i preživeli strani i često im se čine uvredljivim.⁴⁹⁹ Za mnoge žrtve, presude MKTJ bile su skandalozno blage, suviše se često pribegavalo sudskim nagodbama, a udeo oslobađajućih presuda je bio preterano visok.⁵⁰⁰

Primer odluke MKTJ od koje se mnogo očekivalo, a koja je u stvari izazvala gorko razočarenje, bila je odluka o ublažavanju kazne Radislavu Krstiću, prvom visokom oficiru snaga bosanskih Srba osuđenom za genocid u Srebrenici. Pošto mu je Prizivno veće MKTJ ublažilo kaznu sa četrdeset šest na trideset pet godina zatvora, Hajra Čatić, predsednica udruženja Žena Srebrenice, izjavila je:

Drago nam je jer se i dalje tereti za genocid. Svaka kazna za Krstića blaža od doživotne robjije, za nas je neprihvatljiva. Naravno, nas niko ne sluša. Veoma smo razočarane Haškim tribunalom i nezadovoljne njegovim presudama. Dovoljno je da prestupnik kome se sudi samo prizna da je izvršio zločine, pa mu se polovina prašta i dobija minimalnu kaznu. Zato zaista od njih i ne očekujemo pravdu.⁵⁰¹

Neke grupe žrtava još oštrije su osuđivale kaznenu politiku MKTJ. Reagujući na odluku kojom je Dragan Zelenović, bosanski Srbin optužen za masovne zločine protiv Bošnjaka, osuđen na petnaest godina zatvora, Bakira Hasečić, predsednica udruženja Žene žrtve rata, izjavila je: „Tribunal se ovom presudom otvoreno stavio u odbranu zločinaca.“⁵⁰² Preovlađujuće osećanje da je Tribunal pretvorio ratne zločince u žrtve bilo je čak i tema popularnog bosanskog dokumentarnog filma, „*Slijepa pravda*.“⁵⁰³

Odluke MKTJ su u Bosni bile toliko sporne delimično i zato što se MKTJ nije blagovremeno postarao da bosansku javnost upozna s postupkom pred Tribunalom i međunarodnom sudskom praksom u oblasti ratnih zločina. Na primer, Tribunalu je trebalo nekoliko godina da svoj statut i svoje odluke prevedu

498 United Nations Development Program, „Transitional Justice: Assessment Survey of Conditions in the Former Yugoslavia,“ Beograd, jun 2006.

499 Institute for War and Peace Reporting, „Haški tribunal i pomirenje na Balkanu,“ TRI no. 462, 21. jul 2006.

500 Intervju autorke sa saradnicima Fondacije Heinrich Boell.

501 Nav. u Saxon, „Exporting Justice,“ str. 564.

502 S.S., „Žrtve izgubile povjerenje u Hag,“ *Dnevni avaz*, 5. april 2007.

503 Jedan od trojice autora filma ranije je bio zaposlen u MKTJ. *Dani*, 10. decembar 2004.

na lokalni jezik, prepuštajući svu edukaciju lokalnim medijima, koji su tumačili rad Tribunala u skladu sa svojim često etnički zasnovanim predrasudama. U stvari, jedno široko istraživanje obavljeno 1999, šest godina po osnivanju MKTJ, pokazalo je da su bosanske NVO koje su se svakodnevno bavile pitanjima ratnih zločina i pomirenja bile žalosno loše obavještene o međunarodnim pravosudnim postupcima i često imale pogrešne predstave o humanitarnom pravu i ulozi MKTJ.⁵⁰⁴ Ovim pitanjima počeo je da se bavi Ured MKTJ za saradnju s javnošću (*Outreach Office*), ali je ova reakcija u očima mnogih bosanskih promotera tranzicione pravde bila nedovoljna i zakasnela.⁵⁰⁵

Nedoumice koje su pratile postupke pred MKTJ i okolnost da su oni vođeni daleko od mesta na kojima su se događali ratni zločini u Bosni, dodatno su ograničili uticaj Tribunala na lokalno stanovništvo.⁵⁰⁶ Preživeli su takođe bili ogorčeni odlukom Tribunala da goni izvršioce na visokim položajima, a da suđenje osumnjičenima nižeg ranga prepusti lokalnim sudovima. Žrtve tvrde da bi bile zadovoljnije kada bi se postupci, umesto protiv partijskih funkcionera, čija je odgovornost manje bliska njihovim svakodnevnim iskustvima, pokretali protiv neposrednih izvršilaca, koji su i dalje na slobodi i često žive okruženi žrtvama.⁵⁰⁷

Takođe, ljudi su u Bosni bili duboko razočarani nesposobnošću međunarodnih snaga da liše slobode one koje smatraju najodgovornijim za genocid. Čak ni vest o hapšenju Radovana Karadžića jula 2008, iako dobrodošla, nije umirila sve žrtve. Neke su bile ushićene: „Na ovo smo čekali trinaest godina i izgubili nadu. Sada znamo – ima pravde,“ rekla je Kada Hotić, preživela iz Srebrenice.⁵⁰⁸ Hatidža Mehmedović, još jedna žena koja je preživela masakr u Srebrenici, ipak je bila uzdržanija: „Ako je Karadžić bio mozak iza rata u Bosni, onda je Mladić bio kasapin koji je izvršavao njegova naređenja. Neću spavati dok Mladić ne bude u zatvoru. Njemu su ruke najkrvavije.“⁵⁰⁹ Hasan Nuhanović, još jedan preživeli Srebreničanin, bio je još potišteniji:

504 Npr. preko šezdeset odsto lokalnih NVO nisu znale koje se pravo primenjuje na ratne zločine. Više od polovine nije razumelo da Stabilizacione snage pod rukovodstvom NATO (SFOR) nisu u neposrednoj službi MKTJ. Dve trećine bosanskih NVO smatrale su da SFOR šteti ugledu Tribunala ili time što propušta hapšenja ili zbog načina kako ljude lišava slobode, dok šezdeset posto ne misli da je Tribunal kredibilna pravna ustanova. Kristen Cibbely i Tamy Guberek, „Justice Unknown, Justice Unsatisfied? Bosnian NGOs Speak About the International Criminal Tribunal for The Former Yugoslavia,“ neobjavljeni rukopis, Univerzitet Tufts, 2001.

505 Intervju sa saradnicima fondacije Heinrich Boell.

506 Freeman, „Bosnia and Herzegovina,“ str. 2, nap. 6.

507 Intervju autorke s predsednikom Ustavnog suda BH, Sarajevo, 12. januar 2006.

508 Nav. po Jenny Booth, „World Reaction to Radovan Karadzic's Arrest,“ *Times*, 22. jul 2008.

509 Nav. po Dann Bilefsky, „Bosnia Fugitive is Hero to Some, Butcher to Others,“ *New York Times*, 5. august 2008.

Doslovno hiljade ratnih zločinaca se još uvek slobodno šetaju Bosnom. Žive nam u susedstvu i njih takođe treba uhapsiti. Ovo hapšenje je zakasnelo trinaest godina! Čujte, za mene ovaj čovek, iskreno rečeno, ništa ne znači. Nikad neće biti zadovoljenja za mene i druge koji su preživeli genocid u Srebrenici. Moraćemo da živimo sa svojim bolom do kraja života.⁵¹⁰

Ovako široko prihvaćeno mišljenje da je pravda uskraćena ili u najmanju ruku decenijama odložena doprinelo je shvatanju da je MKTJ neefikasna ustanova s ogromnim budžetom i nevelikim rezultatima. Bosanski sociolozi tvrde da je opšte razočarenje MKTJ doprinelo ponovnoj traumatizaciji stanovništva i dalje podložnom uticaju svuda prisutnih nacionalističkih ideologija.⁵¹¹

Na neki način, razočarenje u MKTJ je posledica preteranih očekivanja koja su od ove institucije imali međunarodna zajednica i lokalno stanovništvo. Kako je MKTJ dugo bio jedina ustanova tranzicione pravde u celoj zemlji, na lokalnom nivou je shvaćen kao mesto gde se može dobiti neka vrsta potvrde o postojanju individualne patnje i pretrpljenim gubicima. Konačno, razočarenje MKTJ, koje se osećalo širom Bosne i u svim delovima društva, ima veze s jednim od najvećih paradoksa tranzicione pravde – ne postoji odgovarajuća kazna za zločine tih razmera. Zbog ovoga su se neki od zvaničnika MKTJ zalagali da se više pažnje posveti obezbeđivanju pravičnog suđenja, a manje žrtvama.⁵¹²

Široko rasprostranjene kritike MKTJ unutar Bosne koristile su se i da bi se domaće elite oslobodile učešća u neslavnim procesima tranzicione pravde. Ovo je posebno bio slučaj u Republici Srpskoj, gde je policija uporno odbijala da postupa po nalogima sudova kantona ili distrikta za hapšenje ratnih zločinaca.⁵¹³ Ovakvo političko okruženje, obeleženo opstrukcijama, u ogromnoj meri je dovelo dotle da se u Hagu povede manje postupaka. Ipak, pošto je MKTJ najvidljivija ustanova tranzicione pravde u Bosni, krivica za rezultate ispod očekivanih svađena je u potpunosti na Tribunal.

Bosanske političke elite iskoristile su činjenicu da se reputacija MKTJ urušava za ostvarivanje svojih lokalnih političkih ciljeva. Bošnjačko vođstvo je u više navrata tvrdilo da upornom opstrukcijom tranzicione pravde Republika Srpska potvrđuje svoju političku nezrelost, izolacionizam i ekstremizam, kao i da skriva

510 Nav. po Sebastian Gottlieb, „Disbelief in Bosnia over Karadžić's Arrest,“ Radio Netherlands Worldwide, 23. jul 2008. G. Nuhanović je bez uspeha tužio holandsku vladu zbog toga što je propustila da zaštiti srebreničku enklavu.

511 Intervju sa saradnicima Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.

512 Intervju autorke s višim zvaničnikom MKTJ u Bosni, koji je zatražio da ostane neimenovan, Sarajevo, 13. januar 2006.

513 Human Rights Watch, „U iščekivanju: ostvarivanje pravde za slučajeve ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida na kantonalnim i okružnim sudovima u Bosni i Hercegovini,“ New York, 9. jul 2008.

ratne zločince. Sulejman Tihić, vođa SDA i bivši predsednik bosanskog kolektivnog predsedništva, rekao je da bi Republiku Srpsku trebalo ukinuti „zbog toga što vlasti manjeg BH entiteta konstantno krše međunarodno pravo.“⁵¹⁴

Bošnjačke elite su takođe iskoristile pad popularnosti MKTJ za pritisak da se pravosudni postupci iz međunarodne sfere vrate u Bosnu, da se lokalizuje pravda.⁵¹⁵ Borbu im je olakšavala sve prisutnija nelagodnost međunarodnih aktera zbog ogromnih troškova i zbog toga što su rezultati rada MKTJ bili ispod očekivanih. Kritike su najglasnije iznosile SAD u vreme administracije predsednika Buša, koja je najglasnije iskazivala svoju nenaklonost prema ustanovama međunarodne pravde opstrukcijom Međunarodnog krivičnog suda. Bošnjačke elite su pokušale da iskoriste sve manju sklonost međunarodne zajednice da beskonačno finansira glomaznu međunarodnu ustanovu kakav je MKTJ i obnovile zahteve za jačanje bosanskog nacionalnog pravosuđa i osnivanje bosanskih nacionalnih ustanova za vođenje postupaka za ratne zločine.⁵¹⁶ Upotrebile su umanjeni legitimitet jedne ustanove međunarodne pravde da se založe za smanjenje uloge međunarodne zajednice u Bosni uopšte i vraćanje suvereniteta bosanskim institucijama.

Međunarodna pravda i genocid

Bošnjačko vođstvo je uvek tvrdilo da su genocid u Bosni izvršili bosanski Srbi i srpske snage. Međutim, pravna klasifikacija sukoba kao genocida bila je važna iz mnogih razloga. Njome bi priroda rata bila jasno definisana, to ne bi bio građanski rat ni međunarodni konflikt ili teritorijalni spor, već odlučan napor jedne strane (Srba) da eliminišu Bošnjake kao jedan od naroda na teritoriji koju su Srbi kontrolisali ili za čiju su se kontrolu borili. Nazivanjem sukoba genocidom takođe bi se Bosna na međunarodnom nivou označila kao „država – žrtva,“ što bi joj donelo pravo da traži izdašnu međunarodnu ekonomsku i političku pomoć i obezbeđivalo joj sigurnu međunarodnu podršku, delom i zbog osećaja opšte krivice za nesprečavanje zločina. Politički, kvalifikacija zločina kao genocida doprinosila bi jačanju zahteva za unitarizaciju Bosne i snižavala reputaciju autonomne Republike Srpske kao entiteta koji je izvršio vrhunski zločinački akt. Konačno, tretiranje rata kao genocida imalo bi značajne pravne posledice. Time se hteo uspostaviti presedan pa je Bosna tužila Srbiju Međunarodnom sudu pravde radi utvrđivanja njene odgovornosti za genocid, što je bilo prvi put da jedna dr-

514 D.R., „Krajnje vrijeme da međunarodna zajednica preispita postojanje RS,“ *Nezavisne novine*, 11. jun 2004.

515 Rubina Čengić, „Suđenje za ratne zločine postaće naša realnost,“ *Nezavisne novine*, 17. jul 2005.

516 Mirza Čubro, „Odlaskom stranih sudija i tužilaca neće se urušiti BiH,“ *Nezavisne novine*, 17. april 2005.

žava tuži drugu zbog genocida.⁵¹⁷ Mada su MKTJ i MSP odvojeni sudovi, osuda pojedinca za genocid pred MKTJ ojačala bi položaj Bosne pred MSP.

MKTJ je doneo prvu osuđujuću presudu za genocid 2001, u slučaju protiv komandanta bosanskih Srba Radislava Krstića, pod čijim je zapovedništvom i nadzorom, prema optužnici, izvršen masakr nad Bošnjacima u Srebrenici 1995. Potvrđujući osuđujuću presudu za genocid, Prizivno veće MKTJ je istaklo:

Nastojeći da unište deo bosanskih Muslimana, snage bosanskih Srba su izvršile genocid. One su odredile za uništenje 40000 Muslimana, stanovnika Srebrenice, koji su kao grupa predstavljali bosanske Muslimane uopšte... Prizivno veće bez ikakvog oklevanja konstatuje da se odgovarajućim pravnim normama osuđuje nanesena duboka i trajna šteta i pokolj u Srebrenici naziva njegovim prvim imenom: genocid. Odgovorni će nositi ovu stigmu, i ona će ubuduće služiti kao upozorenje svima onima koji pomisle da izvrše takvo gnusno delo.⁵¹⁸

Osuda za genocid izazvala je popriličnu uzbunu u Srbiji, čija se vlada pobojala da će presuda ići u prilog bosanskoj tužbi pred MSP.⁵¹⁹ Nasuprot tome, bosansko rukovodstvo je odmah pozdravilo presudu MKTJ kao konačnu potvrdu da su snage bosanskih Srba izvršile genocid nad Bošnjacima. Presuda je takođe „pokazala istinu, pravdu i potvrdila je karakter rata u BiH,“ izjavio je najviši predstavnik Bošnjaka Sulejman Tihić.⁵²⁰ Bosanska štampa je ocenila da je ovo „historijska presuda,“⁵²¹ i predviđala da će uticati na presudu MSP tako da bi „generacije Srbijanaca mogle plaćati ratnu odštetu Bosni.“⁵²² Nisu svi Bošnjaci, međutim, bili zadovoljni presudom. Za preživjele iz Srebrenice činjenica da je Prizivno veće smanjilo kaznu Krstiću sa četrdeset na trideset pet godina zatvora bila je suštinski nepravlična. Drugi preživeli pobojali su se da bosanske elite ne iskoriste presudu za genocid u političke svrhe, kako bi stvorile „kult žrtve“ čijem se građenju u Bosni težilo od završetka rata.⁵²³

Iako su Bošnjaci bili veoma zainteresovani za slučaj Krstić, bosanska tužba pred MSP je ono što je zaista zaokupljalo njihovu pažnju. O tužbi za genocid, kako je predmet popularno nazivan, bosanski zvaničnici i bosanski mediji daleko

517 *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, podneta Sekretarijatu MSP 20. marta 1993. Slučaj genocida u Bosni bio je u stvari najsloženiji slučaj u šezdesetogodišnjoj istoriji MSP, koji su osnovala Ujedinjene nacije kako bi odlučivao o sporovima između država.

518 *Prosecutor v. Krstić*, Appeals Chamber Judgement, 19. april 2004.

519 B92, 19. april 2004.

520 *Ibid.*

521 Danka Savić i Nidžara Ahmetašević, „Posljedice presude o genocidu bit će ogromne i dalekosežne,“ *Slobodna Bosna*, 22. april 2004.

522 Mirha Dedić, „Generacije Srbijanaca mogle bi plaćati ratnu odštetu Bosni i Hercegovini,“ *Slobodna Bosna*, 29. april 2004.

523 Emir Suljagić, „Genocid!“, *BH Dani*, 23. april 2004.

su češće raspravljali a opšti napredak u ovom slučaju daleko je više interesovao bosansku javnost od često tendencioznih suđenja pojedincima pred MKTJ. Za mnoge bošnjačke lidere, tužba za genocid bila je i prava proba međunarodne pravde. Po rečima bivšeg bosanskog ministra spoljnih poslova, Muhameda Šaćirbegovića, „sad kad je proces priveden kraju, vrijeme je da vidimo da li je međunarodna pravda zaista dostižna ili se radi o pukoj frazi.“⁵²⁴

Slučaj pred MSP bio je važan za Bosnu jer je bio način na koji bi svet mogao da sazna prirodu i razmere bosanske patnje i gubitaka. U svom uvodnom obraćanju MSP, bosanski pravni predstavnik Sakib Softić rekao je da je srbijansko nasilje „uništilo prirodu Bosne i Hercegovine i svakako uništilo znatan deo njenog nersrpskog stanovništva.“ Rekao je da je srpsko vođstvo povelu bošnjačku populaciju „putem za pakao, po kom su razbacani leševi, rasturene porodice, izgubljene mladosti i izgubljene budućnosti.“ Kako je mnoštvo Srba nastavilo da poriče da su se ratni zločini desili, svrha tužbe upućene MSP bila je zaustavljanje „falsifikovanja istorije.“⁵²⁵ Za Bošnjake je stoga tužba za genocid bila sredstvo za isticanje „bošnjačke“ istine, čime bi se potvrdile njihove davnašnje tvrdnje da su oni istinske žrtve ratova na Balkanu, činjenica koja Dejtonskim sporazumom, kako su strahovali, nije bila priznata. Ali, još više nego zbog tačnog istorijskog svedočanstva tužba za genocid je za vođstvo Bošnjaka bila važna prilika da se isprave dejtonske nepravde, da se napiše novi bosanski ustav i da se otarase Republike Srpske kao političkog entiteta „zasnovanog na genocidu.“

Bosanska štampa je unapred zaključila da će MSP presuditi u korist Bosne. Mediji su se nadmetali kalkulacijama iznosa odštete koje će plaćati Srbija i često navodili broj koji je dao Fransis Bojl (Francis Boyle), profesor prava na univerzitetu *Illinois* i viši savetnik bosanskog pravnog tima, koji je u više navrata tvrdio da će Bosna dobiti reparacije u iznosu od 100 milijardi dolara.⁵²⁶

U takvom medijskom okruženju, presuda od februara 2007. šokirala je bosansku javnost. U najdužoj presudi u istoriji MSP, Sud je našao da su snage bosanskih Srba, a ne same Srbije, izvršile genocid u Bosni. Osim toga, MSP je utvrdio da je jedini „potvrđeni“ slučaj genocida masakr u Srebrenici, čime su opovrgnute bosanske tvrdnje da je genocid počeo 1992. u istočnoj Bosni. U presudi je MSP našao da postoji neposredna veza između Srbije i bosanskih Srba, ali ne i da je Srbija naredila ubijanje Bošnjaka. Stoga, država Srbija nije kriva za genocid, ali ju je Sud proglasio odgovornom zbog njegovog nesprečavanja. Kao što se moglo očekivati, presuda je za Srbiju bila olakšanje, jer je pošteđena plaćanja visoke odštete, ali je bila gorko razočarenje za bošnjačko vođstvo i preživjele

524 S.S., „Pravda je na našoj strani,“ *Dnevni Avaz*, 11. februar 2007.

525 Nav. u Marlise Simons, „Bosnia's Genocide Case against Serbia Starts,“ *New York Times*, 28. februar 2006.

526 Sead Numanović, „Počinje historijski proces protiv agresorske SCG,“ *Dnevni Avaz*, 26. februar 2007.

iz rata, čije su se iluzije o ideji međunarodne pravde već bile izgubile. Bes se u Bosni još više rasplamsao nekoliko meseci kasnije, kada su se pojavili dokazi da MSP nije imao pristup tajnim dokumentima koji su jasnije povezivali Srbiju s naredbama za izvršenje genocida. Izgleda da je srbijanska vlada dostavila ove dokumente MKTJ, pod uslovom da ih on ne ustupi MSP u vezi s bosanskom tužbom za genocid.⁵²⁷

„Nemam reči,“ izjavila je Fadila Efendić, čiji su sin i suprug ubijeni u Srebrenici. „Znamo da je Srbija bila neposredno umešana. Videli smo srbijanske jedinice koje su nas granatirale i poubijale nam sinove i muževe. Videli smo ih kako ovde vrše genocid.“ Hrvatski član bosanskog Predsedništva, Željko Komšić, izjavio je da je preneražen. „Moramo poštovati odluku Suda, ali ja znam čemu ću učiti svoju decu,“ rekao je.⁵²⁸ Presudu su takođe glasno kritikovali bosanski naučni radnici, koji su je nazivali političkom, nepravičnom i nepravednom, kao i ohrabrenjem zločincima i zločinačkim državama širom sveta.⁵²⁹ Još jednom je jedna ustanova međunarodne pravde upotrebljena za izmirivanje lokalnih političkih računa. Haris Silajdžić, bošnjački član Predsedništva BH i predsednik Stranke za Bosnu i Hercegovinu, izdao je saopštenje u kome poziva na ustavnu rekonstrukciju Bosne, koja će „anulirati rezultate genocida.“⁵³⁰ Silajdžić je takođe tvrdio da bi, u najmanju ruku, posledica presude trebalo da bude gubljenje nadležnosti RS nad policijskim snagama. Takođe je predložio da Republika Srpska promeni ime u Republika Srba, Hrvata i Bošnjaka.⁵³¹

Stanovništvo Bosne imalo je velika očekivanja od oba suda u Hagu – MKTJ i MSP – i nadalo se da će ove institucije odati priznanje njihovom stradanju i pružiti bar neko zadovoljenje žrtvama. Međutim, birokratska priroda ovih sudova, legalizacija traganja za istinom, izmeštanje postupaka iz Bosne u stranu zemlju, nemogućnost MKTJ da sudi najtraženijim akterima i bolni poraz tužbe za genocid skupa su doprineli široko rasprostranjenom osećanju da je prilika za zadovoljenje pravde u Bosni propuštena. Domaće elite u Bosni iskoristile su umanjenu reputaciju ustanova međunarodne pravde u borbi za više lokalizovane pravosudne napore, jačanje nacionalnog pravosuđa i – uopštenije – snažniju unitarnu bosansku državu, sve manje zavisnu od međunarodne zajednice.

527 Marlise Simons, „Genocide Court Ruled for Serbia without Seeing Full War Archive,“ *New York Times*, 27. februar 2007.

528 Nav. u Nicholas Wood, „Bosnian Muslim View Ruling as Another Defeat,“ *New York Times*, 27. februar 2007.

529 Intervju sa Zdravkom Grebom, profesorom prava na Univerzitetu u Sarajevu i direktorom Centra za interdisciplinarnu studije, *Oslobođenje*, 3. mart 2007. Intervju s Nerzukom Ćurakom, profesorom političkih nauka na Univerzitetu u Sarajevu, *Dani*, 2. mart 2007.

530 „Presuda Suda u Hagu je pobjeda BiH,“ *Dnevni avaz*, 6. mart 2007.

531 Senad Pećanin, „Ko je ovdje lud?,“ *BH Dani*, 6. april 2007.

Različita očekivanja od domaćih suđenja za ratne zločine

Domaća suđenja za ratne zločine u Bosni ozbiljno su kompromitovala pravni sistem u Bosni, koji je ostao teško narušen i mnogo godina po okončanju rata. Mnogi pravnici su ubijeni ili raseljeni, ustanove fizički uništene, a posleratni bosanski ustavni okvir bio je lavirint birokratske složenosti.⁵³²

Na sudstvo u oba bosanska entiteta postepeno su počeli da utiču ekstremni nacionalisti. Kvalitet i profesionalnost istražitelja i sudija bili su pod znakom pitanja, a suđenja pred domaćim telima remetili su etnička pristrasnost, loša pripremljenost predmeta, zastrašivanje svedoka, nedovoljno korišćenje dokaza prikupljenih u istragama MKTJ i potpuno odsustvo saradnje između entiteta.⁵³³ Zbog ovih ozbiljnih problema, bosanski pravosudni sistem je imao veoma ograničen uticaj na procese tranzicione pravde u Bosni.

Suđenja za ratne zločine u Bosni susretala su se s mnogim teškoćama, naročito u Republici Srpskoj, gde je prvi proces jednom bosanskom Srbinu pred domaćim sudom poveljen 2003,⁵³⁴ skoro osam godina posle završetka rata, dok su protiv nesrba vođene brojne istrage i podignute mnoge optužnice zbog zločina na Srbima.⁵³⁵ Ukupan broj optužnica u RS bio je veoma nizak. Do marta 2008, podignuto je svega osamnaest optužnica i doneto svega sedam presuda.⁵³⁶ Mada je u Bošnjačko-Hrvatskoj Federaciji bilo više suđenja (144 presude u istom periodu) i bila su nešto manje pristrasna zbog multietničkog sastava sudskih veća, stotine osumnjičenih ostalo je na slobodi u delovima Bosne gde je etnička grupa kojoj pripadaju u većini.⁵³⁷ Ovo je pretežno bila posledica oklevanja lokalne policije da uhapsi osumnjičene i nedostatka političke volje.⁵³⁸

532 Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi, „Suđenje ratnih zločina na sudovima u Bosni i Hercegovini: Napredak i prepreke,“ Sarajevo, mart 2005.

533 Međunarodna krizna grupa, „Igranje sa sudbinom: Bosna i Hercegovina bez vladavine zakona,“ Izveštaj za Balkan br. 127, Sarajevo, 25. mart 2002; Freeman, „Bosnia and Hercegovina.“ Za posebno upečatljiv primer kompromitovanog suđenja za ratne zločine pred domaćim organima, vidi Human Rights Watch, „The Trial of Dominik Ilijašević,“ *Balkan Justice Bulletin*, 15. januar 2004.

534 Ovaj precedentsni postupak vodio se protiv jednog Srbina u Banjoj Luci zbog ubistva hrvatskog katoličkog sveštenika u Prijedoru 1995.

535 Na primer, 2002. je tužilac distrikta u Srpskom Sarajevu tražio odobrenje od MKTJ za suđenja protiv 416 Bošnjaka. „Podignute optužnice protiv 416 Bošnjaka,“ *Glas javnosti*, 9. april 2002. Takođe je 2002, sud u Banjoj Luci pripremio slučajeve protiv 300 Bošnjaka i bosanskih Hrvata i 12 protiv Srba. Milorad Labus, „U Banjoj Luci pod istragom tri stotine Hrvata i Bošnjaka,“ *Slobodna Dalmacija*, 22. mart 2002.

536 Human Rights Watch, „U iščekivanju.“

537 *Ibid.*

538 Human Rights Watch, „Pravda u opasnosti.“

Kako bi umanjili znatnu oskudicu pravde u postupcima za ratne zločine u lokalnim bosanskim sudovima, i kao deo međunarodne strategije za napuštanje Bosne, MKTJ i Ured visokog predstavnika osnovali su 2005. specijalizovano Odeljenje za ratne zločine (ORZ).⁵³⁹ ORZ je osnovano u uverenju da je „odgovornost za ratne zločine u krajnjoj liniji u nadležnosti bosanskog naroda.“⁵⁴⁰ ORZ se strukturno nalazi u okviru Državnog suda Bosne i Hercegovine i stvoreno je da bi sudilo u nekim od najozbiljnijih predmeta vezanih za ratne zločine u Bosni.⁵⁴¹ Pored prvih dodeljenih mu predmeta, Odeljenje je, kao deo izlazne strategije MKTJ, imalo da od Tribunala preuzme slučajeve osumnjičenih srednjeg i nižeg ranga. U početku je ORZ trebalo da sačinjavaju i međunarodne i domaće sudije i tužioci, dok je vremenom sastav trebalo da postane pretežno lokalan.⁵⁴²

Osnivanje bosanskog Odeljenja za ratne zločine bilo je važno i na međunarodnom nivou, jer je to poslednji u nizu hibridnih sudova koje je podržala međunarodna pravna zajednica kao vid ispravljanja institucionalnih nedostataka suđenja pred isključivo lokalnim ili međunarodnim telima.⁵⁴³ Stoga je značaj bosanskog ORZ kako suštinski (poboljšanje tekućih pravosudnih postupaka u Bosni), tako i institucionalan (isprobavanje najnovijih tendencija u realnim modelima tranzicione pravde).⁵⁴⁴

Organizacije međunarodne pravde pozdravile su osnivanje ORZ kao korektiva problematičnim lokalnim suđenjima i sporim i udaljenim postupcima pred MKTJ. Postojala je nada da postupci pred ORZ snažnije odjeknu među žrtvama u Bosni, ne samo zbog toga što se održavaju u Bosni i u okviru domaćeg pravnog sistema, već i zato što se vode protiv neposrednih izvršilaca ratnih zločina nižeg i srednjeg ranga, što žrtve već dugo traže.⁵⁴⁵ Takođe se pretpostavljalo da će međunarodni članovi ORZ „preneti ekspertska znanje“ i doprineti povećanju

539 MKTJ, „Zajednički preliminarni zaključci sa konferencije stručnjaka OHR-a i haškog Tribunala o obimu aktivnosti procesuiranja ratnih zločina u Bosni i Hercegovini,“ saopštenje za javnost, 15. januar 2003; UN Security Council, „Security Council Briefed on Establishing of War Crimes Chamber within State Court of Bosnia and Herzegovina,“ saopštenje za medije SC/7888, 3. oktobar 2003.

540 Office of the High Representative, „War Crimes Chamber Project: Project Implementation Plan,“ Registry Process Report, Sarajevo, 20 oktobar 2004, str. 4.

541 Odeljenje za ratne zločine (Odjel za ratne zločine), zajedno s odeljenjima za organizovani i opšti kriminal, deluje u okviru Krivičnog odeljenja Državnog suda.

542 Human Rights Watch, „Pravda u opasnosti.“

543 Drugi skoriji slučajevi primene hibridnog modela su „Regulation 64 panels“ na Kosovu, Specijalna veća za teške zločine u Istočnom Timoru (Special Panels for Serious Crimes in East Timor) i Specijalni sud za Sijera Leone (Special Court for Sierra Leone).

544 Human Rights Watch, „Sužavanje prostora nekažnjavanja: sudski postupci pred Odjelom za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine,“ tom 19, br. 1. (D), New York, 7. februar 2006.

545 Stručnjaci procenjuju da je ukupan broj izvršilaca ratnih zločina koji bi mogli biti optuženi čak i do deset hiljada. Intervju autorke sa saradnicima tužilaštva ORZ, Sarajevo, 23. januar 2006.

spособnosti bosanskih pravnih stručnjaka i institucija da sude za ratne zločine u Bosni.⁵⁴⁶

ORZ je počelo da radi marta 2005, dve godine po osnivanju; otada je pouzdano rastao broj predmeta i preduzetih radnji, kao što su prikupljanje iskaza, istražne radnje i arhivska istraživanja. Sedamdeset i pet suđenja je januara 2009. bilo u toku ili u žalbenom postupku, a dvadeset dva slučaja su okončana.⁵⁴⁷

Način na koji je ORZ ustanovljeno, međutim, uznemirio je promotere tranzicione pravde u Bosni. Iako ustavnopravno ORZ treba da bude bosanska nacionalna ustanova, osnovale su ga dve međunarodne institucije – OHR i MKTJ – a u njemu ima suviše stranih pravnika, sa samo nekolicinom bosanskih pravnih stručnjaka.⁵⁴⁸ Međutim, ORZ je verovatno pretrpeo najviše kritika u pogledu ispunjavanja svoje uloge zamene za MKTJ i prilike da međunarodna zajednica smanji izdatke na MTKJ stvaranjem nove, jeftinije pravosudne ustanove.⁵⁴⁹

Međunarodnim stručnim organizacijama se takođe nije svideo način na koji je uspostavljeno ORZ. *Amnesty International* je, na primer, zamerala to što je ORZ zamišljeno kao kratkoročno rešenje u cilju „najbržeg i najjeftinijeg mogućeg povlačenja međunarodne zajednice iz MKTJ.“⁵⁵⁰ Najviše kritika odnosilo se na finansiranje ORZ, jer bi on potrošio skoro svu međunarodnu pomoć pravnim institucijama i ostavio sudove distrikta i kantona, pred kojima se i dalje vodi najviše postupaka za ratne zločine, bez ikakve finansijske podrške.⁵⁵¹ Bosanske NVO za ljudska prava takođe su osuđivale očigledno odsustvo žrtava i civilnog društva pri osnivanju ORZ.

Zabrinutost se izražavala i zato što način na koji ORZ vrši svoju nadležnost pretila da uruši poverenje u ovu instituciju. Oblasti koje izazivaju posebnu brigu su merila na osnovu kojih tužilaštvo bira predmete, česta suđenja bez prisustva javnosti, nedostatak transparentnosti, slaba komunikacija i loši odnosi sa javnošću.

546 Human Rights Watch, „U potrazi za pravdom: Odjel za ratne zločine u Bosni i Hercegovini,“ tom 18, br. 1 (D), New York, 7. februar 2006.

547 Ažurirane informacije o Sudu Bosne i Hercegovine dostupne su na <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti>.

548 Planiralo se da međunarodno prisustvo u ORZ traje do kraja 2009.

549 ORZ trenutno funkcioniše sa oko 6 procenata sredstava koja se smatraju neophodnim za rad MKTJ. Human Rights Watch, „U potrazi za pravdom.“

550 Amnesty International, „Bosnia and Herzegovina: Shelving Justice – War Crimes Prosecution in Paralysis,“ EUR 63/018/2003, London, 12. novembar 2003.

551 Pošto će se ORZ baviti samo najosetljivijim slučajevima, procenjuje se da neće presuditi u više od nekoliko stotina slučajeva, ostavljajući hiljade drugih sudovima distrikta i lokalnim sudovima. Human Rights Watch, „U iščekivanju.“

Prema poverenom mu mandatu, ORZ treba da se bavi slučajevima za koje se proceni da su „posebno osetljivi,“ dok se drugi – samo „osetljivi“ – predmeti prepuštaju sudovima distrikta i kantona. Tužilac, međutim, slobodno procenjuje osetljivost slučaja, što se činilo nedosledno i zbunjivalo žrtve i bosansku javnost.⁵⁵² Ovaj nedostatak jasne strategije tužilaštva doprineo je veoma oštrim ocenama ORZ u bosanskoj štampi.⁵⁵³ Političke elite u Republici Srpskoj iskoristile su zbunjenost javnosti strategijom ORZ da optuže Odeljenje za antisrpsku pristrasnost, jer su u više od 90 odsto predmeta pred ORZ optuženi Srbi.⁵⁵⁴ Grupe žrtava u Federaciji BH takođe su oštro prigovarale, razočarane time što se ne čini dovoljno da se povedu postupci protiv onih koji su vršili zločine nad njima.⁵⁵⁵

Javnost je protestovala i zato što tužilaštvo koristi nagodbe ili davanje imuniteta nekim optuženima za manja krivična dela u zamenu za svedočenje u korist optužbe. Ove mogućnosti uvedene su u bosansku sudsku praksu OHR usvajanjem Zakonika o krivičnom postupku od 2003. a nisu postojale u ranijim sudskim postupcima u Bosni.⁵⁵⁶ Kada je u pitanju MKTJ, korišćenje istih procesnih rešenja bosanske žrtve rata i grupe za ljudska prava dočekivale su s razočaranjem, čak i neprijateljstvom. Na teret ORZ išli su takođe i nerešeni pravni odnosi u pogledu ekstradicije osumnjičenih za ratne zločine, jer su Hrvatska i Srbija uporno odbijale da Bosni izruče „svoje“ zločince.⁵⁵⁷ Konačno, obećanje ORZ da će prenositi stručna znanja do sada je dalo nezadovoljavajuće rezultate; naime, nisu uspostavljeni institucionalni mehanizmi za saradnju između sudija ORZ i sudova na nivou države i entiteta.⁵⁵⁸

Loša strategija za odnose s javnošću ORZ, njegovi „problemi u komunikaciji,“⁵⁵⁹ doveli su dotle da bosanski građani veoma malo znaju o radu Veća, ako uopšte nešto znaju.⁵⁶⁰ ORZ nema ustaljenu praksu obraćanja javno-

552 Mirela Huković Hodžić, „Pravda daleko od očiju javnosti,“ Balkan Investigative Reporting Network (BIRN), 25. decembar 2006.

553 Centar za istraživačko novinarstvo je u seriji od jedanaest nastavaka do u detalje naveo teškoće u vezi s međunarodnim sudijama, zaštitom svedoka, zatvorima i malom prisutnošću Odeljenja u bosanskoj javnosti, „Čekajući pravdu,“ dostupno na www.cin.ba. Vidi i Alison Freebairn i Nerma Jelačić, „Vratiti kući pravdu za ratne zločine,“ IWRP, 26. novembar 2004; Beth Kampschor, „Problemi oko sarajevskog suda?,“ IWRP, 23. jul 2004; Beth Kampschor, „Velika očekivanja od bosanskog suda,“ IWRP, 5. mart 2005.

554 BIRN, Justice Report, 8. septembar 2006.

555 Human Rights Watch, „Sužavanje prostora nekažnjavanja.“

556 *Ibid.*

557 Saradnici tužilaštva ORZ, intervju.

558 Human Rights Watch, „Sužavanje prostora nekažnjavanja.“

559 Intervju autorke s pripadnikom Jedinice za vladavinu prava OEBS u Sarajevu, Sarajevo 19. januar 2006.

560 Huković Hodžić, „Pravda daleko od očiju javnosti.“

sti, pretresi su zatvoreni za publiku, saopštenja za štampu često kasne a objavljeni raspored rada često je netačan i teško razumljiv.⁵⁶¹ Nedоследna medijska strategija i opšti nedostatak transparentnosti znatno su umanjili legitimitet ORZ u očima bosanske javnosti.⁵⁶² Konačno, reputaciji ORZ nije pomogla bruka na najvišem nivou, kada je maja 2007. Radovan Stanković, prvi optuženik prebačen iz MKTJ u ORZ, pobegao prilikom sprovođenja u bolnicu.⁵⁶³

Uprkos svim teškoćama, međunarodna zajednica je prihvatila ORZ kao neophodnu, premda privremenu ustanovu, jer je zatvaranje MKTJ bilo neminovno, a bosanski lokalni pravni sistem još uvek slab i neprofesionalizovan.⁵⁶⁴ Za mnoge posmatrače ovo znači da međunarodna zajednica koristi ovu novu instituciju kao najlakši izlaz iz situacije gde je suočena s lokalnim i međunarodnim razočarenjem tranzicionim procesima u Bosni. Drugim rečima, ne uspe li ORZ, međunarodni akteri mogu da nađu prihvatljiv izgovor tvrdeći da su u ovu ustanovu uložili najveće napore, ali da je ona propala zbog domaće nestručnosti.⁵⁶⁵

Međunarodna zajednica je usredsređena na ORZ, tako da suđenja na lokalnom nivou ostaju skoro potpuno u senci. Odatle su proizašli mnogi problemi. Čak se nekoliko hiljada nerešenih predmeta vuče pred kantonalnim sudovima Federacije BH i sudovima distrikta u Republici Srpskoj. Ova suđenja suočila su se s obiljem teškoća: nedostatkom u tužilaštvu odgovarajućeg osoblja specijalizovanog za ratne zločine, lošom saradnjom između tužilaštva i policije u dva entiteta, nepotpunom zaštitom svedoka, propustima pri obezbeđivanju prisustva optuženog, nedovoljnom obučenošću advokata odbrane i mnogim drugim smetnjama koje su zabeležili posmatrači zainteresovani za ljudska prava.⁵⁶⁶ U stvari, neki od lokalnih sudova nisu, za deset poratnih godina, postupili ni po jednom predmetu, a kada su postupali to je ostalo sasvim daleko od očiju javnosti.⁵⁶⁷

Međunarodni posmatrači upozoravali su da se u Bosni razvija pravosudni sistem za ratne zločine na dva koloseka, pa se važniji postupci vode na međunarodnom nivou i pred ORZ, dok oni protiv optuženih na nižim položajima ostaju da tavoru pred lokalnim sudovima.⁵⁶⁸ Ne reši li se ovaj problem, stvoriće

561 Human Rights Watch, „Sužavanje prostora nekažnjavanja.“

562 Intervju autorke sa saradnicima Centra za istražno novinarstvo, Sarajevo, 12. januar 2006.

563 Stanković je izdržavao dvadesetogodišnju kaznu zatvora zbog zločina izvršenih nad bošnjačkim civilima u Foči. ORZ ga je osudilo novembra 2006.

564 Freeman, „Bosnia and Herzegovina.“

565 Saradnici fondacije Heinrich Boell, intervju.

566 Human Rights Watch, „U iščekivanju.“

567 *Ibid.*

568 United Nations Development Program, „Rješavanje predmeta ratnih zločina u Bosni i Hercegovini: Izveštaj o kapacitetima sudova i tužilaštava u Bosni i Hercegovini za istragu, krivično gonjenje i procesuiranje ratnih zločina,“ Sarajevo, 13. avgust 2008.

se procep nekažnjivosti za hiljade neposrednih izvršilaca ratnih zločina, delegitimizovaće se naponi za tranzicionu pravdu pa čak možda izazvati dalja politička nestabilnost u Bosni.⁵⁶⁹

Kratko rečeno, bosansko iskustvo s gonjenjem ratnih zločinaca pred domaćim telima nejednakog je uspeha. Međunarodni akteri su, iz mnogobrojnih razloga, energično podržavali ORZ. Stručnjaci za međunarodnu pravdu želeli su da isprave nedostatke suđenja pred bosanskim organima i pred MKTJ, ali i da u realnom političkom okruženju primene nedavno razvijen hibridni model. Države donatori, uglavnom SAD, podržavaju ORZ jer je u poređenju s glomaznim i skupim MKTJ manje skupo i lakše im se upravlja. Grupe žrtava u Bosni ohrabri- lo je to što će se suđenja voditi na domaćoj teritoriji, a zagovornici tranzicione pravde su pozdravili priliku da se stručna znanja međunarodnog pravosuđa prenesu bosanskoj pravnoj profesiji. Međutim, veoma sporo napredovanje suđenja pred ORZ, nejasna i nedosledna strategija tužilaštva, kao i nedovoljno učešće bosanskog civilnog društva u postupcima, znatno su smanjili početno oduševljenje ovom novom ustanovom tranzicione pravde.

Konačno, domaće bosanske elite koriste ORZ da obnove zahteve za jačanje bosanskih institucija, pokažu institucionalnu nezavisnost i nezavisnost vlade od OHR i međunarodne zajednice, kao i da se založe za suverenu bosansku državu sa snažnim centralizovanim uređenjem. Ipak, to bi da učine o trošku međunarodne zajednice. Iskustvo ORZ stoga služi kao još jedan primer dubokih paradoksa i suprotnosti u bosanskom društvu, a naročito istovremene ljubavi i mržnje prema međunarodnoj zajednici.⁵⁷⁰ Ono ukazuje i na nedoslednost u međunarodnom pristupu tranzicionoj pravdi, zasnovanom u slučaju Bosne pretežno na ideološkoj poziciji države donatora (protivljenje SAD međunarodnim sudovima), budžetskim razlozima i osećaju dubokog nepoverenja prema lokalnim političkim elitama. Kao i druge modele tranzicione pravde, suđenja pred Odeljenjem za ratne zločine suštinski su odredile međunarodne i unutrašnje političke strategije i nagodbe.

Traganje za istinom u Bosni

Mrtvorodena bosanska komisija za istinu

U pretežnom delu literature o tranzicionoj pravdi se zemljama koje izlaze iz nasilnih sukoba preporučuje uvođenje paralelnih mehanizama suočavanja s prošlošću, kako bi se obuhvatile i pravda i istina.⁵⁷¹ Projekti suđenja za ratne zlo-

569 Human Rights Watch, „U iščekivanju.“

570 Saradnici Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, intervju.

571 Robert I. Rotberg i Dennis F. Thompson, *Truth v. Justice, The Morality of Truth Commissions*, Princeton, Princeton University Press, 2000.

čine i stvaranja komisija za ratne zločine u Bosni su se, međutim, razvijali sasvim odvojeno, i na više načina uzajamno potirali.

Kao i u slučaju Veća za ratne zločine, ideja o osnivanju jedne bosanske komisije za istinu i pomirenje (KIP) potekla je s međunarodnog nivoa. Rasprave o osnivanju komisije za istinu u Bosni počele su 1997. na konferenciji bosanskih verskih vođa koju je organizovao Institut SAD za mir (*United States Institute of Peace* – USIP).⁵⁷² Ideju su preuzele bosanske NVO i 2000. je osnovana Asocijacija istina i pomirenje, preteča buduće bosanske KIP. USIP je sponzoriseo predlog stvaranja komisije za istinu koja je trebalo da se usmeri ka „utvrđivanju činjenica o prirodi i obimu zločina iz prošlosti i koja će poslužiti kao zaštita od nacionalističkih i revizionističkih namera.“⁵⁷³ U ovom ambicioznom projektu takođe se preporučuju odštete žrtvama, sveobuhvatna pravna i institucionalna reforma, kao i opšte nastojanje ka postizanju nacionalnog pomirenja i tolerancije.

Prve teškoće su nastale kada su članovi rotirajućeg bosanskog predsedništva insistirali da zadrže ovlašćenje da imenuju članove komisije. U stvari, nacionalni vođi su izražavali veliku spremnost da podrže KIP, ali samo zato što su je smatrali dobrom prilikom da ispričaju svoju verziju priče.⁵⁷⁴ Bosansko civilno društvo je reagovalo odbijanjem predloga KIP, strahujući s pravom da sva trojica nacionalnih lidera žele da u KIP usade detonator koji bi mogli da aktiviraju kada više ne bude služila nacionalnim interesima.

Druga prepreka obrazovanju KIP potekla je 2000. iz MKTJ. Zvaničnici MKTJ smatrali su KIP suparnikom u konkurenciji za donacije i, uz postojanje Tribunala, izlišnom ustanovom koja će potrošiti sve svedoke. Tvrdili su i da etničke napetosti koje uporno postoje u Bosni, ne stvaraju povoljnu atmosferu za komisiju za istinu i da međunarodnu pažnju treba usmeriti na kažnjavanje ratnih zločina, a ne na traganje za istinom.⁵⁷⁵ Vremenom, međutim, s promenama u vrhu MKTJ, Tribunal je postao otvoreniji prema KIP u Bosni, ali je i dalje insistirao na ograničavanju njenog mandata. Klod Žorda (Claude Jorda), tadašnji predsednik MKTJ, održao je 2001. govor u Sarajevu, i tom prilikom izneo stav da bi aktivnosti KIP u Bosni trebalo da upotpunjuju postupke pred MKTJ, a ne da budu s njima u suprotnosti. Takođe je naznačio četiri oblasti rada primerenije komisiji za istinu: bavljenje izvršiocima nižeg ranga, odštetu žrtvama, istorijske analize i „rad na tome da se sećanje ne razvodni.“ Insistirao je, međutim, da ni jedan od mehanizama traganja za istinom u Bosni ne sme zameniti suđenja za ratne zločine.⁵⁷⁶

572 Intervju autorke s Jakobom Fincijem (direktorom Asocijacije istina i pomirenje), 13. januar 2006, Sarajevo.

573 Freeman, „Bosnia and Herzegovina,“ str. 7.

574 Na primer, vođa bosanskih Srba Dragan Kalinić u početku je oduševljeno podržavao KIP kao ustanovu „koja će konačno pomoći Srbima da ispričaju svoju priču.“ Finci, intervju.

575 *Ibid.*

576 Freeman, „Bosnia and Herzegovina.“

Usledili su pregovori, koji su trajali nekoliko meseci, i izrađen je nacrt zakona o KIP. Njime se predviđala sedmočlana komisija bosanskih stručnjaka, kojima bi pomagao međunarodni savetodavni odbor. Mandat bi joj se prostirao na ispitivanje događaja u Bosni i bivšoj Jugoslaviji, od izbora od 19. novembra 1990. do sklapanja Dejtonskog sporazuma 14. decembra 1995. Svrha KIP bila bi rasvetljavanje prirode, uzroka i obima kršenja ljudskih prava učinjenih tokom sukoba.⁵⁷⁷ Predložena KIP bi radila dve godine, ne bi imala sudske attribute ili ovlašćenja i ne bi davala pomilovanja. Drugim rečima, ne bi bila sudsko telo, već ustanova koja traga za istinom.⁵⁷⁸ Međutim, bosanska KIP nikada nije zaživela. Nikada nije bilo prave debate o suštini osnivanja KIP u Bosni. Razne bosanske vlade odbijale su da predlog zakona upute na raspravu u parlamentu, u strahu da cena poziva za pomirenje sa bivšim neprijateljima ne bude gubitak podrške glasača. Odugovlačenju je doprinelo i nepostojanje bosanskih državnih institucija. Pokretači projekta insistirali su da KIP treba da bude zvanična ustanova, koju finansira država, čime bi KIP dobila na snazi, autoritetu i legitimitetu. Ipak, odsustvo jakih bosanskih nacionalnih institucija, nesigurnost u pogledu budućnosti bosanske federacije i internacionalizacija bosanske države bili su prepreke za stvaranje bosanske komisije za istinu.

Razne bosanske grupe za ljudska prava takođe su se odlučno protivile ovom projektu. Mirsada Tokaču, direktora vrlo cenjenog Istraživačko-dokumentacionog centra, ideja o KIP dovela je skoro do besa:

Doći u Bosnu i reći da nama treba komisija po modelu Južnoafričke Republike je glupost, naročito kada se to učini u kritičnoj fazi rada Haškog tribunala. Institucije pravde su ključne za budućnost ove zemlje, ali previše je ubica u ovoj zemlji. Sad je pitanje koji mehanizam napraviti da se pomogne, ne dolazak do istine – to bi se prije trebala zvati komisija za prihvatanje istine – nego njeno prihvatanje, jer je tako puno istina dokazanih, sudski verifikiranih...Meni ne treba kukavičije jaje da su ovdje kršena ljudska prava: ovdje je počinjen genocid! Ako se ta komisija, bilo kako da se nazove, neće baviti tim stvarima, čime će se onda baviti?!⁵⁷⁹

Još je štetnija možda bila netrpeljivost bosanskih grupa žrtava prema ideji KIP. Delimično je to bilo zato što nisu konsultovane na odgovarajući način prilikom njenog osnivanja, ali uglavnom jer su strahovale da KIP ne bi bila ništa više od „debatnog kluba za pomilovanja.“ Po rečima žrtve, jedne od majki Srebrenice, „Nemam s kime da se pomirim. Ne želim da zaboravim ono što mi se dogodilo.“⁵⁸⁰ Emir Suljagić, jedan od nekolicine muškaraca koji su preživeli

577 Neil. J. Kritz i Jakob Finci, „A Truth and Reconciliation Commission in Bosnia and Herzegovina: An Idea Whose Time Has Come,“ Asocijacija istina i pomirenje, Sarajevo, 2000.

578 Freeman, „Bosnia and Herzegovina.“

579 Nav. u Emir Suljagić, „Genocid nije u brojevima,“ *Dani*, 23. decembar 2005.

580 Nav. u Nicholas Wood, „Bosnian Jew Promotes Inquiry into Causes of the 1990's War,“ *New York Times*, 4. april. 2004.

genocid u Srebrenici, sada uvaženi bosanski novinar, dao je verovatno najjasnije objašnjenje razloga zbog kojih se protivni pomirenju:

Osećam se kao što bi se preživeli iz Holokausta osećao ako bi se nacisti transformisali ... Nikada nikome nisam učinio nažao. Nisam uradio ništa pogrešno. Pomirenje znači da moramo da se nađemo na pola puta, ali to je uvredljivo. Meni su drugi naudili i skoro cela moja porodica je pobijena. Meni je stalo do pravde i istine.⁵⁸¹

U svetlu nebrojenih ovde opisanih institucionalnih, političkih i psiholoških prepreka bilo je skoro izvesno da bosanska KIP neće ugledati svetlo dana, uprkos velikim naporima njenog najvećeg promotera, Jakoba Fincija.⁵⁸² Neuspešno osnivanje ove ustanove uprkos međunarodnim naporima organizacija kao što su USIP i MKTJ, odslikava teškoće s kojima se međunarodni modeli tranzicione pravde suočavaju u složenim političkim okolnostima, gde ih koriste ili podrivaju različite interesne grupe zbog sasvim lokalnih političkih ciljeva.

Sarajevska Komisija za istinu

Grupe žrtava i političari iz Republike Srpske su 2004. zatražili od parlamenta Bosne i Hercegovine da osnuje komisiju koja će istražiti sudbinu srpskih žrtava opsade Sarajeva. Bosanski Savet ministara odlagao je raspravu o ovom predlogu više od dve godine, zalažući se za komisiju na državnom nivou. Zbog odugovlačenja Saveta, predstavnici bosanskih Srba bojkotovali su rad parlamenta maja i juna 2006. Pod pritiskom Srba, Savet je konačno stvorio Komisiju juna 2006, ali s izmenjenim mandatom – trebalo je da se pozabavi svim žrtvama opsade Sarajeva, a ne samo srpskim. Komisija je stavljena u nadležnost Ministarstva za ljudska prava i izbeglice.⁵⁸³

Sastav Komisije, međutim, izazivao je talase unutrašnjih političkih sporenja. U Federaciji BH, javnost je imala primedbe na jednog člana, bosanskog Srbina, koga je prethodno OHR udaljilo iz Komisije za Srebrenicu 2004. U Republici Srpskoj čule su se primedbe zbog naimenovanja bošnjačkog člana, predsednika Komisije za nestala lica Federacije BH, kome se spočitavao nedostatak objektivnosti.⁵⁸⁴

581 Nav. u Tim Judah, „The Fog of Justice,“ *New York Review of Books*, 15. januar 2004. Suljagićevo potresno svedočenje o masakru u Srebrenici objavljeno je u Emir Suljagić, *Razglednica iz groba*, Sarajevo, Civitas, 2005.

582 Wood, „Bosnian Jew Promotes Inquiry.“

583 Mirna Buljugić, „Nema napretka kod sarajevske komisije za istinu,“ BIRN, 20. februar 2007.

584 Fond za humanitarno pravo, „Tranziciona pravda u post-jugoslovenskim zemljama: Izveštaj za 2006. godinu,“ Beograd, 2007, str. 37.

Članovi Komisije su insistirali na tome da se njihov mandat ne proteže na šira pitanja odgovornosti za rat i ratne napade, već se odnosi na praktične pojedinosti o sudbini žrtava. Međutim, nisu mogli da se slože oko toga treba li takođe da ustanovljavaju materijalnu štetu nanetu gradu tokom opsade. U medije su procurele vesti o prepirkama članova Komisije zbog nepostojanja finansijske naknade za njihov rad.⁵⁸⁵ I bosanske grupe za ljudska prava kritikovale su plan Komisije da istraži sudbine žrtava prema njihovom identitetu. Akcionim planom bilo je predviđeno da Komisija ispituje jesu li žrtve opsade Sarajeva pripadale nekoj od jedanaest utvrđenih etničkih ili verskih kategorija.⁵⁸⁶ Osim toga, navodno da bi se eliminisala pristrasnost, trebalo je da istraživači deluju u etnički mešovitim parovima.⁵⁸⁷

Ovi strukturni i personalni problemi paralizovali su rad Komisije, koja je ustvari prestala da postoji a da do isteka mandata, juna 2007, ne proizvede nikakav izveštaj.⁵⁸⁸ Komisija je takođe izgubila politički uticaj, jer bošnjački i hrvatski predstavnici nikada nisu pokazivali veliko interesovanje za istražno telo koje je predložila Republika Srpska. Predstavnici bosanskih Srba, s druge strane, prestali su da se zanimaju za ovaj projekat kada je proširen i na žrtve iz svih drugih etničkih grupa, a ne samo Srba.⁵⁸⁹

Republika Srpska sve priznaje? – Izveštaj o Srebrenici

Vlasti Republike Srpske dugo su ili poricale da se bilo kakav masakr dogodio u Srebrenici ili su nastojale da znatno umanje broj žrtava. Na primer, septembra 2002. Kancelarija vlade RS za odnose s MKTJ objavila je izveštaj o „događajima u Srebrenici“ 1995. Uprkos nebrojenim dokazima o pokolju hiljada Bošnjaka, koje su sakupili istražitelji MKTJ, u izveštaju RS se tvrdilo da je svega 100 Bošnjaka protivpravno lišeno života, dok je njih 1900 izgubilo život „u borbi ili od iscrpljenosti.“⁵⁹⁰

Ovo uporno poricanje izazivalo je veliku napetost u međusobnim odnosima bosanskih entiteta, jer je za Bošnjake u mnogo kom vidu odlučujuća tač-

585 Buljugić, „Nema napretka kod sarajevske komisije za istinu.“

586 Etničke opcije su bile srpska, hrvatska, bošnjačka, jevrejska, romska, crnogorska, albanska, slovenačka, makedonska, nepoznata ili druga; verske opcije su bile pravoslavna, katolička, muslimanska, jevrejska, opcija Jehovini svedoci, adventistička, kosmopolitska, budistička, ateistička, neopredeljena i druge.

587 Buljugić, „Nema napretka kod sarajevske komisije za istinu.“

588 „Muslimani koče istinu,“ *Glas javnosti*, 12. oktobar 2007.

589 Fond za humanitarno pravo, „Tranziciona pravda,“ str. 25.

590 Human Rights Watch, „World Report 2003: Bosnia and Herzegovina,“ Washington, 14. januar 2003.

ka postalo priznanje genocida u Srebrenici; oni su bili u neprekidnoj potrazi za potvrdom i priznanjem svog stradanja od srpskih ruku. Potvrda masakra bila je takođe važna za žrtve iz praktičnih razloga: sve dok se njihovi najbliži zvanično ne proglase mrtvim, oni ne mogu tražiti povlastice i pogodnosti, ponovo stupati u brak ili na bilo koji način nastaviti život. Ovo pitanje postalo je toliko politički otrovno da je 2003. Dom za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, koji je postavila međunarodna zajednica, naredio RS da u izveštaju otkrije potpunu istinu o masakru u Srebrenici. Dom za ljudska prava je našao da neobaveštavanjem žrtava o njihovoj sudbini i o tome gde im se nalaze nestali najbliži, vlasti RS krše član 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, kao i pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života žrtava iz člana 8.⁵⁹¹ Dom za ljudska prava takođe je naložio RS da isplati više od dva miliona dolara naknade žrtvama i da upotrebi novac za izgradnju spomenika na groblju na kome su porodice žrtava nameravale da sahrane njihove posmrtno ostatke, pošto ih konačno identifikuju.⁵⁹²

Aprila 2004. Komisija je objavila svoj preliminarni izveštaj, ali je u njemu samo navela personalne i institucionalne probleme koji su je sprečavali u sprovođenju istraživanja. Visoki predstavnik u Bosni, lord Ešdaun (Paddy Ashdown), reagovao je smenom nekolicine članova komisije za koje se smatralo da su „opstrukcionista“ i naložio Komisiji da nastavi s radom. Juna 2004. Komisija je objavila svoj konačni izveštaj, u kome se, iako se masakr u Srebrenici ne naziva „genocidom,“ ipak po prvi put nedvosmisleno konstatuje da je od 10. do 19. jula 1995. nekoliko hiljada Bošnjaka „likvidirano na način koji predstavlja teško kršenje međunarodno zagarantovanih ljudskih prava.“ U ovom se izveštaju takođe kaže da su izvršiocima „preduzimali mere da prikriju zločin“ premeštanjem tela sa mesta gde su izvršena ubistva.⁵⁹³ Komisija je takođe otkrila trideset dve do tada nepoznate lokacije masovnih grobnica, što je omogućilo nove ekshumacije i identifikaciju žrtava, čemu su se preživeli dugo nadali.⁵⁹⁴ Jedan od najjasnijih izraza kajanja bosanskih Srba od završetka rata, u zaključku izveštaja, glasilo je da su „neki od pripadnika srpskog naroda počinili zločin u Srebrenici jula 1995.“ Ovaj nalaz, kako se navodi u izveštaju, mogao bi da doprinese izvođenju izvršilaca drugih ratnih zločina u Bosni pred lice pravde.

591 Dom za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, predmet br. CH/01/8365 i drugi.

592 Daniel Simpson, „Bosnian Serbs Told to Pay \$2 Million for Srebrenica Massacre,“ *New York Times*, 8. mart 2003.

593 Izveštaj se može preuzeti s internet stranice OHR, www.ohr.int.

594 Četiri lokacije su proglašene „primarnim,“ a dvadeset osam „sekundarnim“ (u njima su se nalazila tela premeštana sa drugih mesta kako bi se sakrila od međunarodnih istražitelja).

Možda je pak najupečatljiviji rezultat izveštaja o Srebrenici zaokret u retorici tvrdokornog nacionalističkog vođstva bosanskih Srba. Predsednik RS Dragan Čavić pročitao je odlomke iz izveštaja na zvaničnoj televiziji RS i ukazao da će njegova vlada započeti reviziju svog ranijeg čvrstog stanovišta o zločinima koje su Srbi izvršili tokom rata. „Posle godina izvrđavanja, moraćemo se konačno suočiti sa sobom i s tamnom stranom svoje prošlosti. Moramo imati hrabrosti za to.“⁵⁹⁵

Novembra 2004. usledilo je i javno izvinjenje funkcionera RS žrtvama ratnih zločina koje su počinile snage bosanskih Srba. U svom saopštenju, vlada RS kaže da „saoseća s bolom rođaka žrtava Srebrenice i izražava iskreno žaljenje i izvinjenje zbog tragedije koja im se desila.“⁵⁹⁶

Oktoobra 2005. Komisija je završila s radom predajom spiska pripadnika jedinica bosanskih Srba za koje se sumnja da su učestvovali u masakru u Srebrenici Veću za ratne zločine. Ne spisku ima 19473 civila i pripadnika oružanih snaga, od kojih se navode imena njih 17074, a po prvi put se iznose pojedinosti o tome do koje mere su snage i ustanove bosanskih Srba bile umešane u pokolj. Prema izveštaju, 17342 vojnika je učestvovalo u zauzimanju Srebrenice i ubistvima koja su usledila, što ukazuje na to da su za operaciju u Srebrenici vršene opsežne pripreme.⁵⁹⁷

Efekti priznanja krivice bosanskih Srba za tragediju u Srebrenici, bili su, međutim, raznoliki. Mada je predsednik Republike Srpske Dragan Čavić javno opisao masakr kao „crnu stranicu u istoriji srpskog naroda“,⁵⁹⁸ odbio je potom da prisustvuje pogrebnoj ceremoniji za hiljade žrtava i od tada nije govorio o tom pitanju. Ovakvim ponašanjem samo je potvrdio sumnje bošnjačkih žrtava i mnogih međunarodnih posmatrača da su podsticaj za ovu potpunu promenu stava Republike Srpske dali međunarodni akteri, uglavnom OHR i Evropska unija, vršeći pritisak na RS da se ili suoči s prošlošću ili s daljom izolacijom. Za neke bosanske aktiviste tranzicione pravde, ovo je obesmisllilo celokupan izveštaj.⁵⁹⁹ Po rečima jednog od preživelih iz Srebrenice, „to je sramotno i to je konačni dokaz da njegovo priznanje krivice za ubistvo naših najbližih nije bilo iskreno, već posledica međunarodnog pritiska.“⁶⁰⁰

595 Nav. u Nicholas Wood, „Bosnian Serbs Admit Responsibility for the Massacre,“ *New York Times*, 12. jun 2004.

596 Nav. u Nicholas Wood, „Bosnian Serbs Apologise for Srebrenica Massacre,“ *New York Times*, 6. oktobar 2005.

597 Nicholas Wood, „More Prosecutions Likely to Stem from New Srebrenica Report,“ *New York Times*, 6. oktobar 2005.

598 „Srebrenica Victims Laid to Rest,“ vesti BBC, 11. jul 2004.

599 Intervju autorke sa saradnicima Istraživačko– dokumentacionog centra, Sarajevo, 13. januar 2006.

600 Agence France-Presse, 9. jul 2004.

U mnogo kom pogledu, velika pažnja međunarodne zajednice za izveštaj o Srebrenici oslobodila je pritiska vlasti bosanskih Srba, koje su stekle utisak da su obavile svoj zadatak u oblasti tranzicione pravde. Čak su i neki od preživelih iz Srebrenice prigovarali zbog činjenice da se međunarodna zajednica najviše usmerava na Srebrenicu, dok je genocid u Bosni u stvari počeo 1992. stravičnim zločinima srpskih jedinica nad Bošnjacima u istočnoj Bosni, u gradovima kao što su Bijeljina i Prijedor. Međutim, kako je Srebrenica bila paradigmatična slika genocida u Bosni i postala međunarodno prepoznatljivo ime, pokušaji otkrivanja istine u drugim delovima Bosne ostali su neostvareni.⁶⁰¹

Kratko rečeno, projekti traganja za istinom u Bosni bili su sporadični, neusredsređeni i uglavnom inspirisani iz inostranstva. U političkom okruženju prožetom etničkom politikom, pokušaji otkivanja istine ugušeni su pozivima na suverenitet ili su se koristili da se smanji međunarodni pritisak – a to su sve ciljevi daleko od suštine i očekivanja međunarodnih normi tranzicione pravde.

Zahtevi domaće javnosti

Za razliku od Srbije i Hrvatske, u Bosni je uvek u javnosti bilo mnogo potražnje za tranzicionom pravdom.⁶⁰² Mada podeljeno u etničke entitete s ograničenim međusobnim dodirima, stanovništvo Bosne je ipak zvanično živelo u jednoj državi. Stoga su se zahtevi žrtava za pravdom mogli uputiti državnim vlastima i mogli uticati na tok nacionalne debate o prošlosti. I uprkos tome što je tempo povratka izbeglica bio razočaravajuće spor, u nekim delovima Bosne izbeglice su se uspešnije integrisale u zajednice nego u drugim, čime se postizao izvestan, premda očajno neadekvatan, stepen multietničkog saživota.⁶⁰³ Usled stalnog uporednog postojanja žrtava, preživelih i izvršilaca u istoj državi, a ponekad i u istoj zajednici, zahtevi za pravdu u Bosni bili su daleko glasniji i akutniji od onih u Srbiji ili Hrvatskoj.

Ovako jaki zahtevi za pravdom takođe su doveli do profesionalizacije grupa žrtava i njihove integracije u civilno društvo u Bosni. Možda se ovo najčešće dešavalo sa ženama koje su preživele masakr u Srebrenici: one su stvorile niz različitih grupa, opšte poznatih kao „majke Srebrenice,“ a njihov se glas stalno mogao čuti u svim raspravama o tranzicionoj pravdi u Bosni. Međutim, dok je

601 Intervju autorke s Emirom Suljagićem, Sarajevo, 19. januar 2006.

602 Prema sveobuhvatnom istraživanju Ujedinjenih nacija, čak je 84 procenta bosanskih građana podržavalo napore za izvođenje ratnih zločinaca pred lice pravde. United Nations Development Program, „Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina: Situation Analysis and Strategic Options,“ Sarajevo, 2005.

603 Međunarodna krizna grupa, „Dalji izazovi na putu povratka izbeglica u Bosnu i Hercegovinu,“ Izveštaj za Balkan br. 137, Sarajevo, 13. decembar 2002.

u Bosni uvek postojalo obilje zahteva za tranzicionu pravdu, definicija pravde razlikovala se od grupe do grupe i, kao mnogo što šta u bosanskom posleratnom okruženju, bila je duboko ukorenjena u etničkoj politici.

Prvi problem je bio u tome što su priče u javnosti o ratu u Bosni bile međusobno nepomirljive. Nastavljajući predanja iz doba rata, bosanski Srbi su držali da su se u bosanskom ratu borili u samoodbrani od ekspanzionističkih i islamističkih aspiracija bošnjačke većine. Nisu verovali da su njihove trupe vršile zločine ogromnih razmera a svakako nisu verovali da su izvršile genocid. Međunarodnu pravdu su doživljavali kao pravdu pobednika, a MKTJ kao antisrpsku ustanovu, produženu ruku velikih sila. U stvari, verovali su da su Srbi najveće žrtve rata u Bosni.⁶⁰⁴ I pošto je rat teško pogodio bosanske Srbe – pretrpeli su znatne gubitke i bili žrtve užasnih zločina i ubistava iz osвете – najšire prihvaćeno razumevanje prošlosti bilo je za bosanske Srbe u direktnoj suprotnosti s onime što su pokušavali da postignu institucionalizovani modeli tranzicione pravde. Tranziciona pravda je, drugim rečima, stvarala kognitivnu disonancu u Republici Srpskoj. Istina bosanskih Srba jednostavno nije bila kompatibilna s bošnjačkom i hrvatskom istinom o ratu, žrtvama, izvršiocima i pravdi.

Bošnjački zahtevi za tranzicionu pravdu vrteli su se oko zajedničkog shvaćanja da su oni žrtve genocida, a ne samo ratnih zločina. Usredsređenost na genocid duboko je oblikovala bošnjačko predanje o prošlosti i o onome što se s njim u vezi mora učiniti. U mnogo kom pogledu, kolektivna priroda zločina – pokušaj uništenja čitave etničke grupe – učinio je da priroda reakcije na zločin i želja za pravdom izgleda više kolektivna no individualna. Drugim rečima, Bošnjaci su osećali da su postradali kao grupa, ne kao pojedinci, kao i da im je naudila grupa (Srbi), a ne samo pojedinci kao neposredni izvršiocima. Ovakvo shvaćanje sukoba, zločina i nepravde neposredno je oblikovalo vrstu modela tranzicione pravde za koji je bošnjačka populacija bila zainteresovana. Ono isto tako objašnjava zašto je javnost bila daleko više zaokupljena tužbom za genocid pred MSP od pojedinačnih slučajeva pred MKTJ.

Priča o Bošnjacima kao žrtvama genocida uticala je i na rasprave o tranzicionoj pravdi unutar Bosne. Posebno zanimljiv primer ovakvih rasprava je duboko neslaganje oko tačnog broja žrtava rata u Bosni. Decembra 2005, Istraživačko-dokumentacioni centar (IDC), nevladina organizacija iz Sarajeva, objavio je rezultate četvorogodišnjeg projekta, čije je sprovođenje finansirala međunarodna zajednica, gde su se utvrđivali stvarni broj stradalih tokom rata u Bosni i imena svih žrtava. Rezultati istraživanja ukazuju da ukupan broj mrtvih iznosi oko 102.000, od čega je 65 odsto Bošnjaka, 30 odsto Srba i 5 odsto Hrvata i

604 Rezultati istraživanja javnog mnjenja koje je sproveo UNDP 2005. United Nations Development Program, „Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina.“

„drugih.“⁶⁰⁵ Dok je ovaj broj sličan onima do kojih se došlo i u ranijem akademskim istraživanjima,⁶⁰⁶ bio je znatno niži od cifri od 200.000 ili 300.000, koje su bosanski politički vođi, domaći i strani mediji, lideri iz drugih zemalja i međunarodne organizacije sve od okončanja rata uporno navodili kao istorijsku „činjenicu.“⁶⁰⁷

Objavljivanje ovih revidiranih brojki izazvalo je veliku zabrinutost bošnjačkih elita, koje su odmah napale korišćenu metodologiju, nalaze, izvore finansiranja i integritet istraživača.⁶⁰⁸ Bošnjačke novine objavljivale su komentare prema kojima brojke IDC služe ciljevima „onih koji taj broj žele po svaku cijenu umanjiti.“⁶⁰⁹ Vodeći bošnjački stručnjaci za pitanje genocida (i najviši predstavnici SDA) tvrdili su da se ovako znatno umanjuje broj bošnjačkih žrtava, jer se u obzir ne uzimaju „ukupni demografski gubici“ koji bi obuhvatili i hiljade dece koja nikada nisu rođena, kao i žrtve preminule zbog pogoršanog zdravlja ili stresa, izazvanih ratom.⁶¹⁰ Smatralo se da se projektom IDC, samim po sebi, poriče genocidna priroda bosanskog rata. Rukovodioci projekta ustali su u odbranu svog rada:

Priča o brojevima nije priča o genocidu; identitet žrtava je priča o genocidu, način na koji su oni stradali, vremenski razmak u kojem su stradali...Mit o žrtvama je mit protiv žrtava, i to je najveća međvjeđa usluga koju im možemo učiniti. Promjena u broju ništa neće promijeniti.⁶¹¹

Iako bi se moglo očekivati da će smanjenje broja žrtava biti dobrodošla vest za Bošnjake, ova kontroverza razotkriva način na koji se debate o prošlosti danas koriste za postizanje političkih poena. Bošnjačke akademske i političke eli-

605 Tačan broj mrtvih se u bazi podataka IDC svakodnevno menja, jer se dodaju novi unosi, a dvostruki brišu. Na primer, na dan kada je autorka januara 2006. posetila IDC, broj je bio 94 450. Rukovodioci projekta procenili su da će ovaj broj rasti do 102.000 uz rezervu mogućih grešaka, uglavnom žrtava koje su nestale a njihova smrt nikada nije prijavljena ili zabeležena, što se često dešavalo kada su uništavane čitave porodice.

606 Stručnjaci za demografiju koji rade za MKTJ ranije su došli do cifre od 102.622. Vidi Ewa Tabeau i Jacub Bijak, „War-Related Deaths in the 1992–1995 Armed Conflicts in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results,“ *European Journal of Population* 21, 2–3, 2005, str. 187–215.

607 Prema bosanskim izveštaićima Alija Izetbegović, bošnjački lider u vreme rata, bio je prvi koji je pomenuo ovu cifru 1993. na konferenciji za štampu održanoj tokom pregovora u Ženevi. Suljagić, „Genocid nije u brojevima.“

608 Mirsad Tokača, vođa projekta, takođe je prijavio pretnje smrću koje su mu upućene nakon objavljivanja izveštaja. Intervju autorke sa saradnicima Istraživačko-dokumentacionog centra.

609 Almasa Hadžić, „Licitiranje bh. žrtvama,“ *Dnevni avaz*, 28. januar 2006.

610 Intervju autorke s direktorom Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 12. januar 2006.

611 Mirsad Tokača, vođa IDC projekta, nav. u Suljagić, „Genocid nije u brojevima.“

te želele su na svaki način da broj žrtava ostane visok kako bi pred izbore mogao da uzburka nacionalne strasti. Na primer, aktivisti za ljudska prava zabeležili su da se rasprava o brojevima i ekshumacijama bošnjačkih grobova uvek pokreće uoči izbora.⁶¹²

Za bošnjačke elite, spor oko onih koji su u ratu izgubili život vodio se u ime bošnjačkog nacionalnog interesa; visoke cifre služile su da se prizna viktimizacija Bošnjaka; smatralo se da to nije učinjeno Dejtonskim sporazumom. Drugim rečima, elite su „mitologizovale“ broj bošnjačkih žrtava nastojeći da postignu bošnjački nacionalni konsensus oko shvatanja žrtve.⁶¹³ Po neuvijenim rečima Emira Suljagića, Bošnjaci su usvojili kult žrtve u toj meri da su „postali isti kao Srbi.“⁶¹⁴

Kratko rečeno, dok je u Bosni bilo mnogo unutrašnjih zahteva, tri etničke grupe su imale različite verzije priče o događajima iz prošlosti; trebalo je da one budu predmet tranzicionog procesa. Projekti tranzicione pravde postali su prepreka etnonacionalističkim elitama u Bosni zato što imaju potencijal da unište mitološke interpretacije prošlosti, od kojih je zavisio opstanak nacionalističkih elita na vlasti.

Remetioci iz starog režima u susedstvu

Dejtonski mirovni proces zaustavio je rat u Bosni i ekspanziju Srba. Usredsređenost u Dejtonu na okončanje rata i očuvanje bosanske države značila je, međutim, da će ustanove iz doba rata i njihovo osoblje ostati zamrznuti, dok će visoki predstavnik međunarodne zajednice još mnogo godina postepeno sprovođiti reforme.

Ova odluka je bila posebno važna za Republiku Srpsku, gde je celokupni aparat prinude iz doba rata – s policijskim službenicima, vojnim osobljem, obaveštajnim službama – doslovno ostao nepromenjen. Imajući u vidu ogroman broj bosanskih Srba umešanih na neki način u ratni poduhvat, razumno se može pretpostaviti da se hiljade osumnjičenih za ratne zločine smuca po Bosni, a da neki od njih žive kao neposredni susedi porodica njihovih žrtava.⁶¹⁵ Po rečima jednog bosanskog Srbina, aktiviste za ljudska prava, „živimo s ljudima koji su bili ratni zločinci, viđamo ih na ulici svakoga dana.“⁶¹⁶

612 Intervju autorke s direktorom Helsinškog komiteta u Bosni, Sarajevo, 17. januar 2006.

613 Saradnici Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, intervju.

614 Emir Suljagić, intervju.

615 Direktor Istraživačko-dokumentacionog centra Mirsad Tokača procenjuje da bi se između tri i pet hiljada neposrednih izvršilaca krivičnih dela moglo naći na sudu. U Allan Little, „Karadžić's Broken Bosnia Remains,“ vesti BBC, 17. septembar 2008.

616 Branko Todorović, direktor Helsinškog odbora za ljudska prava u Bijeljini, Republika Srpska. Nav. u *Ibid.*

Odlaganje reforme policije bilo je posebno problematično jer je značilo da su iste snage koje su vršile ratne zločine dobile zadatak da hapse osumnjičene. Uporno prisustvo u lokalnoj upravi u Republici Srpskoj osumnjičenih za ratne zločine, od kojih su mnogi bili optuženi pred MKTJ, predstavljalo je ozbiljnu prepreku povratku nesrpskih izbeglica u RS.⁶¹⁷ Prema pouzdanim izveštajima, u policijskim snagama Republike Srpske i dalje se nalazi čak jedna hiljada neposrednih izvršilaca zločina u Srebrenici.⁶¹⁸

Zamenjivanjem visokih predstavnika u Bosni izbegavalo se otvaranje ovog pitanja. Međunarodna zajednica je u tom pogledu u izvesnoj meri sama sebi vezala ruke jer je Dejtonski sporazum omogućio da sve tri političke stranke – SDS, SDA i HDZ⁶¹⁹ – ravnopravno učestvuju na posleratnim izborima u Bosni i time im dao legitimitet pravih političkih aktera. Oslanjanje međunarodne zajednice na nereformisane nacionalističke partije bilo je na neki način neizbežno, jer ove stranke još uvek očigledno uživaju pretežnu podršku birača, najčešće tako što nastavljaju s raspirivanjem nacionalističkih osećanja viktimizacije ili s pretnjama. Ipak, lord Ešdaun, visoki predstavnik koji je, daleko više od svih onih koji su pre i posle njega zauzimali taj položaj, verovao u direktno i nametljivo delovanje međunarodne zajednice u Bosni, odlučio je da njegov ured deluje na osnovu načela da od bosanskih nacionalističkih stranaka napravi svoje partnere. Ešdaun je mislio da celi paket sveobuhvatnih reformi ekonomije, policije, vojske i sudstva bosanskoj javnosti mogu prodati samo nacionalistički lideri od poverenja. Ovaj pristup doneo je neke kratkoročne dobiti, uglavnom tako što su sve nacionalističke stranke prihvatile Ešdaunov ključni reformski program „Poslovi i pravda“ i pristale da sarađuju u izradi zakona o uvođenju jedinstvenih carinskih propisa, sprovođenju poreskih reformi, podvrgavanju vojski entiteta državnoj civilnoj komandi i osnivanju državne agencije za bezbednost.⁶²⁰ Međutim, takav pristup je na dugi rok ojačao elite starog režima. Činilo se da se one nisu mogle zaobići i izbeći kao jedini legitimni predstavnici građana, i dalje ophrvanih sopstvenim etničkim nedaćama iz prošlosti. Ovim pristupom su takođe dodatno marginalizovane bosanske umerene snage, neprivlačne za OHR zbog upornog neuspeha da na izborima postignu povoljne rezultate.

Ešdaunov pakt s nacionalistima takođe nije pokrenuo zastalu reformu bosanske policije.⁶²¹ Ovo je bio neophodan prvi korak koji bi otvorio put novim

617 International Crisis Group, „War Criminals in Bosnia’s Republic Srpska: Who Are the People in Your Neighborhood?“ Europe Report no. 103, Sarajevo, 2. novembar 2000.

618 Sugalić, intervju.

619 Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica.

620 Međunarodna krizna grupa, „Nacionalističke vlade Bosne i Hercegovine: Paddy Ashdown i paradoks izgradnje države,“ Izveštaj za BH br. 146, Sarajevo, 22. jul 2003.

621 OHR je postigao bolji uspeh sa reformom bosanske vojske. Vidi International Crisis Group, „Ensuring Bosnia’s Future.“

hapšenjima i gonjenju osumnjičenih za ratne zločine, ali je to bila i jedna od reformi koju je od Bosne zahtevala EU kao uslov za kandidaturu za članstvo. Nacionalističke partije prihvatile su plan reformi, ali ga nisu i sprovodile. Protivljenje reformi policije bilo je najснаžnije u Republici Srpskoj, čije se vođstvo u javnim nastupima suprotstavljalo svakoj daljoj reformi policije RS.⁶²² Lideri RS pravdali su svoje uporno protivljenje reformi odbranom suvereniteta RS. Bilo je jasno, međutim, da bi veliki broj učinilaca ratnih zločina među pripadnicima policijskih snaga bio otkriven da je policija radikalno reformisana i pridružena policijama drugih entiteta. Zato je ovo pitanje bilo politički osetljivo, pa bosanski Srbi nisu hteli njime da se bave. Tek pošto su pregovori o potencijalnom pristupanju EU uslovljeni reformom policije, bosanski parlament je usvojio akt o reformi aprila 2008, nakon četiri godine sporenja.⁶²³

Produžena moć kriminalizovanih nacionalističkih stranaka iz doba rata i nesprovođenje lustracije policijskih snaga uporno su sprečavali napredak na polju tranzicione pravde. Još važnije je to što je tolerisanje ratnih zločinaca u posleratnim bosanskim političkim i upravnim strukturama produbljivalo međuetničko nepoverenje, zbog čega je izgledalo da je pomirenje još teže postići. Po rečima Emira Suljagića, bosanskog novinara koji je preživio masakr u Srebrenici, „Kakav to državni službenik može biti bivši čuvar logora?“⁶²⁴

Strategije bosanskih elita

Za razliku od Srbije i Hrvatske, koje su iz rata izašle kao pretežno etnički homogene države, posleratna Bosna je teritorijalno, etnički i politički izdvojena. Kao posledica toga, etničke podele su zagospodarile bosanskim političkim pejzažom, a nacionalnim ciljevima su se potčinile sve političke strategije. Etnifikacija bosanske politike takođe je uticala na tranzicione strategije bosanskih elita. Uglavnom se opirući normama tranzicione pravde, one su vremenom počele instrumentalno da koriste njene ustanove kao sredstvo za sticanje međunarodnog legitimiteta. To je posebno važilo u Republici Srpskoj, u kojoj je došlo do dramatične promene, od potpunog suprotstavljanja do delimičnog instrumentalnog usvajanja mehanizama tranzicione pravde. Konačno, ono što je Bosnu dalje izdvajalo od njenih suseda jeste da su međunarodni akteri, svuda prisutni u Bosni, predstavljali najočiglednije istinske ubeđenike u tranzicionu pravdu. Zbog toga je, kao sve drugo u Bosni, tranziciona pravda nosila oreol međunarodne zajednice, pa je Bosna nastavljala tamo gde bi nacionalističke elite zastale, ali je istovremeno pravda izgledala manje lokalno.

622 *Ibid.*

623 „Police Law Moves Bosnia toward EU,“ *Vesti* BBC, 11. april 2008.

624 Emir Suljagić, u intervjuu s autorkom.

Među onima koji su se u Bosni suprotstavljali normama bile su sve tri glavne nacionalne elite i njihove političke stranke. Elite bosanskih Srba najduže su se protivile svakom pokušaju tranzicione pravde i, kao što je već pokazano u ovoj glavi, uporno odbijale da sarađuju s MKTJ ili započnu sa suđenjima za ratne zločine pred domaćim organima. Ovaj otpor je na prvom mestu poticao od načina na koji bosanski Srbi tumače rat u Bosni – naime, kao građanski rat za političku dominaciju u novoj nezavisnoj državi, a ne kao agresiju ili genocid. U stvari, elite bosanskih Srba su tokom rata i po njegovom završetku igrale na nesigurnost stanovništva i predstavljale Bošnjake kao etničku većinu s aspiracijama ka ekspanziji i dominaciji.⁶²⁵ Prisustvo neposrednih izvršilaca ratnih zločina u strukturama vlasti Republike Srpske doprinelo je daljoj obuzetosti vođstva Republike Srpske protivljenjem svakom pokušaju tranzicione pravde.

Kao i svi nacionalizmi, srpski i bošnjački su se neutralisali i uzajamno ojačavali. Svaki put kada bi neki lider bosanskih Srba opet poricao ratni zločin, bosanske elite bi to koristile kao dokaz da je Republika Srpska iz rata izašla nereformisana, da je ona entitet stvoren genocidom, koji treba ukinuti. Pozivi na ukidanje RS su za uzvrat dalje osnaživali nacionaliste među bosanskim Srbima, koji su počeli da se zalažu za referendum o punom odvajanju Republike Srpske od bosanske države.⁶²⁶ Ovakvi zahtevi imali su pojačan odjek nakon jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova u februaru 2008.

Sa političkog stanovišta, elite bosanskih Srba pružale su otpor mehanizmi- ma tranzicione pravde, uključujući tu i suđenja u Hagu, strahujući da postupci samo idu u prilog bošnjačkim zahtevima za ukidanje Republike Srpske. Što bi se više Srba proglašavalo krivim za strašna nedela, među njima i genocid, položaj Republike Srpske u pregovorima o budućem ustavnom uređenju bosanske države postajao bi nepovoljniji.⁶²⁷

U tom političkom kontekstu, elite bosanskih Srba su se bojele da procesi tranzicione pravde još više udaljavaju RS od krajnjeg cilja, tj. zajedničke političke budućnosti sa Srbijom – daleko od Bosanske federacije, za koju smatraju da s njima postupa kao s unutrašnjim neprijateljima, a ne kao sa sugrađanima. Vremenom su, međutim, osećanja Srbije prema Republici Srpskoj počela da se hlade; prvo su vlade – Miloševićeva, a potom i Koštuničina – nastavile da retorički naglašavaju svoju podršku, dok su u stvari sve više udaljavale Srbiju sa polo-

625 Na primer, pismo čitaoca Milorada Dodika, premijera RS, u listu *Nezavisne novine*, 11. septembar 2006.

626 Nicholas Wood, „Early Results of Bosnia Vote Reinforce Ethnic Split,“ *New York Times*, 3. oktobar 2006.

627 Na ovo je mislio premijer RS Milorad Dodik kada je u televizijskom intervjuu rekao da mu je „dosta“ politike bošnjačkih lidera, „koji nas nasamare pa delujemo kao kriminalci... Tome je došao kraj.“ Nav. u Wood, „Fiery Campaign.“

žaja neposrednog mentora svog zapadnog klijenta. Promena u odnosima Bosne i Srbije uticala je na političku strategiju bosanskih Srba, jer je bez sponzora iz Beograda Republika Srpska imala izgleda da stekne veće političke dobitke održavanjem boljih veza sa Sarajevom i međunarodnom zajednicom. U stvari, cilj jedne od najvažnijih kampanja Dragana Čavića, lidera SDS i bivšeg predsednika Republike Srpske, bio je doprinos „...međunarodnoj afirmaciji i uvažavanju Republike Srpske.“⁶²⁸ Ovo objašnjava sporu transformaciju onih bosanskih Srba koji su pružali otpor normama u one za koje bi se moglo reći da instrumentalno usvajaju tranzicionu pravdu, transformaciju koja je počela objavljivanjem izveštaja o Srebrenici 2004. i dovela do hapšenja osumnjičenih za ratne zločine i suđenja njima pred sudovima RS, započetim 2005.

Kao što je već ranije pomenuto u ovoj glavi, bošnjačke elite oduševljeno su podržavale procese tranzicione pravde i zalagale se za njih sve dok se pripadnici bošnjačkih snaga nisu počeli optuživati za krivična dela. Kada su jednom bošnjački ratni heroji optuženi za ratne zločine, prvo pred MKTJ, a kasnije i pred bosanskim ORZ, bošnjačke elite su se pridružile bosanskim Srbima u povicima na međunarodnu pravdu kao na politički motivisanu predstavu.⁶²⁹

Tranziciona pravda se, međutim, ispostavila kao odlična prilika za bošnjačke elite, posebno za vladajuću SDA, da i dalje koriste prošlost za sopstvene i političke i izborne ciljeve; tako su se istovremeno protivile normama i instrumentalno ih usvajale, zajedno s ustanovama tranzicione pravde. Sve dok je SDA održavala sećanja na užasne zločine u javnoj svesti, nastavljala je da se predstavlja kao zaštitnik Bošnjaka i mogla da računa na podršku većine bošnjačkih birača.⁶³⁰ Suđenja za ratne zločine, rasprave o broju žrtava, ekshumacija masovnih grobnica i javni spomenici – sve je to služilo političkim svrhama. Čak je hapšenje Radovana Karadžića moglo da se iskoristi za iste potrebe. Reagujući na vest o ovom hapšenju, Haris Silajdžić, predsedavajući predsedništva BH, rekao je: „ne bi trebalo dozvoliti da genocidni projekat koji su započela ova dvojica [Karadžić i Mladić] nastavi da živi.“⁶³¹ Kao što se moglo predvideti, političari RS odvratili su optuživanjem bošnjačkog vođstva za hegemonističke namere. Mladen Bošić, predsednik Srpske demokratske stranke, protumačio je izjave poput Silajdžićevih kao „političke orgije koje ukazuju da će se suđenje Karadžiću pretvoriti u suđenje Republici Srpskoj.“⁶³²

628 D. Risojević, „Gradani znaju kome mogu vjerovati,“ *Nezavisne novine*, 29. septembar 2006.

629 Vedrana Živak, „Izjednačavanje zločina,“ *Oslobođenje*, 1. jun 2005.

630 Suljagić, intervju.

631 Nav. u Jusuf Ramadanović, „Reactions to Karadžić Arrest Show Depth of Political Fissure in BiH,“ *South European Times*, 23. jul 2008.

632 *Ibid.*

Tranziciona pravda u Bosni takođe se koristi za dalje jačanje predstave o Bosni kao nacionalnoj državi, s Bošnjacima kao „konstitutivnim narodom,“ uz svođenje Srba i Hrvata na status manjine. Postane li Bosna unitarna država, i Bošnjaci bi postali nesumnjiva većina s pravom veta u nekim od važnih pitanja, kao što su kontrola vojske, policije i obaveštajnih službi.⁶³³ Osim toga, tranzicionopravni proces koji se sporo kretao na putu od međunarodne zajednice do bosanskih nacionalnih institucija, kao što je Odeljenje za ratne zločine, ojačao je zahteve Bošnjaka za nezavisnost i suverenitet u odnosu na međunarodnu zajednicu i posebno OHR.

Vodstvo bosanskih Hrvata i partijska elita HDZ su sa svoje strane koristili mehanizme tranzicione pravde da podsete na zločine protiv hrvatske manjine, tvrdeći dugo da Bošnjaci, Srbi i međunarodna zajednica ne priznaju hrvatske žrtve.⁶³⁴ U isto vreme, iskoristili su usredsređenost na žrtve da umanje mnoge od dokumentovanih hrvatskih ratnih zločina nad drugim etničkim grupama u Bosni.⁶³⁵ Drugim rečima, bosanski Srbi i Hrvati upotrebljavali su tranzicionu pravdu da ojačaju autonomiju na svojoj teritoriji na račun nacionalnih institucija. Bošnjaci su, s druge strane, koristili tranzicionu pravdu za jačanje unitarne države na račun lokalne autonomije.

Osim toga, ponovo uz upadljive razlike u odnosu na Srbiju i Hrvatsku, zbog robusnog prisustva međunarodne zajednice u Bosni međunarodne organizacije, prvenstveno OHR, igrale su i ulogu lokalnih političkih interesnih grupa sa sopstvenim strategijama tranzicione pravde. Strategija OHR je, međutim, bila nedosledna pa se kretala od skoro potpune usredsređenosti na to da se bošnjačke elite privole da sarađuju s MKTJ do podjednako snažnih pritisaka da Odeljenje za ratne zločine bude primarno mesto za sudske postupke. Pedi Ešdaun, visoki predstavnik od 2002. do 2006, u stvari je pozdravio otvaranje ORZ kao „veliki korak ka punoj državnosti.“ Bio je naročito ponosan na to što će Bosna biti prva država u regionu sposobna da u potpunosti vodi postupke za ratne zločine, čime bi međunarodna suđenja postala izlišna.⁶³⁶ Stoga je u interesu OHR bilo da ojača bosanske domaće institucije tranzicione pravde, jer je to takođe bio znak uspeha višeslojne, višemilionski skupe misije OHR, koju su sve češće kritikovali jer se nije imala mnogo čime podičiti deset godina posle završetka rata.⁶³⁷

633 Intervju autorke s penzionisanim generalom bosanske vojske, Sarajevo, 14. januar 2006.

634 Hrvatski član predsedništva BH Ivo Miro Jović čak je podneo i zvaničnu pritužbu MKTJ zbog nepokretanja dovoljno postupaka za zločine učinjene nad Hrvatima. A. Omeragić, „Jović nezadovoljan procesuiranjem ratnih zločinaca nad Hrvatima,“ *Oslobodjenje*, 5. jul 2006.

635 Profesor političkih nauka na Univerzitetu u Sarajevu, intervju.

636 A. Šišić, „Bosna i Hercegovina može započeti procesuiranje ratnih zločina,“ *Nezavisne novine*, 26. februar 2005.

637 Saradnici Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, intervju.

Konačno, i Bosna ima u civilnom društvu svoje istinske ubeđenike u norme i ustanove tranzicione pravde. Oni su, međutim, bili vrlo atomizirani i bez koherentne strategije tranzicione pravde.⁶³⁸ Nevladine organizacije neposredno usmerene na pitanja tranzicione pravde – poput Asocijacije za istinu i pomirenje – uživale su ograničenu podršku drugih grupa za ljudska prava, a nije bilo šire koalicije civilnog društva koja bi podržavala njihove projekte. One su uz to naišle na najveće otpore među grupama žrtava, koje su se suprotstavljale ideji pomirenja i umesto toga davale prednost pravdi i odgovarajućim kaznama za izvršioce.

Najštetnije po civilno društvo bilo je smanjenje njegovog uticaja usled velikog prisustva međunarodne zajednice u Bosni; ona je na sebe preuzela mnoge aktivnosti, projekte i misije koje bi u manje internacionalizovanom okruženju bile isključivo polje delovanja civilnog društva.⁶³⁹ Ova međunarodna grdosija, posebno pod rukovodstvom Pedija Ešdauna, stvorila je neraskidiv krug zavisnosti između političkih elita i civilnog društva, koje je postalo još marginalizovanije i odveć zavisno od OHR da bi moglo da rešava društvene probleme u Bosni.⁶⁴⁰

Sve u svemu, svaki od mnogih segmenata bosanskog društva imao je sopstvenu strategiju tranzicione pravde, a one nisu bile međusobno potpuno usklađene. Razlike su bile kako horizontalne – bosanski etnički entiteti su koristili tranzicionu pravdu za ostvarivanje svojih ciljeva suvereniteta i kontrole – i vertikalne – bosanski i međunarodni akteri služili su se tranzicionom pravdom da ojačaju svoj autoritet u bosanskoj državi.

Zaključak

Posleratna Bosna izgledala je kao idealan kandidat za tranzicionu pravdu. Sećanje na brutalan sukob bilo je i dalje sveže. Žrtve su delile državu sa zločincima, pa se moglo pomisliti da je potreba za hitnim pomirenjem bitna za opstanak bosanske države. Međunarodna zajednica je bila duboko upletena i, kako se ponekad činilo, iz nje su se slivala neograničena sredstva za obnovu posleratne Bosne, između ostalog i u Odeljenje za ratne zločine, ambiciozni projekat kojim je trebalo isprobati poslednju novost u tranzicionoj pravdi, hibridni sud.

Sve ovo zanimanje za obnovu Bosne i posleratno pomirenje imalo je ipak nesumnjivo nejedinstvene rezultate. Posledejtonska etnička šema u Bosni bila je steznik koji je sputavao sve vidove političkog života u Bosni, uključujući i sve napore tranzicione pravde. Zbog političke neizvesnosti bosanske države – međunarodnog protektorata s nejasnim budućim statusom – najveći bosanski politički

638 Predsednik bosanskog Ustavnog suda, intervju.

639 Belloni, „Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina,“ str. 165.

640 Intervju s Željkom Kopanjom, vodećim ratnim izveštačem Republike Srpske u časopisu *Start*, 3. april 2007.

akteri, domaći i međunarodni, koristili su projekte tranzicione pravde da proturaju različite tvrdnje o državnosti Bosne. Tranziciona pravda se koristila radi jačanja državnih institucija, ali isto tako i radi slabljenja i delegitimizacije nekoooperativnog entiteta bosanskih Srba, čime bi zalaganje za unitarnu i centralizovanu bosansku državu postalo prihvatljivije i legitimnije.

Korišćenje tranzicione pravde bilo je posebno pogodan način za jačanje političkih zahteva za prestrukturiranje bosanske države jer tranziciona pravda, sama po sebi, nije izgledala kao sporan poduhvat. Svi bosanski politički akteri mogli su da se saglase da žele pravdu, istinu i neki vid pomirenja kako bi se Bosna kretala dalje. Međutim, kao što se razlikovalo njihovo razumevanje prošlosti, tako su se razlikovale i njihove ideje o budućnosti. Bosanski politički akteri nisu nikada mogli da se sasvim slože oko konačnog cilja Bosne, oko toga da li „Bosna ima smisla.“⁶⁴¹ Ova politička neizvesnost, uz međusobno isključive političke strategije, odugovlačila je sprovođenje projekata tranzicione pravde i u potpunosti ih stavljala u službu političkih ciljeva koji nemaju veze sa svrhom tranzicionopravnih normi. Zato je tranziciona prava u Bosni premeštena iz oblasti ljudskih prava u domen politike, gde je ubrzo postala prepreka etnonacionalističkim elitama. U ovom složenom kontekstu, etnička politika ostala je ključ u rukama bosanskih nacionalnih elita za otvaranje procesa tranzicione pravde.⁶⁴²

Sve ovo je kod traumatizovanog bosanskog stanovništva izazivalo preovlađujući osećaj razočarenja međunarodnom zajednicom, uskraćene pravde i istine. I dok su se projekti tranzicione pravde sprovodili s puno entuzijazma i uz veliku podršku, ostaje nejasno hoće li posvećenost ovim projektima postojati i kada međunarodna zajednica konačno bude napustila Bosnu, što ona već godinama želi da učini. Od potpisivanja SSP između EU i Bosne juna 2008. evropske institucije su pod jačim pritiskom da nadgledaju procese tranzicione pravde u Bosni. Međutim, u svetlu primera iz Srbije i Hrvatske, mehanički pristup koji je usvojila EU u ovoj oblasti ne uliva previše nade da će Evropa imati strpljenja i pažnje za pojediniosti, neophodne da bi orijentisala Bosnu prilikom suočavanja s prošlošću.

Oduvek je bilo jasno da su Bosni očajnički potrebni pravda i neka vrsta priznanja kršenja prava iz prošlosti, koji donose dostojanstvo žrtvama i postavljaju temelje pravičnog društvenog poretka. Međutim, daleko je manje jasno ko će u odsustvu države i uz smanjeno učešće i gubitak interesovanja međunarodne zajednice deliti pravdu u Bosni. Tvorcii Dejtonskog sporazuma dugo su navodili Bosnu kao primer uspešnog ustavnog modela podele vlasti, kojim je okončan strašni rat i omogućen održivi mir.⁶⁴³ Ipak, Bosna podjednako lako može poslu-

641 Profesor sociologije na Univerzitetu u Sarajevu, intervju.

642 Profesor političkih nauka na Univerzitetu u Sarajevu, intervju.

643 Na primer, vidi pismo čitaoca o desetogodišnjici Dejtonskog sporazuma, čiji je autor Carl Bildt, bivši premijer Švedske, EU predsedavajući na mirovnoj konferenciji u Dejtonu i prvi međunarodni visoki predstavnik u Bosni, *International Herald Tribune*, 20. novembar 2005.

žiti kao primer toga kako ne treba izdeliti zemlju, jer su federalizacijom Bosne samo ojačane i učvršćene etničke podele otežavajući istini i pravdi da pokažu znake života.⁶⁴⁴

Konačno, projekti tranzicione pravde u Bosni sprovodili su se ili se o njima raspravljalo u kontekstu veoma internacionalizovane države. Bosnom je *de facto* upravljala međunarodna zajednica, na čelu sa savremenom verzijom kraljevskog namesnika. Međunarodna zajednica je, drugim rečima, ostala sedište moći u Bosni. Odsustvo nacionalne države i jako internacionalizovan politički kontekst činili su da svi bosanski tranzicionopravni naponi na prvom mestu budu inicijative iza kojih stoje stranci, uz lokalne političke elite koje tranzicionu pravdu koriste za ostvarenje sopstvenih nacionalnih ambicija. Stoga je tranziciona pravda politizovana internacionalizacijom bosanske države.

644 Na primer, u svetlu razvoja situacije u Iraku, bilo je više upozorenja da ne treba upotrebljavati dejtonski model u Iraku. Vidi, npr, Roger Cohen, „In Recasting Bosnia, Some Lessons for Iraq,“ *International Herald Tribune*, 19. novembar 2005; Peter Beinart, „War Torn,“ *New Republic*, 30. oktobar 2006; Don Hays, R. Bruce Hitchner i Edward P. Joseph, „Bosnia Is No Model for Iraq,“ *International Herald Tribune*, 19. januar 2007.

ZAKLJUČAK

OTIMANJE PRAVDE VAN BALKANSKIH PROSTORA

Ustanove tranzicione pravde široko su se rasprostranile u toku poslednjih dvadesetak godina. Iako su se nekada smatrali tajnovitim procesima ili rabotom pobednika, mehanizmi tranzicione pravde sve se češće prihvataju kao primeren način kako da se države suoče s nasleđem nasilne prošlosti. Od komisija za istinu u Južnoafričkoj Republici do međunarodnih suđenja u Hagu, od hibridnih sudova u Sijera Leone do suđenja iračkim ili liberijskim liderima pred sudovima *ad hoc* pa do Međunarodnog krivičnog suda, ustanove tranzicione pravde se sve češće prihvataju kao nužni mehanizmi u državama koje prolaze kroz tranziciju iz ere obeležene brutalnošću ka budućnosti u kojoj će se sporovi rešavati političkim pregovorima, a ne nasiljem.

Za ustanove tranzicione pravde zalažu se međunarodne institucije poput Ujedinjenih nacija, nebrojene međunarodne nevladine organizacije i grupe za zaštitu ljudskih prava, pa čak i vojni stručnjaci. Svi oni su uvereni da je tranziciona pravda osnov za održivi mir i obnovu po okončanju sukoba u podeljenim društvima. O tranzicionoj pravdi se danas takođe raspravlja i kao o jednom od važnih preduslova za regionalnu integraciju. Pošto predstavlja veliku promenu u načinu na koji se međunarodna zajednica suočava s nasleđem zločina iz prošlosti, tranzicionu pravdu možemo početi da smatramo novom međunarodnom normom, nizom očekivanja od tranzicionih država, zbog čijeg nepoštovanja slede međunarodne sankcije.

Ispostavilo se da je dejstvo ove nove međunarodne norme u državama čija je društva trebalo da promeni bilo potpuno suprotno očekivanjima njenih promotera. Umesto da prihvate norme i ustanove tranzicione pravde jer one doprinose ostvarenju poželjnih društvenih ciljeva – traganju za istinom, pravdom i pomirenjem – domaće političke elite koristile su ove modele za ostvarivanje sasvim lokalnih političkih ciljeva. Ustanove tranzicione pravde često su se upotrebljavale i za ublažavanje međunarodnog pritiska, da se obezbede međunarodne povlastice i koristi, za suočavanje s unutrašnjim remetiocima, radi prijema u međunarodne organizacije ili otklanjanja političke neizvesnosti. Ovo preotimanje međunarodne tranzicione pravde u korist unutrašnjih političkih ciljeva centralno je pitanje kojim se bavi ova knjiga.

Tri slučaja – Srbija, Hrvatska i Bosna – pružaju obilje empirijskih dokaza koji potvrđuju ovde iznet ključni argument: u specifičnim unutrašnjim okolnostima, poštovanje međunarodnih normi postaje politička strategija koja omogućava državama da ispunjavajući međunarodne zahteve, u stvari, odbace duboke društvene promene koje ove norme iziskuju. Empirijski slučajevi takođe otkrivaju pravce kuda bi se dalje mogao razvijati teorijski pristup „preotimanja normi,“ posebno kada je u pitanju način na koji se meri međunarodni pritisak radi ispunjenja normativnih zahteva, unutrašnjih zahteva za promene i moć domaćih igrača s pravom veta.

Varijacije međunarodnog pritiska

Važna pouka koja se može izvući iz tri empirijska slučaja ispitivana u ovoj knjizi jeste da su postojanost međunarodnog pritiska na određenu zemlju, i način na koji se on vrši, od suštinskog značaja za rezultate međunarodne politike. Nivo međunarodnog učešća i način kako je međunarodna zajednica delovala u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni znatno su se razlikovali, što su pokazali i različiti rezultati koje su proizveli u ove tri zemlje. U Srbiji su međunarodni akteri veoma neposredno i gotovo mehanički primenjivali politiku uslovljavanja, time što su povezivali ispunjavanje zahteva tranzicione pravde sa svakim korakom ka poboljšanju međunarodnog položaja Srbije (članstvom u EU, međunarodnim zajmovima ili neposrednim investicijama). U stvari, ispunjavanje međunarodnih pravnih zahteva – koji su se uglavnom svodili na saradnju s Haškim tribunalom – postalo je *najvažnije merilo* ispunjavanja međunarodnih zahteva i najvažnija prepreka napretku Srbije na međunarodnoj sceni. Tvrd međunarodni stav o Srbiji – i naglasak na upotrebi prisile da bi se Srbija privolela da ispunjava postavljene zahteve – na više načina je znatno doprineo da srbijanske elite preotmu međunarodne norme i ustanove tranzicione pravde. Procenjujući da nemaju manevarskog prostora na međunarodnom nivou i da su kod kuće suočeni s uticajnim igračima i remetio-cima s pravom veta, srbijanske elite su rešile da istovremeno igraju na dva nivoa, kako bi istovremeno zadovoljile i međunarodnu i domaću javnost. Usvojile su pristup delimične saradnje i ispunjavanja međunarodnih zahteva u poslednjem trenutku, a istovremeno ovu strategiju predstavile domaćoj publici kao aranžman iz čiste koristi, koji ne zahteva izmenu politike ni ideologije. Pritisak koji je vršila međunarodna zajednica pružio je stoga domaćim elitama priliku da preotmu međunarodne norme i upotrebe ih za ostvarivanje lokalnih političkih ciljeva.

U Hrvatskoj, međunarodni pritisak nije bio u toj meri izražen. U stvari, međunarodni akteri trudili su se da zaštite hrvatske reformske elite od tereta međunarodnih sankcija, čime su im pružali političku podršku u trenucima domaćih političkih previranja. Ovakav blaži pristup je reformistima omogućio da

se odlučnije obračunaju s igračima s vetom i remetiocima, jer su za to imali međunarodnu podršku i nisu strahovali od državnog udara ili promena na vlasti, kao što je to bilo u Srbiji. Pošto je Hrvatska najviše marila za međunarodni ugled i pristupanje društvu evropskih država, pogodno međunarodno okruženje i taktičan međunarodni pritisak omogućile su elitama da više-manje mirno plove ka tom cilju.

Međunarodni pritisak je u mnogo kom pogledu bio najsnažniji u Bosni, ali je međunarodna zajednica tamo postupala sasvim drukčije. Međunarodni akteri su uzeli državu u svoje ruke i njome upravljali kao međunarodnim protektoratom, donoseći odluke o međunarodnoj pravdi kao deo posla upravljanja državom. Time su domaće političke aktere udaljili od ispunjavanja zahteva tranzicione pravde i razdvojili procese tranzicione pravde od društva kome su bili najpotrebniji. U ovom slučaju, međunarodni akteri bili su ti koji su preoteli pravne norme i iskoristili ih kao još jedno oruđe birokratske vladavine.

Međutim, ovi primeri ukazuju i na načelan zaključak o međusobnom odnosu međunarodnog pritiska i preotimanja tranzicione pravde. Mada je pristup uslovljavanja koji su međunarodni akteri zauzeli u ova tri slučaja široko rasprostranjeno međunarodno sredstvo za promenu politike, ovde je doveo do mnoštva neželjenih posledica. Na prvom mestu, međunarodni akteri napustili su iznijansiran, sveobuhvatni pristup prema zločinima iz 1990-ih koji bi, pored izručenja osumnjičenih u Hag, obuhvatao ozbiljno praćenje suđenja pred domaćim telima, zvanične komisije za istinu i istraživanje i izveštavanje, kao i projekte civilnog društva. Tako je međunarodna zajednica vladajućim elitama u ove tri zemlje omogućila da izbegnu suočavanje sa zločinima iz prošlosti u domaćem okruženju, i da ovaj problem upute u inostranstvo, u Holandiju, u nadi da će nekako nestati. U stvari, pošto je međunarodna zajednica, posebno Evropska unija, postavila izručenje osumnjičenih MKTJ kao jedini uslov međunarodne pravde za ove tri zemlje, vlade su bile neobično spremne da isprate osumnjičene u Hag i time ujedno postignu dva cilja: pokažu EU da sarađuju i da zavređuju nagradu, istovremeno prikazujući i dalje moćnim nacionalističkim elitama ovu promenu politike kao još jednu patriotsku žrtvu koju bivši ratni heroji podnose služeći svojoj otadžbini – ovoga puta, tako što same sebe trampe za buduće članstvo u EU.

Ova razmena – osumnjičeni za pregovore o pristupanju EU – umanjila je vrednost međunarodne pravde i svakako nije dovela do obračuna s prošlošću. Ozbiljna mana ovog pristupa je što nije nikako doprineo delegitimizaciji nacionalističke ideologije koja je i izazvala konflikt. U stvari, time je neverovatno značajno pitanje pravde za zločine iz prošlosti predstavljeno kao tržišni artikal – međunarodno članstvo za isporuku osumnjičenih – što je naškodilo ugledu međunarodnih ustanova kao bedema ljudskih prava i otvorilo politički prostor

nacionalističkim ideologijama da obezvrede celi pravni poduhvat. Stoga zaključak ove knjige služi kao pouka za buduće slične međunarodne intervencije na unutrašnju politiku određenih država. Uslovljavanje je moćno sredstvo za promenu politike, ali može proizvesti suprotan efekat od željenog ako ga ne prati sveobuhvatni širi društveni preobražaj, a ne mehaničko ispunjavanje zahteva, koje se na kraju završava kao prazna politička priča. U ekstremnim slučajevima, politika uslovljavanja može da krahira, usled čega međunarodni akteri počinju da izgledaju prevrtljivo, neozbiljno i nedovoljno posvećeno, nesposobni da do kraja ishode promenu politike. Zamor od međunarodnog uslovljavanja dozvoljava drugim državama koje će ubuduće biti predmet političkih intervencija da pokušaju da ih neko vreme istrpe, računajući da će se međunarodni akteri zamoriti, da će im pažnja popustiti ili da će se okrenuti nekom novom projektu.

Na kraju krajeva, postojanost, pouzdanost i postojanost međunarodnog pritiska variraju. Zahtevi međunarodne zajednice nemaju uvek unutrašnju koherentnost, ili nisu sprovodivi, a nisu uvek ni praćeni jasnim sankcijama zbog suprotstavljanja. Različite vrste i jačine međunarodnog pritiska omogućavaju stoga unutrašnjim elitama da na razne načine preotmu međunarodne norme.

Nepostojani i uski zahtevi domaće javnosti

Teorijski model predstavljen u ovoj knjizi prilazi ovom pitanju s idejom da zahtevi za promene dolaze odozdo. Konkretnije, moj model je odgovor na postojeću pretpostavku projekata tranzicione pravde koji će navodno biti podržani ako na odgovarajući način budu osmišljeni i uspostavljeni, zato što žrtve zaslužuju pravdu. Na ovoj pretpostavci se takođe zasniva dobar deo delatnosti međunarodnih pravnih ustanova koje predvode inicijative tranzicione pravde čiji je broj širom sveta u dramatičnom porastu. Nasuprot tome, empirijski slučajevi predstavljeni u ovoj knjizi pokazuju u kojoj meri društva mogu biti nezainteresovana, nespremna ili čak i neraspoložena prema tranzicionoj pravdi. Ovakvo političko okruženje pruža potom povoljnu priliku domaćim elitama da preuzmu procese međunarodne tranzicione pravde u korist lokalnih političkih ciljeva.

Osim toga, iako možda u prvo vreme domaći akteri snažno podržavaju tranzicionu pravdu, daleko su veći izgledi da ta podrška opstane ako dođe do promene vlasti na unutrašnjem nivou – tj. ako nekadašnje žrtve dođu na vlast i budu u stanju da sude onima koji su im naneli zlo. Međutim, čak i u ovim okolnostima, verovatno je da će unutrašnja posvećenost projektima tranzicione pravde ubrzo iščeznuti, ako suđenja ili komisije za istinu prošire svoje mandate na progon onih učinilaca koji su pripadnici grupe žrtava koja je u tom trenutku na vlasti. Drugim rečima, domaća posvećenost pravdi na kojoj se zasniva veći deo literature o tranzicionoj pravdi veoma je promenljiva i uska; ne proteže se

na punu odanost univerzalnoj krivičnoj odgovornosti koja ne obraća pažnju na politiku identiteta (pitanje etniciteta, religije ili rase) i matricu žrtva/agresor. Jednostavnije rečeno, daleko je verovatnije da domaća javnost podrži tranzicionu pravdu ako se pred sud izvode njeni suparnici („oni drugi“). Vrlo će retko tome na isti način biti skloni ako izvršioци dolaze iz njihovih redova.⁶⁴⁵

Postoji obilje empirijskih dokaza u prilog ovog skeptičnog pogleda. U poglavljima 3 i 4 detaljno se dokumentuje način na koji su Hrvatska i Bosna, dve države koje su među prvima podržavale Haški tribunal, bile šampioni tranzicione pravde, puni entuzijazma, sve dok je ovaj međunarodni sud pokretao postupke protiv Srba, a ne Hrvata i Bošnjaka. Kada je Tribunal počeo da podiže optužnice protiv Hrvata i Bošnjaka za zločine koje su činili nad Srbima ili međusobno, unutrašnja posvećenost međunarodnoj pravdi znatno je oslabila. Po sličnoj šemi su se događaji odvijali i u Ruandi, gde sadašnja vlada podržava suđenja pripadnicima plemena Hutu, ali odbija saradnju kada je potrebno da optužene pripadnike plemena Tutsi pošalje u MKTR.⁶⁴⁶

Važno je ukazati na teškoće u vezi s ovom osnovnom pretpostavkom u literaturi o tranzicionoj pravdi – kako države navodno usvajaju pravne mehanizme zato što to društva zahtevaju – da bi se pokazalo kako politika identiteta može da poništi, ili u znatnoj meri izmeni, društvene zahteve za pravdu i time otvori politički prostor elitama za otmicu ovih procesa, što vodi paradoksalnim rezultatima pravnih projekata. Teorijska i empirijska neadekvatnost idealnih hipoteza o „zahtevima odozdo“ razlog je zbog koga se u ovoj knjizi istražuju alternativni mehanizmi poštovanja međunarodnih normi i ustanova u nekoj zemlji.

Međunarodne norme i domaći igrači s vetom

Zaključci ove knjige takođe nude uvid u posebnu dinamiku koja se stvara međunarodnim normativnim intervencijama kojima se suprotstavljaju moćni domaći igrači s pravom veta. Empirijski slučajevi ukazuju na to da domaći igrači s pravom veta ili remetioци ne predstavljaju običnu prepreku međunarodnim normativnim i institucionalnim intervencijama. Oni radije manipulišu ili preotimaju međunarodne norme ispunjavanjem institucionalnih zahteva istovremeno ignorišući suštinu normi. Postupak preotimanja normi onda zahteva

645 Izgleda da je redak izuzetak „druga“ južnoafrička Komisija za istinu, koju je osnovao Afrički nacionalni kongres da bi istražila delikte njegovih paravoјnih snaga. Vidi Priscilla B. Hayner, *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*, New York, Routledge, 2001.

646 O problemu pokretanja sudskih postupaka protiv „pobednika“ pred međunarodnim sudovima, vidi Victor Peskin, „Beyond Victor's Justice? The Challenge of Prosecuting the Winners at the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda,“ *Journal of Human Rights* 4, 2005, str. 213–231.

preispitivanje samog shvatanja da širenje međunarodnih normi zaista doprinosi društvenim promenama. U slučaju tranzicione pravde, preotimanje normi do-
vodi u pitanje fundamentalnu premisu u literaturi da norme tranzicione pravde
zaista i donose pravdu. Jedino što u ovakvim okolnostima norma zaista proi-
zvodni samo je privid da je nešto učinjeno. Ovo je važan uvid u odnos između
unutrašnje politike i međunarodnih normi, kao i u odnos između samih politika
tranzicione pravde.

Preotimanje normi, međutim, zavisi od konkretnih unutrašnjih političkih
uslova i snage i institucionalizacije samih normi. Zaključci ove knjige stoga uka-
zuju drugačiji niz posrednih posledica različitih unutrašnjih odgovora na među-
narodne norme.

U unutrašnjim okolnostima opisanim u ovoj knjizi, pravda će biti preo-
teta kada su snažni i međunarodna norma (sankcije su jasne i dalekosežne) i
domaći igrači s pravom veta. U takvim slučajevima, domaće elite će pokušati da
ispunjavanjem međunarodnih zahteva podriju suštinu, značenje i svrhu norme.
Koristiće međunarodne ustanove da razreše unutrašnje političke razmirice. Ovo
je dinamika koju ilustruju slučajevi iz bivše Jugoslavije.

Ipak, postoje i druge mogućnosti. Ako su norme snažne, a igrači s vetom
slabi, domaći odgovor će se sastojati u odugovlačenju. U takvim slučajevima,
međunarodni pritisak je postojan ali domaći akteri nemaju poriv da koriste me-
đunarodne ustanove kako bi savladali unutrašnje političke protivnike. Umesto
toga, nadaju se da će dobiti na vremenu vršenjem opstrukcije, u očekivanju da
se međunarodna pažnja preusmeri na nešto drugo. Treća mogućnost se javlja
kada je međunarodna norma slaba ili nedovoljno institucionalizovana, a igrači s
pravom veta snažni; tada se može očekivati otvoreno odbacivanje norme. Dalje
ispitivanje ovih hipoteza u različitim međunarodnim okruženjima zadatak je ko-
jim se treba pozabaviti u budućnosti.

Uporedne implikacije

U ovoj knjizi analizira se i objašnjava postupak preotimanja pravde – stra-
tegija domaćih elita za upotrebu međunarodnih normi tranzicione pravde u lo-
kalne političke svrhe – u kontekstu bivše Jugoslavije. Sledeći korak bio bi proši-
renje argumentacije i donošenje uopštenijih zaključaka, koji nisu strogo vezani
za opisane empirijske slučajeve. Dobar početak bio bi proširenje empirijskog
istraživanja kako bi se obuhvatili slučajevi s veoma različitom istorijom sukoba,
vrstom tranzicije i unutrašnjim odnosom snaga u državi. Ovo će pomoći da se
argumenti iznijansiraju kako bi se utvrdilo koliko su opšte političke okolnosti i
priroda sukoba bili od značaja za posledice međunarodnih intervencija na poli-
tiku u oblasti tranzicione pravde.

Oteta pravda u Indoneziji i Istočnom Timoru

Indonezija je dobar uporedni primer za istraživanje uzroka i posledica preotete pravde. Spor u Istočnom Timoru ticao se niza zlodela sasvim različitih od onih iz bivše Jugoslavije.⁶⁴⁷ Ne samo što se sukob završio razlazom zaraćenih strana, nego je bio deo mnogo šireg projekta dekolonizacije. Međunarodno okruženje je takođe bilo mnogo drukčije a Ujedinjene nacije imale su istaknutu ulogu u posleratnoj obnovi. Pa ipak, uz sve ove različite unutrašnje i međunarodne komponente, procesi tranzicione pravde u Indoneziji i Istočnom Timoru poseduju mnoga osobena obeležja preotete pravde.

Kao posledica međunarodnog ogorčenja zločinima koje su vršile indonežanska vojska i policija u Istočnom Timoru 1999, Prelazna uprava Ujedinjenih nacija u Istočnom Timoru (*United Nations Transitional Administration in East Timor – UNTAET*) ustanovila je 2000. Jedinicu za istragu najtežih zločina (*Serious Crimes Investigation Unit – SCIU*) sa sedištem u Diliju, Istočni Timor, s mandatom da istražuje i pokreće postupke tamo gde su se zločini dogodili. SCIU je zatvorena maja 2005. usled nedostatka političkog interesovanja, kako vlade Timora, tako i UN.⁶⁴⁸ Za pet godina rada, SCIU je pokrenula postupke protiv 391 osobe; njih 84 je osuđeno, a 3 oslobođeno. Valjanost suđenja je međutim bila vrlo sumnjiva. Nedostajala im je dosledna tužilačka strategija, veća nisu imala osnovne uslove za rad, kvalitet odbrane je bio neujednačen, a skupine žrtava, pa ni civilno društvo uopšte ni na koji način nisu bili uključeni u ovaj projekat. Najpogubnije je, međutim, bilo to što je velika većina optuženih živela u Indoneziji, van domašaja SCIU, pa se efikasno sudilo samo ograničenom broju optuženih najnižeg ranga.⁶⁴⁹

S domaće strane tranzicione pravde, indonežanska vlada se u prvo vreme suprotstavljala svakom obliku tranzicione pravde u Istočnom Timoru. Pod sve izraženijim međunarodnim pritiskom, međutim, vlada je 2001. odlučila da osnuje Privremeni sud za ljudska prava (*Ad Hoc Human Rights Court*) u Džakarti, pred kojim bi se sudilo izvršiocima zločina u Istočnom Timoru. Vlada je predložila sud kao reakciju na sve glasnije međunarodne pozive za osnivanje međunarodnog tribunala za Indoneziju, po uzoru na već postojeće sudove za

647 Više o istorijatu nasilja u Istočnom Timoru, vidi Joseph Nevins, *A Not-So-Distant Horror: Mass Violence in East Timor*, Ithaca, Cornell University Press, 2005.

648 Megan Hirst i Howard Varney, „Justice Abandoned?: An Assessment of the Serious Crimes Process in East Timor,“ International Center for Transitional Justice, New York, 15. jun 2005.

649 Megan Hirst, „Too Much Friendship, Too Little Truth: Monitoring Report on the Commission of Truth and Friendship in Indonesia and Timor-Leste,“ International Center for Transitional Justice, New York, januar 2008.

Ruandu i Jugoslaviju.⁶⁵⁰ Pozivajući se na svoju suverenost i na status tranzicione demokratije koja sama može da se odgovorno bavi sopstvenim problemima, indonežanska vlada je obećala da će „preuzeti odgovornost za obezbeđivanje pravde za nedela svojih državljana u Istočnom Timoru, i da će to učiniti na uverljiv način.“⁶⁵¹

Međutim, indonežanska posvećenost pravdi bila je sve ali ne uverljiva. Široko je prihvaćena ocena da je od početka „postojala namera da propadnu“ suđenja pred sudom *ad hoc*.⁶⁵² Svih osamnaest Indonežana optuženih za zločine protiv čovečnosti u Istočnom Timoru oslobođeni su ili su presude protiv njih pale pred višim sudovima.⁶⁵³ Posle odluke indonežanskog apelacionog suda donete krajem 2004. kojom se oslobađaju svi Indonežani optuženi za zločine protiv čovečnosti u Istočnom Timoru ili se odbacuju optužnice protiv njih, bilo je doslovno nemoguće goniti bilo kog višeg zapovednika indonežanske vojske za ratne zločine u Istočnom Timoru.⁶⁵⁴ Čini se da je ključni razlog za uporno nekažnjavanje bio nedostatak političke volje vlade da otuđi vojsku vođenjem sudskih postupaka protiv visokih civilnih i vojnih funkcionera.⁶⁵⁵ Indonezija je takođe nipodaštavala SCIU u Istočnom Timoru, odbijajući da s njom saraduje putem razmene raspoloživih dokaza, podataka i drugih dokumenata, čime je budućnost lokalnih projekata tranzicione pravde u Istočnom Timoru ozbiljno dovedena u pitanje.⁶⁵⁶

U okviru druge strategije usmerene na sprečavanje ozbiljnijeg međunarodnog uključenja u suđenja za zločine izvršene u Istočnom Timoru, vlade Indonezije i Timora osnovala su 2005. Komisiju istine i prijateljstva (Commission

650 Indonezija je bila posebno osetljiva na preporuke Međunarodne istražne komisije (International Commission of Inquiry), kojoj je mandat poverila Komisija za ljudska prava UN, gde se zagovara osnivanje međunarodnog tribunala za Indoneziju. „Situation of Human Rights in East Timor,“ UN Doc. A/54/660, 10. decembar 1999; „Report of the International Commission of Inquiry on East Timor to the Secretary-General,“ UN Doc.A/54/726, S/2000/59, 31. januar 2000.

651 Human Rights Watch, „Justice Denied for East Timor: Indonesia’s Sham Prosecutions, the Need To Strengthen the Trial Process in East Timor, and the Imperative of U.N. Action,“ Background Briefing, Washington, DC, 20. decembar 2002.

652 David Cohen, „Intended to Fail: The Trials before the Ad Hoc Human Rights Court in Jakarta,“ International Center for Transitional Justice, New York, 19. avgust 2003.

653 International Center for Transitional Justice, „Indonesia: A Case of Impunity,“ 30. jun 2008, <http://www.ictj.org/en/news/features/1792.html>.

654 Human Rights Watch, „Indonesia: Courts Sanction Impunity for East Timor Abuses,“ Washington, DC, 7. avgust 2004.

655 Open Society Justice Initiative and Coalition for International Justice, „Unfulfilled Promises: Achieving Justice for Crimes Against Humanity in East Timor,“ New York, novembar 2004.

656 Human Rights Watch, „Justice Denied.“

of Truth and Friendship – CTF) koja bi se bavila pitanjima iz prošlosti. Indonežanska vlada je jasno stavila do znanja da se nova Komisija osniva kao alternativa ekspertske komisiji UN koja bi istraživala napredak koji su Indonezija i Timor postigli u borbi protiv nekažnjavanja zločina iz prošlosti i bila telo čije su stvaranje podržale najveće grupe za međunarodno pravo.⁶⁵⁷ Nova vlada Istočnog Timora podržavala je CTF jer je smatrala da dobrosusedski odnosi s Indonezijom imaju prioritet u odnosu na tranzicionu pravdu; smatrali su da ovu poslednju treba izbegavati jer može da poremeti diplomatske odnose između Timora i njegovog najmoćnijeg suseda, Indonezije.⁶⁵⁸ Aktivisti za međunarodnu pravdu su se oštro protivili stvaranju ovog tela zbog toga što bi se tako mogli poštediti čak i izvršioци najbrutalnijih zločina, što je u suprotnosti s međunarodnim normama o nedopuštenosti nekažnjavanja najtežih zločina.⁶⁵⁹ Pored toga, međunarodne pravničke organizacije upozoravale su da CTF nema nikakav kredibilitet ni u indonežanskom, niti u civilnom društvu u Istočnom Timoru, da ne pokazuje obzir prema žrtvama i nema nikakav mehanizam za prikupljanje dokaza.⁶⁶⁰ Međunarodne grupe za ljudska prava su takođe energično kritikovale CTF zbog načina na koji postupa prema žrtvama, davanja prednosti svedočenjima pripadnika vojske, milicije i uprave bez uzimanja u obzir iskaze žrtava.⁶⁶¹

Zbog mnoštva mana CTF, i grupe za međunarodnu pravdu savetovale su međunarodnoj zajednici da ne saraduje s Komisijom sve dok se njen mandat ne uskladi s međunarodnim normama i standardima ljudskih prava.⁶⁶² CTF je jula 2008. objavila završni izveštaj. Na iznenađenje nekih skeptičnih grupa za međunarodnu pravdu, u njemu se priznaje odgovornost Indonezije za zločine počinjene 1999. i ne traži nikakva amnestija. Nalazi Komisije su, međutim, veoma nejasni a nijedan jedini pojedinačni izvršilac ne navodi se po imenu.⁶⁶³ Reakcija međunarodnih grupa za tranzicionu pravdu i grupa iz Timora bila je da obnove zahtev za osnivanje međunarodnog suda koji bi nastavio tamo gde je izveštaj CTF stao i gonio pojedinačne izvršioce.⁶⁶⁴

657 John Aglionby, „Indonesia and East Timor to Investigate Murders,” *Guardian*, 23. decembar 2004.

658 International Center for Transitional Justice, „Indonesia: A Case of Impunity.”

659 International Center for Transitional Justice, „Timor Leste: ICTJ Activity,” maj 2008, <http://www.ictj.org/en/where/region3/628.html>.

660 International Center for Transitional Justice, „Joint NGO Statement on the Handover of the Report of the Commission of Truth and Friendship,” 15. jul 2008, <http://ictj.org/en/news/features/1856.html>.

661 Amnesty International, „Human Rights in East Timor 2008,” London, maj 2008.

662 International Center for Transitional Justice, „ICTJ Urges UN to Challenge Indonesia’s Legacy of Impunity,” 4. maj 2007, <http://www.ictj.org/en/news/press/release/1204.html>.

663 Olivia Rondonuwu, „Indonesia, East Timor Leaders Regret Vote Bloodshed,” *Reuters*, 15. jul 2008.

664 International Center for Transitional Justice, „Joint NGO Statement.”

Međunarodna alternativa nesavršenim suđenjima pred domaćim sudovima i CTF bila je Komisija za prihvatanje, istinu i pomirenje (*Commission for Reception, Truth and Reconciliation – CAVR*), domaća komisija za istinu, koju su izdašno – materijalno i savetima – pomagale međunarodne pravosudne institucije, a među njima najviše MCTP. CAVR je delovala od 2002. do 2005, kada je podnela završni izveštaj u kome je vladi Timora, Ujedinjenim nacijama i međunarodnoj zajednici uputila više od dve stotine preporuka koje su se ticale pravde, odgovornosti, nadoknada i pomirenja. Od Indonezije se posebno tražilo da prihvati međunarodnu podršku tužilačkim organima. U izveštaju se takođe nalazila preporuka da Savet bezbednosti proširi i ojača domaće procese tranzicione pravde u Istočnom Timoru, uključujući tu i ponovno pokretanje neuspelih suđenja pred SCIU. Indonežanskoj vladi ostavljeno je šest meseci da pokaže šta je učinila povodom preporuka Komisije. Komisija je preporučila Savetu bezbednosti da, na osnovu Glave VII Povelje UN, obrazuje međunarodni krivični sud, ako Indonezija ne popravi stanje u kome se u njoj nalazi tranziciona pravda.⁶⁶⁵

Naročito zanimljiv deo izveštaja bila je konstatacija da „međunarodna zajednica ima *obavezu* da osigura zadovoljenje pravde povodom zločina protiv čovečnosti izvršenih u Istočnom Timoru 1999.“⁶⁶⁶ Promoteri međunarodne pravde su tako označili međunarodne aktere uopšte, a Ujedinjene nacije izričito, kao glavne nosioce procesa tranzicione pravde u Indoneziji i Istočnom Timoru. U stvari, predsednik Timora Sanana Gusman (Xanana Gusmao) javno je pozvao međunarodnu zajednicu da se pozabavi pitanjem pravde i da ga ne prepušta samom Istočnom Timoru: „Međunarodna zajednica mora da prihvati odgovornost. Molim vas, ne tovarite ovaj teret na nas. Dovoljno već nosimo na plećima.“⁶⁶⁷

Na veliko razočarenje promotera međunarodne pravde nije se, međutim, postupilo ni po jednoj preporuci CAVR.⁶⁶⁸ U stvari, predsednik Gusman je isprva odbio da predoči javnosti izveštaj i uručio ga je samo timorskom parlamentu.⁶⁶⁹ Kasnije je pod međunarodnim pritiskom dostavio izveštaj Generalnom sekretaru UN, ali nije učinio ništa da njegove nalaze obznani u Istočnom

665 Hirst, „Too Much Friendship.“

666 Human Rights Watch, „East Timor: U.N. Security Council Must Ensure Justice,“ 29. jun 2005, <http://www.hrw.org/en/news/2005/06/29/east-timor-un-security-council-must-ensure-justice> (kurziv autorke).

667 Shawn Donnan, „Justice Fails To Net Big Fish for Crimes in East Timor,“ *Financial Times*, 10. decembar 2003.

668 Human Rights Watch, „Timor-Leste: Candidates Should Prioritize Human Rights,“ 4. april 2007, <http://hrw.org/english/docs/2007/04/04/estti15639.htm>.

669 International Center for Transitional Justice, „Timorese Parliament Should Release Truth Commission Report Immediately,“ 28. novembar 2005, <http://ictj.org/en/news/press/release/250.html>.

Timoru.⁶⁷⁰ Dok očigledna nesrazmera moći između Indonezije i Istočnog Timora može donekle da objasni propuštanje timorske vlade da aktivno podrži domaće napore za postizanje pravde, ipak mora da zbuni to što je vlada aktivno podržavala stav Indonezije o tranzicionoj pravdi. Predsednik Gusman je na primer iskoristio svoju poslanicu narodu povodom Dana nezavisnosti da pohvali sumnjiva suđenja u Indoneziji.⁶⁷¹ Ova pohvala zvuči čak mnogo čudnije jer se mnogi stručnjaci za tranziciju pravdu slažu da je Indonezija koristila suđenja kao sredstvo da omete delovanje tranzicione pravde za Istočni Timor, a ne da ga unapredi. Naime, lokalni aktivisti tranzicione pravde tvrde da je „bilo dovoljno izigravati suđenja, a da je njihov sadržaj bio beznačajan.“⁶⁷² Među pobornicima međunarodne pravde postoji saglasnost da usled nedostatka saradnje sa strane Indonezije i neuspeha lokalnog suda SCIU u Diliju neće biti pravde za žrtve pokolja u Istočnom Timoru.⁶⁷³ Dok organizacije za tranziciju pravdu i civilno društvo u Istočnom Timoru i dalje pozivaju UN i druge međunarodne ustanove da iznova pristupe tranzicionoj pravdi – a zalažu se za međunarodni sud – ovi napori će možda biti ozbiljno otežani umorom od međunarodne pravde.⁶⁷⁴ Nema izgleda da Ujedinjene nacije i njihove agencije podrže dva puta iste procese u trenutku kada se uz zabrinjavajuću pravilnost pojavljuju nove krize s kojima se treba uhvatiti u koštac. Najznačajnije je međutim to što se timorska vlada protivi osnivanju novog suda zato što poboljšanje odnosa s Indonezijom u vladinom političkom programu stoji na višem mestu od obaveze prema tako neuhvatljivom pojmu kakva je tranziciona pravda. Ima mnogo izgleda da će indonežanska strategija preotimanja pravde uspeti. Ukazujući međunarodnoj zajednici da je sposobna da deli pravdu u sopstvenoj kući Indonezija je u stvari utrla put tome da se ostvarenje pravde onemogući ili u najbolju ruku odloži.

670 Human Rights Watch, „World Report 2007: Timor Leste,“ New York, 10 januar 2007.

671 „Nema sumnje da činjenica da je Indonezija stvorila jedan sud *ad hoc* i sudila vojnim licima, pa čak i generalima, ukazuje na hrabrost i odlučnost u nameri da se promeni pravni sistem. Do sada ni u jednoj zemlji u Aziji, pa čak ni u toku mnogo hvaljenog procesa pomirenja u Južnoafričkoj Republici, nije zauzet tako politički hrabar stav,“ Gusmanova poslanica narodu od 20. maja 2004, nav. u Hirst i Varney, „Justice Abandoned?“

672 Judicial System Monitoring Program, „Justice for Timor Leste: Civil Society Strategic Planning for the Future of Serious Crimes,“ saopštenje za štampu od 27. septembra 2004.

673 Human Rights Watch, „Justice Denied“; Cohen, „Intended to Fail“; Piers Pigou, „Crying without Tears: In Pursuit of Justice and Reconciliation in Timor-Leste: Community Perspectives and Expectations,“ International Center for Transitional Justice, New York, 19. avgust 2003; Human Rights Watch, „Indonesia: Courts Sanction Impunity for East Timor Abuses,“ 7. avgust 2004, <http://hrw.org/english/docs/2004/04/08/06/indone9205.htm>.

674 Na primer, UN su 2005. obrazovale Komisiju eksperata da oceni procese tranzicione pravde u Indoneziji i Istočnom Timoru. Komisija je svoje nalaze i preporuke objavila maja 2005. ali Savet bezbednosti o njima nije raspravljao sve tri naredne godine. International Center for Transitional Justice, „Timor Leste.“

Preoteta pravda u Burundiju

Traganje za međunarodnom tranzicionom pravdom u Burundiju još je jedna zanimljiva ilustracija fenomena preotete pravde. Oružani sukob u Burundiju besneo je duže od decenije između pobunjeničkih Snaga nacionalnog oslobođenja (FNL), većinom sastavljenih od pripadnika plemena Hutu, i udruženih snaga vojske Burundija, kojom tradicionalno dominiraju pripadnici manjinskog plemena Tutsi, i nekadašnje hutuske pobunjeničke grupe Snaga za odbranu demokratije (FDD).⁶⁷⁵ Nasilje je počelo široko da se koristi 1993. pa su počeli da pristižu izveštaji o masovnim ubistvima od bar pedeset hiljada ljudi te je vlada Burundija zatražila od Ujedinjenih nacija da obrazuje međunarodnu anketnu komisiju da istraži ove zločine. Ovaj zahtev, koji je sadržao inicijativu za preliminarni pravni proces, podnet je bez ikakve unutrašnje debate i bez ikakve ozbiljne konsultacije s civilnim društvom, već je to učinjeno u širem okviru tadašnje situacije u regionu. Podnoseći zahtev za stvaranje međunarodne komisije za ratne zločine vlada Burundija se nadala da će obrazovanje jedne pravosudne ustanove sprečiti da nasilje preraste u masovni genocid, poput onog koji je bio u toku u, jednako etnički raslojenoj, susednoj Ruandi.⁶⁷⁶

Vlada je zvanično podnela svoj zahtev Ujedinjenim nacijama septembra 1994. Sledeći izvod iz tog zahteva dobro ilustruje neposredno pozivanje na stručnost i iskustvo međunarodnih institucija kao najboljih arbitara koji treba da pomognu Burundiju da se ponese sa zadovoljavanjem pravde posle masovnih zverstava: „ono što smo želeli da dobijemo bila je pomoć međunarodne zajednice; tražili smo *neku vrstu* međunarodne komisije koja bi pomogla u sudskoj istrazi za atentat na predsednika, masakre i sadašnju nekažnjenost.“⁶⁷⁷

Međutim, kako su zločini u Ruandi počeli da uzimaju nezamisliv danak u ljudskim životima, Savet bezbednosti je oklevao s uspostavljanjem komisije za ratne zločine, zbog bojazni da bi time podstakao nasilje u Burundiju i otvorio vrata za novi pokolj nalik na onaj koji se dogodio u Ruandi. Druge međunarodne organizacije delile su ovo mišljenje, ali su se ipak zalagale za uspostavljanje komisije za Burundi, što bi bio važan korak protiv nekažnjavanja izvršilaca zločina. U stvari, baš zbog toga što su tvrdile da je sam Burundi beznadežno

675 Za pozadinu građanskog rata u Burundiju vidi Timothy Longman, *Proxy Targets: Civilians in the War in Burundi*, New York, HRW, 1998; Human Rights Watch, „Emptying the Hills: Regroupment in Burundi,“ vol. 12 no. 4 (A), New York, 1. jul 2000; Human Rights Watch, „Burundi: Neglecting Justice in Making Peace,“ vol. 12, no. 2 (A), New York, april 2000; Caroline Sculier i Alison Des Forges, „Everyday Victims: Civilians in the Burundian War,“ HRW, New York, 1. decembar 2003.

676 Hayner, *Unspeakable Truths*.

677 Amnesty International, „Rwanda and Burundi: A Call for Action by the International Community,“ AFR 04/24/95, London, septembar 1995, str. 22 (autorkin kurziv).

podeljen, organizacije međunarodne pravde su snažno podržale projekte tranzicione pravde pod međunarodnim vođstvom, projekte koji podrazumevaju identifikaciju izvršilaca i opštu reformu pravosuđa u Burundiju, koju bi vodila grupa eksperata za međunarodno pravosuđe.⁶⁷⁸

I dok je podsticaj za osnivanje komisije neposredno proistekao iz razvoja događaja u susednoj Ruandi, sam način na koji je komisija bila uređena bio je posledica „zaraze“ međunarodnom tranzicionom pravdom. Komisiju je dobrim delom osmislio specijalni izaslanik UN za Burundi, pravnik iz Venecuele, koji je odigrao važnu ulogu prilikom osnivanja komisije za istinu u El Salvadoru.⁶⁷⁹ Komisija je radila deset meseci i bila spremna da objavi izveštaj o masakru koji se događao tokom 1993. i 1994. godine, kao i svoje preporuke da postizanje pravde. Međutim, 25. jula 1996. dogodio se puč kojim je oborena vlada Burundija, i Savet bezbednosti UN je odlučio da odloži objavljivanje izveštaja strahujući da se sukobi dalje ne zaoštre. Docnije je izveštaj ipak objavljen i u njemu je rečeno da su u Burundiju preduzimane „genocidne radnje,“ i preporučeno uspostavljanje međunarodne nadležnosti za gonjenje za ratne zločine.

Posle izbijanja novih sukoba i još jednog prekida vatre, obnovljeni su naponi za uspostavljanje nekog mehanizma tranzicione pravde u Burundiju. Mirovnim sporazumom u Aruši od 2000. predviđeno je obrazovanje Komisije za istinu i pomirenje i jedne međunarodne anketne komisije. UN su 2000. godine poslale misiju koja je trebalo da proceni da li je stvaranje ovakvih ustanova tranzicione pravde izvodljivo i prikladno.⁶⁸⁰ UN su, međutim, odustale od plana da se stvori međunarodna anketna komisija i 2005. objavile konačni izveštaj o tranzicionoj pravdi u Burundiju. U tom tzv. Kalomohovom izveštaju predlagalo se uvođenje u pravni sistem Burundija jedne komisije za istinu i jednog posebnog veća za ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i genocid.⁶⁸¹ U izveštaju se bez okolišanja naglašava potreba da se obrazuje komisija za istinu, ali „ne nužno u obliku i sastavu kakav predlaže Vlada Burundija.“⁶⁸² Savet bezbednosti UN podržao je ovaj izveštaj svojom Rezolucijom 1606 i savetovao Generalnom sekretaru UN da otpočne pregovore s vladom Burundija radi sprovođenja u delo preporuka iz Kalomohovog izveštaja.⁶⁸³

678 *Ibid.*

679 Hayner, *Unspeakable Truths*, str. 68. Ovo nije prvi slučaj oponašanja komisije u El Salvadoru: komisija u Gvatemali takođe je osnovana po ugledu na onu iz El Salvadora.

680 Za pregled rada MCTP u Burundiju, vidi International Center for Transitional Justice, „Burundi: ICTJ Activity,“ mart 2008, <http://www.ictj.org/en/where/region1/512.html>.

681 *Ibid.*

682 Pismo Generalnog sekretara UN Kofija Anana Savetu bezbednosti UN, S/2005/258, 11. mart 2005.

683 Rezolucija Saveta bezbednosti UN 1606, S/RES/1606/2005, 20. jun 2005.

Vlada Burundija je pak imala sopstvene planove za tranzicionu pravdu koji su se bitno razlikovali od preporuka UN. Nezadovoljna širokim okvirom Kalomohovog izveštaja vlada je obrazovala svoju komisiju *ad hoc* da bi s UN „pregovarala“ o Kalomohovom izveštaju.⁶⁸⁴ Kad su 2006. ovi pregovori započeli, predstavnici UN nisu mogli da se slože s vladom Burundija o predloženim mehanizmima tranzicione pravde. Za zastoj je bila odgovorna burundijska vlada, koja je odbila da tužiocu specijalnog suda dozvoli da odlučuje o tome koje će slučajeve iznositi pred sud. Vlada je tvrdila da će pred sud izlaziti samo oni slučajevi gde pomirenje nije uspeo ili gde su stranke odbile da sarađuju. Pregovarači iz Burundija i UN takođe nisu mogli da se slože oko tačnog odnosa između dva mehanizma tranzicione pravde – komisije za istinu i specijalnog suda. Druga tačka razdora odnosila se na predloženu amnestiju za ratne zločine. Vladajuća koalicija Stranke odbrane demokratije i Snaga za odbranu demokratije (CNDD – FDD), moćan igrač s pravom veta, favorizovala je, u pogledu svih zločina, pomirenje u odnosu na krivično gonjenje, što je bio stav koji je primenu mehanizama tranzicione pravde veoma otežavao.⁶⁸⁵

Kao posledica toga zadovoljenje pravde za masovne zločine u Burundiju još uvek je neispunjeno obećanje.⁶⁸⁶ U Burundiju trenutno ne deluje nikakav definitivni mehanizam tranzicione pravde, mada je burundijska vlada najavila zakon kojim će se 2004. osnovati nova komisija za istinu i poverenje, sa širokim mandatom da ustanovi istinu o ranijim zločinima, identifikuje izvršioce, predloži mere za podršku pomirenju i stanovništvo obavesti o prošlosti.⁶⁸⁷ Međutim, od ovog poduhvata se izgleda odustalo.⁶⁸⁸

Pored toga, proces tranzicione pravde u Burundiju odvija se u širem kontekstu ciklusa obnovljenog ratovanja i izgradnje mira nakon sukoba. Zbog toga što naglasak procesa izgradnje mira leži na težnji da se mire bivši neprijatelji, ovaj je proces ponekada u neskladu s programom tranzicione pravde. Na primer, da bi se udovoljilo poslednjoj pobunjeničkoj grupi Palipehutu–FNL, svaki proces tranzicione pravde morao bi verovatno da podrazumeva imunitet od gonjenja i da tako direktno protivreči svrsi budućeg specijalnog suda.⁶⁸⁹ Imajući u vidu da je Burundi ušao u novi period političke nestabilnosti posle izbora od 2005. koji

684 International Center for Transitional Justice, „Burundi: ICTJ Activity.“

685 Human Rights Watch, „Burundi: Donors Should Press for End to Impunity,“ 22. maj 2007, <http://www.hrw.org/en/news/2007/05/20/burundi-donors-should-press-end-impunity>.

686 Amnesty International, „2008 Annual Report for Burundi,“ London, maj 2008.

687 „Burundi Establishes NTRC,“ *News24* (Južnoafrička Republika), 5. januar 2005, <http://www.news24.com>.

688 International Center for Transitional Justice, „Burundi: ICTJ Activity.“

689 International Center for Transitional Justice, „Burundi: Submission to the Universal Periodic Review of the UN Human Rights Council,“ 14. jul 2008.

su na vlast doveli CNDD – FDD, nade da će se pokrenuti sveopšti proces tranzicione pravde sasvim su male.⁶⁹⁰ Burundijske organizacije za ljudska prava opominju da nastavljeno ćutanje o bivšim zlodelima „doprinosi klimi nekažnjivosti i rastućoj nesigurnosti.“⁶⁹¹ Organizacije za međunarodnu pravdu optužile su vladu da ispoljava „zvaničnu ravnodušnost“ prema pitanju suočavanja s nekadašnjim nasiljem.⁶⁹² Posle prvobitnih poteza ka prilagođavanju modela tranzicione pravde sledeći iskustva susednih zemalja i u strahu od negativnih posledica preliivanja konflikta iz susedstva Burundi nije uspeo da održi dugoročna obećanja u pogledu tranzicione pravde.

Taktikom odugovlačenja i zamagljivanja vlada Burundija uspeła je, kada je u pitanju tranziciona pravda, da zavara međunarodnu zajednicu. Žrtvama u Burundiju pravda je uskraćena, a burundijske elite našle su se u procepu između unutrašnjih političkih pritisaka da se zaborave raniji zločini i inicijativa da se poštuju obećanja u pogledu vladavine prava, data međunarodnoj zajednici – ovo je bila dinamika vrlo slična iskustvu iz slučajeva na teritoriji bivše Jugoslavije o kojima je bilo reći u ovoj knjizi.

Preoteta pravda u Kambodži

Ni trideset godina posle pada genocidnog režima Crvenih Kmera niko nije pokušao da pozove na odgovornost preživeli funkcionere Crvenih Kmera za smrt oko jednog i po miliona ljudi za vreme njihove vladavine od 1975. do 1979. Jedino suđenje pripadnicima Crvenih Kmera održali su Vijetnamci posle invazije Kambodže 1979. Međutim, mnogi smatraju da je ovo suđenje bilo prividno, pa ga ni Kambodžanci ni pobornici međunarodne pravde ne uzimaju ozbiljno. Odsustvo odgovornosti za genocid u Kambodži duboko uznemirava zagovornike međunarodne pravde. Polja smrti u Kambodži ostaju nezaboravni primeri nekih od najužasnijih zločina protiv čovečnosti, a dalja nekažnjenost izvršilaca trn u očima zagovornika međunarodne pravde. Što je najupadljivije, vođa Crvenih Kmera Pol Pot umro je 1998, a da ga niko nije pozvao da odgovara za svoje zločine. Posle mnogih godina međunarodnog pritiska Kambodža je 2006. konačno osnovala hibridna međunarodno-domaća izvanredna veća u sudovima

690 Vladajuća koalicija je 2007. dospela u veliku krizu, što je dovelo do njene rekonstrukcije. Potpredsednik CNDD – FDD je opozvan, usled čega je došlo do nove zategnutosti. Usledili su i fizički napadi na vođe opozicije. Human Rights Watch, „Burundi: Events of 2007,“ New York, 31. januar 2008.

691 Human Rights Watch, „Letter to the United Nations Human Rights Council from Human Rights Organizations in Burundi,“ 12. septembar 2008, <http://hrw.org/english/docs/2008/09/12/burund19797.htm>.

692 International Center for Transitional Justice, „Burundi: Submission.“

Kambodže (ECCC), da bi sudila bivšim vođama Demokratske Kampučije. Veća su smeštena u okvire kambodžanskog pravosuđa, ali ih čine i kambodžanski i međunarodni sudije, tužioci i timovi odbrane.⁶⁹³

Ova dugo očekivana ustanova izazvala je neobično velike sporove u samoj Kambodži i među zagovornicima međunarodne pravde. ECCC su patila od ozbiljnih teškoća: nedostatka nepristrasnosti i nezavisnosti u kambodžanskom pravosuđu, duboke korupcije i nedovoljnih pravnih sposobnosti i znanja.⁶⁹⁴ Dok je sastav sudskih veća mešovit a sud bi kao takav trebalo da bude primer hibridnog međunarodno-domaćeg suda, on u praksi često funkcioniše u vidu dveju posebnih jedinica, kambodžanske i međunarodne.⁶⁹⁵

Postoje izveštaji o korupciji u kambodžanskoj pravosudnoj upravi uključujući i tvrdnje o potplaćivanju zvaničnika kambodžanske vlade.⁶⁹⁶ Organizacije za ljudska prava skretale su pažnju na to da bi smeštanje ECCC u sistem kambodžanskog pravosuđa moglo biti opasno, jer u njemu haraju korupcija, nesposobnost i potplaćivanje. Na primer, poznato je da kambodžanske sudije samovoljno odbijaju da razmotre dokaze odbrane i pišu presude pre no što se okonča suđenje. Ako se smatra da je suđenje politički osetljivo, sudije često primaju „savete“ od političkih funkcionera.⁶⁹⁷

ECCC pada na ispit u kad su u pitanju standardi međunarodne pravde. Odgovarajuće organizacije ukazale su s tim u vezi na tri ključne pravne oblasti: suđenja u odsustvu, nepostojanje nezavisnosti zastupnika odbrane i žrtava i nepotpuna otvorenost javnih pretresa.⁶⁹⁸ Iako bi međunarodni sastav ECCC trebalo da izađe na kraj s ovakvim strukturnim preprekama, međunarodni aktivisti za ljudska prava ukazuju na loše programe za zaštitu svedoka i žrtava i na nedovoljnu transparentnost delovanja ECCC i odgovarajućih sudskih postupaka.⁶⁹⁹ Što je najvažnije, uzana nadležnost ECCC svodi se na malu grupu navodnih autora

693 Sporazum između Ujedinjenih nacija i Kraljevske vlade Kambodže o gonjenju po kambodžanskom pravu za zločine izvršene za vreme Demokratske Kampučije, jul 2003, <http://www.eccc.gov.kh/english/agreement.list.aspx>.

694 Human Rights Watch, „Cambodia: Events of 2007,“ New York, 31. januar 2008.

695 Open Society Justice Initiative, „Recent Developments at the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia: October 2008 Update,“ New York, 8. oktobar 2008.

696 Sara Colm, „Japan Can Help Cambodia's Quest for Justice,“ *International Herald Tribune*, 29. maj 2008.

697 Sara Colm, „Killing Fields Trials,“ *Bangkok Post*, 3. mart 2008.

698 Human Rights Watch, „Extraordinary Chambers of the Courts of Cambodia: Letter to the Secretariat of the Rules and Procedure Committee,“ 17. novembar 2006, <http://www.hrw.org/en/news/2006/11/17/extraordinary-chambers-courts-cambodia>.

699 Amnesty International, „Extraordinary Chambers in the Courts in Cambodia: Recommendations to Address Victims and Witnesses Issues in the Internal Rules Effectively,“ London, 1. januar 2007.

genocida – od kojih su mnogi odavno mrtvi – a ne obuhvata istraživanje neposrednog izvršavanja pa ni šireg društvenog saučesništva u genocidu.⁷⁰⁰ U jesen 2008. u pritvoru ECCC nalazilo se pet osumnjičenih izvršilaca. Na jednoj međunarodnoj konferenciji potencijalnih donatora suda, održanoj januara 2008, predstavnici ECCC nagovestili su da će podići optužnice protiv još tri osumnjičena lica.⁷⁰¹ Ostanu li brojke tako niske, biće to težak poraz, kako za međunarodne promotere tranzicione pravde, tako i za kambodžanske žrtve, koje se žale na to što veliki broj izvršilaca ostaje na slobodi, među njima i sadašnji članovi vlade, pripadnici vojske i funkcioneri u lokalnoj upravi.⁷⁰²

Međutim, još važnije je za ovu analizu to što se kambodžanska vlada uporno mešala u rad hibridnog suda u želji da odloži početak njegovog delovanja. Najveća praktična prepreka bila je odbijanje vlade da se složi sa internim poslovníkom suda. Tokom višegodišnjeg rada na uspostavljanju suda vlada je pribegavala različitim tehnikama odlaganja i ometanja, uključujući tu i beskonačne pregovore, koji su stavljali na probu strpljenje i istrajnost eksperata UN, ali nisu doveli do konkretnih rezultata.⁷⁰³ Vlada se u rad suda umešala još neposrednije kada je februara 2007. zapretila da će proterati predstavnike Pravosudne inicijative Otvorenog društva (*Open Society Justice Initiative*) kao odgovor na njihov izveštaj o preovlađujućoj korupciji među kambodžanskim osobljem ECCC.⁷⁰⁴ Razmere korupcije i odsustvo bilo kakvog odgovora, kao i zastrašivanje onih koji o njoj izveštavaju i odmazda nad njima, naveli su ustanove međunarodne pravde da predlože da zemlje donatori koje finansiraju sud uslove dalju podršku poboljšanjem u ovoj oblasti.⁷⁰⁵

Politička dinamika koja je dovela do ovog zastoja međunarodne pravde počiva na posebnom skupu političkih okolnosti u Kambodži. Kambodžanski pravosudni i pravni sistem ostali su pod strogom kontrolom vlade. Sudije, tužioc i osoblje zaduženo za bezbednost delegirani u hibridni sud duboko su odani vladajućim elitama i nisu u stanju da vode poštena suđenja, bez političkog mešanja. Takođe, kao i u bivšoj Jugoslaviji, posle mnogo otezanja domaće elite konačno dozvoljavaju postojanje ustanova tranzicione pravde, ali ih onda

700 International Center for Transitional Justice, „Cambodia: ICTJ Activity,“ mart 2008, <http://www.ictj.org/en/where/region3/642.html>.

701 Colm, „Japan Can Help.“

702 Colm, „Killing Fields Trials.“

703 United Nations, „Report of the Secretary-General on Khmer Rouge Trials,“ A/57/769, New York, 31. mart 2003.

704 Human Rights Watch, „Cambodia: Events of 2007.“

705 UNDP je već privremeno zamrzao finansijsku pomoć sudu dok se ne razjasne optužbe o korupciji. Open Society Justice Initiative, „Recent Developments.“

preotimaju da bi poslužile u njihovu korist. Kambodžanska vlada najavila je da bi mogla da zadovolji UN i druge međunarodne subjekte samo ako zadrži kontrolu nad sudstvom i celim unutrašnjim političkim procesom.⁷⁰⁶ Isto tako je u neposrednom interesu vlade da bude što je manje suđenja da bi pred međunarodnom zajednicom mogla da tvrdi da se povinovala pritiscima da omogući suđenja, a da u isto vreme onemogući buduće progone, koji bi mogli da pogode aktuelne članove kambodžanske vlade, od kojih su neki i sami bili vojnici Crvenih Kmera.⁷⁰⁷

Rečeno još grublje i otvorenije, sve je učinjeno da se početak suđenja poklopi s izborima od 2008. i da dodatno pomogne dugovečnom aktuelnom predsedniku vlade, Hunu Senu. Trebalo je da suđenja Crvenim Kmerima posluže Senu na dva načina. Da zataškaju njegovo lično saučesništvo u genocidu (i sam je bio vojnik Crvenih Kmera), ali i da ojačaju – kako u zemlji tako i u inostranstvu – njegovu reputaciju vođe koji je konačno izveo Crvene Kmere na sud.⁷⁰⁸ Umesto da donese pravdu kambodžanskim žrtvama genocida, ovakva politička eksploatacija kambodžanske prošlosti može zapravo da proizvede sasvim suprotne rezultate.

Preoteta pravda i Međunarodni krivični sud

Osnovna tvrdnja koja se iznosi u ovoj knjizi u velikoj meri se tiče i novijih modela međunarodne pravde, kakav je MKS.⁷⁰⁹ Rad Stalnog međunarodnog suda već je otkrio mnogo primera o tome kako se unutrašnja politika meša u postupke međunarodne pravde i kako se međunarodne pravne institucije mogu iskoristiti za postizanje unutrašnjih političkih ciljeva. MKS je obrazovan da bi se izbegli problemi preotete pravde, da stvori međunarodno pravno okruženje koje će sprečiti dalju nekažnjivost i da predstavlja konačan korak u institucionalizaciji normi međunarodne pravde. Ovaj veličanstveni pravni eksperimenat ne može, međutim, izmaći unutrašnjoj politici država u kojima deluje, ali ni onih država

706 Human Rights Watch, „Cambodia: Government Interferes in Khmer Rouge Tribunal,“ 5. decembar 2006, <http://www.hrw.org/en/news/2006/12/04/cambodia-government-interferes-khmer-rouge-tribunal>.

707 Colm, „Killing Fields Trials.“

708 Christina Larson, „Festival of the Dead,“ *New Republic*, 7. maj 2008.

709 Oktobra 2008. se saznalo da je tužilac MKS otpočeo istrage u demokratskoj Republici Kongo, Ugandi, Sudanu i Centralnoafričkoj Republici. U pritvoru MKS u Hagu nalaze se četiri optuženika. MKS je pretrpeo težak udarac kada je prvo suđenje pred njim, ono Tomasu Lubangi (Thomas Lubanga) iz Konga, zakazano za jun 2008, odloženo na neodređeno vreme zbog toga što je tužilaštvo odbilo da Sudu dostavi informacije koje bi optuženom išle u korist i tako ugrozilo Lubangine šanse za pošteno suđenje. Human Rights Watch, „Courting History: The Landmark International Criminal Court's First Years,“ New York, 10. jul 2008.

od čije političke volje i podrške zavisi sam MKS.⁷¹⁰ Tri kratka primera – iz Ugande, Demokratske Republike Kongo (DRK) i Sudana, pokazuju da je tačna tvrdnja da MKS takođe može da dovede do paradoksa preotete pravde kao i druge ustanove tranzicione pravde, ranije opisane u ovoj knjizi.

Vlada Ugande je januara 2004. pozvala MKS da istraži zločine koje je počinila Gospodnja vojska otpora (*Lord's Resistance Army* – LRA), pobunjenička grupa umešana u dugotrajni sukob sa vladom u Severnoj Ugandi. Budući prva država koja je istragu nad zbivanjima na svojoj teritoriji poverila MKS, vlada se nadala da će optužnice MKS diskreditovati njene unutrašnje protivnike (u prvom redu LRA), a istovremeno predstaviti Ugandu kao regionalnog lidera koji poštuje međunarodno pravo i pravosudne institucije. Međutim, mada su zločini za koje se optužuju pripadnici LRA ogavni po svim merilima i mada optužnice pred MKS uključuju obilje dokaza koji pokazuju razmere nečoveštva LRA, sasvim je jasno i da je vlada Ugande iskoristila međunarodni Sud kao sredstvo u unutrašnjoj političkoj borbi. MKS je istraživao samo zverstva počinjena od strane LRA, i pored toga što postoje ozbiljni dokazi da su vladine snage i same izvršile mnoga zlodela. U stvari, žrtve građanskog rata u Ugandi tvrde da su obe strane podjednako odgovorne za njihove patnje.⁷¹¹ Međutim, MKS nije rad da od sebe udalji ugandsku vladu, od koje zavise dalje istrage na teritoriji Ugande. Mnogi ugandski predvodnici lokalnih zajednica i pripadnici političke opozicije vrlo se kritički odnose prema ulozi koju je MKS odigrao u ugandskoj unutrašnjoj politici; prema rečima jednog lokalnog političara, „MKS je postao oruđe [predsednika] Musavenija.“⁷¹² Od šireg značaja je i to što su umešanost MKS u sukob oštro kritikovali diplomati, posrednici i humanitarne organizacije, naročito pošto je 2005. podignuta optužnica protiv Džozefa Konija (Joseph Kony), komandanta

710 Tema upornog ometanja MKS od strane SAD van je okvira ove kratke analize. Vidi Jamie Meyerfeld, „Who Shall be Judge? The United States, the International Criminal Court, and the Global Enforcement of Human Rights,“ *Human Rights Quarterly* 25, 2003, str. 93–129; Jason Ralph, „International Society, the International Criminal Court and American Foreign Policy,“ *Review of International Studies* 31, 2005, str. 27–44; Robert C. Johansen, „The Impact of US Policy toward the International Criminal Court on the Prevention of Genocide, War Crimes, and Crimes Against Humanity,“ *Human Rights Quarterly* 28, no. 2, 2006, str. 301–331. Više o naporima SAD da oslabe Sud primoravajući pojedine države da potpisuju „sporazume o neizdavanju,“ u Judith Kelly, „Who Keeps International Commitments and Why? The International Criminal Court and Bilateral Nonsurrender Agreements,“ *American Political Science Review* 101, no. 3, 2007, str. 573–589.

711 United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, „Making Peace Our Own: Victims' Perceptions of Accountability, Transitional Justice and Reconciliation in Northern Uganda,“ Geneva, avgust 2007.

712 Nav. u Phil Clark, „Law, Politics and Pragmatism: The ICC and Case Selection in the Democratic Republic of Congo and Uganda,“ u Nicholas Waddel i Phil Clark (ur.), *Courting Conflict? Justice, Peace, and the ICC in Africa*, London, Royal African Society, 2008, str. 42.

LRA – svi uvereni da će optužnica ugroziti delikatne pregovore o miru, produžiti sukob i dalje dovoditi u opasnost raseljena lica u severnoj Ugandi.⁷¹³ Međutim, optužnica MKS nije ni izazvala unutrašnji politički kaos, niti donela pravdu žrtvama. Koni nije uhapšen, a sporazum o miru nije nikada stupio na snagu.⁷¹⁴

Žozef Kabila (Joseph Kabila), predsednik Demokratske Republike Kongo (DRC), poverio je marta 2004. MKS istragu nad ratnim zločinima u toj zemlji. MKS je to učinio juna 2004. usred žestokog sukoba između kongoanske vlade i pobunjenika. Kongoanska vlada i pravosudni organi bili su zaduženi za hapšenje osumnjičenih za ratne zločine i za njihovo prebacivanje u MKS. Dok je vlada očigledno delovala u skladu sa svojom međunarodnom obavezom da saraduje s MKS, ona je to činila u uskom političkom interesu da dalje oslabi i demoralise pobunjeničke snage. Pored toga, izbor tačaka optužnica protiv pojedinaca koji su se borili u jednom srazmerno malom i izolovanom delu zemlje, pokazivao je da se MKS povodio za strateškim političkim razlozima time što se usredsredio na oblasti sukoba od najmanjeg značaja za vladu i predsednika Kabilu. Drugim rečima, da je MKS izabrao predmete iz drugih oblasti vrlo verovatno bi morao da optuži pripadnike vladinih snaga, pa čak i da u sve umeša i samog predsednika.⁷¹⁵ U ovom slučaju je kongoanska vlada sprečila moguću političku nestabilnost time što je pozvala MKS da goni izvršioce pobunjeničkih zločina i postavila se kao jemac mira istovremeno se politički zaštićujući od daljih ozbiljnih istražnih radnji.

Međutim, MKS se sukobljava s paradoksima unutrašnje politike čak i onda kad ga vlade ne iskorišćavaju, kao što je to bilo u Ugandi i DRC. Unutrašnja politika uticala je na mandat, postupanje i legitimitet MKS i kada vlade nisu stajale iza odluke da se on angažuje.

Postupajući po predlogu Saveta bezbednosti UN, tužilac MKS Luis Moreno Okampo (Ocampo), optužio je predsednika Sudana Omara al Bašira za genocid, ratne zločine i zločine protiv čovečnosti u Darfuru. Pošto je Bašir bio aktuelni šef države, optužnica je bila vrlo politički osetljiva i izazvala mnoge negativne reakcije međunarodnih diplomata, koji su strahovali da će se tako otežati i onako osetljiva potraga za mirom u Darfuru. I neke međunarodne humanitarne grupe su strahovale da ne budu proterane iz Darfura kada Sudanska vlada počne da se sveti. Aktivisti međunarodne pravde tvrdili su, međutim, da optužnica može da pojača pritisak na sudansku vladu da u Darfuru počne drugačije da se ponaša.⁷¹⁶

713 Nick Grono i Adam O'Brien, „Justice in Conflict? The ICC and Peace Processes,“ u Waddel i Clark, *Courting Conflict?*

714 Paul Reynolds, „Bashir Move Bold but Problematic,“ vesti BBC, 14. jul 2008.

715 Clark, „Law, Politics and Pragmatism.“

716 Lydia Polgreen i Marlise Simons, „The Pursuit of Justice vs. the Pursuit of Peace,“ *New York Times*, 11. jul 2008.

Smatrale su da je umesnije reći da optužnica nikako ne može da omete nekakav mirovni proces jer nikakav takav smisleni proces nije ni postojao.⁷¹⁷

Kao što se moglo očekivati, sudanska vlada iskoristila je optužnicu MKS da i dalje pridobija domaću podršku – taktiku koju su obilato koristile vlade Srbije, Hrvatske i Bosne, kao što se vidi iz prethodnih glava ove knjige. Sudanska vlada organizovala je i pažljivo kontrolisala skupove podrške najavljujući da će ignorisati nalog za hapšenje predsednika Bašira zato što Sudan nije potpisnik ugovora o MKS i prema tome nije obavezan odlukama suda.⁷¹⁸ Pomalo neočekivano, Vlada je onda uhapsila jednog od dvojice visokih funkcionera optuženih pred MKS i objavila da će obaviti unutrašnja suđenja za ratne zločine. Organizacije za ljudska prava su, međutim, ovaj potez shvatile kao politički trik, kao pokušaj vlade da poboljša svoj međunarodni ugled kontrolišući istovremeno domaće postupke i obezbeđujući da pravda nikada ne bude zadovoljena.⁷¹⁹ Možda je još važnije to što je vlada Sudana pokušala da izbegne gonjenje predsednika Bašira pred MKS time što pokreće neku vrstu domaćeg pravosudnog postupka u zamenu za ukidanje Baširove optužnice pred MKS. Sudanski vladini funkcioneri razglasili su da im je Francuska ponudila nagodbu koja bi se sastojala u tome što bi jedan drugi optuženik pred MKS – član vlade optužen za ratne zločine – bio izručen u zamenu za odluku MKS da povuče optužnicu protiv predsednika Bašira. Sudanska vlada računala je s tim da bi se ustupanjem nekog izvršioca nižeg ranga, recimo pripadnika milicije *džandžavid* (janjaweed), umesto vladinog funkcionera vlada još bolje zaštitila od povezanosti s optužnicom za genocid. Ovakva unutrašnja strategija može da dobije dalju podršku afričkih saveznika pošto Sudan tvrdi da se povinuje zahtevima međunarodne pravde time što organizuje domaća suđenja dok ih u stvari koristi kao dimnu zavesu radi smanjenja pritiska MKS.⁷²⁰ Ova strategija treba i da dokaže navodnu sposobnost sudanskog pravosudnog sistema da se nosi sa složenim istragama o ratnim zločinima, što je opet pokušaj da se MKS spreči da postupa po optužnici protiv Bašira.⁷²¹

Unutrašnji otpor međunarodnom sudu u političkom okruženju gde su optuženi ratni zločinci još uvek na vlasti ne treba nikoga da iznenadi. U najmanju ruku bi predstavljalo iznenađenje kada bi sudanska vlada prihvatila optužnice MKS i uhapsila svog sopstvenog predsednika. Šire implikacije delovanja MKS u regionu su, međutim, zanimljivije i vrednije pomena.

717 Marlise Simons, Lydia Polgreen i Jeffrey Gettleman, „Arrest is Sought of Sudan Leader in Genocide Case,” *New York Times*, 15. jul 2008.

718 Lydia Polgreen, „Sudanese Protest War Crimes Case Against President at Scripted Rally in Capital,” *New York Times*, 14. jul 2008.

719 Associated Press, „Sudan to Conduct Its Own Darfur Trials,” 13. oktobar 2008.

720 Jeffrey Gettleman, „Sudan Arrests Militia Chief Facing Trial,” *New York Times*, 13. oktobar 2008.

721 „Sudan Completes Probe into Darfur Militia Leader,” *Reuters*, 14. oktobar 2008.

Reakcija Afričke Unije (AU) na Baširovu optužnicu bila je naročito jaka. Savet AU za mir i bezbednost konstatovao je da „traganje za pravdom u Darfuru treba da se odvija na način koji neće omesti ili ugroziti napore ka postizanju trajnog mira.“⁷²² U Izveštaju sa 142. zasedanja AU i dalje se izražava zabrinutost zbog toga što se načelo univerzalne nadležnosti zlopotrebljava da bi se posebno gonili Afrikanci.⁷²³ Pretežna usredsređenost na Afriku dobrim je delom praktični odraz toga što se na tom kontinentu dešava najviše tekućih kršenja ljudskih prava ili ih je nedavno bilo. Pažnja prema Africi je, međutim, ojačala afričku osetljivost po pitanjima suverenosti i samoopredeljenja, pa i ostataka kolonijalizma i zapadnog imperijalizma.⁷²⁴ Afrički pravници optužuju MKS za „fundamentalizam“ međunarodne pravde.⁷²⁵ Vodeći afrički intelektualci opominju da su optužnice pred MKS „ispoljavanje neokolonijalne dominacije.“⁷²⁶ Mnogi borci za ljudska prava objašnjavaju ovako jako protivljenje u Africi time što je ona „izgubila poverenje u MKS“ i što je na putu da Afriku pretvori u zonu slobodnu od načela univerzalne nadležnosti.⁷²⁷

Međutim, drugi stručnjaci za međunarodnu pravdu ne tumače nužno optužnicu protiv Bašira kao dokaz antiafričkog stava MKS, već kao deo šire tužilačke strategije, usmerene na pojačanje međunarodnog legitimiteta MKS i njegovog statusa pred Savetom bezbednosti UN.⁷²⁸ Optužnica je podignuta u međunarodnom političkom okruženju u kome je teško sagledati koji bi nacionalni ili međunarodni akter bio voljan da uhapsi Bašira ili sposoban da to učini. Dve mirovne misije koje deluju u Sudanu – zajednička misija UN i Afričke Unije u Darfuru (UNAMID) i misija UN u Sudanu (UNMIS) nisu snabdevene mandatom da izvršavaju naloge MKS i obe pate od ozbiljnih personalnih i logističkih teškoća, kao i od stalnih smetnji koje im priređuje sudanska vlada. U tako neprijateljskom međunarodnom kontekstu tužilac MKS možda koristi Baširov slučaj da izvrši dalji pritisak na Savet bezbednosti kako bi odobrio obimnije operacije za održanje mira u Sudanu i u drugim zemljama u kojima MKS sprovodi istrage, čak i kada tamo neće biti nikakvog suđenja.⁷²⁹

722 Human Rights Watch, „African Union: Don't Trade Away Justice in Darfur,“ 22. septembar 2008, <http://www.hrw.org/en/news/2008/09/22/african-union-don-t-trade-away-justice-darfur>.

723 Human Rights Watch, „AU: Do Not Call for Suspending ICC's Investigation of President al-Bashir,“ 19. septembar 2008, <http://www.hrw.org/en/news/2008/09/19/au-do-not-call-suspending-iccs-investigation-president-al-bashir>.

724 Nicholas Waddel i Phil Clark, „Introduction, „ u Waddel i Clark, *Courting Conflict?*

725 Chidi Odinkalu, „What if Ocampo Indicts Bashir?2,“ 16. jun 2008, <http://www.ssrc.org/blogs/darfur/2008/06/16/what-if-ocampo-indicts-bashir-2>.

726 Mahmood Mamdani, „The New Humanitarian Order,“ *Nation*, 287, 29. septembar 2008.

727 Alex de Waal, „Africa's Position on the ICC,“ 23. septembar 2008, <http://www.ssrc.org/blogs/darfur/2008/09/23/africas-position-on-the-icc>.

728 Phil Clark, „Ocampo's Darfur Strategy Depends on Congo,“ u *Oxford Transitional Justice Research Working Paper Series*, Oxford, 20. avgust 2008, <http://www.csls.ox.ac.uk/otjr.php>.

729 *Ibid.*

Strategije MKS ukazuju na to da unutrašnja politika ostaje tesno povezana s delovanjem ove ključne ustanove međunarodne pravde. Unutrašnja politika odražava se na način na koji nacionalne vlade mogu da manipulišu tužilačkom strategijom MKS ne bi li je prilagodile svojim lokalnim političkim potrebama. Ona se takođe ispoljava u daljim kršenjima ljudskih prava, kada vlade koriste nepopularne optužnice MKS da bi delegitimisale celu međunarodni zajednicu, pa s njom i međunarodne pozive za duboke promene u normativnoj sferi i stvarnom ponašanju. Konačno, MKS donosi odluke koje su u njegovom birokratskom interesu, što može i biti i ne biti u skladu sa željama grupa za zaštitu ljudskih prava ili samih žrtava.

Osnovni problem s kojim se suočavaju istrage MKS leži u paradoksu traganja za pravdom usred oružanih sukoba ili paralelno s tekućim mirovnim procesima.⁷³⁰ Jedna od najdalekovidijih kritika ovakve istrage, koju su upućivali najugledniji aktivisti za ljudska prava, leži u tome što se tako otvara mogućnost da stvari pođu na gore, mogućnost „fundamentalizma međunarodne pravde,“ tj. potrage za individualnom odgovornošću koja može da nadjača šire napore da se uspostavi mir. Ako MKS ima da nastavi da unapređuje ciljeve međunarodne pravde, on treba ozbiljno da uzme u obzir unutrašnju politiku – ali ne tako što će birati tužilačku strategiju koja žrtvama izgleda kao ulaganje jednoj strani u sukobu. Umesto toga, MKS treba da bolje objasni zašto su ciljevi pravde, univerzalne, beskompromisne pravde, a ne pravde prilagođene regionu, u interesu celoga društva, a ne samo njegovih vođa.

Stoga preoteta pravda nije specifična za Balkan, niti je samo svojstvena specifičnim institucionalnim modelima pravde. Domaće elite su u stanju da iskoriste sasvim različite mehanizme međunarodne pravde u sasvim različitim političkim okruženjima i iz mnogobrojnih i raznolikih lokalnih razloga: da se otarase unutrašnjih političkih protivnika, da se umile međunarodnoj zajednici, da spreče ozbiljne procese međunarodne pravde time što će organizovati lažna domaća suđenja ili – što je najjednostavnije i najštetnije – da navuku međunarodni oklop legitimnosti radi ovekovečenja nekažnjivosti u svojoj kući.

Doprinos teoriji

Ovom se knjigom daje doprinos široj teorijskoj debati u oblasti političkih nauka, naročito naučnom istraživanju međunarodnih odnosa i tranzicione pravde, kao i regionalnim studijama Balkana. Ovaj se doprinos zasniva na postojećim objašnjenjima širenja međunarodnih normi i njihovog poštovanja time što se predlaže novi teorijski okvir: pod specifičnim unutrašnjim uslovima domaći akteri korišće međunarodne norme u lokalne političke svrhe i proizvoditi

730 MKS može da istražuje samo zločine izvršene po stupanju na snagu Rimskog statuta 2002, Dok. UN A/CONF.183/9.

posledice koje se jako razlikuju od ciljeva i nakana međunarodne norme. Teorijski pristup iznesen u knjizi navodi različite vrste međunarodnog pritiska kojima se države podvrgavaju pa potom ukazuje na to koje vrste političkih strategija elite stvaraju da bi odgovorile na takve pritiske. Ovim modelom se ulazi u tekuće rasprave o mehanizmima širenja normi i njihovog prihvatanja time što se predlaže pristup pitanju poštovanja normi kroz razumevanje domaće politike. U ovoj knjizi se stoga razlaže pojam poštovanja normi tako što se ne istražuje samo *da li* države poštuju međunarodne norme i institucije, već i *kako* i *zašto* to čine.

Konačno, ovom se knjigom otvara prostor za nova pitanja o međudejstvu domaće politike i međunarodne sfere i o političkom dejstvu u domaćoj sferi koje proizvode međunarodne norme i ustanove. U knjizi se poziva na dalje rasprave o ulozi normi i ideja u svetskoj politici. Kao što smo videli, međunarodne norme često dovode do posledica koje njihovi tvorci nisu želeli, ali ih žarko žele unutrašnji akteri koji se njima služe. Predlažem da se ovi teorijski nalazi iskoriste da bi se razvio širi istraživački program koji će iz osnova revidirati odnos između međunarodnih normi i transnacionalnog aktivizma, tako što će utvrditi koji to unutrašnji uslovi stvaraju granice ili prilike za intervenciju međunarodne politike.

Ovom se knjigom takođe daje doprinos sve bogatijoj literaturi o tranzicionoj pravdi, politici sećanja i, šire, politici ljudskih prava. Njome se proširuje obim istraživanja u oblasti tranzicione pravde da bi se objasnili proces njenog prihvatanja i postupanja u skladu s njom, akteri koji pri tom deluju, kao i način na koji međunarodne norme utiču na konačne rezultate domaće politike. U knjizi se dovode u pitanje neke osnovne pretpostavke u literaturi o tranzicionoj pravdi i predlaže novo teorijsko objašnjenje razloga zbog kojih mehanizmi tranzicione pravde često izazivaju razočarenje i načina kako politički preduzetnici koriste ove mehanizme za mobilizaciju protivnika tih mehanizama.

Međutim, teorijski doprinos ove knjige prostire se i van područja međunarodnih normi tranzicione pravde na druge oblasti međunarodne politike. Očekujem da će slični odnosi nastati kada se drugi međunarodni politički projekti prihvate pod uslovima sličnim onim koje sam zapazila, kao što su na primer politika borbe protiv droga, protiv terorizma ili trgovine ljudima, što su oblasti empirijskog istraživanja vredne daljih etnografskih studija. Konačno, knjigom se daje doprinos bogatoj literaturi o bivšoj Jugoslaviji i Balkanu. Ukazuje se na to kako politika vezana za raspad bivše Jugoslavije još ni iz daleka nije proučena i nude se neke pouke za političke odlučioce i međunarodne aktiviste koji se bave sličnim situacijama u svetu. U knjizi se iznose dalji dokazi o tome kakve su učinke međunarodni akteri, igrajući važnu ulogu u regionu, proizveli na unutrašnja politička rešenja. Takođe se opisuju važne političke razlike između pomenutih triju država. Iako su delile zajedničku zaostavštinu rata i članstva u ranijoj saveznoj državi ove tri zemlje sledile su dramatično različite puteve tranzicije, zavisne

od vrlo lokalizovanih domaćih političkih uslova. U knjizi se, takođe pokazuje kako su balkanske zemlje i dalje neraskidivo politički vezane jedna za drugu i kako međunarodna akcija u jednoj od njih utiče – pozitivno, ali i negativno – na politički život svake druge. Mnogo godina po okončanju rata, zemlje bivše Jugoslavije ogledaju se jedna u drugoj: one zasnivaju svoju politiku na reakciji na svoje susede i traže potvrdu svog međunarodnog legitimiteta time što svoje doprinose porede s doprinosima drugih. Društvena tumačenja nasilničke prošlosti koja ih je razdvojila nastavljaju, međutim, da se i dalje udaljavaju jedno od drugog. Istine o ratu i počinjenim zločinima nesamerljive su i još uvek duboko ukopane u etničku i nacionalnu mitologiju.

Kako sprečiti otmicu pravde

Nalazi u ovoj knjizi u velikoj meri podržavaju skeptičan pogled na tranziciju pravdu i njene domaće i međunarodne institucije. Ako je tranziciona pravda strukturno sklona da proizvodi paradokse na koje se ovde ukazuje, zašto onda ne odbaciti celu zamisao i podržati amnestiju za kršitelje ljudskih prava radi stvaranja političke stabilnosti?⁷³¹ Ovo je važno pitanje politike na koje sledi složen odgovor.

Pre svega, pokušajmo sa hipotetičkom tvrdnjom. Kako bi izgledala politika u postkonfliktnim državama u odsustvu međunarodnog pritiska da se primeni neki model tranzicione pravde? Na šta bi Srbija ličila da međunarodna zajednica nije primorala vladu da uhapsi Miloševića i izruči ga u Hag? Sudeći po produženoj političkoj nestabilnosti u Srbiji posle Miloševićevog pada s vlasti 2000. i po talasima obnovljenog nacionalizma koji su podržavali desničarske vlade, svakako se može uverljivo tvrditi da bi Milošević našao načina da se ponovo postavi kao politički arbitar u Srbiji. U stvari, sasvim je verovatno da bi se on izborio za to da se vrati na vlast.⁷³² Međunarodni sud je ovde poslužio kao neki veliki usisač koji je isisao najgore izvršioce sa ulica i hodnika vlasti i doprineo političkoj stabilnosti.

Drugo, međunarodna suđenja su stvorila dubok rezervoar dokaza o izvršenim zločinima, poteklih iz dokumenata i svedočenja. Ovi se dokazi mogu iskoristiti u budućnosti, kad bude više domaće političke volje da se uđe u pitanje nekadašnjeg nasilja i kada nove generacije budu ispoljile nov interes za ranija kršenja ljudskih prava. Dobar primer toga može da bude iskustvo s tranzicionom pravdom u Argentini. Mlađe generacije, sinovi i kćeri „nestalih lica“ tokom

731 Jack L. Snyder i Leslie Vinjamuri, „Trials and Errors: Principle and Pragmatism in Strategies of International Justice,“ *International Security* 28, no. 3, 2003, str. 5–44.

732 Dejan Anastasijević, „Perfect Villains, Flawed Tribunal,“ *Washington Post*, 20. jul 2008.

državnog terora od 1976. do 1983. iskoristili su dokaze prikupljene na prvim suđenjima tokom devete decenije XX veka da od vlade zatraže, desetinama godina pošto su zločini počinjeni, nova suđenja i širu javnu raspravu o žrtvama državnog terora.⁷³³ Ustanove međunarodne pravde mogu stoga pomoći da se sačuvaju istorijska sećanja koja se potpunije mogu razmatrati u povoljnijem političkom okruženju.

Konačno, tranziciona pravda je važna za društvo koje je proizvelo delinkvente. Važna je za sposobnost nacije da razlikuje dobro od zla. Za društvo je važno da shvati da kršenje ljudskih prava, ratni zločini i genocid predstavljaju zlo. Uvažavanje razlike između podobnih i nepodobnih načina vođenja politike i rešavanja sporova potrebno je da bi se povratio izgubljeni osećaj za pravdu u društvu koje je saučestvovalo u masovnim kršenjima ljudskih prava.⁷³⁴

Dakle, u ovoj knjizi se ne izražava protivljenje ideji tranzicione pravde. U stvari, tvrdi se da je tranziciona pravda od suštinske važnosti za to da države i društva u kojima su izvršeni zločini budu sposobni da razviju političku kulturu ljudskih prava. Paradoks preotete pravde predstavlja, međutim, ozbiljan izazov naporima za tranzicionu pravdu budući da su mogućnosti da se priznaju nedela i gone izvršioci često vrlo ograničene; nije ovo proces koji može da teče do u nedogled. Strpljenje stanovništva koje se suočava s drugim hitnim potrebama tokom tranzicije nije beskonačno, koncentracija međunarodnih organizacija i pojedinih država takođe je kratkotrajna a u svetu nastaju nove krize koje hitno treba rešavati. Najozbiljniji ishod ove strategije – i to one koju domaće elite usvajaju s jasnom namerom – jeste u tome da se tranziciona pravda iskoristi kao opravdanje za nečinjenje unutar zemlje i društva.

U ovoj knjizi se zastupa maksimalističko tumačenje tranzicione pravde. Njome se ne poziva na okončanje projekata tranzicione pravde, već na obuhvatniju međunarodnu politiku koja uzima u obzir neizbežne unutrašnje sporove koje će proizvesti. Međunarodni pritisak na države da počnu ozbiljno da procenjuju svoju prošlost ne sme da nestane. Umesto toga, međunarodna umešanost treba da poraste, ali i da dobije drukčije oblike. Međunarodni akteri treba da se pozabave suštinskim, postojanijim i širim projektima međunarodne pravde, a ne samo da broje optužnice, godine robije i presude. Treba unapređivati sveobuhvatnu reformu obrazovanja, što podrazumeva i reformu udžbenika i nastavnih programa, tako da se jasno iznesu dokazi o izvršenim zločinima, prirodi sukoba i političkom okruženju koje je omogućilo nedela, pa ih čak učinilo popularnim

733 Kathryn Sikink, „From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights,” *Latin American Politics and Society* 50, no. 1, 2008, str. 1–29.

734 Nenad Dimitrijević, „Justice Beyond Blame: Moral Justification of (the Idea of) a Truth Commission,” *Journal of Conflict Resolution* 50, no. 3, 2006, str. 368–382.

u širokim društvenim slojevima. Međunarodne organizacije treba da unapređuju profesionalizaciju medija, specijalizaciju i obrazovanje u oblasti tranzicione pravde – o tome kako da se istražuju ratni zločini, piše o njima, iznose dokazi i štite žrtve. Domaće političke elite mogu se socijalizovati, ubediti i nagraditi kada crnu kutiju prošlosti otvaraju na politički odgovoran način. Nove generacije političkih lidera mogu se naučiti da razumeju i cene važnost razlikovanja dobra i zla za budućnost svojih zemalja.

Konačno, međunarodni akteri treba da učine sve što mogu da ojačaju političku kulturu tranzicione pravde. Podatak da li neka zemlja saraduje s nekim međunarodnim sudom i organizuje domaća suđenja ili obrazuje anketne komisije nije jedini, pa čak ne ni najbolji, pokazatelj privrženosti države sagledavanju prošlosti. Samo kada su priče o prošlosti širom otvorene – kada, kako i zašto društva mogu da počnu da govore o tome šta se desilo, o tome ko je kriv a ko je stajao po strani – tek onda će put ka postizanju pravde stvarno biti otvoren.

INDEKS

- Ademi, Rahmi, 110, 113
Afrička unija (AU), 201
al Bašir, Omar, 199
Amnesty International, 39, 158
Anastasijević, Dejan, 79n208
„antihaški patrioti“, 31, 57. *Vidi i* „stop Hagu“
Argentina, 34, 38, 86, 204
Asocijacija istina i pomirenje, 162
- Balkan, 28, 57, 133. *Vidi i* Jugoslavija (bivša)
sukob/rat na, 57, 73, 79, 112, 143, 154,
180, 202–204. *Vidi i* jugoslovenski
sukob/ratovi
Banac, Ivo, 126n407
Bas, Gari (*Gary Bass*), 45
Belgija, 36, 97
Beograd, 21–22, 59, 61, 64, 72, 75, 77, 83,
91, 95, 98, 101, 145, 175
Bijeljina, 168
birokratski pritisak. *Vidi* međunarodni
pritisak, birokratski
Biserko, Sonja, 62n126, 74n178, 79n202,
90n251, 92n255
Blaškić, Tihomir, 107, 135, 145
Bojl, Fransis (Francis Boyle), 154
Boren, Aleks (*Alex Boraine*), 72
Bosna. *Vidi* Bosna i Hercegovina
Bosna i Hercegovina, 79
broj stradalih u ratu u, 169–171
etničko čišćenje u, 140–141
i EU. *Vidi* EU, i Bosna
instrumentalni usvajači u, 175
istinski ubeđenici u, 173, 177
izbeglice u, 146–147, 168, 172
kazivanje istine, 139
komisija za istinu. *Vidi* komisija za
istinu i pomirenje, u Bosni
konzervativci/tvrdokorni nacionalisti
u, 167
lojalisti starom režimu, 139, 145, 148,
171–172
međunarodne organizacije u, 142–143,
173, 176
međunarodni zahtevi od 142, 161. *Vidi*
i međunarodni pritisak, u Bosni
i MKTJ. *Vidi* MKTJ, i Bosna
obaveštajne službe u, 172, 176
pružaoci otpora, 173–175
Parlament u, 141, 144, 163–164, 173
policija u, 141–142, 151, 155–156, 160,
171–173, 176
i poštovanje, 182
rat u, kratka istorija, 138–142
stavovi javnog menja u, 169n604
sudovi u, 141, 145, 148, 150–151, 156,
158–161, 175
sudstvo u, 141, 156, 172
suđenja u. *Vidi* suđenja za ratne zloči-
ne, u Bosni
unutrašnja upotreba tranzicione prav-
de u, 139, 147–148, 151, 155, 161,
164, 173–179
i tranziciona pravda, 139, 154–155,
157, 160–161, 168–169, 171, 173,
175, 177

- viktimizacija u, 171–172
 vojska u, 141, 143, 146, 171, 172n621, 176
 zagovornici tranzicione pravde, u 139, 161, 194–195. *Vidi* i aktivisti za ljudska prava u Bosni
 zahtevanje pravde u, 139–140, 168–169, 171
Vidi i civilno društvo, u Bosni; istina, stavovi o u Bosni
 Bošić, Mladen, 175
 Bratunac, 82, 82
 Budiša, Dražen, 108–109, 111
 „bumerang” model, 27, 53–54
 Burundi, 35, 191–194

 civilno društvo, 53–54, 92n254
 u Bosni, 142, 158, 161–162, 168, 177
 u Burundiju, 191
 u Hrvatskoj, 132–133, 136–136
 u Indoneziji/Istočnom Timoru, 186, 188
 u Srbiji, 79, 89, 91–93
 Crna Gora, 60, 68, 82, 95, 103
 Crvene beretke, 93–94. *Vidi* i Đinđić, Zoran, atentat na
 Crveni Kmeri, 194, 197
 Cvetković, Mirko, 22

 Čad, 35
 Čavić, Dragan, 167, 175
 Čermak, Ivan, 115
 Čile, 35, 71

 Ćatić, Hajra, 149

 Dabić, Dragan. *Vidi* Radovan Karadžić
 Danforth, John, 76n188
 Darfur, 199–201
 Dejtonski mirovni sporazum, 154, 163
 i međunarodna pravda, 58, 122, 142–143
 i politika u Bosni, 171–172, 177
 i Ustav Bosne, 141
 i završetak rata, 140–141, 171, 178
 Deklaracija o domovinskom ratu (Hrvatska), 108
 Deklaracija o suradnji s Međunarodnim kaznenim sudom u Den Haagu (Hrvatska), 104, 107
 Del Ponte, Karla, 66, 81, 90, 97, 108–110, 112, 115
 Demokratska opozicija Srbije (DOS), 59, 63, 87
 Demokratska Republika Kongo, 198–199
 Demokratska stranka (DS), 59
 i reformska koalicija, 97
 i traka iz Srebrenice, 83
 Demokratska stranka Srbije (DSS), 59
 i konzervativna koalicija, 88, 90, 94, 97–98
 i traka iz Srebrenice, 82–84
 Dili, 186, 190
 Dodik, Milorad, 174n625, 174n627
 Dom za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, 166
 Drugi svetski rat, 22, 57, 125, 132, 134, 141
 društveno ozdravljenje, 23, 44
 Dubrovnik, 102, 125

 Džakarta, 186
 „džandžavid“ (*janjaweed*), 200

 Đapić, Anto, 121, 129
 Đikić, Ivica, 114n344, 115n348, 125n405, 129n422, 132n428, 134n440, 137n452
 Đinđić, Zoran, 59,
 atentat na, 31, 57, 75, 88, 93–95
 i Hag, 90

- i hapšenje Miloševića, 63–65
 i tranziciona pravda, 65, 91–92
 zaostavština, 95
 Dorđević, Vlastimir, 97, 66n144, 68n148
- Efendić, Fadila, 155
 El Salvador, 192
 Ešdaun, Lord Pedi (*Paddy Ashdown*), 166, 172, 176–177
 Etiopija, 35
 Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, 166
 Evropska unija (EU),
 i Bosna, 143, 167, 173, 178
 i Hrvatska, 12, 101, 103–105, 107, 111–113, 115–117, 120, 122–123, 129–131, 136–138,
 i Kosovo, 95, 98–99
 i simbolički pritisak, 50
 i Srbija, 12–13, 59, 63, 65–70, 95–99
 i strategija za proširenje, 22
 i tranziciona pravda, 25, 41, 181–182
 i uslovljavanje, 62–63
- Finci, Jakob, 162n572, 163n577, 164
 Francuska, 36, 200
 Freeman, Mark, 72n171
- Generalni sekretar Ujedinjenih nacija, 24n16, 189, 192
 genocid, 21–23, 34, 39, 205
 u Bosni, 140, 143, 146, 149–155, 163–164, 166, 168–170, 174–175
 u Burundiju, 191–192
 u Darfuru, 199–200
 u Kambodži, 194, 196–197
 optužnice pred MKTJ, 147
 genocid u Srebrenici, 22–23, 25, 78, 141, 146–147, 149–155, 163–164, 172–173, 175
- Deklaracija o, 83–84
 Izveštaj o, 165–168, 175
 međunarodna reakcija na, 23
 saznanje o u Srbiji, 82–83
 snimak, 80–84
- Glavaš, Branimir, 122
 Gotovina, Ante, 110–111
 hapšenje, 95, 113–117, 136–137
 Građanski savez Srbije, 92
 Grčka, 38
 Grossman, Mark, 62n124, 76n188
 Gvatemala, 35
- Haiti, 35
 Hajner, Prisila (*Pricilla Hayner*), 35
 Hasečić, Bakira, 149
 Haški tribunal. *Vidi i* Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ), 180–182, 184, 204
 i Bosna, 143–149, 151, 163, 174. *Vidi i* MKTJ i Bosna.
 i Hrvatska, 31, 101, 107, 109–110, 112, 115–116, 118, 120, 130–131, 135, 136–137. *Vidi i* MKTJ i Hrvatska
 Milošević u, 25
 i Srbija, 22, 25, 31, 57–58, 61, 63–70, 76, 80–81, 87–88, 94–96, 98–100. *Vidi i* MKTJ i Srbija
- hibridna suđenja, 29, 36–37, 42, 62, 157, 161, 177, 180, 194–196
 Holandija, 36, 66, 97, 182
 Holokaust, 132n429, 164
 Honduras, 35
 Hotić, Kada, 150
 Hrišćansko-socijalna unija Bavarske, 132
 Hrvatska, 28–30, 38, 56, 66–67, 73–74, 79
 dobrovoljne predaje u, 103
 dodata udžbenika iz istorije, 123–124
 domovinski rat u, 108–109, 112, 116–117, 119, 124–128, 133

- etničko čišćenje u, 102, 117, 126
- i EU. Vidi EU i Hrvatska
- fašizam u, 124n328, 125, 129, 129n423, 132–134
- instrumentalni usvajajući u, 130, 136
- istinski udžbenici u, 130, 133–134, 136
- izbeglice u, 104, 106, 117, 123, 126–127
- iznošenje istine u, 123–124
- komunizam u, 104, 113–114, 125, 130, 133
- konzervativci, 114–115, 132
- odani starom režimu u, 105–106, 128–129
- međunarodni zahtevi od, 106–107, 110, 118
- i MKTJ. Vidi MKTJ i Hrvatska
- pružaoci otpora, 130–131, 136
- paravojne formacije u, 102–103
- Parlament u, 103–104, 108–109, 111, 113–114, 117, 121–123, 125, 127, 132
- policija u, 119, 125, 134
- i poštovanje, 115, 118, 130, 137–138
- pravosuđe u, 109, 122
- rat u, kratka istorija, 102, 140
- ratni veterani u, 108–109, 111, 119, 128
- ratno nasleđe, 103, 107, 111–112, 130, 132, 137–138, 173
- reformisti u, 181–182
- stavovi javnog mnjenja u, 108n318, 109n323, 116, 126, 132, 135n446
- sudovi u, 108, 110, 116, 118–121, 136
- suđenja u. Vidi suđenja za ratne zločine, u Hrvatskoj,
- tajne službe u, 129
- i tranziciona pravda, 101, 103, 105–106, 116–117, 123, 125–126, 128–130, 136–138, 184
- upotreba tranzicione pravde na unutrašnjem nivou, 113, 117–118, 123–124, 132–133, 136–138
- viktimizacija, 125
- vojska, 102–103, 109, 111, 119, 125, 129–130
- zahtevanje pravde u, 105–106, 125–127, 168, 176. Vidi i međunarodni pritisak, na Hrvatsku
- zagovornici tranzicione pravde u, 122. Vidi i aktivisti za ljudska prava, u Hrvatskoj
- Vidi i civilno društvo, u Hrvatskoj; istina, stavovi o u Hrvatskoj
- Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 123
- Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), 104, 122, 130–131, 172, 176
- i koalicija konzervativaca, 104, 111, 113–115, 128–130
- Hrvatska katolička crkva, 128, 130
- Hrvatska socijalno liberalna stranka, 104, 109, 111–113, 128
- Hrvatska stranka prava, 128–129, 131
- Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 124
- Human Rights Watch (HRW), 61
- igrači s pravom veta, 52–53, 181, 184–185, 193. Vidi i Srbija, remetioci iz starog režima; pojedinačne države.
- Interational Center for Transitional Justice* (ICTJ), 123
- u Srbiji, 61, 71–74, 76
- u Indoneziji/Istočnom Timoru, 186
- Islam, 140, 169
- istina, 22–23, 28, 38, 42–44, 180
- stavovi o u Bosni, 146, 153–154, 163–164, 168–169, 178–179
- stavovi o u Hrvatskoj, 101–102, 113, 116, 123–124, 134–135
- stavovi o u Srbiji, 82–84, 86–87, 99–100
- Istočni Timor, 35, 186–190

- istorijska sećanja, 205
 u Hrvatskoj, 123–124
 centri, 37
 ustanove, 36, 38
- Istraživačko-dokumentacioni centar, 163, 169–170
- Izvanredna veća u sudovima Kambodže (ECCC), 194–196
- izvinjenje, 36, 83, 134, 167.
- Jakić, Tomislav, 133n434, 133n436, 133n437
- Janković, Gojko, 145n474
- Jedinica za istragu ozbiljnih zločina (*Serious Crimes Investigation Unit* – SCIU, Istočni Timor), 186–187, 189–190
- Jočić, Dragan, 81
- Josipović, Ivo, 114n343, 114n346, 135n443
- Jovanović, Čedomir, 64n130, 65n138, 92n258, 94n263
- judaizam, 140
- Jugoslavija (bivša), 28–29, 60, 72, 125, 133, 140,
- Jugoslovenska narodna armija (JNA), 102, 132, 140
- Jugoslovenski sukobi/ratovi, 24–25, 73, 83–84, 126, 139, 148. *Vidi i* Balkan, sukobi rat/na
- Južna Afrika, 35, 38, 40, 71, 86, 163, 180
- Kabila, Žozef (*Joseph Kabila*), 199
- Kalinić, Dragan, 162n574
- Kalomohov izveštaj, 192–193
- Kanarska ostrva, 116
- Kandić, Nataša, 81n216
- Karadžić, Radovan, 21–22, 69, 114
 hapšenje 21–22, 95–96, 98
- Kaseze, Antonio (*Antonio Cassese*), 148
- Katolicizam, 140
- Kazimir, Velimir Čurguz, 71n168, 72n170
- komisija za istinu i pomirenje (KIP), 23–24, 31–32, 34–40, 42–43, 57–58, 123, 132, 182–183
 u Bosni, 122, 161–164,
 u Burundiju, 192–193
 u Istočnom Timoru, 189
 u Južnoj Africi, 35, 40, 163, 180
 u Sarajevu, 164–165
 u Srbiji, 61, 63, 71–15, 99,
- komisija za istinu. *Vidi* komisija za istinu i pomirenje
- Komisija za nestala lica Federacije BH, 164–165
- Komšić, Željko, 155
- Koni, Džozef (*Joseph Kony*), 198
- Korać, Žarko, 79n208, 85n233, 93n259
- Kordić, Dario, 145
- Kosor, Jadranka, 138
- Kosovo, 68, 82, 79, 95
 nezavisnost, 22, 99, 174
 zločini/ratni zločini na, 61, 66, 70, 77n190, 91
- Koštunica, Vojislav, 58–59, 77, 83, 128, 174
 i atentat na Đinđića, 94
 i hapšenje Miloševića, 64–65
 i MKTJ, 67–69, 87–90, 94
 i srbijanska komisija za istinu i pomirenje, 71–73
 i tranziciona pravda, 64, 71, 87–88
- Krajina, 102, 123
- Kravica, 146
- Krstić, Radislav, 149, 153
- Kušner, Bernar (*Bernard Kouchner*), 22
- Lazarević, Vladimir, 68, 94
- legalizacija, 35, 39, 45, 58, 155
- legitimitet,
 domaći, 55
 elita, 53–54

- institucionalni, 41
- kao motiv za poštovanje, 45, 55, 137, 173, 202
- međunarodni, 26, 32, 35, 38, 113, 117, 182, 204
- projekata tranzicione pravde, 62, 68, 71–73, 152, 160, 163, 199, 201
- simbolički, 51
- Vidi i pojedine države.
- Letica, Slaven, 117
- Liberalno demokratska partija (LDP), 92
- Liberija, 180
- Gospodnja vojska otpora (*Lord's Resistance Army* – LRA), 198–199
- Lora, predmet, 119–120, 127
- Lukić, Sredoje, 145n474
- Lukić, Sreten, 66, 68, 94
- lustracija, 36–37, 148, 173, 191
- Ljajić, Rasim, 69n159
- ljudska prava, 33, 46, 203, 205
- u Bosni, 142–143, 163, 166, 178
- u Hrvatskoj, 104, 106, 125–126
- literatura, 46
- međunarodne organizacije/grupe, 39, 60, 97–98, 160, 180, 188, 195, 200–202
- norme, 39, 188
- u Srbiji, 57–58, 60, 70, 73, 88
- ustanove, 45
- povrede/kršenja ljudskih prava, 23, 26, 34–36, 39, 201–202, 204–205
- aktivisti/grupe/NVO za ljudska prava,
- u Bosni, 158–159, 163, 165, 171, 176
- u Burundiju, 194
- u Hrvatskoj, 117–118, 122–124, 126, 132–134
- u Kambodži, 195
- u Srbiji, 70, 72–75, 77–79, 81, 83, 91–93
- Medački džep, 110
- međunarodna pravda, 25–26, 33, 35–36, 39, 43–47, 182
- u Bosni, 139–140, 152, 154–155, 161, 169, 175. Vidi i MKTJ i Bosna,
- fundamentalizam, 201
- u Hrvatskoj, 105–110, 117–118, 125, 128, 130–132. Vidi i MKTJ i Hrvatska
- industrija, 24, 39–42, 44
- konstruktivistički pristup, 46–47
- liberalni pristup, 45
- organizacije, 40–41, 58
- protivljenje Sjedinjenih Američkih Država, 62
- režim, 41, 43, 45
- u Srbiji, 57–58, 60–63, 65, 67, 71–72, 89–90, 94, 97, 99. Vidi i MKTJ i Srbija,
- međunarodne norme, 24, 28–29, 47, 53–56, 188, 203
- domaća upotreba, 26–30, 33, 39, 48, 54, 182–185
- i igrači s pravom veta, 184–185
- instrumentalni usvajajući, 27–28, 53–55, 90–91, 130, 136, 174–175
- instrumentalno usvajanje, 91, 136–137
- istinski ubedenici u, 27–28, 30–31, 41, 54–55, 91, 93, 130, 136, 174 Vidi i pojedine države.
- preotimanje, 181, 184–185
- pružaoci otpora, 27–28, 30–31, 53–55, 89, 91, 93, 130, 136, 173–175, Vidi i pojedine države.
- rasprostranjenost, 26–27, 37, 42, 47, 51, 54, 184–185, 203
- tranzicione pravde, 30, 39, 168, 203
- i unutrašnja politika, 45, 47–49, 56, 184–185, 203
- poštovanje, 24, 26–27, 29, 47–49, 51–55, 181, 184, 203

- promoteri, 54, 56, 99
- Međunarodni krivični sud (MKS), 35, 40, 41, 197–202. *Vidi i* oteta pravda i MKS
- Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKTJ). *Vidi i* Haški tribunal, 21, 29, 38, 41, 182, 184
- i Bosna, 139, 141–165, 169, 172–176
- i Hrvatska, 101–118, 120, 122, 128, 131–137
- presude, 107, 146–147, 153
- i Srbija, 22, 57–70, 75–71, 85–91, 93–99,
- upotreba nagodbe, 159, 200
- Međunarodni krivični tribunal za Ruandu (MKTR), 40–41, 62, 184
- Međunarodni monetarni fond, 64
- međunarodni pritisak, 22, 27–30, 38, 47–49, 52–53, 57, 62–63, 181–182, 185–186, 205
- birokratski, 27–28, 38, 51, 56
- u Bosni, 144, 167–168
- u Hrvatskoj, 106, 108–109, 114, 123, 137
- u Indoneziji/Istočnom Timoru, 186–187
- u Kambodži, 194, 197
- primoravanje, 27–28, 31, 33, 41
- simbolički, 27–28, 38, 50–51
- u Srbiji, 95, 106
- Međunarodni sud pravde (MSP), 79, 97, 152–155, 169. *Vidi i* tužba za genocid pred MKTJ.
- međunarodni sudovi, 32–33, 36, 40–42
- Meron, Theodor, 89n246
- Milošević, Slobodan, 22, 67, 83, 88–89, 90–91, 94, 98, 102, 110, 123, 135, 140, 174, 204
- hapšenje, 63–65, 204
- i MKTJ, 57–58
- popularnost, 85, 90
- i ratni zločini, 63,
- režim, 31, 57–59, 71–72
- smena s vlasti, 58–59, 72, 87, 204
- smrt, 25, 96
- suđenje, 80, 135
- nasleđe, 57–60, 63, 71–72, 87–89, 91–92
- Ministarstvo obrazovanja (Hrvatska), 123
- Ministarstvo pravde (u Srbiji), 70
- Ministarstvo unutrašnjih poslova (u Srbiji), 70, 75
- Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice (u Bosni), 164
- Mirovni sporazumom iz Aruše, 192
- Misija Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini, 142
- Misija Ujedinjenih nacija u Sudanu (UNMIS), 201
- Mesić, Stjepan, 109, 128–129
- i HDZ, 104, 133
- i MKTJ, 112, 134–135
- nasleđe, 133–135
- i tranziciona pravda, 106, 132–135
- Mladić Ratko, 69, 95–98, 144, 150, 175
- Museveni, Yoweri, 198
- nacionalizam, 25, 55, 182–183, 204
- u Bosni, 145, 151, 156, 162, 167, 171–174, 178
- u Hrvatskoj, 101, 104, 109–114, 117–118, 120, 128–131, 133–136, 138
- u Srbiji, 67, 72, 74, 77, 81, 83–86, 88, 90, 94
- National Liberation Forces (FNL) 191, 193
- nevladine organizacije (NVO), 24, 29–30, 40, 46, 53, 61, 72, 132–133, 135, 142, 150, 162, 169, 177, 180. *Vidi i* aktivisti/grupe/NVO za ljudska prava
- Nirnberška suđenja, 34
- Norac, Mirko, 108–110

- protest protiv hapšenja, 108–109, 128, 131n426
- Nuhanović, Hasan, 150
- Odbor za obrazovanje, nauku i kulturu (Hrvatska), 123
- Odeljenje za ratne zločine (ORZ) u Bosni, 148, 157–161, 176–177
- Odjel za suradnju s Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju (Hrvatska), 115
- Okampo (*Ocampo*), Luis Moreno, 199
- Olbrajt, Madlen (*Madeleine Albright*), 105
- Oluja nad Krajinom*, 127
- Open Society Justice Initiative*, 196
- Operacija Bljesak (u Hrvatskoj), 107
- Operacija Oluja (u Hrvatskoj), 107, 123–125
 deklaracija o, 117
 optužnice MKTJ zbog, 103–104, 110–112, 115
 i ratni zločini, 102, 107, 112
- oproštaj
- Organizacija za bezbednost i suradnju u Evropi (OEBS), 63, 76, 106, 119, 142,
- Orić, Naser, 146–148
- Osijek, 121–122
- Ovčara, 78
- Panama, 35
- Paragvaj, 35
- patrijarh, Srpske pravoslavne crkve, 68
- Paten, Kris (*Chris Patten*), 113
- patriotizam, 54, 182
 u Hrvatskoj, 114, 119
 u Srbiji, 25, 67–69, 90, 92
- Pavković, Nebojša, 68, 94
- Peru, 35
- pobednička pravda, 25, 37, 169, 180
- Podunavska regija, 123
- policija, 52
 u Bosni. Vidi Bosna, policija u
 u Hrvatskoj. Vidi Hrvatska, policija u
 u Srbiji. Vidi Srbija, policija u
- pomilovanje/amnestija, 37, 43, 60, 64, 88, 163, 193, 204
- pomirenje, 22, 39
 u Bosni, 142, 150, 162–164, 173, 177–178
 u Burundiju, 193
 u Istočnom Timoru, 189
 u Srbiji, 74, 86
 i tranziciona pravda, 23, 41–42, 180
- Popović, Vladimir Beba, 94n263
- Pot, Pol, 194
- Pravoslavlje, 21, 140
- Prelazna administracija Ujedinjenih nacija u Timor–Leste (UNTAET), 186
- preoteta pravda, 26, 32, 42, 52, 180–183, 185
 u Burundiju, 191–194. Vidi i tranziciona pravda u Burundiju
 u Demokratskoj Republici Kongo, 199
 i doprinos teoriji, 202–204
 u Indoneziji/Istočnom Timoru, 186–191. Vidi i tranziciona pravda, u Indoneziji/Istočnom Timoru
 u Kambodži 194–197. Vidi i tranziciona pravda u Kambodži
 i Međunarodni krivični sud, 197–202
 u Sudanu, 199–201
 u Ugandi, 198–199
 i značaj za naučna istraživanja i politička rešenja, 32–33, 185
 Vidi i pojedine države.
 „poprivosuđivanje“, 35
 domaći zahtevi za promenama, 48, 52, 183. Vidi i pojedine države.
 „kaskada pravde“, 46
 pobednika. Vidi pravda pobednika.

- proceduralna pravda, 44
 traganje za pravdom, 37
- Prijedor, 168
- Privremeni sud za ljudska prava (Džakarta), 186
- Prosper, Pierre-Richard, 62n124, 76n188
- Račan, Ivica, 104, 109–114
 i komunizam, 104, 106, 130–131
 i MKTJ, 109–111, 114–116
 i tranziciona pravda, 109–112, 127–128
- Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, 75
- odštete, 23, 36
 u Bosni, 153–154, 162,
 u Hrvatskoj, 117
 u Istočnom Timoru, 189
- Republika Srpska (RS), 82, 145, 154–155, 171, 175
 i genocid u Srebrenici, 165–168
 i MKTJ, 144–145, 147, 151
 osnivanje, 141–142
 i Srbija, 82, 145, 152, 175
 i tranziciona pravda, 32, 147, 151, 164–165, 171–172, 174
- Rezolucija o suradnji s MKTJ, (u Hrvatskoj), 104n297, 107n311
- Ruanda, 35, 40, 184, 187, 191–192
- Sanader, Ivo, 108n317, 114, 129–130
 i MKTJ, 115–116
 i tranziciona pravda, 115–116, 130
- Sanana, Gusman (*Xanana Gusmao*), 189
- Sarajevo, 140, 145, 162, 169, 175
 genocid u, 140,
 komisija za istinu u. Vidi komisija za istinu i pomirenje u Sarajevu.
 opsada, 140, 164–165
- saslušanja *gačaća*, 36n36
- Savet AU za mir i bezbednost, 201
- Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija, 189, 191–192, 199, 201
- Savet ministara BH, 164
- Sen, Hun, 197
- Severnoatlanski savez (NATO), 87, 141, 146
 i Partnerstvo za mir, 96, 104
 i tranziciona pravda, 24
 i uslovljavanje, 50, 63
- Silajdžić, Haris, 155, 175
- Simbolički pritisak. Vidi međunarodni pritisak, simbolički.
- Sjedinjene Američke Države,
 i Bosna, 141, 161,
 i Hrvatska, 103–105, 113,
 i Srbija, 59, 64–66, 68–69, 71, 87,
 i MKS, 198n710
 i MKTJ, 96, 152, 176
 i međunarodna pravda, 62, 76, 161
- Slijepa pravda*, 149
- Snaga za odbranu demokratije (FDD), 191, 193–194
- Socijal demokratska partija Hrvatske (SDP), 104, 114
- Socijalistička partija Srbije (SPS), 88, 90, 94
- Softić, Sakib, 154
- Solana, Havijer (*Javier Solana*), 98
- “spiralni” model, 27, 54
- Split, 108, 116, 119–120
- Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP),
 u Bosni, 178
 u Hrvatskoj, 104
 u Srbiji, 69, 96–98
- Srbija, 21–22, 25, 101, 110, 137, 140, 181, 204
 bezbednosne/tajne službe u, 79, 87–88,
 93

- dobrovoljne predaje u, 67–70
- etnička politika u, 86
- i EU. Vidi EU, i Srbija
- instrumentalni usvajajući u, 90–91
- istinski ubeđenici u, 91, 93, 136
- izbeglice u, 86
- komunizam u, 86, 88
- konzervativci/desničari u, 59, 64, 67, 72, 83, 88–91, 95, 97
- međunarodni zahtevi od, 60–61
- i MKTJ. Vidi MKTJ, i Srbija
- pružaoci otpora, 89–90, 93, 98, 130
- organizovani kriminal u, 31, 57, 75, 88, 93
- paravojne formacije u, 22, 77n190, 78, 78n198, 80–82, 84, 88, 93n260
- policija u, 59, 63, 66, 60–70, 77–89, 81, 87–88, 91–92
- i poštovanje/saradnja, 57, 87, 91, 95, 98
- pravosuđe u, 69, 80n210
- ratno nasleđe u, 63–64, 98, 173
- reformisti u, 21, 31, 57, 77, 88, 90–91, 97–98
- remetioci iz starog režima, 57, 87–88, 93, 129, 182
- Skupština, 59, 83, 92, 94–95
- stavovi javnog mnjenja u, 59n110, 65n139, 80, 80n210, 82, 85, 86n235,
- stavovi prema tranzicionoj pravdi u, 65, 69, 77, 80, 85–87, 89
- suđenja u. Vidi suđenja za ratne zločine, u Srbiji,
- sudovi u, 57–58, 70, 75–76, 94
- i tranziciona pravda, 21–22, 25, 57–60, 122
- unutrašnja upotreba tranzicione pravde, 70, 73–74, 80, 83–84, 90, 99–100, 180, 200
- viktimizacija u, 84, 87, 89
- vojska u, 60, 66, 79, 85, 88, 95, 102
- zagovornici tranzicione pravde u, 57, 60–61, 70, 80, 97. Vidi i aktivisti za ljudska prava, u Srbiji
- zahtevi za pravdu u, 38, 85–87, 125–126, 168
- Vidi i civilno društvo, u Srbiji; istina, stavovi o u Srbiji.
- Srpska demokratska stranka (SDS), 172, 175
- Srpska pravoslavna crkva, 67–68, 72, 84, 88, 95, 131
- Srpska Radikalna Stranka (SRS), 82, 88, 90, 94
- Srpski pokret obnove (SPO), 83
- Stanković, Radovan, 160
- Štojber, Edmund (*Stoiber Edmund*), 132
- Stojanović, Radoslav, 89n246
- Stojanović, Sveta, 73n174
- „Stop Hagu.“ Vidi Đinđić Zoran, atentat na Stožer za obranu digniteta Domovinskog rata, 109, 128n418
- Stranka demokratske akcije (SDA), 146, 152, 170, 172, 175
- Stranke odbrane demokratije i Snaga za odbranu demokratije (CNDD – FDD), 193–194
- stručnjaci/zagovornici/preduzetnici/promoteri/aktivisti međunarodne pravde, 24, 32, 35, 40–42, 44, 47, 54, 56
- autoritet, 40–41, 74
- u Bosni, 139, 143, 150, 158, 161, 164
- u Burundiju, 191
- u Hrvatskoj, 118, 131,
- u Indoneziji/Istočnom Timoru, 189
- u Kambodži, 194–195
- u Srbiji, 57, 60–61, 70–72, 76, 80, 91, 97, 99
- u Sudanu, 199
- Sudan, 198–201
- suđenja, za kršenja ljudskih prava, 23–24, 34–39, 43–44, 180, 183–184, 205–206

- u Argentini, 34
 u Bosni, 139, 143, 148, 150–151, 156–161, 173–176
 u Burundiju, 193
 u Grčkoj, 34
 u Hrvatskoj, 102–103, 105–106, 108–109, 118–123, 138
 u Indoneziji/Istočnom Timoru, 186–190
 u Kambodži, 194–197
 pred Međunarodnim krivičnim sudom, 200–202. Vidi i Međunarodni krivični sud;
 suđenja za ratne zločine, 24–25, 35, 38, 45. Vidi i suđenja za povrede ljudskih prava
 u Bosni, 139, 142, 148, 151, 156–161, 173
 u Burundiju, 192
 u Hrvatskoj, 116, 118, 120–121
 u Kambodži, 196–197
 pred MKS, 199–200
 u Srbiji, 77–78, 80
 Suljagić, Emir, 153n523, 163, 164–581, 168n601, 171, 173
 Svetska banka, 64, 141
 Svetska trgovinska organizacija, 104
 Svilanović, Goran, 91n252, 93n259, 94n263, 136n447
 Šaćirbegović, Muhamed, 154
 Šešelj, Vojislav, 94
 Škare-Ožbolt Vesna, 116
 Škorpioni, 77n190, 78, 80
 Šljivančanin, Veselin, 66
 Španija, 36
 Šri Lanka, 35
 Tihić, Sulejman, 146–147, 152–153
 Todović, Savo, 145n474
 Tokača, Mirsad, 163
 Tolimir, Zdravko, 97
 Tompson (*Thompson*), Marko Perković, 134
 tranziciona pravda, 24
 u Argentini, 204
 u Bosni. Vidi tranziciona pravda u
 u Burundiju, 191–192
 domaći zahtevi za, 38–39, 183–184
 i demokratizacija, 108
 u Hrvatskoj. Vidi Hrvatska tranziciona pravda u
 u Indoneziji/Istočnom Timoru, 186–190
 u Kambodži, 197
 institucionalizacija, 39–40, 180
 ishod, 29
 istorija, 34–35
 i mediji, 22, 33, 67–68, 79–80, 84, 96, 117, 121, 123–124, 129–130, 133, 150, 153–154, 160, 165, 170, 206
 i međunarodna legalizacija, 35
 međunarodna politika, 29, 41, 205–206
 međunarodne norme, 25–26, 30, 32–34, 38, 42, 56, 180, 184–185
 međunarodni režim, 45
 i međunarodni zahtevi, 24–25
 mehanizmi. Vidi modeli
 modeli, 23, 26, 29, 36–37, 39–42, 46–47, 51, 54–56, 180
 nauka, 23, 28, 37–38, 42–45, 180, 202–203
 i obrazovanje, 33, 123–124, 150, 207
 očekivanja, 23–24, 26, 29, 31, 183–184
 preduzetnici, 30, 40
 u rešavanju sukoba i izgradnji mira, 23, 180, 193, 199–202
 u Srbiji. Vidi Srbija, tranziciona pravda u širenje normi, 37

- unutrašnja upotreba, 26, 30, 33, 38, 55–56, 180, 183–184, 202
- usklađenost s,
- uticaj na politiku, 32–33
- Tuđman, Franjo, 101–106, 111, 113, 128, 130–133
- i antisemitizam, 134
- i MKTJ, 103–104
- i Ustav Hrvatske, 101
- režim, 105–107, 134
- smrt, 104, 109
- Uganda, 198–199
- Ujedinjene nacije (UN), 20, 22, 24, 180, 186, 189, 190–191, 193, 196, 201
- Ujedinjeno Kraljevstvo, 36
- UNAMID Zajednička misija UN i Afričke Unije u Darfuru, 201
- United States Institute of Peace* (USIP), 162, 164
- univerzalna nadležnost, 35–36, 38, 201
- Ured visokog predstavnika (OHR),
- i MKTJ, 142, 144
- osnivanje, 141–142
- i politika u Bosni, 144–145, 172, 176
- i suđenja za ratne zločine, 148, 158–159, 161
- i tranziciona pravda, 164, 167, 176
- uslovljavanje 33, 97. *Vidi i politika uslovljavanje, pojedine države.*
- Vašington, 22
- Veće za organizovani kriminal/Specijalni sud
- Veće za ratne zločine (VRZ) u Srbiji, 75–81
- Vedrin, Iber (*Hubert Védrine*), 59
- Vekarić, Bruno, 76n189
- Visoki komesar Ujedinjenih nacija za izbeglice, 142
- vojska, 24, 52, 180
- u Bosni. Vidi Bosna, vojska u
- u Burundiju, 191
- u Hrvatskoj. Vidi Hrvatska, vojska u
- u Indoneziji/Istočnom Timoru, 186–188
- u Kambodži, 196–197
- u Srbiji. Vidi Srbija, vojska u
- u Ugandi, 198
- Vrhovni sud Hrvatske, 120–121, 130
- Vrhovni sud Srbije, 78, 81n213
- Vučo, Biljana Kovačević, 70n164, 92n255
- Vukovar, 66, 78, 102, 111, 125
- Vuković, Milan, 130
- Zagreb, 107, 115–116, 134
- zajednički zločinački poduhvat, 111, 117, 126
- Zakon o nadoknadi troškova obezbeđenja stručne pomoći za pripremanje odbrane lica optuženih pred MKTJ (Srbija), 94
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine, 75n184
- Zakon o primjeni Statuta Međunarodnog kaznenog suda i progonu za kaznena djela protiv međunarodnoga ratnog i humanitarnog prava (Hrvatska), 120n374
- Zakon o saradnji s MKTJ (Republika Srpska), 114
- Zelenović, Dragan, 149
- Zvornik, 79
- Žorda, Klod (*Jorda, Claude*), 162
- Žene Srebrenice, 149

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.4:[316.4:172.4(497)

341.322.5(497)

343.2.01

327.7/.8(497)

СУБОТИЋ, Јелена, 1970–

Otimanje pravde : suočavanje s prošlošću na Balkanu / Jelena Subotić ; preveli s engleskog Vojin Dimitrijević i Jovana Zorić ; [predgovor Vesna Pešić]. – Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2010 (Beograd : Dosije studio). – 218 str. ; 23 cm. – (Biblioteka Ljudska prava ; 21 / [Beogradski centar za ljudska prava])

Prevod dela: Hijacked Justice. – Tiraž 500. – Predgovor: str. 9–15. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Registar.

ISBN 978-86-7202-120-2

a) Транзициона правда – Балканске државе

b) Ратни злочини – Међународноправни аспект – Балканске државе

c) Ретрибутивна правда

COBISS.SR-ID 178762252

